

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ: ARAP BAHARI SONRASI DEĞİŞEN
DİNAMİKLER**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Ferhat AÇIKDENİZ**

**Enstitü Anabilim Dalı: ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Enstitü Bilim Dalı: ULUSLARARASI İLİŞKİLER**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat ALAKEL

MAYIS 2021

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: Türkiye-Mısır İlişkileri: Arap Baharı Sonrası Değişen Dinamikler

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 152 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 19/06/ 2021 tarihinde aşağıda ismi yazılı öğretim üyesi tarafından şahsıma iletilen Turnitin intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı %4'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç,
2. Alıntılar dâhil,
3. 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza

Adı Soyadı : Ferhat AÇIKDENİZ
Öğrenci Numarası : 187207007
Ana Bilim Dalı : ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Programı : ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Türü : () Proje (*) Yüksek Lisans Tezi () Doktora Tezi

Danışman

Murat ALAKEL

19.06.2021

ÖNSÖZ

Türkiye ile Mısır ilişkileri hayati önem taşımaktadır. Bu sebeple bu çalışmada Türkiye ile Mısır ilişkilerinin istenilen düzeye oturtulamamasının nedenleri araştırılmak istenmiştir. Özellikle Arap Baharı sonrasında 2013 darbesi ile oluşan konjonktür iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Ancak 2020 yılına gelindiğinde karşılıklı çıkar temelli bir yakınlaşma söz konusu olmuştur. Bu tez çalışması ile Mısır dış politikasındaki değişime ve Türkiye'nin Ortadoğu politikasına tarihsel olarak yer verilecektir. Mısır dış politikası, 1952 sonrası gerçekleşen Hür Subaylar darbesi ile bağımsız bir hal almaya başlamıştır. Bu tarihlerden önce Mısır'da İngilizlerin hâkimiyeti söz konusu olmuştur. İngilizlerin Mısır'dan çıkarılması 1956 Süveyş krizi sonrası nihayete erebilmiştir. Türkiye ise Kurtuluş Savaşı'ndan galip çıkarak emperyalist devletleri topraklarından atmayı başarmış ve 1923 yılında Lozan anlaşması ile bağımsızlığı emperyalist devletler tarafından tanınmıştır.

Türkiye'nin modern devletler sisteminin bir parçası olmayı arzulaması ve henüz işgalden kurtulmuş yeni kurulan bir devlet olması, Türkiye'nin irredentist hedeflerden ziyade var olan topraklarını muhafaza hedefiyle hareket etmesine neden olmuştur. Mısır ise 1882'den 1922'ye kadar İngiliz işgalinde kalmıştır. 1922'den sonra ise tam bağımsızlık için mücadele edilmiştir. İngilizlerin Mısır'daki varlığı İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme kadar devam etmiştir. Mısır, emperyalizmin ülkeye kattığı milliyetçilik duygularını devlet politikası haline getirerek, Arap Birliği gibi geniş çaplı bir dış politika hedefine sahip olmuştur. Türkiye ile Mısır bu tarihlerde Ortadoğu bölgesi üzerinde planları olan iki devlet olarak karşı karşıya gelmişlerdir. Ne Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturduğu Bağdat Paktı ne de Mısır'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti planı başarılı olabilmış değildir. Soğuk Savaş'ın bitişi, 11 Eylül saldırıları ve Arap Baharı süreci sistemde önemli değişikliklere sebep olmuştur. Türkiye ile Mısır ilişkileri, Hüsnü Mübarek döneminde gelişmeye başlamış ve Mursi döneminde ticari ve siyasi ilişkiler yüksek bir noktaya ulaşmıştır. 3 Temmuz darbesi ise iki ülke ilişkilerinde olumsuz bir dönemin başlangıcı olmuştur. Son dönemde ulusal çıkarların varlığı, Türkiye ile Mısır ilişkilerinin yeniden düzelmesi için fırsatlar oluşturmıştır.

Tez konusunun seçilmesi ve tez yazım aşamasında verdiği desteklerden ötürü tez danışmanıma, tezin yazılması sürecinde yanımda olan ve benden desteklerini esirgemeyen ailem ve dostlarımı teşekkürü borç bilirim

FERHAT AÇIKDENİZ

20/05/2021

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	v
TABLolar.....	vii
ŞEKİLLER	viii
ÖZET.....	ix
SUMMARY.....	x
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1: MISIR DIŞ POLİTİKASI

1.1 Cumhuriyet Öncesi Mısır Tarihine Bakış	25
1.1.1 Osmanlı Dönemi Mısır	26
1.1.2 Mısır’da İngiliz İşgali	29
1.1.3 Birinci Dünya Savaşı Sonrası Mısır.....	31
1.1.4 1948 Savaşı Ve İsrail Devleti’nin Kurulması	35
1.2 Cumhuriyet Sonrası Mısır Dış Politikası.....	38
1.2.1 Cemal Abdul Nasır Dönemi	39
1.2.2 Enver Sedat Dönemi.....	43
1.2.3 Hüsnü Mübarek Dönemi	46
1.3 Arap Baharı Sonrası Mısır Dış Politikası.....	48
1.3.1 Muhammed Mursi Dönemi	51
1.3.2 Abulfettah Sisi Dönemi	54
1.3.2.1 Körfez Ülkeleri-Mısır ilişkileri.....	55
1.3.2.2 Çin-Mısır ilişkileri	57
1.3.2.3 ABD-Mısır ilişkileri	58
1.3.2.4 Rusya- Mısır ilişkileri.....	60
1.3.2.5 Mısır’ın İsrail ve Filistin politikası	61
1.3.2.6 Mısır’ın Etiyopya ve Sudan ile ilişkileri.....	62

BÖLÜM 2: TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

2.1 Atatürk Dönemi (1920-1938).....	66
2.2 İsmet İnönü Dönemi (1938-1950)	70
2.3 Ortadoğu’ya Yaklaşımda Batıcı Politikalar 1950-1960	73
2.3.1 Bağdat Paktı’nın Kurulması	74
2.3.2 Süveyş Krizi	75
2.3.3 Suriye Bunalımı.....	76
2.3.4 1958 Irak Darbesi ve Bağdat Paktı’nın Akıbeti.....	77
2.4 İki Darbe Arası Dönemde Ortadoğu İle Normalleşme 1960-1980	78
2.4.1 Siyasal Zorunluluk Olarak Ortadoğu.....	79

2.4.2 Arap İsrail Çatışmasına Türkiye'nin Yaklaşımı	81
2.5 Darbe Sonrası Ortadoğu Politikası 1980-1990	82
2.6 Soğuk Savaşın Sonu ve Koalisyonlar Dönemi 1990-2001	86
2.6.1 1991 Körfez Savaşı ve Sonuçları	86
2.6.2. Türkiye-İsrail Yakınlaşması	89
2.6.3 Ortadoğu Politikasına Refah Partisi Etkisi ve Sonrası	90
2.7 11 Eylül Sonrası Ortadoğu Politikası	91
2.7.1 Mart Tezkeresi	92
2.7.2 Komşularla Sıfır Sorun ve Yumuşak Güç	93
2.8 Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Politikası	96
2.8.1 Suriye Krizi	98
2.8.2 Körfez Ülkeleri ile İlişkiler	102
2.8.3. İran ile İlişkiler	103
2.8.4 İsrail ile İlişkiler	105
2.8.5. Irak ile İlişkiler	106

BÖLÜM 3: TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ: ARAP BAHARI SONRASI DEĞİŞEN DİNAMİKLER

3.1 Tek Parti Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri	109
3.1.1 Kemalist Devrimlerin İkili İlişkilere Etkisi	111
3.1.2 İkinci Dünya Savaşı Etkisi	112
3.2 1952 Darbesi Sonrası İkili İlişkiler	114
3.2.1 Bağdat Paktı Etkisi	115
3.2.2 Arap-İsrail Savaşları ve Kıbrıs Etkisi	119
3.2.3. Türkiye-Mısır İlişkilerinde Hüsnü Mübarek Dönemi	122
3.2.4 Arap Baharı Öncesi Ekonomik İlişkiler	125
3.3 Arap Baharı Sonrası Türkiye Mısır İlişkileri	126
3.3.1 Muhammed Mursi Dönemi	127
3.3.2 Ak Parti ve Müslüman Kardeşler	129
3.3.3 3 Temmuz Darbesi ile 15 Temmuz Darbe Girişimi Kıyaslaması	133
3.3.4 Darbe Sonrası İlişkiler	135
3.3.5 Doğu Akdeniz'de Ortak Çıkarlar ve Libya	138
3.3.6 Arap Baharı Sonrası Ekonomik ilişkiler	144
SONUÇ	148
KAYNAKÇA	153
EKLER	184
ÖZGEÇMİŞ	192

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AP	: Adalet Partisi
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AK PARTİ	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ASALA	: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia
BAC	: Birleşik Arap Cumhuriyeti
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BMDHS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
CENTO	: Central Treaty Organization
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DEAŞ	: Ed-Devlet'ül İslâmiyye Fi'l Irak Ve's Şam
DP	: Demokrat Parti
EOKA	: Kıbrıslı Savaşçıların Millî Örgütü
FETÖ	: Fetullahçı Terör Örgütü
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GSYİH	: Gayrı Safi Milli Hâsıla
HAP	: Hürriyet ve Adalet Partisi
HAMAS	: İslami Direniş Hareketi
IKBY	: Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi
İKB	: İslam Kalkınma Bankası
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KDP	: Kürdistan Demokratik Partisi
KİK	: Körfez İşbirliği Teşkilatı
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MEB	: Münhasır Ekonomik Bölge
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu

MK	: Müslüman Kardeşler
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PKK	: Partîya Karkerên Kurdistanê
PYD	: Partiya Yekîtiya Demokrat
S. Arabistan	: Suudi Arabistan
SALT	: Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri
SCAF	: Silahlı Kuvvetler Yüksek Kurulu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TMT	: Türk Mukavemet Teşkilatı
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri

TABLÖLER

Tablo 1. Dış Politikayı Etkileyen Temel Faktörler	1
Tablo 2. Dış Politika Analizi Neoklasik Realizm Tablosu	22
Tablo 3. Darbe Sonrası Mısır'ın Aldığı Kredi Ve Hibe Destekleri	55
Tablo 4. Türkiye Ve Ortadoğu Ülkeleri Dış Ticaret Rakamları (2002-2012)	96
Tablo 5. Arap Baharı Sonrası Ortadoğu İle Dış Ticaret Rakamları	98
Tablo 6. Türkiye-Mısır Ticaret Hacmi (1962-2000)	125
Tablo 7. Arap Baharı Öncesi Türkiye-Mısır Ticaret Hacmi (Milyon \$).....	126
Tablo 8. Mursi Dönemi Türkiye-Mısır Ticari İlişkiler	129
Tablo 9. Türkiye Ve Mısır Ülke Bilgileri (2020).....	144
Tablo 10. Arap Baharı Sonrası Mısır Ekonomik Verileri	144
Tablo 11. Arap Baharı Sonrası Türkiye Ekonomik Verileri	145
Tablo 12. Mısır Ve Türkiye'nin En Fazla İhracat Yaptığı Ülkeler (2020)	145
Tablo 13. Mısır Ve Türkiye'nin En Fazla İthalat Yaptığı Ülkeler (2020)	146
Tablo 14. 3 Temmuz Askeri Darbesi Sonrası Türkiye-Mısır Arası Ticari İlişkiler.....	146

ŞEKİLLER

Şekil 1. Dünya Savaşları Arası Dönemde Yabancı Denetim Bölgeleri.....	7
Şekil 2. Deniz Sınırlarının Tanımlanması	139

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Türkiye-Mısır İlişkileri: Arap Baharı Sonrası Değişen Dinamikler	
Tezin Yazarı: Ferhat AÇIKDENİZ	Tez Danışmanı: Murat ALAKEL
Kabul Tarihi: 25.06.2021	Sayfa Sayısı: X (ön kısım) + 152 (tez) + 8 (ekler)
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler	Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
1517 Yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Mısır ile Türklerin tanışması İslamiyet'in bölgeye yayılması ile gerçekleşmiştir. 19. Yüzyılda Mehmet Ali Paşa döneminde Mısır ile Türkiye ilişkilerinde yaşanan kopma, İngiliz işgali ile kesin bir ayrılmaya dönüşmüş ve Türkiye Lozan anlaşması ile Mısır'ın yeni statüsünü kabul etmiştir. Cumhuriyet döneminde başlayan ilişkiler hiçbir zaman istenilen seviyeye ulaşmadığı gibi İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan konjonktür, Türkiye ile Mısır'ı karşı karşıya getirmiştir. Ancak 1960 sonrası karşılıklı çıkarlar yumuşama sağlamıştır. Ak Parti'nin iktidara gelişi ile Ortadoğu'ya yaklaşımın değişmesi Türkiye-Mısır ilişkilerinde özellikle ekonomik bir iyileşmeye sahne olmuştur. Arap Baharı sürecini destekleyen Türkiye, bölgede lider bir aktör olmayı arzulamış ve Mursi'nin demokratik seçimler sonucu iktidara gelişi Türkiye ile Mısır ilişkilerini siyasi ve ekonomik olarak hiç olmadığı kadar yüksek noktaya taşımıştır. Ancak sonrasında yaşanan askeri darbeye Türkiye çok sert bir tepki vermiş ve 2013 sonrası ilişkiler bozulmuştur. Mısır, Arap dünyasının doğal bir lideri iken Türkiye, Soğuk savaş sonrası hem Orta Asya'da hem de Ortadoğu'da bir lider ülke olarak konumlanmıştır. Türkiye'nin bölgesel bir lider olarak yükselmesi bölge ülkelerinde tehdit olarak algılanmıştır. Bu sebeple Mısır'daki darbe süreci Körfez ülkeleri tarafından desteklenmiştir. Arap Baharı sürecinin Türkiye'ye büyük kayıplar yaşatması, Türkiye'nin Ortadoğu'ya bakışını değiştirirken karşılıklı çıkarlar Mısır ile Türkiye'nin yeniden yakınlaşması için yeni fırsatlar oluşturmuştur. Bu tez çalışmasında Türkiye'nin değişen Ortadoğu politikası ve Mısır'ın dış politikası karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmeye çalışılacaktır. İki ülke arasındaki ilişkilerin veya Ortadoğu ülkelerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin bir iş birliği ortamına dönüşmeme sebepleri teorik bir bakış açısı ile değerlendirilmeye çalışılacaktır.	
Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Mısır, Türkiye, Ortadoğu, dış politika	

Yalova University Institute of Graduate Studies Master Thesis Summary

Thesis Title: Turkey-Egypt Relations: Dynamics Changing After The Arab Spring	
Thesis Author: Ferhat AÇIKDENİZ	Advisor: Murat ALAKEL
Date of Acceptance: 25.06.2021 Total Number of Pages: X (pre text) + 152 (main body) + 8 (appendices)	
Department: International Relations	Field of Study: International Relations
Egypt that come under the rule of Ottoman in 1517 met with Turks with the spread of Islam to the region. The rupture in relations between Egypt and Turkey during the reign of Mehmet Ali Pasha in the 19th century turned into a definite separation with the British occupation and Turkey accepted the new status of Egypt with the Treaty of Lausanne. Relations that has started in the republic period never reached the desired level and the conjuncture that emerged after the WWII brought Turkey and Egypt face to face. However mutual interest between the Countries lead to get them closer. After Justice and Development Party has come to power and changed the approach to the Middle East, Economic relationship between the Countries has developed indeed. Turkey that has supported the Arap Spring has desired to be main actor in the region. Together with Morsi has come to power as a result of democratic elections, Turkey and Egypt relations has reached the highest level ever in terms of politics and economy. However, Turkey reacted harshly to the military coup that followed and relations deteriorated after 2013. While Egypt is a natural leader of the Arab world, Turkey is positioned as a leading country in both Central Asia and the Middle East after the Cold War. Turkey's rise as a regional leader was perceived as a threat in the countries of the region. For this reason, the coup process in Egypt was supported by the Gulf countries. While the Arab Spring process caused great losses to Turkey and it led to change Turkey's approach for Middle East, mutual interests created new opportunities for Egypt and Turkey to get closer again. In this thesis, Turkey's changing Middle East policy and Egypt's foreign policy will be analyzed comparatively. The reasons why the relations between the two countries or the relations between the Middle East countries do not turn into a cooperation environment will be tried to be evaluated from a theoretical perspective.	
Keywords: Arap spring, Egypt, Turkey, Middle East, Foreign Policy	

GİRİŞ

Dış politika, genel olarak uluslararası sistemde bir aktörün uyguladığı resmi harici ilişkilerin tamamına verilen isimdir. Dış politikada aktörlerin genelde devletler olduğu varsayılmıştır. Realist bakış, dış politikayı çıkar kavramı ile ilişkilendirmektedir. Çıkarlar ise güç temelinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla dış politika güç mücadelesi olarak tanımlanmıştır. Devletler anarşik sistem içerisinde güçlerini maksimize etmeye çalışmışlardır. Bu sebeple devletlerarasında iş birliğinden ziyade çatışma hâkim olmuştur. Devletlerarasındaki güç mücadelesi, güçler dengesi ile sonuçlanmaktadır (Bayır ve Sönmezoğlu, 2014: 5-7). Dış politikayı iç politikadan ayıran etmen, uluslararası ilişkilerde devleti sınırlayacak ve yasalara uymaya zorlayacak bir üst otoritenin olmayışıdır. Bu özelliği ile uluslararası sistemin anarşik olduğu belirtilmiştir (Roskin ve diğerleri, 2017: 332).

Tablo 1. Dış Politikayı Etkileyen Temel Faktörler

Genel Ortam	İçsel Ortam	Dışsal Ortam
A) Fiziki Çevre Coğrafi/Topografik Yapı Denizler Mevki ve Jeopolitik Doğal Kaynaklar B) Beşerî Çevre Nüfus ve Nüfus Hareketleri Etnik ve Dini Farklılaşmalar	A) Sosyo-Politik Yapı Siyasal Rejim Kamuoyu B) Karar Alma Süreci Karar Alma Zeminini Karar Alıcılar	Uluslararası Sistem Güç Dengesi Uluslararası Hukuk Uluslararası Örgütler/ Kuruluşlar

Kaynak: (Sönmezoğlu, 2014: 258)

Devletlerin dış politika tercihlerinde askeri ve ekonomik kapasiteleri önemli etkenler olduğu gibi devletlerin yer aldıkları bölgede veya uluslararası sistemdeki güç dağılımı ve bu güç dağılımında meydana gelen değişiklik, kriz ve çatışmalar da dış politika tercihlerini etkilemiştir (Arı, 2008: 133). Sönmezoğlu'nun (2014: 258) yaptığı tasnif ise Tablo 1'de de görüldüğü gibi geniş bir yelpaze sunmuştur. Uluslararası ilişkiler üzerine çalışan birçok kişi, ülkeler arasındaki ilişkileri anlamlandırmak için devletlerin kendi içerisinde var olan dinamiklere odaklanılması gerektiğini düşünmektedir (Kaarbo ve Ray, 2011: 141).

Uluslararası ilişkiler disiplininde dış politika analizi ile ilgili olarak akademisyenler üç düzeyde çalışmalar yürütmüşlerdir. Bunlar birey düzeyi, devlet düzeyi ve sistem düzeyidir (Buzan, 2015: 203). Analiz düzeyi, analiz yapacak kişinin inisiyatifine bırakılsa da her bir analiz düzeyi farklı bir teorik bakışa işaret etmektedir. Söz gelimi karar verme teorisine odaklananlar, dış politikanın belirlenmesi noktasında sadece karar vericilere odaklanarak diğer etkenleri karar vericilerin algılamalarına indirgemişlerdir. Realistler, devletlerin dış politika tercihlerini askeri gücü nispetinde değerlendirdiğini varsayarken analize sistemik yaklaşanlar, iki kutuplu, çok kutuplu gibi farklı sistemsel düzeylerin farklı dış politikalara yol açabileceğini söylemişlerdir (Arı, 2008: 134).

Marksist, idealist, realist ve yapısalcılar gibi birçok kuram, bireylerin karar alma süreçlerine çok az yer ayırmıştır. Ancak 1950 sonrası yapılan dış politika analizlerinde

devlet altı aktörlerin de dış politika yapımındaki katkıları literatüre girmiştir. Dış politika analizinde liderlerin algılamaları, dünya görüşleri gibi kıstaslar “operasyonel kod” şeklinde isimlendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra Margett Hermann, lider kişilik analizi yöntemi ile liderlerin kişiliği üzerine odaklanmıştır. Bu dönemde bireylerden ziyade kamuoyu, ordu, bürokrasi ve siyasi partiler gibi devlet altı aktörlerin de dış politikaya yaptığı etkilerden bahsedilmiştir (Erişen, 2017: 369-371).

James Rosenou’nun devletleri aşan çok düzeyli dış politika teorisi oluşturma ve deneysel olarak analiz etme yaklaşımı karşılaştırmalı dış politika olarak ifade edilmiştir. Dış politika davranışları bir bütün olarak çalışabilmektedir. Uluslararası ilişkilerde kimin, neyi, kime karşı, nasıl yaptığı şeklinde meydana gelen davranışlar karşılaştırmaya tabi tutulabilmektedir. Davranışçı bakış ile karşılaştırılan politikalar, olumlu veya olumsuz etkiler, diplomatik, askeri, ekonomik vs. araçların kullanılma tercihi ile savaş, barış ya da liderlerin ziyaretleri gibi bir birbirlerinden farklı olarak gerçekleşecek eylemler kıyasa tabi tutulabilmektedir. (Smith, Hadfield, Dunne, 2016: 21-22). Devletlerin dış politika stratejileri şu şekilde tasnif edilmiştir;

- 1) Tarafsızlık
- 2) İzolasyon (Yalnızcılık)
- 3) Bağlantısızlık
- 4) İttifak Oluşturma

Bir devletin kendisini iki veya daha fazla aktör arasında çıkan savaşta hukuken ve fiilen savaş dışı pozisyonda konumlandırması tarafsızlık olarak değerlendirilmiştir. Bir devletin tarafsızlığı diğer devletlerin de o devleti tarafsız olarak kabul etmesi anlamına gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin durumu tarafsızlık kavramını açıklamak için kullanılabilir. Zira Türkiye Batı ile ikili anlaşmalar yapmış olsa da savaş sonuna kadar tarafsız bir politika izlemiş ve bu tarafsızlık diğer devletler tarafından da tanınmıştır (Sönmezoğlu, 2014: 391-392). Yalnızcılık politikası ise dünya sisteminde yer alan sorunlara asgari oranda karışma, diplomatik ve ticari ilişkilerde bulunmama, diğer devletlere karşı askeri bir hamlede bulunmama, dış tehditlere karşı içeride tedbirler alma anlamlarına gelmektedir. ABD, 1823 yılında kabul ettiği Monroe doktrini ile 1914 yılına kadar yalnızcılık politikasını uygulamıştır. 1920 yılında tekrar yalnızcılık politikası uygulamaya başlayan ABD, 1941 yılında Japonların Pearl Harbour baskınından sonra yalnızcılık politikasından vazgeçmiştir (Gönlübol, 2016: 65-67). Bağlantısızlık politikası, Soğuk Savaş döneminde yoksul, azgelişmiş, üçüncü dünya ülkesi gibi tanımlanan ve bloklar arası mücadelenin dışında kalmayı tercih eden ülkeler tarafından benimsenen bir politika olmuştur. Bu dönemi anlamlandırmak için Mısır’ın Nasır ile izlediği bağlantısızlık siyasetine bakılabilir (Sönmezoğlu, 2014: 405-406). İttifak oluşturma stratejisi ise öz kaynaklarla gerçekleştirilemeyen hedeflerin başka devletlerle diplomatik koalisyon ve askeri ittifaklar ile gerçekleştirilmesidir. OPEC, CENTO, NATO ve Ortak Pazar oluşturulan ittifaklardan bazılarıdır (Gönlübol, 2016: 75-76).

Dış politikanın araçlarına bakıldığında ise diplomasi başlıca kullanılan bir yöntem olmuştur. Gücün bir parçası olan diplomasi’nin birinci amacı, barışçıl yollarla ulusal çıkarlara ulaşmaktır. Diplomasi hedefleri, devletin hem kendi gücü hem de rakibi olan

devletin ulusal gücünün bilinmesiyle belirlenmektedir. Zira ulusal gücün göz ardı edildiği durumlarda devletler savaş riski ile karşı karşıya kalabilmektedirler (Morgenthau, 2017: 165). Dış politikanın diğer araçları pozitif yaptırımlar (yardım, ticari anlaşmalar ve kamu diplomasisi), negatif yaptırımlar (boykot, ambargo, lazer yaptırımları, kültürel temas kısıtlamaları), siyasi müdahale (propaganda, yıkıcı faaliyet ve karışma) ve son olarak askeri eylem (cezalandırıcı, saldırgan, işgal) olarak belirtilmektedir (Smith, Hadfield ve Dunne, 2016: 164).

Türkler ile Mısır'ın tanışması, yaklaşık 12-13 asır geriye kadar uzanmaktadır. İslam'ın Mısır'da hâkimiyet kurması Türkleri bölge ile tanıştıırken, Türklerin İslam Devletlerinde önemli bir aktör olmasını sağlamıştır. 21. Yüzyıla kadar geçen zaman zarfında Türkler, doğrudan veya dolaylı olarak Mısır'ın yönetiminde yer almışlardır. Osmanlı sonrası dönemde iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler 1925 yılında kurulan temaslar ile gerçekleşmiştir.

5000 Yıllık medeniyet tarihi ile Mısır, Ortadoğu coğrafyası için kilit bir öneme sahip olmuştur. Öyle ki Osmanlı'nın imparatorluk haline gelmesi dahi Mısır'ın fethiyle gerçekleşmiştir. Bir Osmanlı askeri olan Mehmet Ali'nin Mısır'da Paşalığa yükselmesi, Türkiye ile Mısır arasındaki ayrışmanın başladığı dönem olmuştur. Mehmet Ali Paşa ile başlayan kırılma, Osmanlı'yı derinden etkileyen ulusçuluk akımlarından ziyade Mısır ile Osmanlı arasındaki güç paylaşımından kaynaklanmıştır. İngilizlerin bölgesel çıkarları gereği Mısır'ı işgal etmesi süreci, ancak Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaş'ına girişi ile fiili himayeye dönüşmüştür. Türkiye, bu fiili işgali Lozan anlaşması ile tanıyarak Mısır ile arasındaki mülkiyet bağını koparmıştır. Türkiye'nin kuruluşunda izlediği Batıcı politikalar, Türkiye'nin Ortadoğu'dan uzaklaşmasına neden olmuştur. Mısır'ın, Türkiye'deki yeni rejim muhaliflerinin barındığı yer olması ve Türkiye'deki siyasal ve toplumsal alandaki radikal değişimler iki ülke arasındaki soğukluğu meydana getirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye ile Mısır'ın bölgede farklı tehdit algılamalarına sahip olması iki ülkenin karşı karşıya gelmesine sebep olurken, 1960'lı yıllarda yaşanan zorunluluklar Türkiye ile Mısır'ı yakınlaştırmıştır. Arap Baharı öncesi Türkiye'de Ak Parti'nin iktidara gelişi, Mısır ile Türkiye arasında özellikle ekonomik ilişkilerde artış sağlamış ve bu süreç Arap Baharı sonrası Mursi'nin iktidara gelişi ile siyasal yakınlaşmaya dönüşmüştür. 2013'teki darbe ise iki ülke arasındaki ilişkiyi Nasır dönemine benzer bir soğukluğa evirmiştir. Türkiye ile Mısır, özellikle geçen son yüzyılda bölgesel liderlik noktasında bir rekabet deneyimi yaşamıştır. 2013 Yılından bu yana ise iki ülke arasındaki soğukluk, İsrail'in Golan tepelerini işgal etmesi ve Kudüs'ün İsrail başkenti olması kararına verilen tepkilerin cılız kalmasına sebep olmuştur.

Bu tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Mısır dış politikasını ele alırken ikinci bölümde Türkiye'nin Ortadoğu politikası incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Türkiye ile Mısır ilişkileri ortaya konulacaktır. Birinci bölüm üç kısımda incelenmiştir. Birinci kısım, Mısır'da Cumhuriyet öncesi tarihsel arka planını içermektedir. İkinci kısımda 1952 devrimi ile başlayıp Arap Bahar'ına kadar geçen sürede Mısır dış politikasındaki değişim incelenecektir. Bu inceleme liderler düzeyinde ele alınmıştır. Birinci bölümün son kısmı ise Arap Baharı'ndan sonra gerçekleşen devrim ve karşı devrim

süreçlerini içermektedir. Çalışma, Türkiye-Mısır ilişkilerinde Arap Baharı sonrası süreci değerlendirdiği için birinci bölümün üçüncü kısmı, Mısır dış politikasında yaşanan değişimi anlamlandırmak açısından önemli olacaktır.

İkinci bölümde yer alan Türkiye'nin Ortadoğu politikası sekiz kısımda değerlendirilmiştir. Türkiye'de demokrasiye geçildiği tarih olan 1950 öncesinde, liderler düzeyinde bir inceleme yapılmıştır. 1950 sonrası ile 1980 arası dönem ise yaşanan politik değişimler ve olaylar temelinde bir incelemeye tabi tutulmuştur. 1980 ile 2001 yılları arasında Türkiye'de yaşanan darbeler, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve koalisyonlar dönemi dış politikanın belirlenmesi sürecini etkilemiştir. Ak Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte Ortadoğu ülkeleri ile yakınlaşma, dış politikada yaşanan değişim ve benimsenen ilkeler incelenmiştir. İkinci bölümün son kısmı ise Türkiye'nin Arap Baharı sonrası Ortadoğu politikasını ülkeler özelinde ele almıştır.

Üçüncü bölüm üç kısımda değerlendirilmiştir. Türkiye'nin Mısır ile ilişkileri, Ortadoğu ile ilişkileriyle paralellik göstermiştir. Bu sebeple 1950 öncesi tek parti dönemi olarak ele alınmıştır. İkinci kısım 1950 yılından Ak Parti dönemine kadar geçen sürede Türkiye ile Mısır arasındaki ikili ilişkilerin tarihsel arka planı, bölgede yaşanan olaylar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Üçüncü kısım ise Arap Baharı sonrası Türkiye ile Mısır ilişkilerini demokratik bir rejimin iktidara gelmesi ve yaşanan darbe sonrası süreç olarak ele almıştır. Ekonomik verilerin de kullanılacağı analizde Arap Baharı sonrası Türkiye ile Mısır'ın yakınlaşması iki ülkede var olan aktörlerin benzerlikleri ve farklılıkları ile açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak darbe sonrası bozulan ilişkilerin yeniden düzelme seyrine girmesinde ortak çıkarların rolü ve ekonomik ilişkilerdeki değişim, tablolar ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Konusu

Çalışmanın konusu, Türkiye ve Mısır'ın Arap Baharı sonrası süreçte ekonomik, siyasi ve güvenlik ilişkilerinin araştırılmasını ele almaktır. Bu konu doğrultusunda Mısır'ın değişen dış politikası ve Türkiye'nin Ortadoğu politikası değerlendirilmiştir.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, Türkiye, Mısır ve diğer Ortadoğu ülkeleri ile neden uyumlu, kurumsallaşmış bir iş birliği, ikili ya da bölgesel ölçekte bir düzen oluşturmamaktadır sorusunu teorik ve somut tartışmalar ile ele almaktır.

Çalışmanın Önemi

Türkiye, Osmanlı'nın merkez bakiyesinde kurulmuş bir ülke olarak Ortadoğu ülkeleri ile siyasi ekonomik, sosyal ve kültürel bağlara sahiptir. Türkiye'nin güçlenmesi, yüz yıl öncesine kadar aynı sınırlar içerisinde yer aldığı Ortadoğu ülkelerindeki etkisini artıracaktır. Keza Türkiye, fırsatını buldukça bölgede liderlik pozisyonuna bürünmekten geri kalmamıştır. Ancak Türkiye'nin liderlik pozisyonuna talip olması pozitif bir katkının yanı sıra bölgede Osmanlı'nın emperyal bir devlet olarak kodlanması, Türkiye'nin de bir tehdit unsuru olarak algılanmasına sebep olabilmektedir. Türkiye, Bağdat Paktı, Turgut Özal dönemi ve Ak Parti iktidarı ile bölgede liderlik fırsatlarını değerlendirmeye çalışmıştır. Ancak gerek bölgesel çıkarların göz ardı edilmesi gerek dışsal etkiler ve gerekse

ülkelere yaklaşımda açmazların doğru değerlendirilememiş olması sebebiyle olumsuz sonuçlarla karşılaşmıştır.

Bu tezin konusunu içeren Türkiye-Mısır ilişkilerindeki Arap Baharı sonrası yaşanan değişim Mısır'ın Türkiye için önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, Arap Baharı sonrası Türkiye ile Mısır ilişkilerinin bozulması ve yeniden yakınlaşma sürecine girmesi arasındaki dönemin değerlendirilmesi noktasında önemlidir. Literatürde Arap Baharı sonrası dönemin çalışılmasında eksiklikler mevcuttur. İki ülkenin Arap Baharı sonrası tamamen değişen dinamikleri ve ülkelerin birbirlerine karşı verdikleri tepkiler değerlendirilecektir. İki ülkenin ekonomik hedefleri ve ulaşılan değerler tablolar ile ortaya konacaktır. Türkiye ile Mısır, bölgesel liderlik noktasında benzer dinamiklere sahip iki büyük ülkedir ve iki ülke iş birliği noktasında önemli bir potansiyele sahiptir. Osmanlı'nın Mısır'ı fethetmesi Osmanlı'yı bir imparatorluk haline getirdiği gibi Mısır'ın 1830'larda kaybedilmesi Osmanlı'nın büyük güç statüsünden düşmesine sebep olmuş ve Osmanlı, Avrupa'nın hasta adamı olarak anılmaya başlanmıştır.

Mehmet Ali Paşa dönemi ile başlayan kırılma ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları Türkiye ile Mısır ve diğer Arap ülkelerini birbirinden koparmıştır. Kolonyal bir süreçten geçen Ortadoğu ülkeleri ile Türkiye arasında uzun vadeli bir iş birliği ortamı kurulamamaktadır. Bu tezde, Türkiye ile Mısır ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki iş birliği ortamının kurulamama nedenleri teorik bir çerçevede değerlendirilecektir. Bu çalışmada, Türkiye'nin yakın komşuları olan Ortadoğu ülkeleri ve ulusal çıkarları olan Mısır devleti ile iş birliği ortamının oluşması noktasındaki açmazlar değerlendirilerek çalışmanın Türkiye'nin bölgesel güç olma stratejisine katkı sunması ve Türkiye ile Mısır arasında yapılacak farklı çalışmalara pencere açması umulmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Türkiye ile Mısır arasındaki siyasi tarih literatür taraması sonucu genel hatları ile ortaya konmuştur. Bu çalışma, başlangıçta varsayılan hipotezler dikkate alınarak tümevarım ve tümdengelim yöntemiyle birincil ve ikincil kaynakların analiz edilmesiyle kaleme alınmıştır. Yerli ve yabancı birçok kaynağın ve yorumun dikkate alındığı bu çalışmada nesnel bir anlatım yapılmaya çalışılmıştır. Türkiye ve Mısır'ın dış politikalarında meydana gelen değişim, nicel bir değerlendirmeye tabi tutularak iki ülke arasındaki ilişkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma için basılı kitap, dergi, elektronik makale, gazete ve ansiklopedi gibi birçok kaynaktan faydalanılmıştır. Diğer yandan çalışmada, gazeteci, bürokrat ve siyasi liderlerin mülakatlarından alıntılar ile analizler yapılmıştır. Tüm bu çalışmalar yapılırken nesnel bir bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılmış, genellik, sistemlilik ve tutarlılık ilkeleri göz ardı edilmemiştir.

Kitaplara çeşitli devlet ve üniversite kütüphanelerinden ulaşılmıştır. Türkçe ve İngilizce makalelere internet ortamından ulaşılmıştır. Konunun güncel bir durumda olması, görsel medyanın da aktif bir şekilde incelenmesini olanaklı kılmıştır.

Türkiye ve Mısır ilişkilerinin açıklanması noktasında liberalizm, realizm, Kopenhag okulu, neoklasik realizm, uluslararası rejim teorisi ve oyun teorisinden yararlanılmıştır.

Araştırmanın Sınırları

Bu tez çalışmasında iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihsel arka planına geniş bir şekilde yer verilse de daha ziyade Arap Baharı sonrasına odaklanılmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri

- 1) Türkiye'nin Ortadoğu'ya yaklaşımında lider olma anlayışı, Mısır ile ilişkilerde rekabet ortamını artırmaktadır. Bu rekabet artışında dışsal etki önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye ile Mısır ilişkilerinin bozulmasında bölgesel dinamiklerin önemli bir etkisi vardır. Zira Türkiye'nin tarihsel geçmişinden aldığı güç ile Ortadoğu'ya bir güç parametresi olarak dahil olması, bölgedeki güçler dengesini değiştirmekte ve liderlik rolünü sahiplenen diğer bölge ülkelerinin dengeleme siyaseti ile karşılaşmaktadır.
- 2) Türkiye ile Mısır ilişkilerinin Mursi'nin iktidarı döneminde ilerlemesi, karşılıklı çıkar ilişkilerinin aynı zamanda İslam dünya görüşü çerçevesinde örtüşmesiyle mümkün olabilmektedir.
- 3) Mısır dış politikası, edilgen bir yapıdadır ve Arap Baharı sonrası gerçekleşen darbe ile Mısır dış politikası özellikle S. Arabistan ve BAE'nin etkisi altındadır.
- 4) Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkilerde Arap Baharı sonrası dışsal etki hâkimdir. Var olan siyasal ortamda iki ülkenin yaklaşması pragmatizmden öteye gidemeyecektir.
- 5) Türkiye ile Mısır'ın demokrasi tecrübeleri kıyaslandığında Türkiye örneği, demokrasiye geçişin sancılı bir süreç olduğunu gösterse de nihayeten başarıya ulaştığını ortaya koymaktadır. 2012 Yılında Mısır'da ilk defa halkın seçtiği bir liderin iktidara gelmesi, Mısır'ın nihayeten demokrasiye geçebilmesi noktasında önemli bir tecrübe kazanmasını sağlamıştır. Halkın iradesinin siyasal iktidara yansımaları, Türkiye ve Mısır ilişkilerinin gelişmesi için oldukça önemlidir. Ancak Mısır'da demokratik seçimlerin sadece Mursi dönemi ile gerçekleştiği dikkate alındığında bu hipotezin daha fazla veriye ihtiyaç duyduğu ortadadır.

Araştırma Soruları

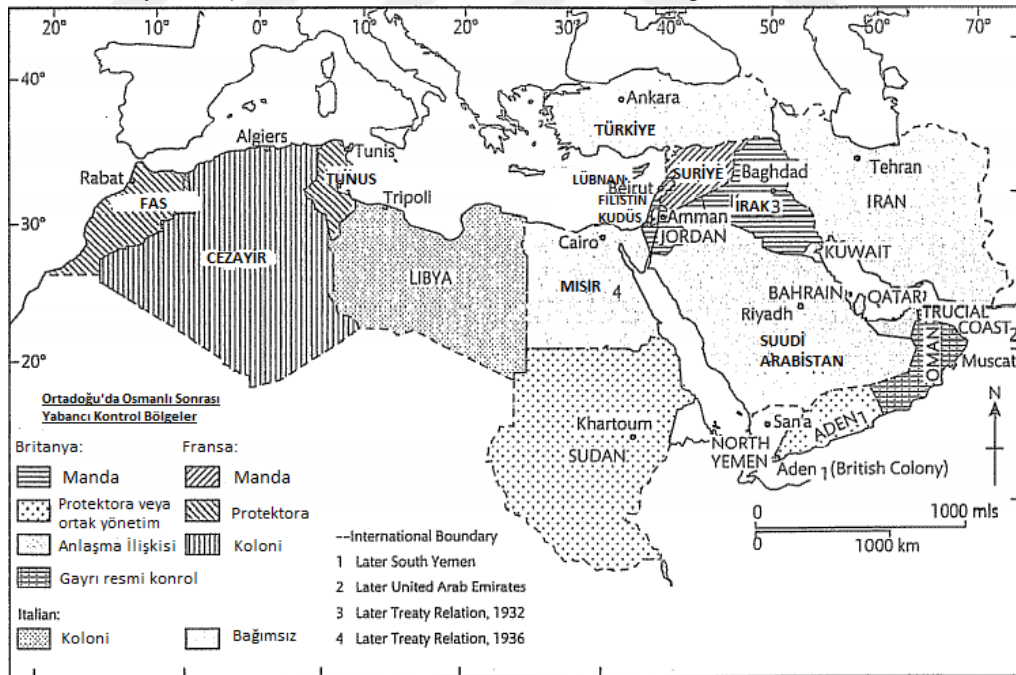
- Arap Baharı sonrası Mısır dış politikasında yaşanan değişim Türkiye ile ilişkileri nasıl etkilemiştir?
- Türkiye ile Mısır ilişkilerinde yaklaşma veya bozulmada ideolojik etki söz konusu mudur?
- Türkiye'deki Ak Parti ile Mısır'daki Hürriyet ve Adalet Partisi'nin yaşadığı deneyimler aynı mıdır?
- Mısır'daki 3 Temmuz darbesi ile Türkiye'deki 15 Temmuz darbe girişimi nasıl değerlendirilmelidir?
- Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki değişim hangi teorik temeller üzerinde açıklanabilir?
- Arap Baharı süreci Türkiye'nin Ortadoğu Politikasını nasıl etkilemiştir?
- 3 Temmuz darbesi ile bozulan Türkiye Mısır ilişkilerinde dışsal etkilerin rolü nedir?

- Bozulan siyasal ilişkilerin ekonomik ilişkilere yansımaları nasıl olmuştur?
- Türkiye ile Mısır arasında son dönemde yaşanan yakınlaşmada ortak çıkarların rolü nedir?
- Türkiye ile Mısır ilişkilerinin geleceği hakkında neler söylenebilir?
- Bölgesel rekabet hangi teorik çerçevede açıklanabilir?

Teorik Çerçeve

Osmanlı, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedenleri tarafında yer almıştır. Osmanlı'nın şimdilerde Ortadoğu olarak nitelendirilen bölgeden çekilmesiyle birlikte Britanya, Fransa ve İtalya bölgenin yeni hâkimleri haline gelmiştir. Osmanlı döneminde başlayan emperyal işgaller, 1915 İstanbul anlaşması, 1915 McMahon anlaşması, 1916 Sykes-Picot, 1919 Versay anlaşması ve 1920 San Remo Konferansında resmi bir paylaşımına dönüşmüştür. Şekil 1'de gösterildiği gibi Britanya, Fransa ve İtalya Ortadoğu'yu kendi çıkarları doğrultusunda bölüşmüşler ve manda rejimleri kurulmuştur. Söz konusu ülkelerin bölgedeki hâkimiyetinin son bulması İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme kadar uzamaktadır. (Rogan, 2013: 49-50). İran, 1921 yılında Rıza Şah Pehlevi ile Türkiye Lozan ile 1923'te bağımsızlığına kavuşurken Mısır 1922'de bağımsızlık kazanmıştır. Arabistan'da ise Abdülaziz 1927 yılında Necid ve Hicaz Kralı olarak tanınırken 1932 yılında Suudi Arabistan krallığı ismini almıştır (Rogan, 2013: 52). Son olarak BAE, 1971 yılında Britanya'dan bağımsız hale gelebilmiştir

Şekil 1. Dünya Savaşları Arası Dönemde Yabancı Denetim Bölgeleri

Kaynak: (Rogan, 2013: 61; Owen, 2004)

Emperyal güçler olan Britanya ve Fransa, İkinci Dünya Savaşı sonrası sahip olduğu gücü kaybetmiştir. Bolşevik Devrimi, Rusya'nın Ortadoğu'ya ilgisiz kalmasını sağlamış ve Britanya ile Fransa Ortadoğu'yu kendi çıkarları doğrultusunda dizayn etmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan durum, kolonyal dönemin devam etmesini engellemiş ve post kolonyal süreç başlamıştır. İngilizler ve Fransızlar, kolonyal dönemde

istedikleri gibi hareket etme serbestisine sahip oldukları Ortadoğu'daki güç değişimini 1956 Süveyş krizi ile tecrübe etmişlerdir. Bu tarihlerden sonra Ortadoğu'da ABD ve Sovyetler Birliği çatışması başlamıştır. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan yara almadan çıkmış olması, askeri ve endüstriyel kapasitesi ve liberal değerlerin vermiş olduğu ideolojik imkânlar, ABD'nin İngiltere'ye benzer bir şekilde hegemon güç olmasını sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni süper güçlerin bölgede hâkim olmasıyla birlikte bölünmüş Arap devletlerinde vestefalyan benzeri ülkesel toprak merkezli post kolonyal devletler sistemi ortaya çıkmıştır (Alakel ve Yıldırım, 2014: 143).

Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile yahut Ortadoğu ülkelerinin kendi aralarında iş birliğine gidememeleri veya kurulan iş birliğinin kısa süreli olması ülkelerin ortak ülküde bir araya gelememelerinden kaynaklanmaktadır. Bu farklılaşmada kolonyal geçmişin önemli bir etkisi olmuştur. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yaklaşımı her ne kadar ulusal çıkarlar bağlamında dönem dönem yakınlaşmayı uygun görse de temel amaç olmamıştır. İki kutuplu dünya düzeninde Türkiye, Sovyetlerden hissettiği tehdit algısı ile Batının bir parçası olmayı arzulamış ve Batı dünyası ile entegrasyon yegâne hedef olmuştur. Türkiye 1949'da Avrupa konseyine, 1951 yılında NATO'ya dahil olmuştur (Balcı, 2018: 108). 1959 yılında ise AET'ye (bugünkü adıyla AB) ortaklık başvurusunda bulunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan kaybetme merhalesi, 1920 yılında başkentin kaybedilmesi ile bir travma etkisi yaratmıştır. Bu sebeple yeni kurulan Türkiye için en önemli politika sınırların güvenliği olmuştur. Bununla birlikte Türkiye fırsatını bulduğu anda Ortadoğu'da aktif bir rol oynama pozisyonundan da geri kalmamıştır. İki kutuplu dünya düzeninin var olduğu dönemde Adnan Menderes (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014: 784-786), iki kutuplu dünya düzeninin sona erdiği hengâmda Turgut Özal (Hale, 2003: 205-206) ve 11 Eylül saldırıları sonrası dönem, Türkiye'nin Ortadoğu'da aktif olmaya çalıştığı dönemler olmuştur (Bayhan, 2012: 163).

Türkiye Ortadoğu'da aktif olmak istese de Adnan Menderes döneminde kurulan Bağdat Paktı, Türkiye'yi bölgede yalnızlaştırmıştır. Turgut Özal döneminde PKK'nın yükselişi, Saddam tehdidi ve İran'ın rejim ihracı korkusu Türkiye'nin Ortadoğu'ya potansiyel bir güvenlik tehdidi olarak bakmasına neden olmuştur. Daha önce Erbakan'ın da dile getirdiği İslam dünyası ile ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi yaklaşımı (Erbakan, 1971: 86), Özal döneminde liberalleşme ile tekrar gündeme gelmiş ve karşılıklı bağımlılık temelinde oluşturulacak iş birliğinin çatışma riskini azaltacağı varsayılmıştır. Ancak Özal döneminde başlatılan GAP'ın Arap ülkeleri tarafından desteklenmesi beklenirken Türkiye, Irak ve Suriye ile karşı karşıya gelmiştir (Bilgen, 2018: 818). Dolayısıyla Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılan kapısına kilit vurulduğu gibi Türkiye için en önemli güvenlik meselesi haline gelen PKK, adı geçen ülkeler tarafından desteklenmiştir. Bu dönemde Irak, Suriye ve İran'dan tehdit algılayan Türkiye, İsrail ile yakınlaşmayı uygun görmüştür (Hale, 2003: 317).

PKK elebaşının yakalanması sonrası Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerde yumuşama meydana gelmiştir (Aras ve Karakaya Polat, 2007: 478). Ak Parti'nin iktidara gelişi ile Türkiye, güvenlik merkezli baktığı bölge ülkelerine ekonomik temelli bir yaklaşım benimsemiştir. Arap Baharı öncesine kadar Ortadoğu ülkeleri ile geliştirilen

ekonomik ilişkiler, ilerleyen sayfalarda yer alan tablolarda da görüleceği üzere çok olumlu bir hava yaratmıştır. Arap Baharı'na kadar Türkiye Ortadoğu'ya komşularla sıfır sorun, yumuşak güç, arabuluculuk ve karşılıklı ekonomik bağımlılık gibi liberalizm temelli yaklaşmış ve bu yaklaşımın Türkiye'ye geri dönüşü çok olumlu olmuştur. Türkiye, Ortadoğu'da artan nüfuzunu Arap Baharı sürecinde fırsata çevirmek istemiştir. Önceki paragrafta da belirtildiği gibi Türkiye, Arap Baharı ile ortaya çıkan fırsatı değerlendirerek bölgesel liderlik rolünü üstlenmiştir. Türkiye kazan-kazan anlayışı ile ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı ve bölgesel istikrar gibi ilkelerden ödün vermemiştir.

Liberal yaklaşım, temel olarak bireysel özgürlüklere önem verdiği için bireyleri temsil eden demokratik kurumların da özgür olması gerektiğini savunmuştur. Bu haklara karşılıklı saygı, uluslararası liberal teorinin temelinde yer almaktadır. Liberal devletler, liberal olmayan devletler ile defalarca savaşmış olmasına rağmen bir liberal devletin başka bir liberal devlet ile savaşması henüz tecrübe edilmiş bir durum değildir. Bu ihtimalin kesinlikle gerçekleşmeyeceği söylenememekle birlikte savaş tehditlerini gayri meşru olarak görüp barış ve iş birliğinden yana olan liberal yaklaşımda, ekonomik iş birliği gibi birçok ortak çıkar başka alanlarda yer alan çıkar çatışmalarına rağmen korunabilmektedir. Geçmişte Avrupa'da yer alan Fransa ve İngiltere'nin çatışma durumu dikkate alındığında barışın hâkim olması ancak liberal bir birlik oluşturulması süreci ile gerçekleşebilmiştir (Doyle, 2017: 141-142). Liberal yaklaşım uluslararası sistem anarşik olsa da iş birliğinin varlığını savunmaktadır. Ancak Ortadoğu coğrafyası dikkate alındığında rejim farklılıkları ve demokrasinin yerleşmemiş oluşu liberalizmin tek başına uygulanmasını güç hale getirmektedir. Söz gelimi Türkiye'nin aktif olarak kullandığı yumuşak güç unsurunun Arap Baharı sonrası konjonktürde işlerliğini kaybettiğini söylemek mümkündür.

Türkiye'nin bölgesel lider olma yaklaşımı her ne kadar potansiyel bir gerçeklik olsa da belirli açmazlara sahip olmuştur. Türkiye, halkı Müslüman ancak laik, demokratik bir ulus devlettir. Dolayısıyla Batılı anlamda bir ulus devlet olarak Ortadoğu ülkeleri ile sağlam bir iş birliği kurabilmek, Türkiye'nin en önemli açmazını oluşturmaktadır. Ortadoğu'da Baas ideolojisi, Arap milliyetçiliği, Şii ve Vahhabi ideolojileri ve Siyonizm yer almaktadır. Yani Türkiye gibi liderlik pozisyonuna talip Mısır, İsrail, İran ve S. Arabistan gibi ülkeler mevcuttur. Türkiye her ne kadar bölge ülkeleri ile tarihsel, kültürel ve dinsel bir yakınlaşmaya sahip olsa da Türkiye'nin lider olma yaklaşımı adı geçen ülkeler tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. Zira bölgede liderlik rolünü üstlenen devletler bir diğer devletin güçlenmesini kendi güvenlikleri için tehdit olarak görmüştür (Sever, 2012: 96).

Ancak Türkiye'nin sahip olduğu açmazlar gibi diğer liderlik pozisyonuna talip olan ülkelerin de açmazları bulunmaktadır. Söz gelimi Pers etnik kökene sahip olması, Şii nüfusa sahip olması, Farsça konuşuluyor olması ve ABD, İsrail ve S. Arabistan'ın İran'ın genişlemesine karşı ittifak halinde olmaları gibi nedenler İran'ın açmazları arasında sayılabilmektedir. S. Arabistan, ekonomik bir güç olarak bölgede aktif olmaya çalışsa da askeri manada yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple ABD'ye bağımlı olması liderlik noktasındaki açmazlarını oluşturmaktadır. Mısır ise İsrail ile barış anlaşması imzalaması ve Hüsnü Mübarek'in pasif politikaları sebebiyle ABD'den gelecek yardımlara bağımlı

hale gelmiştir. İsrail ile yapılan barış, Mısır'ı Arap milliyetçiliğinin liderliğinden düşmesine ve bir süre Arap liginden çıkarılmasına sebep olmuştur (Tekin, 2013: 508).

Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle kalıcı bir iş birliği kurması aşağıdaki sebeplerden ötürü oldukça zor görülmektedir;

- 1) Rejim farklılıkları
- 2) Kimlik farklılıkları
- 3) Dil farklılıkları
- 4) Ekonomik sistem farklılıkları
- 5) Tehdit algılamalarında farklılıklar
- 6) Liderlik pozisyonuna çok fazla ülkenin talip olması
- 7) İkili iş birliklerinin diğer ülkeler tarafından benimsenen bölgesel güçler dengesini bozması
- 8) İdeolojik farklılıklar
- 9) Emperyal güçlerin bölgede aktif rol oynamaya devam etmesi (Sever, 2012: 99-102)

İran'da 1979 yılına kadar Pehlevi Hanedanlığı iktidarda bulunmuştur. Atatürk ile yakın ilişkiler geliştiren Rıza Şah Pehlevi, Türkiye'deki modernleşme sürecinden etkilenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin işgaline uğrayan İran'da, petrolün çıkarılması imtiyazına İngilizler sahip olmuştur. 1951 Yılında Başbakan olan Musaddık, petrolü millileştirmesi sonrası 1953 yılında darbeyle görevinden uzaklaştırılmıştır. 1970'li yıllarda İran'da muhtelif kanatlardaki muhalif hareketin artan gösterileri sonrası İran Şah'ı ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ve Şii dini lider Humeyni, 1979'da sürgünden geri dönüp İran İslam devrimini gerçekleştirerek ülkenin başına geçmiştir. Humeyni iktidara geldikten sonra demokratik bir İslam Cumhuriyeti ifadesini reddetmiştir zira ona göre İslam zaten demokratiktir. O dönem Başbakanlık koltuğunda oturan Bazergan, Fransız tipi bir başkanlık sistemini savunurken Humeyni, din adamlarına çok fazla yetki içeren bir anayasa hazırlamıştır. Bazergan'ın ABD ile ilişkileri olan bir lider olarak sunulması sonrası Bazergan istifa etmek zorunda kalmış ve Humeyni'nin hazırladığı teokratik tarzdaki yasalar halk tarafından kabul edilmiştir (Abrahamian, 2016: 601-605). Şiilik Araplık ile ilgili bir olgu olmuştur. Zira Şiiler, Hz. Ali'nin soyundan gelen imamları rehber olarak kabul etmektedirler. Hz. Ali ve soyundan gelenlerin dili Arapça olduğu gibi Şiiliğin önemli kutsal yerlerinin çoğu da Arap topraklarında yer almaktadır (Roy, 1995: 221).

Humeyni, bölgedeki Arap liderleri ABD emperyalizminin kuklası olarak nitelendirmiş ve Müslümanlara devrim çağrısında bulunarak bölgedeki Müslüman muhalifleri desteklemiştir. Ancak Humeyni'nin söylemlerinin tehdit olarak algılanması Irak ile İran'ı 8 yıl sürecek bir savaşa sürüklemiştir. Bu savaş diğer Arap ülkelerinden de destek görmüştür. İran'daki ABD büyükelçiliğinin basılması, Avrupa'daki devrim muhaliflerinin suikasta uğraması gibi sebepler İran'ın Batı dünyası ile ilişkilerini de bozmuştur. Petrol fiyatlarında yaşanan düşüş, İran'ı kaybettiği itibarını yeniden kazanmaya ve Batı dünyası ile iyi ilişkiler kurmaya teşvik etmiştir. 1990'lı yıllarda iktidara gelen Hatemi ve şu anda iktidarda bulunan Ruhani, İran'ın kötü algıdan kurtulması için mücadele eden liderler olmuştur. ABD ile Obama döneminde imzalanan nükleer anlaşma, Ruhani döneminde gerçekleşebilmiştir. Hatemi ve Ruhani, İran'daki reformistleri temsil ederken

Ahmedinejat ise muhafazakârları temsil etmektedir. İki taraf da kendisini İslamcı olarak nitelerken muhafazakâr blok, ABD veya Batı ile ilişkilerin geliştirilmesini desteklememektedir (Abrahamian, 2016: 605-609).

İran, Batı dünyası tarafından dışlanmışlığını, bölgedeki gücünü göstererek kırmak istemekte ve bu yüzden Irak, Suriye, Lübnan, Filistin ve Yemen'deki çatışmalarda aktif bir şekilde yer almaktadır. Mısır ise Enver Sedat dönemi ile kaybettiği liderlik vasfını, Hüsnü Mübarek döneminde Irak'a karşı bir denge unsuru olarak ve arabuluculuk rolü ile tekrar kazanmak istemiştir. İsrail ise Araplar ile girdiği savaşları kazanmanın özgüveni ile hareket ederken 2006 yılında Lübnan'da İran destekli Hizbullah'a karşı aldığı hezimet ile İran'ı kendisine en önemli tehdit olarak görmektedir. İran, bölgesel bir güç olarak Basra'da hâkimiyet kurmak istemiştir. Kendisini bütün İslam dünyasının lideri olarak konumlandıran İran, Sünni inanışa sahip ülkelere karşı bir tehdit oluşturmaktadır. Şah döneminde Batı dünyası ve İsrail ile iyi ilişkilere sahip olan İran, İsrail ile petrol ticareti gerçekleştirmekteydi. Ancak 1979'da gerçekleştirilen İslam devriminden sonra İran, İsrail için de tehdit haline gelmiştir. İran bölgesel liderlik için Filistin sorununu aktif bir şekilde desteklemiştir (Roskin, 2016: 483).

1981 yılında 6 ülke ile kurulan Körfez İşbirliği Konseyi, S. Arabistan'ın kişisel çıkarları için kullandığı bir örgüt olarak algılanmasına yol açmıştır. Ortadoğu'da bölgesel güvenlik konsepti kurmak bir yana Körfez ülkeleri oluşturdukları KİK ile dahi entegre olamamaktadır. Zira bu örgüt, güvenlik kaygıları üzerine inşa edilmiş farklı ulusal çıkarlara hizmet etmektedir. Diğer bir ifade ile KİK, değerler üzerine değil çıkarlar üzerine kurulmuştur (Oktav, 2011: 21). Sınırların emperyal devletler tarafından çizildiği Körfez ülkeleri arasında sınır problemleri bir türlü çözülememektedir. Aynı şekilde Arap Ligi ülkeleri de birbirlerine güvenmemektedirler.

S. Arabistan, İran ile savaşında desteklediği Saddam'ı, savaştan güçlenerek çıkmasından sonra tehdit olarak algılamaya başlamıştır. 2003 Yılında Irak'ın devrilmesiyle İran Şii ideolojisi Irak'ta yayılmaya başlamıştır. Şii ideolojinin yayılması, İran'ı S. Arabistan için en önemli tehdit haline getirmiştir. Zira S. Arabistan, zengin petrol bölgelerinde %10 oranında bir Şii nüfusa sahiptir. S. Arabistan, bölgede algıladığı tehditleri güçler dengesi mantığı ile bertaraf etmeye çalışırken ABD'nin 11 Eylül sonrası bölgeye doğrudan müdahil olması ve istikrarı bozduktan sonra Irak'tan çekilmesi, S. Arabistan için bir hayal kırıklığı yaratmıştır (Oktav, 2011: 88). ABD ile bu dönemde ilişkiler bozulsa da S. Arabistan ABD ile var olan güçlü bağlarını koparamamaktadır. Zira S. Arabistan bölgedeki güvenliğini ABD'nin hegemon gücüne borçluyken, ABD ise S. Arabistan'ın petrolüne muhtaçtır. Bu karşılıklı bağımlılık iki ülkenin ilişkilerinin bozulmasını önlemektedir (Buzan ve Wæver, 2003: 203). S. Arabistan bölgede statükonun devamından yana olmuştur ve bu dengeyi bozan her türlü unsura karşı cephe almaktadır. Arap Baharı süreci statükoyu bertaraf ederken S. Arabistan, ekonomik gücü ile ayakta kalmayı arzulamıştır. Hüsnü Mübarek'in ABD tarafından bir kalemde silinmesi S. Arabistan rejimini dehşete düşürmüştü ve S. Arabistan bu sebeple Bahreyn'deki ayaklanmaya doğrudan müdahil olmuştur. Suriye'de Baas rejiminin yıkılması için mücadele eden S. Arabistan, Yemen'de de aktif konumdadır.

Mısır'da Müslüman Kardeşler'in iktidara gelişi ve Türkiye ile geliştirilen ikili ilişkiler S. Arabistan için iki tehdidi bir araya getirmiştir. Birincisi Mısır'da demokratik bir rejim kurulmuş ve bölgede çok aktif olan Müslüman Kardeşler iktidara gelmiştir. Müslüman Kardeşler kuruluşu itibariyle otoriter rejimlerin karşısında yer almaktadır. Bir diğer tehdit ise demokratik bir yönetimin iktidara geldiği Mısır ile demokratik laik bir ulus devlet olan Türkiye'nin yan yana gelmesidir. Bu yakınlaşma Ortadoğu'daki statükoyu değiştirmiştir. Mısır ile Türkiye'nin 2012-2013 yılları arasında hem ekonomik hem de siyasi olarak ortak paydada bir araya gelmesi, S. Arabistan'ın liderlik pozisyonunu tehdit ettiği gibi Türkiye'yi Arap Baharı sonrası bölgesel bir etkin güç olarak ortaya çıkaracaktır. Bunun farkında olan S. Arabistan ve BAE, Mısır'daki demokratik seçimler sonrası başlayan gösterilerin en önemli dışsal desteği haline gelmiştir. Aslında Türkiye ve Mısır'ın bölgesel bir iş birliğine girmesi bütün diğer liderlik rolüne talip ülkeler için tehdit unsuru olmaktadır. Zira Türkiye ile Mısır, Suriye'de Esad'ın gitmesi gerektiğini savunurken Filistin'de Hamas'ı desteklemektedir. Bu iki misal, İsrail ve İran'ın çıkarlarına aykırı bir durumu ifade etmektedir.

Mısır ile Türkiye yakınlaşması, S. Arabistan'ın yahut Körfez ülkelerinin güçler dengesi anlayışını ortadan kaldırdığı gibi devrimin Körfez monarşilerine de yayılması tehdidine yol açmıştır. 2013 yılında Sisi'nin darbesi, Körfez ülkeleri tarafından tebrik edilmiş ve Sisi'ye ilerleyen sayfalarda tablolarda da gösterileceği gibi milyarlarca dolarlık bir yardım yapılmıştır. Bu yöntem ile güçler dengesini yeniden sağlamayı hedefleyen S. Arabistan ve BAE, Mısır dış politikasını da finansal destek ile satın almayı arzulamıştır. Ancak gerek Yemen'de gerek Suriye'de ve gerekse Libya'da ortaya çıkan durum, Mısır'ın her ne kadar ekonomik olarak bağımlı bir ülke olsa da S. Arabistan ve BAE'nin beklediği kadar edilgen bir ülke olmadığını ortaya çıkarmıştır.

Mısır, Müslüman Kardeşler'i ve onunla çalışan ülkeleri güvenlikleştirdiği gibi Türkiye de Sisi yönetimini güvenlikleştirmiştir. İki ülkenin karşılıklı güvenleştirme siyaseti ikili ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştur. Diğer yandan inşacılık yaklaşımı ile bakıldığında Mursi döneminde kimliksel yakınlık iki ülke arasındaki ilişkilerin üst düzeye çıkmasını sağlamıştır. (Ali Balcı kişisel görüşme, 2021). 2013 Darbesi sonrası ilişkilerin güvenlikleştirme ile açıklanması, Murat Yeşiltaş ile yapılan kişisel görüşmede de önerilen yaklaşım olmuştur. Diğer yandan neoklasik realist yaklaşım Arap Baharı sonrası ikili ilişkileri açıklamaya yardımcı olabilir. (Murat Yeşiltaş kişisel görüşme, 2021).

Soğuk Savaş döneminin tehdit algılamaları, Doğu ve Batı Bloku arasında şekillenmişti. Oysaki Sovyetler Birliği'nin çöküşü tehdit algısının yayılmasına neden olmuştur. Terörizm, demokratik ve ekonomik istikrarsızlık, nükleer silahların yayılması gibi tehditler Soğuk Savaş sonrası tehdit algılamalarından bazılarını oluşturmaktadır. Tehdit algılarının değişmesi, güvenlik çalışmalarının da yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmıştır (Bakan, 2007: 36-37). Kopenhag Okulu'nun Soğuk Savaş sonrası geliştirdiği güvenlikleştirme yaklaşımı, güvenliği varoluşsal derecede tehdit eden bir "referans nesnesi" ve onu savunmak için olağanüstü tedbirler almayı talep eden aktör arasındaki durumu ifade etmektedir. Güvenlikleştirme yaklaşımında tehdit olarak algılanan nesne, sıradan bir siyasi olay olmaktan çıkartılarak "zamanında müdahale edilmezse tehlikeli

sonuçları olacaktır”, “bu sebeple olağanüstü bir müdahale gereklidir” anlayışı ile sunulmaya başlanır. Durumu bu şekilde ifade eden aktör olağanüstü yetkiler kullanmayı talep eden güvenlikleştirici aktördür. Güvenlikleştirilen ise referans nesnesidir (Lausten ve Wæver, 2000: 708). Güvenlikleştirici aktör, “söz edimi” ile algılayıcı kitleye hitap ederek ikna etmeye çalışır. Güvenlikleştirme, algılayıcı kitlenin referans nesnesinin varoluşsal bir tehdit olduğuna ikna edilmesiyle gerçekleşmiş olur (Alagöz ve Kandemir, 2015: 111).

Bir konunun güvenlikleştirilmesi ile konu, diğer askeri konular kadar acil çözülmesi gereken bir hal alır. Söz ediminin ne manaya geldiğine bakıldığında, Austin’e göre dil ile ifade edilen şeyin doğrudan eyleme dönüşmesi olarak ifade edilmiştir. Söz gelimi bir şeyi yapmak için verilen söz, aynı zamanda eyleme geçmeyi taahhüt eder. Dolayısıyla bir konudan güvenlik ölçeğinde söz edildiğinde bu söz eylem üreten bir söz haline gelir. Güvenlikleştirme üç aşamalı bir eylem gerektirmiştir. Birinci aşama, kamu otoriteleri tarafından bir meselenin birinci derece uğraşılması gereken bir konu olarak politize edilmesidir. İkinci aşama hayati derecede tehdit olarak sunulmasıyken son aşamada ise güvenlikleştirme gerçekleştirilir. Güvenlikleştirme girişiminin başarıya ulaşması algılayıcı kitlenin ikna edilmesi kadar güvenlikleştirici aktörün olağanüstü tedbirleri uygulayacak bir otoriteye sahip olmasına da bağlıdır (Arı, 2018: 571-572).

Kopenhag Okulu’nun çalıştığı bir diğer kavram olan Barry Buzan’ın, Bölgesel Güvenlik Kompleksi teorisinde (BGKT), güvenlik sorunlarına bölgesel düzeyde yaklaşılması savunulmaktadır. Huntington’un medeniyetler çatışması tezi, uygarlıklar arası yaşanan çatışmanın küçük birimlere yansımaları açıklarken, Buzan’ın Bölgesel Güvenlik Kompleksi (BGK) teorisi, güvenlik bölgelerinin bir alt sistem oluşturduğuna işaret ederek güvenlik sorunlarına taraf olan aktörlerin çıkarlarının girift bir hal aldığını dolayısıyla güvenlik sorunlarının birlikte değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. BGKT, Bosna’daki çatışmayı uluslararası bir sorun olarak ele alırken, Huntington ise uygarlıklar arası bir çatışma olarak değerlendirmiştir. Zira Huntington’un yaklaşımı, çatışmaları ya uygarlıklar arası ya da uygarlıklar içi bir olgu olarak belirlemektedir (Buzan ve Wæver, 2003: 40-41).

BGK kavramının kullanım amacı, güvenlik analizi için bölgesel düzeyi savunmaktır. Güvenlik analizi iki düzeyde incelenmektedir. Birincisi ulusal, diğer ise küresel güvenlik. Ulusal güvenlik, söz gelimi “A” ülkesinin güvenliği anlamlı bir analiz düzeyi değildir zira güvenlik başlı başına ikili ilişkilerin bir sonucudur ve diğer dinamikler ile bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Bölge, devletlerin ve diğer aktörlerin çıkarlarının birbirinden ayrı düşünülmemeyecek kadar birbirine yakın olduğu bağlantıyı ifade etmektedir. Bölgesel düzey, ulusal güvenlik ile küresel güvenliğin etkileşim noktasıdır. Her bir güvenlik kompleksinde aktörler, farklı korku ve beklentilere sahiptir. Küresel güvenlik kompleksi anlamlandırıldığında küresel güçlerin müdahalesi ve diğer bütün aktörlerin güvenliği de anlam kazanacaktır. BGKT, üç nedenden ötürü işlevsel olarak kabul edilmektedir. Birincisi güvenlik çalışmaları için uygun düzeyde bir analiz imkânı sunmasıdır. İkincisi deneysel çalışmalar için uygundur. Son olarak güvenlik komplekslerinin olası biçimleri ve alternatifleri ile ilgili olarak teoriye dayalı farklı senaryolara imkân vermesidir (Buzan ve Wæver, 2003: 43-45).

Bölgesel güvenlik, küçük ve orta ölçekli devletlerin kullandığı bir yöntemken, küresel aktörler ise küresel güvenliğe odaklanmaktadır. Küresel güçlerin bölgesel güvenliğe yaklaşımı ise daha ziyade çıkarlar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Buzan, Hindistan ve Pakistan arasındaki rekabetin buna örnek olduğunu ifade etmiştir. Hindistan ve Pakistan arasındaki bölgesel rekabet, küresel güçlerin bölgeye müdahil olmasının önünü açmaktadır. Realizmin güçler dengesi mantığı, yerelde var olan rakiplerin dışarıdan yardım alınarak dengelenmesine yol açmakta ve yerel rekabetin küresel rekabete dönüşmesine neden olmaktadır. Soğuk savaş döneminde Pakistan, ABD ve Çin'e, Hindistan ise Sovyetler Birliği'ne bağlı olarak hareket etmiştir. Küresel güçler bölgeye nüfuz etmek için çatışmayı kışkırtmaktadırlar. İki kutuplu sistemde küresel güçler, sorunun kaynağı olan ülkeler arasında güvenlik meselelerini ortadan kaldırma veya yeniden düzenleme gibi fonksiyonları yerine getiremezler. Ancak tek kutuplu sistemde iki devlet de aynı küresel aktöre bağımlı olduğunda tarafları barışa zorlayabilir (Buzan ve Wæver, 2003: 46). Buna örnek vermek gerekirse Sovyetler Birliği ile ilişkileri olmasına rağmen Saddam, Soğuk Savaş sonrası dönemde Sovyetlerin bölgeye müdahil olmamasından dolayı Kuveyt'e saldırıp barış ortamını bozduğunda küresel güçlerin müdahalesi ile karşılaşmıştır. Suriye krizi güvenlik kompleksi bağlamında değerlendirildiğinde, ABD ve Rusya bölgedeki güvenlik meselesini ortadan kaldıramamış ve bölgede güçler dengesi sağlanmıştır.

BGK'lar, uluslararası sistemin bir alt sistemi olarak değerlendirildiği için BGK içerisinde de tek kutuplu, çok kutuplu ayrımı yapılabilmektedir. (Buzan ve Wæver, 2003: 46). Bu noktada Ortadoğu'nun çok kutuplu bir yapıda olduğu söylenmektedir. Küresel seviyede güvenlik sadece küresel güçler tarafından nüfuz edilirken BGK ise yerel aktörlerin yanında küresel güçler tarafından da nüfuz edilen alanlar olmaktadır (Buzan ve Wæver, 2003: 54).

Ortadoğu'daki ülkeler BGK bağlamında değerlendirildiğinde, ülkelerin güvenlik kaygılarının birbirlerine bağlı olduğu görülmektedir. Ülkelerin güçler dengesinin bozulmasına verdikleri tepkiler, tehdit algılamalarının ülkelerin birbirlerinin güçlenmesi üzerinden oluştuğunu ve çok kutuplu bir yapıya sahip Ortadoğu güvenlik kompleksinin aktörleri olan ülkelerin dengeleme siyaseti ile harekete geçtiklerini göstermektedir. Türkiye'nin bölgesel güç olma tehdidi, İran'ın Şii yayılcılığı, demokrasi talebinde bulunan organize olmuş MK'nın iktidara gelmesi, terör örgütlerinin istikrar bozucu etkisi gibi tehdit algılamaları, bölgesel güvenlik kompleksini oluşturan ülkelerin ortak çıkarları olan alanda gerçekleşmektedir. Söz gelimi MK'nın iktidara gelişi Türkiye'nin çıkarları için olumlu karşılanırken Körfez monarşilerinde tehdit olarak anlaşılmıştır. Suriye'de Esad'ın gitmesi Türkiye ve S. Arabistan tarafından desteklenirken İran, Esad'ın gitmesini etki alanının azalması olarak algılamıştır.

Türkiye, Ortadoğu bölgesel kimliğinin bir parçası mıdır yoksa bölgesel Avrupa güvenlik kimliğinin bir parçası mıdır? Türkiye, Balkan, Kafkas, Ortadoğu, Karadeniz, Akdeniz ve Ege gibi birçok parçalı bölgesel güvenlik kimliğinin bir parçası olduğu için orta büyüklükte bir devlet olarak bölgesel bir güvenlik rejimi oluşturmakta veya dengelemekte zorlanmaktadır. Oysaki Türkiye, Rusya'ya karşı küresel güvenlikte Batı güvenlik kimliği ve mekanizmasının bir parçası olarak sorun ile karşılaşmamaktadır. Mısır, Afrika, Akdeniz,

Arap Birliği, İslam ÷lkeleri ve Batı ÷lkeleri gibi birçok rekabet halinde olan bölgesel kimliğe sahiptir. Türkiye ve Mısır, ortak tarihsel geçmiş, modernleşme ve demokrasi inşa etme deneyimine sahip olmuştur. Türkiye ve Mısır, Akdeniz, Müslüman ÷lkeler, ikili iş birliği gibi ortak zeminde bölgesel ve küresel güçleri İsrail'i demokratik normlara uyma konusunda bölgesel bir kimlik normu oluşturabilirler. Ancak Mısır'ın insani güvenlik standardının ekonomik yetersizliği onu ABD, İsrail ve diğer bölgesel güçlere askeri ve ekonomik olarak bağımlı hale getirmekte ve bölgesel güvenlik kimliği normu geliştirmesine mâni olmaktadır.

BGK teorisinde belirtildiği gibi küresel güçler, bölgesel düzeydeki güvenlik sorununa müdahil olmak yahut bölgeye nüfuz etmek için ÷lkeleri kışkırtmaktadır. Özellikle ABD'nin bu fonksiyonuna Ortadoğu'da çokça rastlanmaktadır. ABD bir taraftan İran ve S. Arabistan üzerinden Şii ve Sünni çatışmasını kışkırtırken, 2013 sonrası oluşturduğu Küre ittifakı ile Türkiye ve İran'ın güvenlikleştirilmesini desteklemiş ve bu sayede bölgeye nüfuz etmesi kolaylaşmıştır.

BGK yaklaşımı ile AB incelendiğinde, Avrupa ÷lkelerinin İkinci Dünya Savaşı sonrası birbirlerine karşı algıladıkları güvenlikleştirme yaklaşımından vazgeçerek bir güvenlik topluluğu oluşturabildikleri gör÷lmüştür. Wendt'in savunduğu Kant'ı sosyal yapı, ÷lkeler rekabet veya zaman zaman meydan okuma hissetseler de bu eylemlerin güvenlik sorunu olarak algılanmasını engelleyerek meselenin siyasi, ekonomik, çevresel ve toplumsal bir sorun gibi algılanmasını sağlamıştır. Avrupalı devletlerin böyle bir anlayışı muhafaza etmelerindeki ana etmen, Avrupalı ÷lkelerin güçler dengesi, rekabet ve savaşa geri dönme riski ile karşı karşıya kalmak istememelerinden kaynaklanmaktadır. Almanya ve Fransa'nın bu sürece gelene kadar birbirleriyle sürekli savaş halinde oldukları ve iki dünya savaşının da Avrupa merkezli olduğu bilinmektedir. Diğer yandan İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan konjonktür, küresel bir güç olarak ABD'nin de Almanya ve Fransa arasında oluşturulan bu yapıyı desteklemesini sağlamıştır (Buzan ve Wæver, 2003: 57).

Fransa ve Almanya lider iki aktör olarak Avrupa'da bölgesel iş birliğinin gelişmesini desteklemişlerdir. Avrupa'daki bu sürecin Türkiye ve Mısır gibi iki lider pozisyonundaki ÷lke tarafından gerçekleştirilmesi kısa vadede mümkün gözükmemektedir. Zira Ortadoğu'da, Avrupa'daki denkleme benzer bir yapı söz konusu değildir. Ortadoğu BGK olarak değerlendirildiğinde, çok kutuplu bir yapı mevcuttur. Rekabet, güçler dengesi ve çatışma küresel güçler tarafından kışkırtılmaktadır. Diğer yandan Fransa ve Almanya'nın tecrübe ettiği savaş süreci, Mısır ve Türkiye arasında yaşanmamıştır. Dolayısıyla böyle bir tehdit algılaması mevcut değildir. Son olarak Almanya ve Fransa'nın sahip olduğu liberal alt yapı Ortadoğu'da hala mevcut değildir.

Mısır'da 2013 darbesi sonrası Müslüman Kardeşler, Mısır ordusu/derin devleti tarafından terör örgütü ilan edilerek güvenlikleştirilmiştir. Bu yaklaşım Körfez ÷lkeleri tarafından da benimsenmiştir. MK'nın güvenlikleştirilmesi, MK ile olağanüstü mücadele edilmesinin önünü açmıştır ve MK'ya karşı şiddet eylemleri, idamlar ve tutuklamalar terörle mücadele kapsamında gerçekleştirilmiştir. MK, orta düzeyde Mısır devleti ve Mısır toplumu için bir tehdit olarak sunulurken, DEAŞ'ın yükselişe geçtiği dönemde İslami referanslı bir terör örgütü şeklinde lanse edilmesi makro düzeyde küresel bir tehdit olarak

sunulmasının önünü açmıştır. Sisi'nin MK'yı güvenlikleştirmesi muhalifler ve orduya sempati duyanlar tarafından desteklenmiştir. Sisi'nin darbesine verilen tepkiler ilerleyen yıllarda etkisini kaybetmiştir. Dolayısıyla MK'nın güvenlikleştirilmesinin başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye açısından bakıldığında Arap Baharı sonrası bölgede değişimi talep eden grupların başında organize bir örgüt olması hasebiyle MK gelmektedir. MK'nın Ak Parti ile benzeşen yanlarının olması, Türkiye'nin MK ile ilişkilerini geliştirmesini sağlamıştır. Türkiye bölgesel değişimi yönlendiren bir aktör olmayı arzulamış ve Mısır'da Mursi ile gerçekleştirilen ittifak bunun önünü açmıştır. Ancak Ortadoğu'daki ülkelerin dış politika yapımına realist bir bakış ile yaklaşması, Türkiye ile Mısır iş birliğinin tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur. Türkiye her ne kadar S. Arabistan ile Esad'ın gitmesi konusunda iş birliği ortamı bulsa da Türkiye'nin güçler dengesini bozacak şekilde güçlenmesi Körfez monarşilerinde tehdit olarak algılanmıştır. Türkiye, Arap Baharı öncesi bölgede çatışmadan uzak durarak sempati kazansa da Arap Baharı sonrası oluşan konjonktür aktif bir siyaset izlemeyi zorunlu kılmıştır. Zira Türkiye, güneyinde Şii hilali ve güney komşularının toprak bütünlüğünün bozulması tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Oluşan istikrarsızlık terör örgütlerinin peyda olmasının önünü açmış ve Türkiye kuruluşundan itibaren hissettiği sınır güvenliği sorunu ile Arap Baharı sonrası yeniden yüzleşmek zorunda kalmıştır. Mısır'da gerçekleştirilen darbe sonrası Türkiye'nin desteklediği MK'nın güvenlikleştirilmesi ile 2014 yılında MİT tırlarının FETÖ mensupları tarafından fotoğraflanarak dünya kamuoyuna Türkiye terör örgütlerine silah taşıyor algısını oluşturma çabaları birlikte değerlendirilebilir. Türkiye DEAŞ'ın en fazla bombalı eylem gerçekleştirdiği ülke olmasına rağmen DEAŞ'ın 2015 yılında gerçekleştirdiği Charlie Hebdo saldırısı sonrası Paris'te toplanan ülke liderleri arasında dönemin Türkiye Başbakanı Ahmet Davutoğlu görmezden gelinmiştir

Türkiye Mısır'daki darbeye birden fazla sebep dolayısıyla karşı çıkmıştır;

- 1) Mısır'daki darbe ile Türkiye'deki gezi parkı eylemlerinin aynı döneme denk gelmesi
- 2) Mısır ile kurulan ekonomik ve siyasi ilişkinin bozulacağı endişesi
- 3) Darbenin kolektif bir akıl tarafından Türkiye'nin düzen kurucu politikalarına karşı gerçekleştirilmiş olması
- 4) Türkiye'nin Arap Baharı sonrası benimsediği dış politikanın dönülemez bir noktada olması
- 5) Türkiye'nin darbelere karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olması
- 6) Mısır'daki darbenin Türkiye'yi hedef alan bir yönünün olması

Obama'nın iktidara gelişi ile İran ve ABD arasında normalleşme süreci başlamış ve bu süreç S. Arabistan'da yeniden korkuya sebep olmuştur. 11 Eylül saldırıları ile ABD, S. Arabistan'ı El kaideyi desteklemekle suçlamış ve bu olay iki ülke arasının bozulmasına yol açmıştır. 2003'te Irak'ı işgal eden ABD, Irak'tan çekilmeye başlayınca İran bölgeye yayılmaya başlamıştır. S. Arabistan ise para ile bölgede değişimi sağlamak istemiştir. Obama'nın iktidara gelişi ile Bush'un "ya bizlerlesiniz ya teröristlerle" yaklaşımı, Obama'nın "ben sizlerdenim" yaklaşımına dönmüştür. Ancak Obama'nın İran ile nükleer

anlaşma planı içerisine girmesi ve İran'a uygulanan ambargonun kalkması S. Arabistan için önemli bir tehdidin önünü açmıştır (Oktav, 2011: 86).

İttifaklar, bir şey için olmaktan ziyade çoğunlukla bir tehdide karşı oluşturulmaktadır. Ortak dış tehdit algısı, ülkelerin bir araya gelmesi için önemli bir etken olmuştur. Tehdit algısının artması üyenin ittifaka bağlılığını da artırmaktadır (Sönmezoğlu, 2014: 433). Konstrüktivistler, devletler arasında güç dağılımında meydana gelen değişikliklerin bir diğer devlet tarafından tehdit olarak algılandığında silahlanmayı veya ittifak oluşturmayı hızlandırdığını söylemektedirler. Tehditler, çıkar çatışmaları, ideolojik uyuşmazlıklar, saldırgan eylemler ve düşmanca söylemler gibi bir dizi koşullar etrafında şekillenmektedir (Lawson, 2013: 30). Klasik güçler dengesi mantığı ile ülkeler, güçlenmekte olan revizyonist rakiplerini dengelemek için ittifak arayışına girmişlerdir. Tehdit dengelenecek boyutları aştığında yahut ülkeler güç artırma politikası izlediğinde, gücünün peşine takılmayı tercih edebilirler. Bu anlayış, realizmdeki güç dengesi paradigmasını eleştirerek ülkelerin aynı zamanda çıkar dengesi ile de hareket edebileceğini ifade etmektedir (Yalçın, 2017: 402). Devletler, ittifak tercihinde bulunurken zayıf olan taraf ile yapılacak ittifakı daha avantajlı bulmaktadırlar. Zira egemen olan güç ile yapılan ittifak, devletlerin ittifak içerisindeki etkisini azaltacaktır. Zayıf olan taraf ile yapılacak ittifakta ise zayıf olan taraf, katkısının azlığından ötürü güçlü tarafın etkisi altına girmek zorunda kalacaktır (Walt, 2017: 154). KİK'te S. Arabistan'ın baskın bir aktör haline gelmesi buna örnek verilebilir.

19. Yüzyılda var olan çok kutuplu sistemde ittifak ilişkileri daha gevşek bir hal alırken İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş döneminde kurulan ittifaklar ülkelerin bir zorunluluk olarak ABD veya Sovyetler Birliği tarafında yer almasını zorunlu kılmıştır. İki kutuplu sistemde bloklar arası geçiş son derece durağandır. Soğuk savaş sonrası ise oluşan tek kutuplu dünyada ülkeler süper güç ile kurdukları ilişki kadar manevra kabiliyetine sahip olabilmişlerdir. 21. Yüzyıla gelindiğinde ise ABD'nin yer aldığı tek kutuplu anlayış aşınmaya başlamış ve bölgesel aktörler, ulus aşırı yapılar, terör örgütleri ve devlet dışı silahlı grupların da yer aldığı yeni çok kutupluluğa doğru bir dönüş yaşanmaktadır (Pirinççi ve Yeşiltaş, 2020: 41-42).

Realist teori, yüksek politika, alçak politika ayrımı yapmaktadır. Askeri ve siyasi konular yüksek politika sınıfında yer alırken ticari, mali ve parasal konular alçak politika kapsamında yer almaktadır. Güç mücadelesi devletlerarası ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. Uluslararası sistemin anarşik olduğunu kabul eden realistler, güç dengesi ile istikrarın sağlanacağını savunmuşlardır (Arı, 2018: 24). Ortadoğu'daki ülkelerin tutumu, Hobbes'un anarşik tanımlamasıyla değerlendirilebilir. Hobbes, merkezi bir otoritenin olmadığı durumlarda herkesin herkese karşı olduğu bir durumun var olduğunu savunmaktadır. Ülkeler arasında rekabet, güvensizlik ve şan gibi çekişme unsurları dış politikanın şekillenmesinde etkili olmaktadır (Donnelly, 2017: 56). Hobbes'a göre anarşi, uluslararası politikanın baskın bir özelliğidir. Böyle bir dünyada devletler güce önem verirler ve ittifaklar kurarlar. Bir hegemon güç, düzeni sağlayacak bir lider veya dünya devleti olmadan devletler arasındaki şüphe, güvensizlik ve çatışma kaçınılmaz olmuştur (Viotti ve Kauppi, 2012: 48).

Anarşinin bir sonucu olarak devletler göreceli kazançları mutlak kazançlara tercih edebilmektedirler. İşbirliğine gidildiğinde ortaklar daha fazla fayda elde edebilecekse karşılıklı yarar olmasına rağmen devletler direnç gösterebilirler (Keohane, 2017: 184). Bu yaklaşım, Türkiye ile Mısır ilişkilerinde Doğu Akdeniz meselesinde değerlendirilebilir. Türkiye'nin Sudan'da Sevakın adasını üs olarak kiralaması ve Doğu Akdeniz'deki faaliyetler, Mısır'ı çevrenin tehdidi ile karşı karşıya bırakmıştır. 2019 Yılında Türkiye'nin Libya ile MEB ve askeri iş birliği anlaşması imzalaması sonrası Mısır, Doğu Akdeniz meselesinde Türkiye ile anlaşması karşılığında daha fazla deniz alanı kazanacak olmasına rağmen Türkiye'nin sağlayacağı kazancın daha fazla olması sebebiyle Yunanistan ile MEB anlaşması imzalamıştır.

Trump'un iktidara gelişi, ABD ile Körfez ülkeleri açısından olumlu bir havaya neden olmuştur. Zira Trump, İran ile yapılan nükleer anlaşmayı iptal etmiş ve yeniden İran tehdit olarak sunulmuştur. Trump, Mısır'daki darbe sonrası Sisi'nin Körfez ülkeleri ile arasının soğuduğu dönemde iktidara gelerek Mısır ve S. Arabistan'ı küre etrafında bir araya getirmiştir. Bu küre ittifakı Suriye, Filistin, Somali, Libya ve Doğu Akdeniz gibi hemen her bölgesel krizde Türkiye'nin karşısında konumlanmıştır. Küre ittifakı kurulduktan sonra Katar'a diplomatik ambargo kararı alınmıştır. Katar, bölgede terör örgütlerini destekliyor ve İran ile ilişki içerisinde gibi suçlamalarla karşı karşıya bırakılmıştır. Katar'dan El Cezire yayınlarına son vermesi, MK üyelerinin ülkeden çıkarılması ve Türkiye'nin Katar'daki üslerinin kapatılması gibi isteklerde bulunan Küre ittifakı, Katar'daki yönetimi değiştirmeyi denemiş ancak Türkiye'nin olaya müdahil olması ile bu gerçekleştirilememiştir (Ataman, 2021).

Küre ittifakı, Trump'ın iktidardan uzaklaşması ile sallantıya girmiştir. Zira Biden'in iktidar oluşu, İran ile yeniden bir iş birliğini kapılarını aralamıştır. Dolayısıyla Körfez ülkelerinin güvenlik kaygıları yeniden gün yüzüne çıkacaktır. Mısır'ın ise darbe ile iktidara gelmiş bir lidere sahip olması Biden yönetimi altında Trump'dan gördüğü hoşgörüyü bulamayabilir (Khorshid, 2020). Bu değişimin olduğu ortamda Türkiye ile Mısır arasındaki bir yakınlaşma ulusal çıkarlar çizgisinde yeniden inşa edilebilir. Doğu Akdeniz'de iki ülkenin çıkarları örtüşmekle birlikte Libya'da farklı aktörler desteklenmiştir. Libya'da Doğu ve Batıyı bir araya getirmeyi hedefleyen Dibeys hükümeti hem Türkiye hem de Mısır için makbul görülmektedir. Ancak Hafter gibi radikal bir unsurun yok edilememiş oluşu Libya'da yeniden çatışma ihtimalinin de var olduğunu göstermektedir.

Yukarıda da sayılan nedenlerle Türkiye'nin Mısır ve diğer bölge ülkeleri ile kalıcı iş birliklerinin kurulması ihtimali zor gözükmemektedir. Zira rekabet ortamı her zaman varlığını sürdürmektedir. Ortadoğu ülkelerinin realist yaklaşımları dış politikalarında sıfır toplam bir oyunu merkeze koymaktadır. Sıfır toplam oyunlarda karşılıklı kazanç ya da kayıplar tarafların hamlelerine göre değişiklik göstermemektedir. Taraflar yapacakları hamleler ile rakiplerinin kazancını minimize edebilir ya da kendi kazançlarını maksimize edebilirler. Böylesi bir durumda iş birliğine veya ikna yöntemine başvurulmamakta ve sonuçta var olan düşmanlık artış göstermektedir (Arı, 2018: 202-203). Söz gelimi İran ile S. Arabistan arasında yaşanan Şii-Sünni çatışması sıfır toplam oyunu temsil etmektedir.

Bu oyunda tarafların yayılmacı siyaset izlemesi iş birliği imkânını ortadan kaldırdığı gibi düşmanlığı ve güvensizliği de sürekli artırmaktadır.

Ortadoğu ülkeleri için uluslararası iş birliğinin önündeki en büyük engel, bölgenin uluslararası bir rejimden yoksun olmasıdır. Hobbes'un anarşik yaklaşımı ile belirlenen dış politika tercihleri iş birliğini engellemektedir. Zira devletlerin birbirlerine olan güvenleri söz konusu değildir. Var olan iş birlikleri, normlar ve kurallar üzerine değil ulusal çıkarlar üzerine inşa edilmiştir. Böylesi bir ortam için Uluslararası rejim teorisi karşılıklı iş birliğinin olabileceğini varsaymaktadır. 1975'te Uluslararası rejimleri ilk kez kullanan John Ruggie, uluslararası rejimi "bir grup devlet tarafından kabul edilen bir dizi karşılıklı beklentiler, kurallar ve düzenlemeler, planlar, örgütsel enerjiler ve finansal taahhütler" olarak tanımlamıştır (Keohane, 2006: 96; Ruggie, 1975: 570). Uluslararası rejim Krasner'e göre, uluslararası ilişkilerde belirli bir konuya ilişkin açık veya örtülü ilişkiler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürleridir. Bölgede bir uluslararası rejimin varlığı kurulan iş birliklerinin uzun vadeli olmasını sağlamaktadır (Lawson, 2015: 136; Krasner, 1983: 3). Rejimin olmayışı, Ortadoğu'da dönemsel olarak ülkelerin birbirlerine yanaşmasına rağmen uzun vadede birbirleriyle rekabet etmelerine neden olmaktadır.

Keohane ve Nye'in karşılıklı bağımlılık çalışmaları, genelde devlet üzerine odaklanmıştır. Devletler kendi güçlerini karşılıklı bağımlılığa dayandırdığı ilişkileri manipüle etmek için kullanabilirdi. Bununla birlikte uluslararası örgütler, sadece devletlerden meydana gelen kurumlar olarak tanımlanmamıştır. Uluslararası örgütler, gündem belirleyen, koalisyona teşvik eden, küçük zayıf devletlerin bile siyasi olarak güç sergileyebildiği aktörlerdir. Liberal uluslararası ilişkiler incelemelerindeki kurumsal yaklaşım uluslararası rejimleri rolü üzerine araştırma sahasını genişletmiştir. Ticaret, para değişimi, açık denizlerde ve hava sahasında seyrüsefer, kitle imha silahlarının kontrolü gibi uluslararası kabul edilen normlar uluslararası rejimlerle bağlantılıdır (Viotti ve Kauppi, 2012: 144-145).

Neorealistler ve neoliberaler için rejim, anarşik bir uluslararası sistemde gerçekleşen iş birlikleri olarak kabul edilmektedir. Realistler, rejimlerin biçimini ve devamını devletlerin gücünün belirleyeceğini savunmaktadır. Realist yaklaşım var olan anarşinin iş birliğini engellediğini savunurken, liberallere göre anarşi iş birliğinin önündeki engel değildir. Liberal ve realist yaklaşımların ortak olarak kabul ettikleri düşünce rejimlerin oluşması için ortak çıkarların olması gerektiği inancıdır. Uluslararası rejimler, çatışma riskini azaltmakta ve ülkeler arasındaki ilişkilerde istikrar sağlamaktadırlar. Kolektif bir tepki ile karşılaşma korkusu, rejimi ihlal edecek olan devlete karşı caydırıcı bir etki oluşturacaktır. Uluslararası rejimler kamuoyu tarafından da benimseneceği için olası bir ihlal durumunda karar vericilere öncelikli tepki içerden gelecektir (Arı, 2018: 301-303).

Birey ve toplumları devlet olmaya iten etkenler ile devletleri uluslararası rejim oluşturmaya iten etkenler benzerdir. Uluslararası rejim oluşturma sürecine egemenlikleri konusunda kıskanç olan devletlerin sıcak bakmadığı bilinse de aslında rejimin egemenliği güçlendirmesi gibi bir durum söz konusu olabilmektedir. Özellikle güvenlik rejiminin kurulması, güvenlik ikilemini ortadan kaldıracak gibi devletlere daha fazla hareket alanı sağlayabilmektedir (Arı, 2018: 311). Ortadoğu'da teşkil edilecek bir güvenlik rejimi, realist

yaklaşım ile güvenlik ikilemine dönüşen silahlanma siyasetinin gerekliliğini ortadan kaldıracak ve gerçek bir iş birliği sürecinden bahsedilebilecektir. Ayrıca ülke güvenliği için hegemon güce duyulan ihtiyaç güvelik rejimi ile ortadan kaldırılabilir.

Keohane, iş birliği için hegemon bir gücün varlığına işaret etmektedir. Ancak kurucu iktidar gibi görev yapacak olan bu hegemon güç, uluslararası rejimin devamlılığı için olmazsa olmaz değildir. Zira kurumlar bir kez kurulduktan sonra kendi kendilerine çalışabilir hale gelirler. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturduğu düzen buna işaret etmektedir (Jackson ve Sørensen, 2010: 184; Keohane 1984: 216). Her ne kadar Batı Avrupa ve Japonya, ABD'nin güvenlik garantisi altında liberal bir ekonomik düzen içerisinde bir araya getirilseler de güvenlikleri doğrudan ABD tarafından garanti altına alınmıştır. Ancak geline noktada genişleyen AB'nin kendi içerisinde düzeni sağladığı görülmektedir (Jackson ve Sørensen, 2010: 184-185). Uluslararası rejimler, ABD gibi hegomonik bir gücü dahi sınırlayabilmektedir. Söz gelimi güvenlik konseyinin güç kullanımını yasaklaması ABD'nin karşılaştığı baskılar arasında sayılmıştır (Glennon, 2004: 211). Avrupa'daki ülkelerin bir araya gelerek bir uluslararası rejim oluşturmalarını destekleyen ABD, Ortadoğu'daki ülkeler için ayrıştırmanın bir parçası olmuştur. Dolayısıyla Ortadoğu, kurulacak bir uluslararası rejim için Keohane'nin işaret ettiği hegemon güçten yoksundur.

Kang, (2017: 162), Asya'da Çin, Kore ve Japonya gibi büyük güçler arasındaki istikrara işaret etmektedir. Bu güçler, on altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar devasa ölçekte bir askeri kapasiteye sahip olmalarına rağmen barış ve istikrarı koruyabilmişlerdir. 1368'den 1841'e kadar ise Çin Vietnam, Kore ve Japonya arasında sadece iki savaş gerçekleştirmiştir. Bu istikrarın sebebi Çin'in bölgesel askeri, ekonomik ve kültürel bir güç olmasından ileri gelmektedir. Bu kapasitesine rağmen Çin, komşularına karşı yayılmacı bir siyaset izlememiştir. Bölgedeki devletler, "haraç sistemi" ile Çin'in merkeziliğini kabul etmişlerdir. Her ne kadar baskın olsa da Çin'in bölge ülkelerini sömürmemeye yönelik taahhütleri uzun yıllar barış ve istikrar sağlamıştır.

Ortadoğu'da liderlik rolünü üstlenecek devletler düşünüldüğünde Çin'in Doğu Asya'da sağladığı istikrar ortamının Ortadoğu'da gerçekleşmesi için iki önemli açmaz mevcuttur. Birincisi, henüz Ortadoğu'da Çin'in Asya'da sağladığı şartları yerine getirecek baskın bir güç mevcut değildir. Diğer ve daha önemlisi ise Ortadoğu'da emperyal güçlerden bağımsız hareket edebilecek bir ortam mevcut değildir. Türkiye'nin hem tarihsel ve kültürel mirası hem askeri hem de ekonomik kapasitesi düşünüldüğünde Doğu'yu Batı'ya bağlayan bir devlet olarak merkez ülke kabul edilmesi mümkün olabilecekken dengelenabiliyor olmasından ötürü Bandwagoning (peşine takılma) gerçekleşmemektedir. Bu süreç Arap Baharı ile tecrübe edilmiştir. Diğer yandan Hobbesçu anarşi ile ülkeler, birbirlerinin toprak bütünlüğüne karşı bir tehdit unsuru olmaktadır. Oysa Çin'in, Doğu Asya'da sağladığı istikrar, askeri ve ekonomik gücün ön plana çıkarılmasından ziyade Konfüçyüsçü kültürel başarıdır (Kang, 2017: 164).

Liberaller, uluslararası belirli örgütlerin ötesinde çevresel iş birliğinin odak noktası olan uluslararası rejimlere değinmektedir. İşlerlik açısından tüm rejimler aynı derece etkiye sahip değildir. Söz gelimi Antarktika'da uygulanan rejim bölgedeki araştırma ve bilimsel

faaliyetlerin kolaylaştırılmasını sağlamıştır. Diğer yandan devletlerin içerisinde yer alan muhalefete hitap eden rejimler, olası bir savaş durumunda daha etkili hale gelip çevresel iş birliğini güvence altına alabilmektedir (Kaarbo ve Ray, 2011: 497).

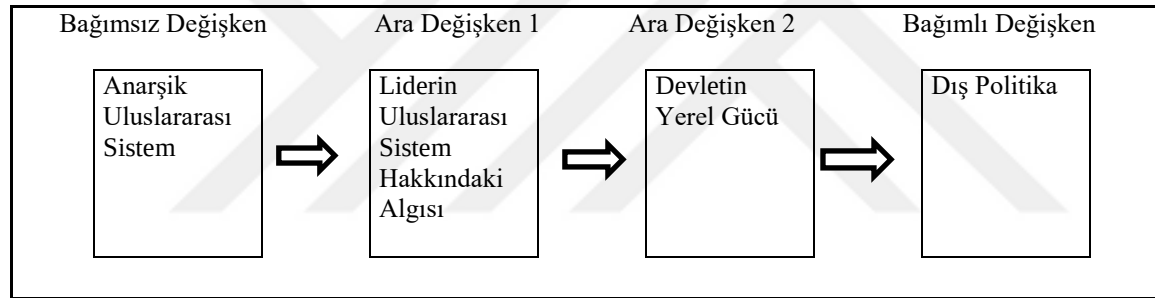
Türkiye ile Mısır, nüfus gücü, askeri güç, jeopolitik konum, işgücü kapasitesi, su yollarını kontrol etme gibi birçok konuda benzerlik göstermektedir. Türkiye ve Mısır aynı zamanda Sünni İslam'ın lideri olmaya namzet iki büyük devlettir. Karşılıklı iş birliğinin kurulamaması durumunda rekabet veya çatışma kaçınılmaz hale gelmektedir. Ancak Türkiye ile Mısır'ın bireysel olarak oluşturacağı bir iş birliğinin konjonktüre bağlı olacağı ve kısa vadeli sonuçlar doğuracağı görülmektedir. Zira iki ülke arasındaki ilişkiyi etkileyecek birden fazla dışsal dinamik mevcuttur. Diğer yandan ikili iş birlikleri normalar üzerine değil ulusal çıkarlar üzerine kurulacaktır ve devletler ulusal çıkarlarında kayıp gördükleri anda iş birliğinden vazgeçeceklerdir. Bu sebeple Ortadoğu'da Türkiye, İran, Mısır ve S. Arabistan gibi denklemin önemli parçaları olan ülkeler arasında kurallar ve normlar temelinde güvenlik ve ekonomi gibi alanlarda oluşturulacak bir uluslararası rejim, iş birliğinin uzun vadede çalışmasını sağlayabilir. Zira Türkiye ile Mısır gibi S. Arabistan ve İran da bölgesel liderlik pozisyonuna talip ülkelerdir ve bu durum ikili şekilde oluşturulacak iş birliklerinin diğer ülkeler tarafından dengelenmeye çalışılma gibi çatışma riski taşıyan durumlara yol açmaktadır. Bu bağlamda Körfez ülkeleri ile Mısır'ın Küre ittifakında bir araya gelmesi de kısa vadeli iş birliği olarak tanımlanabilir.

Türkiye ile Mısır ilişkilerini anlamlandırmada kullanılacak teorilerden bir diğeri ise neoklasik realizmdir. Neoklasik realizm, devletlerin saldırganlığını açıklarken yapısal koşulların ötesinde nedensel bir faktör olarak insan doğasını öncelemenin aksine ideoloji, kişiler, algılamalar ve diğer faktörler olmak üzere dış politikayı belirleyen iç dinamikleri, anarşi koşulları altındaki yapıyla birleştirerek yapısal realizm ile klasik realizmi sentezlemeye çalışır. Temel olarak tanımlamak gerekirse iç dinamikleri dikkate alan dış politika analizinin yapısal realizm ile birleştirilmesidir (Lawson, 2015: 79). Realizmden sonra iki kutuplu dönemi tanımlamak için ifade edilen Kennet Waltz'un yapısal realist yaklaşımı, Soğuk Savaş'ın sonlanmasıyla birlikte dış politikayı açıklayamaz hale gelmiştir. (Schweller, 2003: 313).

Neoklasik realizmin ortaya çıkması için birden fazla neden vardır ancak temel neden neorealizmin bir dış politika teorisi olmaktan ziyade uluslararası teori politikası olmasıdır. Bu sebepten dolayı neorealizm, dış politikayı ve tarihsel olayları açıklamaktan uzaktır. Bu sınırlılığın farkında olan neoklasik realistler, Waltz'un uluslararası yapı ile ilgili öğretisini yok saymasalar dahi iç politika, liderin yeteneği, devletin gücü ve niyetler, liderlerin algılamaları gibi değişkenleri teoriye kazandırmışlardır. Neoklasik realistler, uluslar hangi koşullar altında siyasi çıkarlarını yurt dışına genişletir? Ulusun dış politikası ile iç politikası arasındaki ilişki nedir? Siyasi liderler dış dünyayı nasıl algılar ve düşünürler? Devletler, güçlerinde meydana gelen görece değişimi nasıl değerlendirir? Devletler, dışardaki tehditlere ve fırsatlara nasıl tepkiler verir? Dengeleme siyaseti izleseler de devletlerin ittifak stratejilerindeki değişim nasıl açıklanır? Gibi sorulara odaklanmışlardır (Schweller, 2003: 314-319).

Neoklasik realizmi 1998 yılında ortaya atan Giden Rose’a göre Neoklasik realizm, dış politikanın kapsamı ve amacı devletin uluslararası sistemdeki konumu ve maddi güç kabiliyetleri tarafından belirlendiği için realist bir teoridir. Aynı zamanda devletlerin güç kabiliyetlerinin dış politikada dolaylı bir etkiye sahip olduğunu belirten Rose, sistemik baskıların ara değişkenler aracılığı ile iletilmesi gerektiğini savunmasından dolayı teori neoklasiktir (Rose, 1998: 146). Stephen Walt’un realist teori geleneğinde yer alan ittifakların kökenleri isimli çalışması, devletlerin gücü değil tehdidi dengelediği iddiası ve liderlerin tehdit algılamaları ile hareket etmeleri gibi devlet ile uluslararası yapı arasında bir konuma işaret etmektedir. Bu yaklaşımı ile Walt, Neoklasik realizmin öncülerinden kabul edilmiştir. Walt, ittifakları güç dengesi ile değil tehdit dengesi ile açıklamıştır. Tehdidin seviyesi ise toplam güç, coğrafi olarak yakınlık, rakibin niyeti, saldırganlık gibi kıstaslar ile ölçülmektedir (Gözen, 2014: 180). Schweller, “çıkar dengesi” kavramını ortaya atmıştır. Bu kavram devletlerin korku ve açgözlülük ile güdümlenip güdümlenmediğini araştırmıştır. Bu teoriye göre devletler, güç ve çıkarlarına bağlı olarak rasyonel kararlar vermektedir. Neoklasik realistler, revizyonist ve statükocu devletler arasındaki ayrıma değindikten sonra kaynak donanımları ve gücü birbirine bağlayan iletişim kanallarına odaklanmışlardır (Elman, 2007: 16; Schweller, 1993).

Tablo 2. Dış Politika analizi Neoklasik Realizm Tablosu

Kaynak: (Abbasigil, 2020: 26; Dersan, 2012: 11)

Devletler, dış çevrelerindeki olayları değerlendirirken kendi içyapı ve siyasi durumlarını dikkate almışlardır. Karmaşık iç siyasi süreçler, dış güçlere karşı yanıt olarak üretilen politikaları yönlendiren aktarım kuşakları olarak hareket etmektedir. Bu sebeple devletler, benzer bir şekilde sistemik baskıya maruz kalsalar da farklı tepkiler vermektedirler. Devletlerin ya kendi silahları ile ya da ittifaklar yolu ile tehdit oluşturan rakiplerini dengelediğini söyleyen realist teorisyenlerin aksine Schweller, yaptığı analizde devletlerin genelde denge altında olduğunu savunmaktadır. Yani tehditleri caydırmak için veya bertaraf etmek için kurulan dengelerin verimsiz olduğunu savunmaktadır. Bir devletin seçkin ve toplumsal yapısındaki parçalanmışlık, dışarıdan gelecek baskıya yanıt vermeyi güçleştirmektedir (Elman, 2007: 16)

Neoklasik realizm, liberal yaklaşımlara alternatif bir yaklaşım ile iç politik dinamiklere önem vermektedir. Liberallerden farklı olarak uluslararası sistemin etkisini daha az dikkate almaktadırlar. Liberallerin aksine neoklasik realistler, demokratik ülkeleri ve ticari ortakları ticari rakip olarak görmektedirler (Arı, 2018: 159). Tablo 2’den de anlaşılacağı üzere neoklasik realizm, uluslararası sistemi bağımsız değişken olarak kabul ederken dış politika davranışını ise bağımlı değişken olarak sunmaktadır. Karar alıcılar ve

yerel faktörlerin sınırlayıcılığı ise ara değişken olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla neoklasik realizmde birey, devlet ve sistem birleştirilmiştir.

Uluslararası sistem bağımsız değişken olarak kabul edildiğinde Türkiye ve Mısır'ın dış politikasının karar alıcıları ara değişken olarak belirlenebilir. Arap Baharı sonrası gerçekleşen değişim ile Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesi hem Mısır'daki karar alıcıları hem de Türkiye'deki karar alıcıları yakınlaştırmıştır. İki ülkenin karar alıcı kadroları ideolojik bir yakınlık ve ortak tehdit algılamaları ile önemli bir iş birliği imkânı bulmuşlardır. Uluslararası sistemin benzer şekillerde algılanması benzer bir dış politikanın benimsenmesini sağlamıştır. 2012 ile 2013 yılları arasında Türkiye ile Mısır devletinin dış politikaları örtüşmüştür. Türkiye ve Mısır, Suriye'de Esad'ın gitmesinden yana tavır alırken, Filistin konusunda da benzer görüşler benimsenmiştir. Bu dönemde ekonomik iş birliği de artış göstermiş ve Türkiye Mısır'a hibe ve kredi desteği sağlamıştır. Neoklasik realizmin ara değişkenlerinden birisi olan devletlerin yerel gücü dikkate alındığında Türkiye ve Mısır'ın iki bölgesel güç olarak ortak bir paydada buluşabilmiş olmaları dış politika çıktısında da ellerini güçlendirmiştir. Mursi, iktidar olduktan sonra ilk ziyaretini hem Mısır'ın içerisinde bulunduğu finansal duruma çözüm için hem de Körfez ülkelerinin sahip olduğu olumsuz Müslüman Kardeşler algısını kırmak için S. Arabistan'a gerçekleştirmiştir. Ancak Sisi sonrası yapılan yardımlar düşünüldüğünde Mursi'nin istediğini alamadığı anlaşılmaktadır.

2013 Yılında Mısır'da gerçekleşen darbe ise iki ülke arasındaki ortak tehdit ve ortak uluslararası sistem algılamalarını değiştirerek iki ülkedeki yönetimlerin doğrudan birbirlerini tehdit olarak algıladıkları yeni bir durum oluşturmuştur. Türkiye'nin ulusal kapasitenin üzerinde bir dış politika anlayışı ile bölgede gerçekleşen değişimde belirleyici rol oynama isteği, Mısır'daki darbe süreci ile olumsuz etkilenmiştir. Türkiye, Arap Baharı sonrası değişim talebinde bulunan gruplara destek verirken Mısır'da gerçekleşen darbe ile Mısır'daki dış politika karar vericileri, Müslüman Kardeşler'i ve onunla çalışanları tehdit olarak algılamaya başlamıştır. Sistemde yaşanan değişimlerin yarattığı olumsuz etkilerden dolayı Türkiye her türlü platformda Mısır'daki darbe sürecini eleştirip yurtdışında faaliyet gösteren MK mensuplarına ev sahipliği yaparken, Mısır ise Türkiye'nin iç dinamiklerini etkileyen örgütlere destek vermeye başlamıştır. Bu süreçte medya iki ülkenin de kullandığı araçlar haline gelmiştir.

Türkiye ile Mısır dış politikalarının nelerden etkilenmiş olacağına bakıldığında ara değişkenlerin ve sabit değişkenlerin önemli olduğu görülmektedir. Söz gelimi Türkiye Ortadoğu'ya tehdit olarak bakmayı bırakarak iş birliğinin artırılması noktasında önemli adımlar atmış ve sağladığı güven sayesinde Arap Baharı sürecinde değişimin önemli bir dinamiği olmak istemiştir. Ancak Arap Baharı sürecinin hem sistemsel düzeyde hem de iç dinamiklerde neden olduğu etkiler dolayısıyla Türkiye, tarihsel olarak hissettiği sınır güvenliği sorunu ile tekrar yüzleşmek zorunda kalmıştır. Arap Baharı'nın bölge ülkelerindeki istikrar bozucu etkisi, terör örgütlerinin elini güçlendirdiği gibi Türkiye'de canlı bomba eylemleri, gezi parkı süreci, darbe girişimi gibi önemli krizlere yol açmıştır. İç dinamiklerde meydana gelen bu etkiler, Türkiye'nin dış politika önceliğini de kriz noktalarına çevirmiştir.

Mursi döneminde MK'nın bölge ülkelerinde yükselişe geçişi ile Mursi, MK ile yakınlığı bilinen partilere destek vererek demokrasiyi talep eden gruplar ile bölgesel etkisini artırmayı amaçlamıştır. Ancak hem ara değişkenlerin etkisi hem de anarşik uluslararası sistemin Mısır'ın bu rolünden rahatsız olması, 2013 yılındaki darbe sürecini getirmiştir. Sisi'nin iktidara gelişi ile Mısır, Türkiye ve İran dışındaki bölge ülkeleri ile ittifak ilişkileri kurmuştur. Türkiye'nin güçlenmesini önemli bir tehdit olarak gören Sisi, Suriye'de Türkiye'nin karşısındaki Esad'ı desteklerken diğer yandan Körfez ülkelerinden yüklü miktarda finansal destek bulmuştur. Sisi'nin S. Arabistan ile yaşanan dönemsel bir petrol krizinden dolayı İran ile petrol anlaşması imzalaması, İran'ın Türkiye ile çatışan çıkarlarından ötürü büyük bir tehdit olarak algılanmadığını göstermiştir. Sisi daha ziyade MK ve onun destekçisi olan ülkeleri tehdit olarak algılamıştır.

BÖLÜM 1: MISIR DIŞ POLİTİKASI

1.1 Cumhuriyet Öncesi Mısır Tarihine Bakış

18. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan ulusçuluk akımları, 20. Yüzyılın başlarında imparatorluklar çağının sonunu getirmiştir. Birçok düşünür ve tarihçi tarafından Roma İmparatorluğu'nun devamı olarak kabul edilen Osmanlı İmparatorluğu da bu sonuçtan nasibini almıştır. 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı'na Almanya ve Avusturya-Macaristan ile aynı safta giren Osmanlı İmparatorluğu, savaştan yenik ayrılmıştır. Osmanlı'nın yıkılışı, Ortadoğu bölgesi için tamiri mümkün olmayan sorunlar doğurmuştur. Zira bu yıkılış yüzyıllardır tek bir devletin (Osmanlı) hâkimiyeti altında bulunan coğrafyadan yönetim tecrübesi olmayan 45 yeni devletin türemesine sebep olmuştur (Bahadıroğlu, 2017). Ortadoğu yahut Yakın Doğu kavramları, sübjektif bakış açısı ile inşa edilmiştir. Ortadoğu ilk kez Arap ve Hint yarımadaaları arasında kalan bölgeyi tanımlamak için Mahan tarafından ortaya atılmış olup Birinci Dünya Savaşı yaşanırken Ortadoğu Komutanlığı ifadesinde yer almıştır (Davutoğlu, 2013: 130). Yüz yıllık geçmişi ile Ortadoğu kavramı, Fuller'in ifadesi ile Dar Ortadoğu ve Geniş Ortadoğu şeklinde tanımlanmıştır. Dar Ortadoğu, Türkiye, Mısır, İran, Yemen ve Umman'ın da dahil olduğu alanı ifade ederken Geniş Ortadoğu, Fas'tan Afganistan'a kadar uzanan alanı ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kavramın bölgede bir alternatifinin olmayışı emperyalist bir söylem olmasına rağmen kullanımının bölgede de yerleşmesine sebep olmuştur (Fuller, 2017: 54).

Hâlihazırda Osmanlı döneminde emperyalist devletlerin gözlerini diktikleri Ortadoğu, manda ve himayenin merkezi haline gelmiştir. Mısır'ın emperyalist devletler tarafından işgali ise ilk olarak 1798 yılında Napolyon tarafından gerçekleştirilmiştir. 1882 yılında ise fiilen İngiltere'nin himayesi altına girmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte fiili himaye resmen işgale dönüşmüştür (Sorenson, 2014: 231).

5000 yıllık bir geçmişi olan Mısır coğrafyasında İslamiyet'ten sonra Emeviler, Abbasiler, Tolunoğulları, İhşidiler, Fatımiler, Eyyubiler ve Memlukler gibi devletler hâkimiyet sağlamıştır. Türklerin İslam ile tanışması, İslam devletinin doğu sınırları ile komşu olunmasıyla gerçekleşmiştir. Bu tarihlerden sonra Türkler, İslam devletinde çeşitli görevler almışlardır. Türklerin Arap coğrafyasına girişi, tarihte eşine az rastlanır bir durumu ortaya çıkarmıştır. Germanlerin Hristiyanlığı, Japonların Budizm'i din ve dünya görüşü olarak kabul etmeleri yeni bir medeniyet idrakine sebep olduğu gibi Türkler de Asya bölgesinde kazandıkları askeri ve siyasi dinamik yapısını İslam dünya görüşü ile birleştirmişlerdir. İslam'ın hâkim olduğu Arap ve Acem topluluklarıyla Türklerin etkileşimi, Selçuklu, Babür ve Osmanlı gibi bölgeyi derinden etkileyecek bir medeniyet inşası sağlamıştır. Bu yapı, Davutoğlu'nun ifadesi ile Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı idrak parçalanmasına kadar devam etmiştir (Davutoğlu, 2013: 406).

İslam halifesi Hz. Ömer'in Mısır'a düzenlediği sefer sonrası Mısır'daki Bizans hâkimiyeti son bulmuş ve bölge Müslümanların eline geçmiştir. Türklerin Mısır ile tanışması, İslam devletinin Türkleri bölgeye vali tayin etmesi ile 834 yılında başlamıştır. Abbasiler döneminde başlayan Mısır'a Türk vali tayin etme geleneği bir istisna dışında Fatımiler Devleti'nin Mısır'ı işgaline kadar devam etmiştir. Daha sonra bölgede, bir Türk devleti olan Tolunoğulları, Mısır'daki Türk memluklerinin desteğini alarak kurulmuştur.

Memluk kelimesi Osmanlı kaynaklarında kölemen anlamını taşımaktadır. Ancak Osmanlı'daki devşirme sistemini andıran memlukler, kelime anlamında içerdiği gibi bir kölelik değildir. Buradaki mana Memluklerin hükümdarın çıkarlarına hizmet eden grup olmalarından ileri gelmektedir. Memlukler, askeri ve idari teşkilatı elinde tutarak güçlenmişlerdir (Kızıltoprak, 2001: 10). 869 ile 905 yıllarına kadar devam eden Tolunoğulları, yerini yine bir Türk devleti olan İhşidiler'e bırakmıştır. Mısır'daki İhşidi hâkimiyeti, Fatımilerin bölgeyi ele geçirmesiyle sona ermiştir. 953 yılında Fatımilerin başkenti haline gelen Kahire, Fatımilerden sonra yine bir Türk devleti olan Memluklere başkentlik yapmıştır (Baş, 2015: 33).

1.1.1 Osmanlı Dönemi Mısır

İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in ölümünden sonra oluşan Hilafet makamı on altıncı yüzyılda Memluklerin elinde bulunmaktaydı. 1517 yılında dokuzuncu Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'in Memluklere karşı seferi üzerine hem Mısır bölgesi fethedilmiş hem de hilafet makamı Osmanlı tarafına geçmiştir (Emecen, 2009: 413). Böylece Yavuz Sultan Selim 88. İslam halifesi olmuştur. Hilafet makamı kaldırıldığı 3 Mart 1924¹ tarihine kadar Osmanlı hanedanında kalmıştır. Mısır'ın fethedilmesi bölge siyasetini derinden etkilemiştir. Bir taraftan Kızıldeniz'e kadar uzanan Portekizlilerin rahat hareket etmeleri engellenirken diğer yandan hac yollarının kontrolünün Osmanlı'ya geçmesi Osmanlı'nın meşruiyetini artırmıştır. Osmanlı, Mısır'da ekonominin kontrol edilmesi için güvenlik ve adalet temelli bir idari yapı oluşturmuş ve bu yapı 18. Yüzyıla kadar devam etmiştir (Kızıltoprak, 2001: 10). Osmanlı'nın Mısır'ı fethinden sonra, bölgedeki memluk beylerinin vergilerini ödemeleri kaydıyla siyasi güçleri yok edilmemiş ve Osmanlı'ya tabiiyet devam etmiştir. Yavuz'un fethi sonrası Mısır'da memlukler, yeniçeri ağası ve Osmanlı sultanının gönderdiği bir Paşa yönetiminde güçler dengesini oluşturarak Osmanlı'ya bağlılığı mümkün hale getirmişlerdir. 1798 tarihinde Mısır'ı işgal eden Fransızlar, memluk beylerinin gücünün kırılmasına neden olmuş ve daha sonra Mehmet Ali Paşa döneminde memlukler tamamen ortadan kaldırılmıştır (Güler, 2004: 28-29).

On dört asırlık İslam tarihinde Hulefa-i Raşidin dönemi ve Emeviler yaklaşık bir buçuk asrı ihtiva ederken, Abbasîler devrinde İslam ordusunu oluşturan Türkler, kalan diğer on iki asırda İslami idarenin tam da ortasında yer almıştır. 1517 yılında Osmanlı hâkimiyeti altına giren Mısır, 1798'de Fransız işgaline uğramıştır. Bunun üzerine Osmanlı, Fransızların çıkartılması için 1799'da Kavala'dan bölgeye seçme askerler göndermiştir. Bu askerlerin arasında yer alan Mehmet Ali Paşa, otuzlu yaşlarda yetenekleri keşfedilmemiş bir askerdir. Osmanlı'nın gönderdiği ordunun Fransızlar karşısında yenilmesi, Mehmet Ali Paşa'nın küçük bir orduyu komuta ederek yeteneklerini ortaya çıkarmasını sağlamıştır. Fransızların Kahire'yi terk etmesinden sonra Mehmet Ali Paşa, başıbozuk askerlerin başına geçerek onlara kumanda etmeye başlamıştır (Antonius, 1939: 21). Yönetim boşluğundan faydalanan Mehmet Ali Paşa, halkın desteği ile Mısır idaresini ele almıştır. Osmanlı,

¹ Hilafetin kaldırılması ile ilgili meclis tutanağı için bk.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200431.pdf

Vahhabiler ile mücadele etmesi ve vergisini vermesi koşuluyla onu Mısır valisi olarak ilan etmiştir. İlk zamanlar Vahhabiler ile mücadele sürmüş ve Mehmet Ali Paşa, batı Arabistan'da Osmanlı adına kontrolü sağlamıştır (Kocaoğlu, 1995: 197).

Aslında Mehmet Ali Paşa'nın salt amacı valilik değildir zira o bir hanedanlık kurmayı hedeflemiştir. Bu idealini gerçekleştirmek için güçlü bir orduya ihtiyaç duymuştur. Bu sebeple öğrencileri yetiştirmeleri için Fransa ve İngiltere'ye göndermiştir. Askeri eğitim için gönderilen öğrenciler, aynı zamanda Batı kültürünü de ülkeye taşımışlardır. Eyaletteki gücünü artıran Mehmet Ali Paşa, Osmanlı ile pazarlık yapabilecek duruma gelmiştir. Öyle ki 1821 yılında Mora'da çıkan isyanın bastırılmasında yardımcı olması kaydıyla Girit valiliği teklif edilen Mehmet Ali Paşa, daha sonra Suriye valiliğini de isteyince dönemin padişahı II. Mahmud ile arası açılmıştır. Mora'daki isyanın uluslararası yansıması ise Mısır ve Osmanlı donanmalarının Navarin'de yakılması olmuştur (Arı, 2017: 176). Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Padişah'tan habersiz bir şekilde Ordusunu Mora'dan çekmesi ve 1828-1829 Osmanlı Rus harbinde Mehmet Ali Paşa'nın kifayetsiz kalışı, II. Mahmut'u kızdırmıştır. II. Mahmut ile Mehmet Ali Paşa'nın arasının açılması, 1831-1833 yılları arasında Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanmasına dönüşmüştür. Bu ayaklanmanın nedenleri arasında Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ı komşuları arasında en üstün hale getirme, padişah'tan bağımsız hareket edebilme, hanedanlığını sağlamlaştırma ve tüm Osmanlıyı ele geçirme isteği sayılabilir (Sander, 1987: 119).

Mehmet Ali Paşa, yolsuzluk ve vergi kaçakçılığını önlemek için merkezi bir idari bürokrasi kurmuştur. Diğer yandan ülkede Batı tarzı bir modernleşme ile ekonomik olarak büyümeye çalışmıştır. Kendisi 47 yaşında okumayı öğrenmiş olmasına rağmen Mehmet Ali Paşa, eğitimin öneminin farkındaydı bu sebeple Mısırlı gençleri sanayi, mühendislik, tıp ve tarım alanında eğitim almaları için Paris ve Londra'ya göndermiştir. Mısır'da subay ve astsubaylar Mısırlılardan ziyade memluk subayları, Türkler ve Arnavutlar arasından seçilmiştir. 1820'lerden sonra Mısır orduları modern güçlü bir hal almış ve Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim önemli bir genel olarak ortaya çıkmıştır (Mansfield, 2013: 33)

Osmanlı'nın Yeniçerileri lağvettiği döneme denk gelen Mehmet Ali Paşa ayaklanması, Osmanlı ordusunun zayıflığı nedeniyle Suriye ve Lübnan'ın Mehmet Ali Paşa'nın eline geçmesine sebep olmuştur. Bu dönemde yıkıcı savaşlarla yüzleşmekte olan Osmanlı'nın iç sıkıntıları da söz konusu olmuştur. III. Selim, inkılaplara direnen ve sürekli ihtilal yapma riski taşıyan yeniçerilere karşı Nizam-ı Cedit'i kurmuştur. Osmanlı'da meydana gelen ıslahatlara muhalif olan ulema, Nizam-ı Cedid'e açıktan cephe almıştır. Bu sebeple 1806 yılında başlayan Türk-Rus savaşı ve Sırp İsyanının yaşandığı günlerde "kabakçı ihtilali" gerçekleşmiştir. Bu ihtilalin bir iç çatışmaya dönmesini arzu etmeyen III. Selim, Nizam-ı Cedit'i ilga etmek zorunda kalmıştır (Beydilli, 2007: 175-178). III. Selim döneminde Mısır ve Bağdat eyaletlerindeki Türk Memluk beyleri, Osmanlı'nın gönderdiği valilerin otoritesini tanımaz hale gelmişlerdir. Nizam-ı Cedid'in ortadan kaldırılması sonrası tahttan indirilen III. Selim'in yerine 1807 ile 1808 yılları arasında tahta IV. Mustafa geçmiştir. 1808 Yılında 23 yaşındayken tahta geçen II. Mahmud, otoritesinin sağlam olmamasının da etkisiyle Alemdar Mustafa Paşa'nın ayanlar ile imzaladığı 1808 Sened-i

İttifak'ı kabul etmek zorunda kalmıştır. Sened-i İttifak, padişahın yetkilerinin kısıtlanmasını içermektedir. Türkiye'de ilk anayasacılık hareketi olarak kabul edilen bu senet, uzun ömürlü olmamıştır (Öztuna, 1970: 220-223). II. Mahmud, bir yandan iç isyanlarla yüzleşirken diğer yandan Mora isyanının bastırılmasıyla birlikte seçkin denizcilerden oluşan donanmasını Navarin'de kaybetmiştir. Mora'daki isyan her ne kadar 1821 yılında bastırılmış olsa da Fransızların tek taraflı işgaliyle 1929 yılında Yunan bağımsızlığına dönüşmüştür (Örenç, 2011: 26). 1826 Yılında ise Vaka-i Hayriye olarak bilinen yeniçerilerin kaldırılması hadisesi yaşanmıştır. Yeniçerilerin kaldırılması sonrası II. Mahmud, Asakir-i Mansure-i Muhammediye'yi kurmuştur. Mehmet Ali Paşa isyanından önce 1829 yılındaki Osmanlı-Rus harbi, Osmanlı'nın mağlubiyeti ile sonuçlanmış ve Osmanlı, Edirne Anlaşması'nın ağır sonuçlarını kabul etmek zorunda kalmıştır. Mehmet Ali Paşa isyanı böylesi bir siyasi ortamda gerçekleşmiştir.

Mehmet Ali Paşa'nın sert yönetiminden kaçan Mısırlılar bir diğer Osmanlı toprağı olan Akka'ya sığınmışlardır. Akka Valisi Cezzar Ahmet Paşa'dan Mısırlıları isteyen Mehmet Ali Paşa, olumsuz cevap alınca oğlu İbrahim Paşa'nın komutasındaki ordusu ile Suriye topraklarını ele geçirmeye başlamıştır (Erdemir, 2020). Sırasıyla Akka, Belen ve Konya'daki çarpışmaları Mısır ordusu kazanmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın ordusuna göre daha hazırlıksız olan Osmanlı ordusu, Mehmet Ali Paşa'nın ordusunun önünde duramamıştır. Mehmet Ali Paşa'nın ordusu Kütahya'ya kadar ilerlemiş ve Osmanlı başkentini tehdit eder duruma gelmiştir (Kış, 2010: 148). Mehmet Ali Paşa, Osmanlı'ya karşı mücadelesinde Fransa tarafından desteklenmiştir. Buna karşın İngiltere sessiz kalırken dönemin padişahı II. Mahmud, Mehmet Ali Paşa'ya karşı Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Osmanlı'nın Rusya'yı devreye sokması ve akabinde imzalanan Hünkâr İskelesi Anlaşması, Rusya'nın Osmanlı üzerindeki etkisini artırmıştır. Bu riski geç de olsa fark eden İngiltere ve Fransa, Mehmet Ali Paşa'yı geri çekilmeye zorlamış ve Osmanlı ile Mehmet Ali Paşa arasında Kütahya anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte Mehmet Ali Paşa'nın valilik alanları genişletilmiştir (Ortaylı, 2016). Mehmet Ali Paşa'nın isyanında İngilizlerin Osmanlı'ya desteğinden ötürü, 1838'de imzalanan Balta Limanı Anlaşması ile İngilizlere birtakım kapitülasyonlar verilmiştir. Yed-i vahid denilen ve 1826'dan beridir uygulanan Osmanlı'nın ihtiyaç duyduğu malı ihraç etme yasağı bu anlaşmayla ortadan kalkmıştır (Kütükoğlu, 1992: 38).

Yeni duruma göre Mehmet Ali Paşa'ya Mısır'a ek olarak Suriye ve Girit valilikleri ve oğlu İbrahim Paşa'ya da Adana ve Cidde valilikleri verilmiştir. Ancak bu anlaşma ne Osmanlı'nın ne de Mehmet Ali Paşa'nın hoşuna gitmemiştir. Bir yandan Kütahya'ya kadar durdurulamayan Mehmet Ali Paşa paylaşımından memnun değilken, II. Mahmut ise bir Osmanlı Paşasının bu denli güçlenmesini istemediği için onu ortadan kaldırmak istemiştir. Bu sebeple Osmanlı ordusu ile Mısır ordusu Nizip'te bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. Ancak Mısır ordusu yeniden galip gelince Avrupalı devletler, Rusya olaya müdahil olmadan Londra'da bir konferans düzenleyerek Kavalalı ailesine Kütahya anlaşması ile verilen bölgeler geri almış ve Mısır, Mehmet Ali Paşa'nın soyundan gelenlere bırakılmıştır. Mehmet Ali Paşa bu yeni vaziyete istekli olmasa da İngilizlerin askeri baskısından dolayı anlaşmayı kabul etmeye mecbur kalmıştır (Kutluoğlu, 2002: 64).

Bölgede güçlenen Kavalalı, hanedanlık hayalinde de başarılı olmuş ve ta ki 1952 Hür subaylar darbesine kadar onun soyundan gelenler yaklaşık 150 yıl iktidarda kalmayı başarmışlardır (Çubukçu, 2011: 37). Mehmet Ali Paşa 1805 yılında Mısır ve Sudan'ın büyük bir kısmını da içeren bölgede Hıdivlik kurumunu inşa etmiştir. Osmanlı İmparatorluğuna bağlı olarak yönetilen Mısır Hıdivliği, 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle ortadan kalkmış ve Mısır Sultanlığı olarak anılmaya başlanmıştır.

Mısır tarihi boyunca bölgede kurulan devletlerin yapmayı planladığı Süveyş'e kanal açma projesi, 19. Yüzyılda Fransız tezi olarak tekrar gündeme gelmiştir. Fransız diplomati olan Lesseps, Süveyş'te kanal açmanın Fransa çıkarlarına uygun olacağını düşünerek kanal projesini geliştirmeye başlamıştır. Geliştirilen bu proje, İngilizlerin işgali altında bulunan Hindistan yollarını tehdit ettiği için özellikle İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Lord Stratford tarafından engellemeyle karşılaşmıştır. Kırım Savaşı'ndan çıkmış olan Osmanlı'ya yardım eden İngiltere ve Fransa'nın çıkarları Süveyş meselesinde çatışmıştır. Lesseps, aynı zamanda arkadaşı olan dönemin Mısır hükümdarı Said Paşa'dan 1854 yılında aldığı kanal açma imtiyazını Osmanlı padişahına ancak İngilizlerin projeye olan baskısının kalkmasıyla 1866 yılında onaylatabilmiştir. İlk kazmanın 1859 yılında vurulduğu Süveyş Kanalı projesi 1869 yılında açılmıştır (Uygur, 2018: 705-714)

Mehmet Ali Paşa sonrası Mısır, İngiltere ve Fransa'dan yüklü miktarda borçlanmış ve 1875 yılında iktidarda bulunan İsmail Paşa, kredileri ödeyemez hale gelmiştir. Bu yıllar, 1854 Kırım Savaşı sırasında borçlanan Osmanlı için de mali krizlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Osmanlı da aldığı kredileri ödeyemez hale gelmiş ve 1881 yılında Duyun-u umumiye idaresi kurulmuştur. İstikrazlar için teminat gösterilen Mısır vergi gelirleri bu idarenin eline geçmiştir. Hıdivliğin aldığı borçlar ise Mısır maliyesinin 1879 yılında denetim altına girmesine neden olmuştur. Söz konusu ülkeler, borçların ödenmesini denetlemek maksadıyla borçlar idaresine istedikleri kişiyi bakan olarak getirmişlerdir. Hidiv İsmail, Süveyş Kanalı üzerindeki hisselerini bu kriz döneminde İngilizler namına Rothschild'e satmıştır. 1882 İngiliz işgali sonrası kanalın kontrolü Osmanlılardan İngilizlere geçmiştir (Gücüm, 2012: 70-71).

Borçlar idaresinde İngilizler ve Fransızların hâkim olmasından dolayı ne Hidiv İsmail ne de onun halefi olan Hidiv Tevfik Paşa Mısır'ın aldığı borçları ödemeye muvaffak olamamıştır. Borçların mali krize dönüşmesi Mısır halkının büyük bir kısmını olumsuz etkilemiş ve halkın yönetime karşı isyan etmesine sebep olmuştur. Her ne kadar isyanı desteklemese de dönemin Osmanlı hükümdarı Abdülhamid, statükoyu korumak maksadıyla Hidiv İsmail'i görevden almıştır (Yasamee, 2018: 123-24).

1.1.1 Mısır'da İngiliz İşgali

Mısır, resmi olarak Osmanlı'ya bağlı olmasına rağmen Mehmet Ali Paşa sonrası özerkliğini artırmış ve kendisine ait kurumlarıyla bağımsız bir devlet gibi hareket etmeye başlamıştır. Osmanlı'nın aksine İngiltere ve Fransa, Mısır'da oldukça aktif konuma yükselmiştir. Süveyş Kanalı ise İngilizlerin kontrolüne girmiştir. Mısır'da o dönemde birçok siyasi aktör vardır ve oluşturulan dengeler pamuk ipliğine bağlıdır. Hidiv'in Osmanlı'ya sadakatsizliği ve emperyalist devletlerin Osmanlı'yı ulus devletlere bölmek için planları, Osmanlı'nın açmazlarını oluşturmaktadır. Hidiv İsmail'in yerine gelen

Tevfik'in orduda üzerindeki hakimiyeti zayıftı. Onun iktidar olmasıyla birlikte İngiltere ve Fransa'nın maliye üzerindeki kontrolü yeniden tesis edilmiştir. Bu kontrol Mısır ordusunun maliyedeki payının azaltılmasına sebep olmuştur. Maliyenin dış borcu ödeyebilmesi için Mısır ordusunun mevcudu, 45 binden 18 bine indirilmiştir. Bu önlem, işsiz kalan üst sınıf arasında rahatsızlık yaratmıştır. Üst kademedeki başlayan tepkiler daha sonra halk hareketine dönüşmüştür (Kızıltoprak, 2010: 48).

Ayrıca Arapların ordudan uzaklaştırılacağı iddiaları genç subaylarda rahatsızlık yaratmıştır. Bu sebeple Ocak 1881 yılında Mısır'da tekrar olaylar yaşanmaya başlanmıştır. 1882 yılında Arap kökenli bir Albay olan Urabi Paşa, Kahire'de bulunan emrindeki birlikleri de olaylara dâhil etmiştir. Mısır milliyetçiliğinin ilk gerçek temsilcisi olarak kabul edilen Urabi Paşa'nın dahil olduğu genç subaylar, başvekilin değiştirilmesi, ordunun güçlendirilmesi ve 1879'dan beri toplanamayan meclisin tekrar toplanması gibi taleplere sahiptiler. Bu hareketlenme, Mısır'daki statükonun sarsılmasını ve dolayısıyla emperyal güçlerin Mısır'a müdahale etme riskini de artırmıştır. Ancak Urabi Paşa, yabancı çıkarlarını tümüyle ortadan kaldırmayı hedeflememiştir (Güler, 2004: 56) Mısır'daki Arap milliyetçiliğini etkileyen, Mehmet Ali Paşa devrinde Batı'da eğitim almaya gönderilen Tahtavi olmuştur. Batılı kaynakları tercüme eden Tahtavi, Mısır'da gençleri etkilemeyi başarmış ve ilk defa Arap milleti kavramını seküler manada kullanan isim olmuştur (Polat, 2019: 31).

Osmanlı'nın derin uğraşlarına rağmen Urabi Paşa, milliyetçi fikirleri doğrultusunda Hidiv'e karşı harekete geçmiştir. Dar boğazdan geçen her kesim tarafından destek bulan Urabi Paşa hareketi, İngilizlerin Mısır'daki ekonomik çıkarlarına tehdit oluşturmıştır. Meselenin arka planını önceden sezen Osmanlı, her ne kadar diplomatik görüşmeler gerçekleştirdiyse de İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesini engelleyememiştir (Yasamee, 2018: 137). İngiliz işgalinin gerçekleştiği yıllarda Osmanlı'nın durumuna bakıldığında, Osmanlı'ya ağır yükler getirmiş olan 93 harbinden yeni çıkıldığı görülmektedir. 1876 Yılında Osmanlı Sultanı olan II. Abdulhamid, 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi ve 1878 Berlin Anlaşmasının sonuçları ile yüzleşmiştir. Berlin Anlaşması sonrasında İngiltere, 1790'dan beri benimsediği Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması politikalarından vazgeçmiştir. Avusturya-Macaristan ve Rusya'dan sonra İngiltere de Osmanlı'nın parçalanması için çalışmaya başlamıştır. Abdulhamid ise 1876'da ilan edilen meşrutiyet sonrası açılan parlamentoyu kapatmış ve mutlakiyetçi bir yönetim sistemi benimsemiştir. Dış politikada ise çatışmadan kaçınma ve savaş dışı kalma siyaseti izleyen Abdulhamid, büyük güçler arasında denge siyaseti izlemiştir (Kızıltoprak, 2010: 55).

13 Eylül 1882'de Urabi Paşa'nın ordusu, İngilizler tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Her ne kadar emperyal çıkarlar Mısır'ın işgaline sebep olduysa da Fransa'nın daha önce hareket edebilmesi olasılığı İngiltere'nin işgalini hızlandırmıştır. Tevfik Paşa'dan sonra da Mehmet Ali Paşa'nın soyu iktidarı elinde bulundurmaya devam etmiştir. Sırasıyla II. Abbas, Hüseyin Kâmil, Ahmet Fuad ve Kral Faruk, İngiliz işgali sonrasında 1952 Hür subaylar darbesine kadar iktidarda bulunan isimler olmuştur (Arı, 2017: 180). İslam dünyasında modernleşmenin önemli isimlerinden olan ve daha sonra Müslüman Kardeşlerin kurucularını da etkileyen Muhammed Abduh, Urabi Paşa ayaklanmasına

destek vermiştir. Ayaklanmanın başarısız olması ve İngilizlerin işgali sonrası Abduh ülkeden kovulmuştur. Bir süre Tunus, Beyrut ve Paris'te yaşayan Abduh, 1899 yılında Mısır müftüsü olarak, öldüğü 1905 yılına kadar görev yapmıştır (Lutskiy, 2011: 224).

1906 yılında yaşanan Danşüvay olayı, Mısır'da milli duyguların yükselmesini sağlamıştır. 1906'da bir grup İngiliz subayı Danşüvay köyü yakınlarında güvercin avlamak için ateş ederken bir samanlık alev almıştır. Samanlığın yanmasına öfkelenen Mısırlı köylüler, İngilizlere tepkisini sopalarla göstermişlerdir. Bir İngiliz subayı, karakoldan yardım almak için koşarken sığağa dayanamamış ve ölmüştür. Bu ölümden bütün Danşüvay köylülerini suçlayan İngilizler, köylüleri özel mahkemelerde yargılamış ve çok ağır cezalar vermiştir. Mısırlılara aşağılayıcı şekilde verilen cezalar, milliyetçilerin İngiliz emperyalizmi karşısı söylemlerinde ellerini güçlendirmiştir. Bu olay sonrası İngilizlerin Mısır valiliğini yapan Cromer, 1907'de Mısır'ı terk etmek zorunda kalmıştır (Kızıltoprak, 2014: 40).

1908 yılında Abdülhamid'e yapılan darbe ve II. Meşrutiyetin ilanı sonrası iktidarda Jön Türklerin ağırlığı artmaya başlamıştır. Jön Türkler Avrupa'da eğitim görmüş kişiler olmanın da etkisiyle Batı tarzı siyasi parlamento ve anayasa modelinin Osmanlı'ya tatbik etmişlerdir. Ancak göz ardı edilen şey, Avrupa'daki siyasi yapı acı ve kanlı savaşların sonucu olarak doğmuştur. Buna rağmen ulus devlet olarak yükselen Avrupa devletlerinde birden fazla farklı siyasi yapı yer almaktadır. Jön Türkler, kendi toplumlarına uygun bir siyasi model inşa etmek yerine Avrupa siyasi kültürünü taklit etmişlerdir. Bu da devlet ile toplum arasında yabancılaşmaya neden olmuştur (McMillan, 2016: 64). Osmanlı'da II. Meşrutiyetin ilan edilmesi Mısır'da kimileri tarafından mutlulukla karşılanırken kimileri ise şüpheyile yaklaşmıştır (Kızıltoprak, 2010: 293-294)

1.1.2 Birinci Dünya Savaşı Sonrası Mısır

1914 Yılında Birinci Dünya Savaşı başladığında İngiltere, Osmanlı'nın tarafsız kalması halinde Mısır'ın statüsünün değişmeyeceği konusunda taahhütte bulunmuştur. Mısır ise savaşın batıda aktif olarak başlamasıyla birlikte İngilizlerin işgal altında olmasının etkisiyle Almanya'ya savaş açan blokta yer almıştır. Osmanlı ise İngiltere, Fransa ve Rusya'ya ittifak olma arzusunu kabul ettirememiştir. Osmanlı'nın Almanya safında savaşa girmesi ise Mısır'ın kurtarılması misyonunu Osmanlı ordusuna yüklemiştir. 2 Ağustos 1914'e gelindiğinde Almanya ile imzalanan ittifak anlaşması İngilizleri Sina bölgesinde hareketlendirirken, Mısır'ın statüsü hakkındaki karar ise Osmanlı'nın savaş ilanından sonra gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın İngilizlerden parasını ödeyerek aldığı iki adet gemiyi İngilizlerin vermeyi reddetmesi Osmanlı'da tepkiyle karşılanırken, Almanlar bu durumu fırsata çevirmek için Akdeniz'de devriye gezen gemilerini boğaza yönlendirmişlerdir. Bu gemilerin İngilizlerin hâkim olduğu Cebelitarık boğazından geçmesi zaten mümkün olmamıştır. Gemiler İstanbul'a hareket etmiş ve Osmanlı bu gemilerin tarafsızlık ilkesi gereği boğazlardan çıkmak zorunda olmalarını önlemek için gemilerin satın alındığını ve tarafsızlığın devam ettiğini belirtirmiştir. Osmanlı savaşa girmek konusunda şüpheli davranırken Almanya, Osmanlı'ya savaşa girmesi konusunda büyük baskı yapmıştır. Alman gemilerinin Rus donanması ile çatışması ve Sivastopol limanlarını bombalaması Osmanlı'yı savaşın eşğine getirirken İngiltere, Fransa ve Rusya

büyükelçilerini İstanbul'dan çekmiştir. Her ne kadar savaşa girmemek konusunda Osmanlı diplomatik temaslarda bulunmuşsa da meclis-i vükela 2 Kasım'da toplanarak savaşın kaçınılmaz olduğunu kabul etmiştir. Padişah'a bildirilen karar, Padişah'ın da imzasıyla 11 Kasım'da resmen savaş ilanına dönüşmüştür (Biçici, 2014: 707-719).

İngilizler, Osmanlı'nın savaşa dahil olmasıyla birlikte 19 Kasım 1914'te Mısır'ı himaye altına aldıklarını ve Mısır'ın Osmanlı'dan resmen koparıldığını ilan etmişlerdir. Bu tarihten sonra Osmanlı, Almanların da telkiniyle Süveyş üzerine iki başarısız harekât düzenlemiştir. Arap isyanının gerçekleşmesi, İngilizlerin savunma pozisyonundan saldırı pozisyonuna geçmesini sağlamıştır. Osmanlı, Şeyh Sunusi ve Darfur Emiri Ali Dinar ile ittifaklar gerçekleştirerek İngilizleri vurmak istediye de başarılı olamamıştır. İngiltere ise Mısır'da iktidarını güçlendirmiş ve Hidiv Abbas Hilmi'yi görevden alarak Hüseyin Kamil'i Sultan ilan etmiştir. Mısır'da İngilizlere karşı olan muhalif hareketlerle sınır dışı edilerek mücadele edildiği gibi Avrupa'daki Mısırlı öğrenciler, İngiliz istihbaratı eliyle Osmanlı'dan soğutulmuştur (Polat, 2011). Diğer yandan Mısır'ı hâkimiyeti altında tutan İngilizler, yüzbinlerce Mısırlıyı zorla askere alarak askeri ihtiyacını da karşılayabilmiştir (Al Jazeera, 2014c).

Osmanlı sonrası İngiltere, Mısır'ın en verimli toprakları, fabrikaları, demiryolları ve madenlerinde kontrolü ele almıştır. Süveyş Kanalı'nda ise İngiliz hükümeti %45 oranında bir paya sahip olmuştur. Tüm bunların yanında Mısır maliyesi, İngiliz bankalarından aldığı borçlarla ayakta duruyordu. Bu borçlar Mısır'a yüksek meblağlarda faiz yükü yüklemiştir. Borçların yükünü halk çekerken durumdan şikâyetçi olmayanlar ise toprak ağaları ve aracı komprador burjuvazi olmuştur. (Arı, 2017: 181).

Böylesi bir ortamda Mısır'daki problemlerin çözülmesi noktasında umut bağlanan isim Saad Zaglul olmuştur. Daha önce çeşitli devlet görevlerinde bulunan Zaglul, 1913 yılında parlamentoya girmiş ve Hidiv'e karşı eleştirileri ve reform çağrısı ile halk nezdinde bir ulusal lidere dönüşmüştür. Wilson ilkelerine güvenerek bağımsız bir Mısır hayali kuran Zaglul, oluşturduğu bir heyet ile Mısır'ı Versay konferansında temsil etmeyi düşünmüştür. Bu heyet 1919 yılında kurulan Vefd Partisi'nin de temellerini oluşturmaktadır. İngilizler buna karşı çıkarak heyet üyelerini tutuklayarak sürgüne göndermişlerdir. Zaglul'un tutuklanması halk tarafından büyük gösterilere dönüşünce İngiliz komiserliği, Zaglul ve heyetinin Versay görüşmeleri için Paris'e gitmelerine izin vermiştir (Arı, 2017: 182). Ancak Zaglul umduğunu bulamamış ve Versay görüşmelerinde Mısır'ın İngiliz mandası olduğu kararlaştırılmıştır. Mısırlı milliyetçiler, kararı reddetmiş ve Mısır'da eylemler başlamıştır. Bunun üzerine 1922 yılında İngiliz Komiserliği, Mısır'daki himayeyi sonlandırmış ve Mısır'a tek taraflı olarak bağımsızlık vermek zorunda kalmıştır. 1922 yılında Mısır bağımsız hale gelmiştir. (Marsot, 2007: 81)

1922'den sonra Mısır'da Belçika Anayasası örnek alınarak yeni bir anayasa hazırlanmıştır. Buna göre Sultan unvanına sahip Fuad, Kral Fuad olarak anılacaktır. Yeni anayasa Kral Fuad'a parlamentoyu dağıtma ve senatörlerin bir kısmını belirleme gibi geniş yetkiler vermiştir. Mısır'daki güçler dengesi iyice değişmiştir. Kral, Vefd Partisi'nin siyasetleri ve Britanya'nın temsilcileri yönetimde söz sahibi duruma gelmişlerdir. Zaglul, milliyetçi söylemleriyle halkın büyük desteğini almıştır. Vefd Partisi'nin başında 1924'te

yapılan ilk parlamento seçimlerini yüksek oranda aldığı oy ile Zaglul, Mısır'a Başbakan olmuştur. Mısır'ın ilk seçilmiş Başbakanı olan Zaglul, tam bağımsızlık ve kralın yetkilerini kısıtlamak gibi fikirlere sahiptir. Kral Faruk ise var olan yetkilerini korumak için İngilizler ile parlamentoyu dengelemeye çalışmıştır. İngilizler de Vefd Partisi'ne karşı kralı desteklemiştir. İngilizler her bir aktörü diğerine karşı kullanmak için böl ve yönet taktiğini uygulamıştır. Bunun için siyasi, ekonomik, askeri, sosyokültürel strateji ve taktiksel manevraları aktif bir şekilde kullanmışlardır (Cleveland, 2008: 221).

Zaglul'un 1927 yılında yönetimden uzaklaşması, Sudan meselesinden ileri gelmiştir. Kral da Vefd Partisi de Mısır'ın Sudan üzerinde hakkı olduğunu savunmuştur. Sudan'daki milliyetçiler de Mısır milliyetçileri ile hareket etmeye istekli davranmıştır. Mısır ve Sudan'ın hıdivlik geçmişine sahip olmaları ve İslam inancının katmış olduğu milliyetçilik, iki grubu yakınlaştırmıştır. Nihayeten Sudan'daki doksan kişilik bir milliyetçi grubun İngiltere'nin Sudan Genel Valisi Sir Lee Stack'ı öldürmesi, Britanya'nın bu işin faturasını Mısır'a kesmesine sebep olmuştur (Mansfield, 2012: 263). Mısır'ın Sudan'daki birliklerini geri çekmesi ve yarım milyonluk tazminat ödemesi gibi sert bir ultimatoma ile karşılaşan Başbakan Zaglul, diğer şartları reddetse de tazminat çekini imzalayarak istifa etmiştir (Marsot, 2007: 85).

Mısır'a bağımsızlık vaadinde bulunanlar onun birçok alanda İngiltere'den bağımsız hareket etmesine müsaade etmemişlerdir. Bu süreç 1936'daki Anglo-Mısır anlaşmasına kadar devam etmiştir. Bu anlaşma sonrası İngiltere, Mısır'daki kuvvetlerini Süveyş Kanalı müstesna olmak üzere çekmeyi kabul etmiştir. Mısır'a karşı bir saldırı olursa savunma hakkını da saklı tutmuşlardır. Aslında bu anlaşmanın 1922'deki tek taraflı deklarasyondan tek farkı seçilmiş hükümet Vefd Partisi tarafından imza edilmiş olmasıdır. Dolayısıyla İngiltere 1922'deki kazanımlarını 1936'daki anlaşmada da korumuştur. Bu anlaşma ile İngiltere, Mısır'ı Milletler Cemiyeti'ne dahil olması için desteklemiştir. Anlaşmanın yeniden müzakere edilmek üzere 20 yıl geçerliliğini koruyacağı ifade edilmiştir (Marsot, 2007: 97).

İngilizlere Mısır'ı koruma görevi veren bir anlaşmaya Vefd Partisi'nin imza atması, milliyetçilik duygularından beslenen partinin sempati ve güven kaybetmesine sebep olmuştur. Bu güven kaybı, Vefd Partisi ile güç mücadelesi veren Kral Faruk'un işine yaramıştır. 1938 yılında Kral Faruk, anayasal olarak sahip olduğu parlamentoyu dağıtma yetkisini kullanarak seçimlerin yenilenmesini sağlamıştır. Yeni yapılan seçimlerde Vefd Partisi'nin olmadığı, başını anayasal liberallerin çektiği bir koalisyon hükümeti kurulmuş ve bu hükümet dört yıl iktidarda kalmıştır.

Mısır'ın bağımsızlığı ile alakalı olarak 1930 yılında yapılan gümrük reformu, 1936 yılındaki vergi reformu, 1937 yılında imzalanan Montrö sözleşmesiyle Avrupalı devletlere verilen kapitülasyonların kaldırılması ve 1949 yılındaki yargı reformu önemli bir yer tutmaktadır. İngilizlerin kontrolü altındaki Mısır'a İngiltere'nin tarım ve hammadde ihtiyacını karşılaması görevi verilmiştir. Pamuk üretimi bu ihtiyacın önemli bir kısmını oluşturmuştur. Ayrıca pamuk üretimi Mısır'ın temel gelir kaynaklarından bir tanesiydi. Kolonyal geçmiş nedeniyle Mısır ile İngiltere'nin ekonomik münasebetleri oldukça

kuvvetliydi. İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar ihracatın üçte biri ve ithalatın dörtte biri İngiltere ile yapılmıştır (Eğri, 2018: 53).

Otuzlu yılların sonunda İkinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. Her ne kadar Mısır devleti savaşın son anına kadar (26 Şubat 1945) Mihver grubuna savaş ilan etmemiş olsa da ülkenin savaş sahası olmasına engel olamamıştır. Mısır, İngiltere'nin baskılarıyla Almanya ve İtalya ile olan diplomatik ilişkilerini sonlandırmasına rağmen son ana kadar savaşın tarafı olmamıştır. İngilizlerin İkinci Dünya Savaşı yıllarında Mısır'daki etkisi düşünüldüğünde, 1936 Yılında İngiltere ile yapılan anlaşmasının kâğıt üzerinde bir anlaşma olduğu daha net görülmüştür (Arı, 2017: 186).

Libya, Etiyopya ve Somali'de varlık gösteren İtalyan sömürgeciliği, Mısır'ın çevresinde şekillenmiştir. 1941 Yılında Yunanistan, Almanlar tarafından işgal edilince Almanya bir Akdeniz ülkesi haline gelmiştir. 1942 Yılında Yunanistan üzerinden Mihver grubundaki müttefiki olan İtalya'ya yardım gönderen Almanya, savaşı Kuzey Afrika'ya taşımıştır. Aslında savaşın Kuzey Afrika'ya sıçraması İtalya'nın mihver grubunda savaşa girmesi ile gerçekleşmiştir. Zira Kuzey Afrika'da yer alan Libya, Trablusgarp Savaşı'ndan² sonra İtalya'nın kontrolüne girmişti. Savaşın ilerleyen günlerinde İtalyanları Bingazi'nin ötesine sürükleyen İngilizler, Almanların da bölgeye gelmesiyle birlikte Bingazi'den çıkarılmıştır. Mihver devletlerin İngiltere'ye karşı gösterdiği başarılar, İngiltere sömürgesi ülkelerde mihver yanlısı gösterilerin düzenlenmesine sebep olmuştur. Düzenlenen gösteriler, Alman Nazizm'i ya da İtalyan faşizmi olarak değerlendirilmemektedir. Gösterilerin amacı, yıllardır devam eden İngiliz sömürgeciliğinin İkinci Dünya Savaşı'nın oluşturmuş olduğu boşluktan faydalanarak ortadan kaldırılmasıdır. Bu kapsamda Mısır'da başlayan gösteriler, İngiltere'yi endişelendirmiştir. Zira 1941 yılında Irak'taki Raşid Geylani darbesi ile İngiliz hâkimiyetinin darbe alması bağımsızlık isteyen diğer milletlere örnek teşkil etmekteydi (Arı, 2017: 186). Sömürgeci devlet olmasının yanı sıra İkinci Cihan Harbi boyunca Mısır'ın İngilizler tarafından transit ülke olarak kullanılması, ülkede kıtlığa sebep olmuş ve enflasyonun yükselmesi 1942 yılında ekmek ayaklanmalarını beraberinde getirmiştir (Cleveland, 2008: 227).

Savaşın başından itibaren mihvere yakınlığı bilinen Ali Mahir'in, liderliğini yaptığı koalisyon hükümeti, 1940 yılında istifa edince Mısır'da istikrarsız koalisyon dönemi başlamıştır. Yeni hükümetler mihver devletleri ile ilişkileri koparmamış ancak İngiltere ile de diplomatik ilişkiler düzgün ilerlemiştir. Bu hükümet 1942 yılında dağılınca 4 Şubat hadisesi yaşanmıştır. İngiliz sefiri Sir Miles Lampson 4 Şubat 1942'de Kral Faruk ile görüşme ayarlamıştır. Lampson, Kralın sarayına gitmeden önce İngiliz ordularına namlularını saraya çevirme emrini vermiştir. Ayrıca Kral Faruk'a bir de ultimatoma verilmiştir. Buna göre Kral Faruk, ya Vefd Partisi'nden Mustafa el-Nahas'ın (Nahas Paşa) hükümeti kurmasını izin verecek ya da tahttan çekilecektir. Kral Faruk her ne kadar sırdaşı olan Mahir'e hükümeti kurma yetkisi vermek istediye de İngilizlerin bu tehdidi karşısında Vefd Partisi kabinesini hükümet olarak atamaya mecbur kalmıştır. Almanlar İskenderiye'yi vuracak kadar yaklaşmışken İngilizler, mihver yanlısı Ali Mahir'in

² İtalya ile Osmanlı arasında 1911 yılında başlayan Trablusgarp savaşı, 1912 yılında imzalanan Uşi anlaşması ile son bulmuştur. Bu tarihten sonra Libya, 1943 yılına kadar İtalyan hâkimiyetinde kalmıştır.

hükümeti kurmasını tehdit olarak algılamıştır. İngilizlerin bu hamlesi, Vefd Partisi'nin 1936'daki Anglo-Mısır anlaşma ile zayıflayan saygınlığını iyice yok etmiştir. Zira Vefd Partisi, milliyetçi söylemleri ile halkın desteğini almıştı şimdi ise İngiliz tankları tarafından iktidara getirilmiş ve korunuyordu (Cleveland, 2008: 228).

Halkın desteğinin kaybedilmesi, Vefd Partisi'nin söylem değişikliğine gitmesine sebep olmuştur. 1944 yılında Nahhas Paşa'nın İngiliz politikalarına karşı tutumu ve 1936 anlaşmasının değişmesi gerektiği şeklindeki açıklamaları, Vefd ile İngilizlerin arasını yeniden açmıştır. Ancak İngilizler, Arap Birliği'nin kurulması için ev sahipliği yapan Nahhas'a yönelik doğrudan müdahalede bulunmamışlardır. Zira bu müdahale, Arap ülkelerine karşı manipüle edilebilirdi. Arap Birliği 7 Ekim 1944'te kurulmuş ve 8 Ekim'de Nahhas Paşa hükümeti, Kral Faruk tarafından görevden alınmıştır. İngilizler ise bu görevden almaya sessiz kalarak Vefd'e olan tepkisini ortaya koymuştur (Arı, 2017: 186). Vefd Partisi, 1952 yılında gerçekleşen Hür subaylar darbesi ile kapatılmıştır.

1.1.3 1948 Savaşı ve İsrail Devleti'nin Kurulması

Mısır'da Cumhuriyetin ilanından önce yaşanan bir diğer önemli gelişme 1948 yılı Arap-İsrail savaşı olmuştur. Bu savaş farklı zamanlarda tekrar edecek bir bombanın fitilini ateşlemiştir. 1956 Süveyş krizi, 1967 Altı Gün Savaşı ve 1973 Yom Kippur Savaşı, İsrail devletinin kurulması üzerine gerçekleşen diğer savaşlardır. Arap İsrail savaşlarını anlamak için yüzyıllardır devletsiz bir şekilde dünya üzerindeki muhtelif bölgelerde yaşayan Yahudilerin Filistin bölgesine akın akın göç etmesini sağlayan Siyonizm düşüncesini anlamak lazım gelir. Genel tabiri ile bakmak gerekirse Siyonizm, arzı mevud denilen ve Yahudilerin inanışında vaat edilen topraklar manasına gelen Filistin bölgesinde bir Yahudi devletinin kurulması ve Ağlama Duvarı'nın olduğu yerde Kadim Süleyman mabedini inşa etme düşüncesidir. Bu sebeple bütün Yahudileri bu bölgeye taşıma fikrini benimsemişlerdir (Kızıloğlu, 2012: 45).

Filistin bölgesi, I. Dünya Savaşı'na kadar (1914-1918) Osmanlı toprakları arasında yer almıştır. Siyonist düşünce doğrultusunda çalışan Theodor Herzl, 1895 yılından öldüğü 1904 yılına kadar Yahudilerin Filistin bölgesine göç etmesi için mesai harcamıştır. Yapılan Yahudi kongreleri ile Siyonizm'in politik lideri haline gelen Herzl, bu süreçte birçok ülkeden devlet adamı ile bir araya gelmiştir. Bu görüşmelerin en önemlisi tabii ki Osmanlı devlet adamları ile olan görüşmelerdir. Bu görüşmeleri önemli kılan, hem bu tezin konusu olan Türkiye-Mısır ilişkileri hem de söz konusu Filistin bölgesinin Türkiye sınırları içerisinde yer almasıdır.

Theodor Herzl'in hatıratının Türkiye ile alakalı olan kısmı incelendiğinde dönemin Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit'in Siyonizm fikrine muhalefeti açıkça gözlenmektedir. Osmanlı yönetimi ilk dış borcunu Kırım Savaşı sırasında 1854 yılında almıştı. Bu tarihten itibaren borçlar, önü alınmaz bir hale gelmiş ve 1881 yılında da Duyun-u umumiye idaresi kurulmuştur. Osmanlı maliyesi bu sebeple sıkıntılı günlerden geçiyordu. İstanbul'daki dostları ile görüşmeleri sonucunda Herzl, Osmanlı'dan Filistin bölgesini koparabilmenin karşılığında Osmanlı'nın bütün borçlarını ödemeyi teklif etmiştir. Sultan ile görüşemeyen Herzl, sarayda itibarı sahibi bir arkadaşı olan Newlinsky aracılığı ile teklifini Sultan'a

iletmiştir. Abdulhamid Han, Filistin bölgesinde bir Yahudi devleti kurulmasını kesin bir dille reddetmiştir. (Kutluay, 1967: 22-288).

Birinci Dünya Savaşı sonrası Filistin Osmanlı'nın elinden çıkmıştır. 1917 yılında Filistin cephesinde gerçekleşen mağlubiyet aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin belini büken Mondros Ateşkes Antlaşması'nın da imza edilmesine sebep olmuştur (Ekinci, 2018). Osmanlı, Yavuz Sultan Selim devrinde Mısır seferi öncesi 1516 yılında Kudüs'ün fethini gerçekleştirmişti. Tam dört yüz bir yıl sonra bölgeden çekilmeye mecbur bırakılmıştır.

Siyonist teşkilat İngiltere'de oldukça güçlüydü. Öyle ki 1917 yılında Siyonistlere Filistin'de yurt salahiyyeti veren Balfour Deklarasyonu, İngiltere Dışişleri Bakanı olan Arthur James Balfour tarafından Rothshild adına ilan edilmiştir. McMahon ile Şerif Hüseyin arasında 1916'da imzalanan gizli anlaşma (McMahon anlaşması) Arap topraklarını Şerif'e vermeyi taahhüt ediyordu ancak Balfour deklarasyonu sonrası bu anlaşma yok sayılarak 1922 yılında Filistin'de İngiliz mandası kurulmuştur. Manda sistemi, geri kalmış ulusların koruyuculuğu anlamına gelirken diğer taraftan sömürgeleştirmenin güçlendirilmesi için tasarlanmış bir sistemdir (Hadi, 1932: 16).

Balfour Deklarasyonu'nun, aynı zamanda Milletler Cemiyeti tarafından da kabul edilmesinden sonra Filistin bölgesine Yahudi göçü hızla artmıştır. (Shwadran, 1948: 164). 1920'lerden önce Yahudi nüfusu 50.000 kişinin altındayken bu sayı 1940'larda 500.000'e yaklaşmıştır. Filistin Merkezi İstatistik Bürosu 1948 yılı Filistin'deki Arap nüfusunu 1 milyon 400 bin olarak açıklarken, İsrail İstatistik Merkezi aynı yıl Yahudi nüfusunu yaklaşık 850 bin olduğunu açıklamıştır (Kaştan, 2012: 1800). Ancak buna rağmen BM'nin 1947'deki toprak paylaşımında büyük payı İsrail almıştır.

BM, 1947 yılında yapılan oylama ile Filistin bölgesini İsrail ve Filistin olmak üzere ikiye bölmüştür. Filistin'in ikiye bölünmesini reddedip toprak bütünlüğü sağlanmış bir Filistin fikrini savunan Arap devletleri taksim planına karşı çıkarken, Türkiye de Arapların yanında yer almıştır. Ancak BM oylamasında Türkiye ve Arapların da dahil olduğu 13 ülke ret oyu verirken diğer üyelerin müspet oy kullanması ile taksim planı onaylanmıştır (Ulutaş ve Bölme, 2011: 4). Oysaki Filistin Komisyonunda görüşülen bir diğer teklif, Hindistan, Yugoslavya ve İran tarafından desteklenen azınlık teklifi olmuştur. Bu teklif, Filistin'in toprak bütünlüğünü koruduğu için Araplar tarafından desteklenmiştir ancak kabul edilmemiştir (Armaoğlu, 2014: 436).

14 Mayıs 1948'de Britanya'nın Filistin yüksek komiseri manda ve himayeye son vererek ülkeyi terk etmiştir. Filistin'i yeni bir yönetime devretmeden çekilmesi İngiliz parlamentosunda dahi tepki ile karşılanmıştır. Bu çekilme Yahudi cephesinde Arap koalisyonuna karşı yalnız bırakılma olarak değerlendirilirken, Filistinli Araplar ise Britanya'nın Siyonistlere sempati duyduğunu ve almış olduğu bu çekilme kararını İsrail devletinin kurulmasını desteklediği için gerçekleştirdiğini düşünmüşlerdir. Ancak gerçek neden İngiltere'nin İngiliz çıkarlarını düşünmesiydi. İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle birlikte bölgede başlayan çatışmalar, 1948'de Arap Birliği ülkeleri ile İsrail arasında bir savaşa dönüşmüştür (Eppel, 2012: 21). Yahudiler açısından savaş, II. Dünya Savaşı ile fiilen başlamış ve Yahudiler bu savaşta deneyim kazanmışlardır. Haganah ve Irgun gibi gruplar, Yahudilerin askeri gücünü oluşturmaktaydı. Irgun, 1946 yılında İngiliz

askerlerinin de öldüğü King David Otel'inin bombalanması ve Deir Yasin katliamı gibi terör eylemlerinden sorumluydu (Goldschmidt ve Davidson, 2011: 384). 1939 Yılında Filistin bölgesindeki çatışmaların artmasıyla birlikte İngiltere, bölgeye Yahudi göçünü sınırlandırmıştır. Bu tarihten sonra bölgeye yapılan göçler, kaçak bir şekilde Haganah örgütü tarafından yerine getirilmiştir. Kaçak gerçekleştirilen Yahudi göçleri, İngilizler ile Yahudi örgütleri arasında çatışmalara neden olmuştur (Armaoğlu, 2014: 435). İngiltere'nin Yahudi göçlerine getirdiği kısıtlama sonrası ABD, İngiltere'ye baskı yapmaya başlamıştır. Bir taraftan da İngiliz askerlerinin çatışmalarda öldürülmesi, İngilizlerin bölgeye bağımsızlık vermesinde etkili olmuştur (Murat³, 2019: 458)

Savaş öncesi Mısır, Filistin'deki savaşa girme konusunda tereddütte kalmıştır. Bir yandan İngilizlerin etkisi altındaki Ortadoğu ülkelerinde Arap milliyetçiliği artırmış ve İsrail'in kurulması fikri halk düzeyinde tepki ile karşılanmıştır. Diğer taraftan Arap Ligi ülkelerinin lider kadroları askeri müdahaleyi önlemeye çalışmışlardır. Dönemin Mısır Başbakanı Mahmut en-Nukraşi ve Bakanları, İsrail ile savaşırmaya sıcak bakmamışlardır. Zira Mısır ordusu bu savaşa ehil değildi ve savaşa hazırlanmak uzun zaman alabilirdi. Filistin'in akıbeti ne olacak sorusu da Arap ülkelerinde farklı fikirleri ortaya çıkarmıştır. Bir taraftan Mısır Kral'ı Faruk, Filistin'in kurtarılması sonrası bir Filistin devletinin kurulmasını desteklerken Ürdün, kurulacak Filistin devletini kendisine yönelik bir tehdit olarak algılamıştır. Ürdün Kralı Abdullah iktidara geldiği günden beri İngiltere ve Yahudilerle anlaşma yolunu izlemiştir. Zira Suriye ve S. Arabistan Ürdün'ün geleceği ile ilgili bir tehdit unsuru haline gelmişti. Dolayısıyla 1948 savaşı öncesi Arap ülkeleri kendi içlerinde de Hobbesçu anarşi ile yüzleşmekteydi. Buna rağmen Arap halklarında kaynayan Arap milliyetçiliği hem Kral Faruk hem de Kral Abdullah tarafından değerlendirilmek istenmiştir (Eppel, 2012: 22-23).

Her ne kadar Mısır hükümeti savaştan yana olmasa da Kral Faruk, Mısır ordusunun savaşa hazırlanmasını istemiştir. Mısır hükümeti, orduların Filistin'e giderken Sina'daki İngiliz varlığının bir tehdit olduğunu ileri sürmekte ve Filistin'de girişilecek savaşın Mısır'ın çıkarlarına aykırı olduğunu düşünmekteydi. Mısır ordusu, İngilizlerden kalan antika silahlar ile donatılmıştı ve savaşacak güce sahip değildi. Buna rağmen Mısır İsrail'e savaş açtığını duyurmuştur (Marsot, 2007: 103). Arap Birliği'nin siyasi komitesi yaptığı toplantı ile Filistin'e müdahale edecek Arap ordularının komutanlığını Ürdün Kral'ı Abdullah'a vermiştir. Alınan karar, İngilizlerin çekilmesiyle birlikte Arap ordularının Filistin'i ele geçirmesi şeklindedir. Ancak Kral Abdullah, bir Yahudi devletinin kaçınılmaz olduğunu kabul etmiş ve askeri müdahale ile kurtarılacak Filistin Arap topraklarını Ürdün'e bağlama fikrini benimsemiştir (Eppel, 2012: 24).

Mısır, Ürdün, Irak, Suriye ve diğer Arap ülkelerinin de yer aldığı savaşın ilk günlerinde Araplar ilerleme kaydederken süreç tersine dönmüş, İsrail kuvvetleri Sina yarımadasına kadar ilerlemiştir (Shlaim, 1987: 64). Arap lejyonunun bu başarısızlığında, Arap ülkeleri arasında var olan koordinasyonsuzluk, plansızlık, orduların hazır olmayışı, Arap devletlerinin Filistin konusundaki görüş ayrılıkları gibi sebepler etkili olmuştur (Güler, 2004: 106). Bir taraftan da ABD'nin İsrail'e doğrudan desteği söz konusu olmuştur

³ Turgay MURAT

Bunların yanında Arap ordularının yetişmemiş askerlerden oluşması da 1948 Arap İsrail savaşlarının İsrail lehine sonuçlanmasına sebebiyet vermiştir. Arap ordularından daha tecrübeli olan İsrail ordusu, ABD'nin yanı sıra SSCB'den de açıkça destek almıştır. Çekoslovakya, komünist bir ülke olarak silah satışlarının durdurulduğu hengâmda İsrail'e yüklü miktarda silah satışı gerçekleştirmiştir. SSCB'nin İsrail'i tanımaya meyyal olması, Nazi Almanyası'nın Avrupa'daki Yahudilere verdiği zarardan etkilenmiştir. Diğer taraftan SSCB, yeni kurulacak İsrail devletinin komünizmi benimseyebileceğini düşünmüştür (Goldschmidt ve Davidson, 2011: 388).

Savaşın başlamasıyla birlikte BM, Araplar ile İsrail arasında ateşkes imzalanması için aracılık etmeye başlamıştır. Savaşın kazananı İsrail olmuş olsa da Araplar, İsrail Devleti'ni tanımak istemedikleri için İsrail ile ateşkese yanaşmamışlardır. Ancak savaşı kaybetmiş bir grup olarak Araplar için ateşkesten başka bir ihtimal de kalmamıştır. Doğrudan İsrail ile görüşmek istemeyen Araplar ile İsrail arasındaki görüşmeler Rodos'ta BM aracılığı ile başlatılmıştır. Mısır, 24 Şubat 1949 yılında, 23 Mart'ta Lübnan, 3 Nisan'da Ürdün ve son olarak 20 Temmuz'da Suriye, İsrail ile ateşkes anlaşması imzalamıştır. Irak ise sınır komşusu olmadığı İsrail ile ateşkes imzalamak zorunda kalmamıştır. İsrail 1947'de BM tarafından paylaşımı yapılan sınırların ötesinde topraklarını genişletmiştir. (Armaoğlu, 2014: 438).

1.2 Cumhuriyet Sonrası Mısır Dış Politikası

Özkan' göre (Özkan, 2013) Mısır hem bir Arap ülkesi hem bir Afrika ülkesi hem de Akdeniz bağlantısı sayesinde Batı ülkesidir. Mısır dış politikası işte bu üç ayrı kimlik üzerine inşa edilmektedir. Bu üç kimlik üzerinde kurulan denge Mısır'a dış politika açısından başarılar sağlayacakken ne Nasır ne Enver Sedat ne de Hüsnü Mübarek bunu sağlayamamıştır. Nasır döneminde Batılı kimlikten uzaklaşıp Arap Milliyetçiliği benimsenmiş ve Bağlantısızlar Hareketi üzerinden Afrikalı kimliğine atıf yapılmıştır. Enver Sedat devrinde ise özellikle 1973 sonrası Batılı kimlik ön plana çıkarken, ondan sonra iktidara gelen Hüsnü Mübarek bu anlayışı devam ettirmiştir. 1952 Hür Subaylar darbesinin evveline bakıldığında ise İngiliz etkisinin baskın olduğu Mısır'da, sömürge karşıtlığı ve İslam inancı hâkimdi (Özkan, 2013: 395). Mısır'da Arap kimliğinin doğuşunda, Osmanlı'nın son döneminde İslamcılık fikrinden vazgeçilip Türkçülüğün benimsemesi önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı'nın gerçekleştirdiği bu reformlar özellikle eğitim alan şehirli seçkinler arasında tepkiye yol açmıştır. Bu seçkinler Batılı fikirlerin de etkisiyle Arap milliyetçiliğinin doğmasında öncülük etmişlerdir (Edwards, 2011: 55).

1882 Yılından itibaren Mısır'da var olan İngiliz emperyalizmi Arap milliyetçiliğinin gelişmesinde en önemli etken olmuştur. Hür Subaylar sonrası devlet politikası haline gelen Arap milliyetçiliği, popüler söylem olmaktan öteye gidememiştir. Zira Mısır devletinin ekonomisi, ayakta durabilmek için dışarıdan gelecek sıcak paraya muhtaçtır. Bu sebeple Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek, Mısır dış politikasında milliyetçi hareketlere yer vermemek için gayret sarf etmişlerdir. (Efegil, 2013: 20). Arap Baharı sonrası incelendiğinde bu düşüncenin Mısır dış politikasında devam ettiği görülmektedir. Nasır döneminde aktif bir şekilde uygulanan Arap milliyetçiliği, daha sonra sosyalizm

temelli bir Arap siyasi birliğini savunan ve Batı emperyalizmi ile yüzleşme anlamına gelen Nasırcılık fikrine dönüşmüştür (MacQueen, 2018: 122).

1948 Arap-İsrail savaşının kaybedilmesi Arap milliyetçiliğinin de dönüşüm geçirmesini sağlamıştır. Hür Subaylar darbesini gerçekleştiren grup, askeri akademiden 1938-1942 yıllarında mezun olmuş Mısırlı subaylardan oluşmaktadır. Bu subaylar, 1948 Arap-İsrail savaşında da aktif olarak mücadele etmişlerdir. Filistin meselesi Mısırlı subaylar için emperyalist Avrupalı-Siyonist işgale karşı verilen içsel bir mücadele alanı olmuştur (Güler, 2004: 105). Ancak aralarında Nasır'ın da bulunduğu bu subaylar, Filistin için savaşlar da aslında öncelikli olarak Mısır'ın iç sorunlarına odaklanmışlardı. Bu bakışa Nasır'ın anılarına, *Filistin'de savaşıyorduk ama aklımız Mısır'daydı* şeklinde yansımıştır. Dolayısıyla Mısırlı subaylar, asıl savaşın Mısır'da olduğuna inanmışlardır. Mısır'da 1936-1939 yılları arasında yaşanan Arap isyanından sonra hararetlenen Arap ideolojisi devlet politikası haline gelse de Mısır'da birincil ideoloji olmayı başaramamıştır. Zira Mısırlılar için Mısır milliyetçiliği hâkim ideoloji olarak kalmıştır (Davışa, 2016: 122). Mısır'da ordu, daima monarşinin yanında yer almış ve siyasete uzak kalmıştı. Ancak Arap-İsrail savaşında alınan yenilgi, genç subaylar arasında krala karşı düşmanlığı artırmıştır (Marsot, 2007: 106).

1.2.1 Cemal Abdul Nasır Dönemi

İsrail'e karşı kaybedilen savaş, Mısır'daki devlet kurumlarının itibarının yok olmasına sebep olmuştur. En-Nukraşi Paşa, Müslüman Kardeşler tarafından suikasta uğramış ve hükümetin MK'ya yönelik baskıları artırılmıştır. Ülkedeki huzursuzluk devam ederken Vefd Partisi, Nil Vadisinden İngilizleri tamamen çıkarmak gibi önemli bir reform sözü ile seçimleri kazanmıştır. İngilizler ile savaşmak üzere Mısır'ın seçkin komandoları gönderilmiştir. İngilizler ise bölgedeki üslerini kaybetmemek için Mısır komandolarına karşılık vermiştir. 1952 Yılında İngilizlerin 50 Mısır polisini öldürmesi, halkın tansiyonunu artırırken Kahire'de İngilizlere ait şirketler ve işletmeler, Mısır halkı tarafından ateşe verilmiştir. Halk tabanında meydana gelen bu ayaklanma, Mısır kraliyetinin ve hükümetinin ülkeyi yönetemez hale geldiğini göstermiştir. 1952 Darbesi bu siyasal ortamda gerçekleşmiş ve ne İngiltere ne de ABD bu darbeye ses çıkarmamışlardır (Goldschmidt ve Davidson, 2011: 350-351).

1952 yılında orta ve alt düzey subaydan oluşan yaklaşık 100 asker, Tümgeneral Muhammet Necip etrafında toplanarak Mısır'da darbe gerçekleştirmiştir. Hür Subaylar olarak adlandırılan bu askerler 1948 savaşında aktif olarak görev yapan askerlerdi. Darbe, halk tarafından bir tepkiyle karşılanmamış hatta destek görmüştür. 1954 yılında Nasır, darbe sonrası kurulan hükümetin önce Başbakanı daha sonra Cumhurbaşkanı olmuş ve Kavalalı'dan beri devam eden Mısır monarşisine son verilmiştir (Özdemir, 2016: 34). Hür Subaylar, monarşiyi kaldırdıktan sonra yerine Cumhuriyet rejimini getirmişlerdir. Bu yeni rejim, küresel sistemin meşruiyetini sorgularken diğer yandan Arap milliyetçiliğini yaymaya başlamıştır. Nasır ile General Necip arasındaki bölünme, iktidarın sivil iradeye devredilmesi noktasında olmuştur. General Necip, iktidarın sivile devredilmesini arzu ederken Nasır, yönetimin ordu tarafından yürütülmesini savunmuş ve iktidarı ele almıştır (MacQueen, 2018: 89).

Nasır, gençlik yıllarından itibaren entelektüel ve milliyetçi kişiliği ile ortaya çıkmaktaydı. Kolonyal dönemde yetişmesi onun Batıya karşı ön yargıyla yaklaşmasına sebep olmuştur. Ancak rejimin iki önemli açmazı nedeniyle Nasır, ABD ve diğer Batılı müttefiklere yakın durmak zorunda kalmıştır. Bu açmazlardan birisi Mısır ekonomisindeki kötü gidişat iken, diğeri 1955 yılında Gazze'yi bombalayan İsrail'e karşı ülkenin savunmasız kalmış olmasıydı. Bu sebeple orduyu güçlendirmek ve ülke ekonomisinde kalkınmayı sağlamak için Asvan barajının yapılması projesine girişmiştir. Bu proje için ABD ve diğer Batılı ülkelerden finansal destek bekleyen Nasır, beklediği desteği görememiş ve Dünya bankası Asvan barajına sağlayacağı kredi desteğini geri çekmiştir. Bu yaşananlar Nasır'a hakarete uğramış hissi uyandırmış ve Mısır'ın Sovyetler bloğuna yanaşmasına sebep olmuştur. (Shalaby, 1992: 107).

Cumhuriyet öncesi İngiltere ile yapılan bütün anlaşmalar Nasır dönemiyle iptal edilmiş ve İngiltere'ye ait olan askeri tesisler Mısır ordusuna geçmiştir. Ayrıca Nasır, Asvan Barajı için Batı desteğini kaybedince İngiltere'nin kontrolünde bulunan Süveyş kanalını da gelirlerini Asvan barajında kullanmak maksadıyla millileştirmiştir. Nasır aynı zamanda Doğu Blok'u ülkeleri ile ilişkilerini derinleştirmiş ve yapılan anlaşmalar ile Çekoslovakya'dan silah alımı gerçekleştirmiştir. Buna tepki olarak ABD, Fransa ve İngiltere Mısır'a ekonomik ambargo uygulamaya başlamıştır (Behçet, 2018: 305).

Kanal'ın Mısır tarafından devletleştirilmesi sonrasında Fransa, İngiltere ve İsrail, Mısır'a saldırmış ve Sina yarımadası ele geçirilmiştir. Ancak ABD, bu saldırıyı Sovyet tehdidinden ötürü onaylamamıştır. Bu sebeple ABD, ateşkes yapılması için İngiltere ve Fransa'ya baskı yapmıştır. Sovyet tehdidine karşı kurulan Bağdat paktı üyeleri de saldırıyı kınamıştır. Savaş, İngiltere ve Fransa'nın Sina yarımadasından çekilmesiyle birlikte sona ermiş ve ateşkes yapılmıştır. Bu kriz her ne kadar Nasır'ın müdahalesi dışında gelişmiş olsa da İngiltere, Fransa ve İsrail'in geri çekilmek zorunda kalmaları, Nasır'ı Ortadoğu'da kahraman yapmıştır (Khawaja, 2013: 45).

İki kutuplu dünya düzeninin tesis edildiği İkinci Cihan Harbi sonrası dönemde, geri kalmış yahut sömürge dönemi geçirmiş ülkeler, iki süper gücün arasında ezilmektense aralarındaki rekabetten faydalanmak istemişlerdir. Diğer taraftan yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerde dış politikayı belirleyen farklı aktörler mevcuttur. Bir kısım aktör sömürge ülkeleri ile iletişimin koparılmasını arzu ederken diğer kısım Batı'ya karşı daha radikal bir tutum içerisindeydi. İşte Bağlantısızlar Hareketi, ülkelere bu iki görüş arasında denge kurulması imkânı sağlamıştır. Nasır'ın Süveyş krizinden elinin güçlü çıkması, Bağlantısızlar Hareketi'nin bir parçası olmasından ileri gelmiştir. Zira her iki kutup, Bağlantısızlar içerisinde yer alan ülkelerin diğer kutba kaymasından çekindiği için bu ülkeler ile çatışmaktan kaçınmıştır. Aksine Bağlantısızlar'a ekonomik ve teknik konularda yardımda bulunarak kendi bloğu içerisine çekmek istemişlerdir (Sönmezoğlu, 2009: 3-5)

İngiliz hâkimiyeti devrinde Vefd Partisi'nin de savunuculuğunu yaptığı milliyetçilik anlayışı, Nasır döneminde teori olmaktan çıkartılıp Mısır dış politikasının merkezine yerleştirilmiştir. Diğer Arap ülkelerini de etkileyen Milliyetçilik akımının merkezi, 1967 Altı Gün Savaşı'na kadar Mısır olmuştur. Hür Subaylar darbesi, Irak ve Suriye'deki Baas gibi ideolojik bir parti ile bağlantılı değildi. Daha ziyade Nasırcılık ve Nasır Milliyetçiliği

diye anılmaktaydı. Nasırcılık, Arap Milliyetçiliğinin sosyalizm sentezli, Batı emperyalizmi karşısı ve yurt dışındaki Araplar ile birlik olmayı hedefleyen bir yorumudur (Danış, 2020: 112). Mısır'ın benimsediği bu politika, ülkenin orduya olan ihtiyacını da artırmıştır. Bu dönemde yapılan yatırımlar ile ordu, ülkenin en güçlü kurumu haline gelmiştir. Ordunun bu denli güçlenmesi, darbe ile iktidarı ele alan Nasır'ın silahlı kuvvetlere olan güvensizliğini de artırmıştır (Yıldırım, 2020: 136; Brooks, 2013: 35). Hür subayların Arap sosyalizmini benimsemesi ülkedeki oligarşik yapıya düşmanlıktan ileri gelmiştir 1956 Savaşı sonrası ülkedeki İngiliz ve Fransız kontrolünde yer alan varlıklar ele geçirilmiş ve Mısır bu varlıkları millileştirerek ekonomideki gücünü artırmıştır. 1961 Yılında pamuk ticaretinden başlayıp ülkedeki diğer yüzlerce firmanın devletleştirilmesi, sosyalist devrim olarak nitelendirilmiştir. O dönemde serbest piyasa yerine benimsenen sosyalist yaklaşım, Mısır için makul bir seçim olarak görülmüştür (Clawson, 2012: 178).

Arap milliyetçiliği, 1958 yılında Bağdat Paktı'na karşı oluşturulan Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) ile Nasır'ın dış politikasında doruk noktasına ulaşmıştır. Zira Bağdat Paktı Mısır'da, ABD'nin çevreleme politikası olarak algılanmıştır. BAC, Mısır ile Suriye devletlerini bir araya getirmiştir. BAC, Nasır'ın prestijinin artmasını sağladığı gibi Mısır'ın bazı konularda manevra kabiliyetini düşürmüştür. Bu birliktelik Mısır için acil oluşturulması gereken bir durum değildi ancak Sovyet sızmasına karşı Suriyeli devlet adamları, bu birliktelik için Nasır'ı zorlamışlardır. BAC'ın 1961 yılında dağılması ise Nasır'ın itibar kaybı yaşamasına yol açmıştır (Duman, 2020: 375).

Arap milliyetçiliği, Mısır dış politikasını ayağa kaldırmışken aynı zamanda Körfez'deki monarşik yönetimler ile rekabete yol açmıştır. 1962 Yılında Yemen'de gerçekleşen darbe hükümetine 70 bin asker ile destek veren Nasır'ın bu hamlesi Panarabizm düşüncesini güçlendirirken, bir taraftan da Arap milliyetçiliğini kendi çıkarları doğrultusunda kullanıyor algısının oluşmasına neden olmuştur (Atik, 2019). Ayrıca Yemen'deki darbeye verilen destek, Kuveyt, BAE ve Suudi Arabistan gibi saltanat ile idare edilen körfez ülkelerinde tedirginliğe yol açmıştır. Buna tepki olarak bu ülkeler, kendi ülkelerinde Panislamcı politikalar izlemeye yönelmişlerdir (Özdemir, 2016: 35). Nihayetinde Nasır için Yemen, ABD'nin Vietnam'ı haline gelmiştir. 70 Bin kişilik Mısır seçkin askerlerinin bölgeye gönderilmesi Mısır savunmasını da güçsüz hale getirmiştir. Böylesi bir askeri desteğin ekonomik bilançosu da ağır olmuştur. Nasır, üzerindeki baskılardan kurtulmak için İsrail'e karşı söylemlerini sertleştirmiştir. Bu süreç, 1967 Yılında Altı Gün Savaşı'nın yaşanmasıyla sonuçlanmıştır. Savaştan yenik ayrılan Nasır, Suudi Arabistan'dan aldığı ekonomik destek sözü ile Yemen'den de çekilmek zorunda kalmıştır (Kızıllıkan, 2019).

İsrail ile Suriye arasındaki çatışmada taraf olmaya ikna olan Nasır, 1967 yılında Sina'da ilerleyerek İsrail'in Suriye ile çatışmasını durdurmak istemiştir. Ancak ordusunun üçte biri Yemen'deydi ve savaşıacak güçte değildi. Nasır'ın bu hamlesini savaş ilanı olarak algılayan İsrail, altı gün sürecek bir önleyici saldırı ile Mısır, Ürdün, Irak ve Suriye hava kuvvetlerini kullanılamaz hale getirmiştir. Bu hava harekâtında İsrail'in başarılı olması farklı parametreler ile değerlendirilmiştir. İsraili yetkililer, 1967 Savaşının son anda alınmış bir karar olmadığını, aksine etrafı düşmanlarla çevrilmiş olan İsrail'in hava hâkimiyetini tesis etmek için bu savaşa yıllardır hazırlandığını savunmuşlardır. Bunun yanında Mısırlı analist

Hüsam Sveylem, İsrail'in saldırısı sırasında Mısır uçaklarının hiçbir hava savunma sistemi olmaksızın üslerinde beklediğini ifade etmiştir. İsrail bu savaş sonunda jeopolitik olarak güvenlik açmazlarını oluşturan bütün bölgelerde hâkimiyet kazanmıştır (Al Jazeera Türk, 2014b).

Nasır, İsrail ile savaşı göze almış mıydı sorusuna sahadaki tüm kanıtlar evet cevabını vermektedir. Zira Suriye'ye karşı yapılacak saldırıya sessiz kalması, Panarabist düşünceye zarar verebilirdi. Nasır şimdiye kadar kazandığı politik gücü, asker kullanmadan sağlamıştı ancak yine de ordusunun gücüne güvenmiş ve İsrail ordusunu hafife almıştır. Bunun sonucunda Mısır, sahada ağır bir yenilgiye uğramıştır (Karsh, 2017: 6). Diğer taraftan Nasır, İsrail ile savaşmak değil, Suriye'ye karşı var olan saldırının sonlandırılmasını istemiştir. Sina yarımadasına asker göndermek ve Tiran Boğazı'nı kapatmaktaki amaç, İsrail'i baskı altına almak olmuştur. Yaptığı hamlelerle risk alan Nasır, İsrail'in hamlelerini yanlış hesap etmiştir. ABD, olası bir Sovyet saldırısı durumunda müdahale etme ve ihtiyaç halinde ikmal malzemesi sağlama gibi garantilerle İsrail'in Arap devletlerine karşı savaşını desteklemiştir (Smith ve diğerleri, 2016: 404).

Bernard Lewis'in Aktardığına göre (Lewis,2014: 226) Altı Gün Savaşı'nda yenik ayrılan Nasır, yeniden orduyu toparlamak istemiştir. Bu sebeple Hindistan savaşında başarılı olmuş olan Pakistan'dan yardım istemiştir. Pakistan, Mısır'a yardım etmeye sıcak bakmış lakin Mısır'da fizibilite çalışması yapmadan yardım etmeye yanaşmamıştır. Nasır bu şartı kabul etmiş ve Pakistanlı ekip ülkeyi gezip birçok kişi ile görüşmüş ve nihayeten görüştükleri kişilerin kendilerine gerçekleri anlatmadığına hükmedip yardım etmeyi reddetmiştir. Aslında yanlış bilgilendirmenin sebebi Mısırlı subayların da gerçeği bilmemesinden kaynaklanıyordu. Pakistanlı heyet, Mısır'da tabandan tavana bir yalan piramidi olduğunu belirtmiştir. Mısır'da darbe ile dikdatöryal bir yönetim sisteminin oluşması, eleştiri kültürünü ortadan kaldırmış ve dolayısıyla Mısır'ı eksiklerini ve fazlalarını göremez hale getirmişti. Altı Gün Savaşı'nda başarısızlığın sebeplerinden birisi de budur.

1967 Savaşında kaybeden tarafın Araplar olması, iki sembolik sonuç doğurmuştur. Birincisi, 1948 yılından beri İsrail'in savaş kaybetmiyor oluşu, İsrail'in askeri olarak yenilmez olduğu fikrini güçlendirmiştir. İkincisi ise Arap milliyetçiliğinin çöküşüdür. Hali hazırda Mısır, benimsediği siyasi birliği gerçekleştirmedi başarısız olmuştu ve Arap ülkeleri arasındaki bölünmeler, milliyetçi doktrinin zorluklarını oluşturmaktaydı. Arap Milliyetçiliğinin çökmesi ile İslami siyasi fikirlerin güç kazanması aynı döneme denk gelmektedir. İslam'ın politik bir ideoloji olarak kullanılması ise Nasır sonrası Sedat döneminde gerçekleşmiştir (MacQueen, 2018: 130)

Nasır, yenilginin kendi kusurundan kaynaklandığını düşünerek İstifa ettiğini ilan etmiştir. Bu olayın ardından Irak, Lübnan, Libya, Suriye ve Mısır'daki Araplar, Nasır'ın geri dönmesi yönünde gösteriler yaparak onun tekrar görevine dönmesini sağlamışlardır (Telci, 2018: 23). Bu gösteriler, Arap milliyetçiliği her ne kadar 1967 savaşı ile başarısızlıkla sonuçlansa da Araplar nezdinde Nasır'ın hala bir lider olarak kaldığını göstermektedir. Nasır, 1967 savaşını kaybetmesiyle birlikte revizyonist, Panarabist politikadan vazgeçerek vatan milliyetçiliğine dönüş yapmıştır. Bu sebeple Mısır,

muhafazakâr, monarşik petrol zengini ülkelerle daha dengeli bir dış politika stratejisi izlemeye başlamıştır. Nasır'ın yeni anlayışı, 1967 yılında Hartum'da gerçekleşen Arap Devlet Başkanları Zirvesinde ortaya konmuştur. Bunun sonucunda S. Arabistan, Libya ve Kuveyt Mısır'ın kayıpları için 280 milyon dolarlık yardımda bulunmuştur (Daviş, 2016: 230). 1968 yılında Kudüs'teki Mescid-i Aksa'nın kundaklamasına tepki olarak Mısır ve Türkiye'nin de dahil olduğu 24 ülke, Rabat'da bir araya gelerek 1969 yılında İslam Konferansı Örgütü'nü kurmuşlardır (Sey, 2020: 58). Nasır, 1970 yılında kalp kriziyle hayatını kaybedene kadar Mısır'ın devlet başkanlığı görevine devam etmiştir.

1.2.2 Enver Sedat Dönemi

Enver Sedat, 1952'de Hür Subayların gerçekleştirdiği darbeden sonra Nasır'ın yanında kalan devrim konseyinin tek üyesiydi. Nasır'ın yardımcılığında bulunuyor olması onu Nasır sonrası Mısır'da lider konumuna yükseltmiştir. Sedat ile Nasır'ın uyguladığı dış politika arasında önemli farklılıklar olmasına rağmen Sedat da Nasır gibi egemenlik sorunuyla karşı karşıyaydı. Nasır iktidara geldiğinde İngiliz emperyalizmi ile mücadele ederken, Enver Sedat ise Sina'nın işgal edilmesi sorunun çözümü için uğraşmıştır. (Shalaby, 1992: 109).

1970 yılında iktidara gelen Sedat, yıkıcı sonuçları olan 1967 savaşında, Nasır'dan farklı dersler çıkartmıştır. Nasır başından beri prestijini borçlu olduğu siyasi zafere önem atfederken, Enver Sedat Sina yarımadasında İsrail'e yenilen ordularına vurgu yapmıştır. Nasır'ın Süveyş krizinde Mısır ordularının yenildiğini göz ardı edip sadece siyasi zafere odaklandığını söyleyen Sedat, iktidara geldiğinde Mısır dış politik mirasının pek de iç açıcı olmadığını belirtmiştir. Zira Mısır'ın Sovyetler dışında hiçbir ülke ile iletişimi yoktu ve dışişleri bakanlığının Nasır'dan bağımsız bir politikası söz konusu değildi. Ayrıca Sedat İsrail konusunda da Nasır'dan farklı düşünüyordu. İsrail, Nasır'ın inandığı gibi imha edilebilecek bir ülke değildi zira arkasında güçlü bir Amerikan desteği bulunmaktaydı. Ayrıca Mısır'ın askeri araçlarının yetersizliği de anlaşılmıştı (Shemesh, 2008: 29-33). Tüm bu düşünceler Enver Sedat'ın dış politikada yapacağı radikal değişimleri anlamlandırmak açısından önemli olacaktır.

1952 Darbesi sonrası Mısırlılık bilinci, farklı şekilde tanımlanmıştır. Nasır, ilk iktidara geldiğinde Mısır'ın Araplığına, Afrika kökenlerine ve İslam dünyası ile ilişkilerine odaklanmıştır. Ancak 1956 yılında getirilen yeni anayasa ile Mısırlılık, tamamıyla Arapçılık olarak algılanmış ve Arap Birliği ön plana çıkmıştır. Enver Sedat ise, 1967 yılında İsrail'e karşı bir kez daha savaştan yenik ayrılan Mısır'ın ideolojisinin sorgulanması gerektiğini düşünmüştür. Zira Nasır döneminde kabul edilen milliyetçilik anlayışı, Mısır'ı Arapların lideri olarak konumlandırmakta ve Mısır'ın kapasitesine ağır yük getirmekteydi. Bu sebeple Enver Sedat, daha çok Mısırlılık üzerine odaklanarak yeni dönemde uygulayacağı dış politikayı meşru bir zemine oturtmayı amaçlamıştır (Bozbaş, 2016: 111). Gerges'e göre 1967 savaşının kaybedilmesiyle ivme kaybeden Arap milliyetçiliği, Enver Sedat döneminde yerini İslamcılığa bırakmıştır. Sedat, İslam'ı muhaliflerine karşı bir kalkan olarak kullanmak istemiştir. Sedat, 1973 savaşına giderken S. Arabistan ile yakınlaşmasını İslamcılığın araçsallaştırılmasına borçludur. Sedat, İslamcı motifler ile ihtiyaç duyduğu Körfez sermayesine ulaşmayı hedeflemiştir (Duman, 2018: 166).

Sistemsel düzeyde değerlendirildiğinde yetmişli yıllar, Soğuk Savaşın iki süper gücü ABD ve Sovyetler Birliği arasında yakınlaşmanın olduğu yıllar olmuştur. ABD, Sovyetler Birliği'ne karşı olan katı politikasını değiştirerek SALT 1 ve anti balistik füze gibi karşılıklı silah kısıtlaması anlaşmaları imzalamıştır. Bu yakınlaşmanın sonucu olarak Enver Sedat, Anti Amerikancı siyasetten vazgeçerek Batı ile yakınlaşmak istemiştir. 1967 Savaşı ile ezilen Mısır ordusu, İsrail'e karşı savunma yapabilmek için yeniden inşa edilmeliydi ancak bu Mısır ekonomisine yüksek maliyetler çıkarmaktaydı. ABD ile buzları eritmek isteyen Sedat, hem İsrail'i durduracak gücün sadece ABD olduğuna inanmış hem de ABD'den ekonomik yardım almayı arzulamıştır. Batı'nın dikkatini çekebilmek için Mısır'da hâkim olan Sosyalist nizamın yerine liberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır (Khawaja, 2013: 47).

Çok partili hayata geçilerek farklı seslerin parlamentoya girmesine sınırla dahi olsa izin verilmesi ve hem yerli hem de yabancı sermayenin teşvik edilmesi için değiştirilen ekonomi politikaları, dış politikadaki eksen değişikliğinin iç politikaya yansımalarıdır. Siyasi liberalleşme, devlette yaşanacak kontrol kaybı ile ekonomik liberalleşmenin bir sonucu olarak görülmüştür (MacQueen, 2018: 236). Nasır döneminde SSCB'ye yakın devletçi sosyalist politikalar uygulayan Mısır, başarısızlığa uğramıştır. Bu sebeple Enver Sedat, Batı'ya yaklaşma stratejisi kapsamında inftah (açılma) politikasını benimsemiştir. Bu politika, ordunun ekonomi üzerindeki kontrolünü azalttığı gibi, özel sektörün payını da artırmıştır. Zira devlete ait çoğu Nasır döneminden kalan sanayi işletmeleri satılmıştır. Enver Sedat, İnftah politikaları ile Batı ve Körfez sermayesini ülkeye çekmeyi amaçlamıştır. Mısır'da ekonomik liberalleşme siyasal alanda olması gereken gelişmeyi göstermediği gibi, ekonomik değişim ilerleyen süreçte muhalefetin güçlenmesini sağlamıştır (Edward, 2011: 85). İnftah politikaları Mısır ekonomisine Arap sermayesinin girişini kolaylaştırdığı ölçüde önemli katkılar sağlamıştır. Bu yardımlar 1973-1978 yılları arasında yaklaşık 2,5 milyar dolar kadardır. Ancak 1979 yılında İsrail ile yapılan barış, Arap sermayesini durdurmuştur. Diğer yandan İsrail ile imzalanan barış anlaşması ile Sina'daki petrol ve Süveyş kanalı gelirlerine kavuşan Mısır, ek olarak ABD'den gelen finansal destek sayesinde Arap sermayesinin yerini doldurabilmiştir. Sübvansiyonların kaldırılması ve İsrail ile barışın getirisi olarak askeri harcamalarına azaltılması Mısır ekonomisinde büyümeyi sağlamıştır (Clawson, 2012: 180).

Sovyetler Birliği'nden uzaklaşarak Batı Blok'una yaklaşmanın başka bir nedeni ise 1967 Altı Gün Savaşı'ndan sonra SSCB'nin Mısır'a gelişmiş silah tedarikinde isteksiz davranmasıdır (El Maghraby, 2019: 188). Her ne kadar ABD ile yakınlaşma söz konusu olsa da 1971 yılında Mısır ile Moskova arasında 15 yıl sürecek bir dostluk anlaşması imzalanmıştır. Ancak SALT1 anlaşmasının da etkisiyle Sovyetler Birliği, Ortadoğu'daki savaşlardan uzak kalmayı arzulamaktaydı. Bu sebeple Sovyetler Birliği, dostluk anlaşmasında Mısır'a verilmesi ön görülen silahları vermek istememiştir. Mısır bu duruma tepki olarak 1972 yılında tüm Sovyet askeri uzmanları ülkeden kovmuştur. 1976 Yılında ise Sovyetler Birliği ile yapılan dostluk anlaşması tamamen iptal edilmiştir. 1955 Yılında emperyalizm karşıtlığı çerçevesinde Sovyetler Birliği ile kurulan askeri ve ekonomik iş birliği, bu suretle ortadan kaldırılmıştır (Halliday, 1983: 297).

ABD ile yakınlaşarak sorunlarını çözmeyi hedefleyen Sedat, savaşsız bir çözümin olmayacağına inanmıştır. Bu sebeple 1973 yılında İsrail'in işgal ettiği Sina bölgesine bir savunma saldırısı başlatan Mısır, bu saldırıyı Suriye ile gerçekleştirmiştir. Literatüre Yom Kippur⁴ olarak da geçen bu savaşın amacı İsrail'i yok etmekten ziyade kaybedilen toprakların geri alınmasıdır. Harekâtın ilk günlerinde önemli başarılar elde eden Mısır ve Suriye orduları, daha sonra ABD tarafından desteklenen İsrail ordusu tarafından durdurulmuştur. Savaşın ilk günlerinde İsrail mevzilerini ezip geçen Mısır, ateşkese yanaşmamıştır. Daha sonra İsrail, ABD desteği ile hâkimiyeti tekrar ele alınca Sedat, ABD ordularına karşı savaşı kazanmanın mümkün olmayacağını anlamıştır. Ancak Sedat'ın ateşkesi kabul etmesindeki asıl sebep, İsrail'in Süveyş'in batısına geçmeye başlamasıdır. İsrail'in ilerleyişi Sovyetler Birliği'nin savaşa dahil olma tehdidi sayesinde kesilmiştir (Sawant, 1979: 26).

Arapların, İsrail'e karşı birlik oluşturma çabası içerisinde oldukları düşünölse de söylemsel ve eylemsel olarak farklılıklar söz konusu olmuştur. İsrail ile çatışmanın ana omurgasını Arapların ulusal gururunu ayakta tutma oluşturmaktadır. Lakin sömürgeci devletlerin etkisinde kurulan Arap rejimleri, i istikrardan uzak olmaları ve emperyalizmin etkisinden dolayı diğer Arap devletleriyle rekabet halindedirler. Herhangi bir Arap devletinin İsrail ile yapılan savaşta başarılı olması, o devleti Arap milliyetçiliğinin lideri haline getirebileceği gibi diğer Arap devletleri tarafından da tehdit olarak algılanmasına yol açabilecektir. Bu teoriye göre Arapların birlik halinde oldukları düşünçesi tam anlamıyla gerçeği yansıtmamaktadır (Smith ve diğerleri, 2012: 413).

1973 Savaşının sonuçlarından birisi de dünya üzerinde etkisi olan petrol krizinin yaşanmasıdır. Nasır döneminde karşılıklı güvensizlik ilkesiyle birbirine uzak duran Mısır ve Suudi Arabistan, Sedat'ın iktidara geşiyle birlikte yakınlaşma göstermiştir. 1973 Savaşında Mısır'a askeri ve ekonomik yardımını esirgemeyen Suudi Arabistan Kralı Faysal, ABD'nin de İsrail'e baskı yapmasını istemiştir. ABD'nin bu beklentiyi karşılamaması sonrası Suudi Arabistan'ın başını çektiği OAPEC ölkeleri, İsrail'e destek veren ölkelere petrol ihracını durdurma kararı almışlardır. Diğer OPEC ölkeleri ise petrol fiyatlarını artırarak gelirlerini artırmayı hedeflemişlerdir (Issawi, 1979: 14-16). Bu olay, petrolün de silah olarak kullanılabileceğini ortaya çıkarması açısından önemli görölmüştür.

1973 Yılında Sedat, İsrail'e gerçekleştirdiği bu ani saldırı ile kamuoyunun taleplerine cevap vererek onların desteğini arkasına almak istemiştir. Sedat'ın Nasır'dan miras aldığı politikaları aşabilmesinde, İsrail'e karşı girişilen 1973 savaşının etkisi büyüktür. Zira bu savaş, Nasır'ın gölgesinde kalan Enver Sedat'a önemli bir siyasi güç kazandırmıştır. Sedat, savaştan sonra Arap dayanışmasına atıfta bulunsa da bu söylemi ideolojik bakışın dışına çıkıp genel bir hal almıştır (Karawan, 1994: 252). Savaş sonrası ortaya çıkan konjonktürde Mısır toplumu ikiye bölünmüştür. Devleti yöneten entelektüel evre barış politikasından yana hareket ederken, halk ise İsrail ile barışı desteklememiştir (Stein, 2011: 743-746).

⁴ Saldırı, İsrail'in dini bayramı olan Yom Kippur'da gerçekleştiği için bu isim ile anılmaktadır. Aynı zamanda Müslömanların kutsal ayı olan Ramazan'a da denk gelmekte ve bu isimle de anılmaktadır.

1973 Savaşını fiilen kaybetse de Enver Sedat, istediği sonuçları almayı başarmıştır. Zira ABD ile diplomatik ilişkiler bu savaş sonrası kurulmuştur. ABD Dışişleri Bakanı Kissenger'ın mekik diplomasisi sonucu İsrail, Sina'dan çekilecek ve Mısır bölgeye hâkim olacaktır. Ayrıca Mısır, ABD'den ekonomik yardım almayı da başarmıştır. ABD ile temasları sonrası Sedat, İsrail ile ilişkilerin de normalleşmesi için adımlar atmaya başlamıştır. 1977 Yılında Sedat'ın Kudüs ziyareti ve İsrail Parlamentosunda konuşma yapması büyük ses getirmiştir. 1979 Yılında imzalanan Camp David Anlaşması ile Sina Mısır'da kalmış ve İsrail devleti Mısır tarafından tanınmıştır. Camp David anlaşmasının Filistin ayağını oluşturan kısmı ise başarısızlık ile sonuçlanmıştır (Kuduoğlu, 2018: 105-106). Bu dönemde Mısır'ın Filistin meselesine bakışının ulusal çıkarlar etrafında şekillendiği görülmüştür. Camp David anlaşmasının Arap dünyasındaki yansıması, Mısır'ın Filistin meselesini sattığı yönündedir. Bu sebeple Arap ülkeleri Mısır ile ilişkilerini kesip elçilerini ülkeden çekmişlerdir. Ayrıca Mısır, Arap ligi ve İslam Konferansı örgütünden de çıkarılmıştır (Özkan, 2014: 403). Sedat döneminde, Arap milliyetçiliğinden Mısır milliyetçiliğine geçiş yapılmıştır. Camp David ile Arap dünyasından kopuş başlamış ve Mısır, FKÖ'ye sınırlı destek vermeye başlamıştır. Lübnan'daki iç savaş ise Mısır'ın ilgi alanının dışında kalmıştır (Okutan, 2001: 169) İsrail ile imzalanan barış anlaşması için Sedat'ın kişisel rolüne atıf yapılmaktadır. 1973 ve 1976 yılları arasında Sedat ile defalarca müzakere etmiş olan ABD Dışişleri Bakanı Kissenger, barışı değerlendirirken Sedat'ın bireysel rolünden övgü ile bahsetmiştir (Karawan, 1994: 252). 1979 Camp David anlaşmasıyla birlikte ABD, Mısır'a yıllık 1,5 milyar dolara yakın düzenli yardımda bulunmaya başlamıştır. Bu yardımların çoğunu askeri yardımlar içermektedir. Mısır, Camp David anlaşması ile, İsrail'den sonra ABD'den en fazla yardım alan ülke konumuna yükselmiştir (Diriöz, 2012: 87).

1.2.3 Hüsnü Mübarek Dönemi

Enver Sedat'ın 1981 yılında suikasta uğramasıyla birlikte yerine Mısır Cumhurbaşkanı yardımcılığını yapan eski bir hava kuvvetleri mensubu Hüsnü Mübarek Cumhurbaşkanı olmuştur. Sedat'ın suikasta uğramasının sebebi, İsrail ile imzalanan Camp David anlaşması olmuştur. Bu anlaşma ülkede birçok çevrenin tepkisini çekmiş olduğu gibi ülkenin en organize örgütü olan Müslüman Kardeşler'in de tepkisini çekmiştir. Bu sebeple Sedat'a suikast düzenleyenin, İhvan'ın içerisinde çıkması İslami Cihat Örgütü olduğu iddia edilmiştir (Sunar, 2014: 35). 1979 Yılında İsrail ile yapılan Camp David anlaşması, Mısır'da soğuk barış olarak değerlendirilmiştir. Zira İsrail bu anlaşma ile Mısır cephesinde güvenliği sağladıktan sonra 1982 yılında Lübnan'ı işgal etmiş ve Camp David görüşmelerinde Filistin konusunda ilerleme kaydedilememiştir. Ayrıca Mısır gibi bir ülkenin İsrail ile savaş yapmaktan vazgeçmesi, diğer Arap ülkelerinin Mısır olmaksızın İsrail ile savaş yapma ihtimalini imkânsız hale getirmiştir.

Hüsnü Mübarek, iktidara geldiğinde ülke içinde istikrarsızlık ve ekonomik sıkıntılar ile yüzleşmiştir. Bunun yanı sıra Mısır ile Arap ülkeleri arasında, Mısır'ın İsrail yaklaşması sebebiyle sorunlu bir ilişki söz konusudur. Hüsnü Mübarek yönetimi tüm bu sorunlarla karşı karşıya olduğu halde dış politikada radikal değişiklikler göstermemiştir. İsrail ile barış planını desteklemeye devam ederken, Arap ülkeleri ile de bağ kurmaya çalışmıştır. 1981'de

Irak'ta, 1982'de Lübnan'da ve 1986'da Tunus'ta İsrail'in gerçekleştirdiği saldırılara Hüsnü Mübarek, diplomatik tepkiler verilmekle yetinmiştir. (Elmaghraby, 2019: 190).

Hüsnü Mübarek, Enver Sedat döneminde benimsenen liberal politikaları sürdürmeye devam etmiştir. Arap ülkelerinin Mısır'a sağladığı finansal destek azalmış ve Mısırlıların yurtdışından ülkeye getirdikleri döviz miktarında daralma görülmüştür. Mısır seksenli yıllarda borçlanma yoluyla ekonomik boşluğu doldurmak istemiştir. Her ne kadar bu strateji Mısır'da büyümeyi sağlasa da 1987 yılına gelindiğinde dış borç 40 milyar dolar seviyesine kadar yükselmiştir. Mısır, GSYH'nin %180'i kadar borca girmiştir. Doksanlı yıllarda meydana gelen politik gelişmeler Mısır ekonomisine katkılar sağlamıştır. İMF ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşma ve Saddam'a karşı koalisyonla verilen destek, Mısır'ın ABD'ye olan 23 milyar dolarlık borcunun silinmesini sağlamıştır. 2000'li yıllarda ise Mısır ekonomisi büyümeye devam etmiştir (Clawson, 2012: 181).

Arap dünyası ile bozulan ilişkileri düzeltmeye çalışan Mübarek, seksenli yıllarda ortaya çıkan konjonktürden faydalanmıştır. İran'da gerçekleşen İslam devrimi ve Irak ile İran savaşı, Mısır'ın diğer Arap ülkeleri ile arasındaki buzların erimesi için fırsat zemini doğurmuştur. Zira İran İslam Devrimi sonrası Mısır, Arap dünyasında İran'ın dengeleyicisi olarak görülmüştür. Bu fırsattan faydalanmak isteyen Mısır, ABD ve S. Arabistan'ın da isteği doğrultusunda İran ile ilişkileri soğuk tutmuştur. İran ile olan savaşında Irak'a yardım etmiş ayrıca İran'ın devrilen Şah'ını Mısır'da misafir ederek tarafını belli etmiştir. Mübarek'in bu adımları, Suudi Arabistan'ın da desteği ile Mısır'ın 1989 yılında tekrar Arap Birliğine geri dönmesini sağlamıştır. Sedat döneminde başlayan Amerika yanlısı siyaset Mübarek döneminde de devam etmiştir. Hüsnü Mübarek, her an darbe tehlikesinin var olduğu Ortadoğu'da, rejim güvenliğinin, ABD ve İsrail ile iyi ilişkilerden geçtiğine inanmıştır. (Uysal, 2020). ABD ile stratejik ortaklık, Mübarek'in düşündüğü gibi Mısır'ın uluslararası sistem ile iletişim kurmasını sağlamıştır. Körfez krizi esnasında Irak'a uygulanan yaptırımlardan Mısır'ın muaf tutulması, Mısır ekonomisinin zarar görmesini engellemiştir. ABD'den ekonomik ve askeri yardım alınması karşılığında Mısır, ABD'nin Arap coğrafyasıyla bütünleşmesi için aracı rolde bulunmuştur (Efegil, 2013: 24).

Her ne kadar Irak-İran savaşında Mübarek, Saddam'ı desteklemiş olsa da Saddam'ın Kuveyt'e saldırısına karşı çıkmış ve Körfez savaşında ABD ile birlikte hareket edilmiştir. Mısır'ın bu hamlesi Batılı ülkeler ile iletişiminin güçlenmesini ve milyarlarca dolar dış borcunun silinmesini sağlamıştır (Aljezeera, 2017). 11 Eylül saldırılarıyla birlikte Mısır ile ABD arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Mübarek yönetimi ABD'nin işaret ettiği terörizme karşı ABD'nin yanında saf tutarken, 2001 yılında Afganistan'a ve 2003 yılında Irak'a asker göndermeyi reddetmiştir. 2000'li yıllarda Mısır ile İsrail arasındaki iletişim, soğuk barış olarak isimlendirilmiştir. İkinci Camp David anlaşmasının başarısız olması ve İsrail'in bölgede bulduğu boşluk neticesinde saldırgan tutum sergilemesi, soğukluğun sebepleri arasında sayılmamıştır (Elmaghraby, 2019: 191).

Enver Sedat döneminde başlayan liberalleşme, Hüsnü Mübarek'in otuz yıl süren iktidarında da devam etmiştir. Ancak bu gerçek bir liberalleşmeden ziyade rejimin güvenliğinin sağlanması amacıyla toplumsal problemlerin önüne geçme manevrasından öteye geçmemiştir. Söz gelimi toplumda siyasal katılımın var olduğu izlenimi uyandırmak

için siyasi partilere kısmen izin veriliyordu ancak seçimlerde %80 oranında oyu Mübarek'in partisi alıyordu. Bu tarz liberalleşme hamleleri otoriter rejimlerde görülen ve toplumsal hareketlenmeleri kontrol altında tutmayı hedefleyen reform hamlelerinden başka bir şey değildir (Bekaroğlu ve Kurt, 2015: 4).

Mübarek, iktidara geldiği ilk yıllarda Sedat'ın uyguladığı siyasi baskıları gevşeterek gerilimi azaltmak istemiştir. Mübarek, hükümet karşıtı gösterilerden vazgeçmeleri karşılığında Müslüman Kardeşler ve diğer İslamcı gruplara serbestiyet tanımıştır. Ancak 1983 yılında getirilen yeni seçim yasası seçim bölge sayısını 175'ten 48'e düşürmüş ve her siyasi partinin 48 bölge için de aday göstermesi şartı getirilmiştir. Siyasi partilerin Halk Meclisi'ne temsilci yollamaları için %8'lik baraj getirilmiş ve seçimlere katılımın yalnızca parti çatısı altında olacağı belirlenmiştir. Müslüman Kardeşler'in Vefd Partisi ile ittifak yapmak zorunda kaldığı ilk seçimlerde Mübarek'in partisi NDP %87'lik oy oranı ile 390 vekil çıkartırken, Vefd ve MK ittifakı %15 oy oranı ile 87 vekil çıkartabilmiştir (Selim, 2015: 34).

1.3 Arap Baharı Sonrası Mısır Dış Politikası

Literatürde çiçeksiz bahar, Arap baharı ya da Arap sonbaharı gibi isimlerle anılan dönemi anlamlandırmak için farklı tanımlamalar yapılmıştır. Amerikan Devrimi, Fransız Devrimi, İran İslam Devrimi yahut Rus devrimi ile kıyaslamalı olarak yapılan analizler, devrimlerin birbirinden farklı nedenlerle gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Devrimler, toplumsal problemler, ekonomik sıkıntılar ve sosyal adaletsizlik gibi sebeplere dayanarak gerçekleşebilmektedir (Telci, 2018b: 30). Arap dünyasında son yüz yılda üç ayaklanma meydana gelmiştir. Birincisi emperyalizmden kurtulmak için verilen mücadelede iken ikincisi Filistin bölgesinde emperyalist devletlerin kurmaya çalıştığı İsrail devletine karşı topyekûn mücadeledir. 2010 Yılında Arap Baharı ile başlayan dönüşüm ise sonuncusudur. Petrol zengini ülkeler, vatandaşlarının ayaklanmasını önlemek için ekonomik güçlerini kullanmışlardır. Diğerleri ise İsrail düşmanlığı altında halkları bir arada tutmaktaydılar. Arap ülkelerinin liderliğini yapan Mısır'ın İsrail ile barış anlaşması imzalaması, halkın iç sıkıntılara odaklanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Tunus'ta başlayan devrim hareketleri, halkını para ile etkileyemeyen Arap ülkelerindeki liderlere yönelik ayaklanmaya dönüşmüştür (Kumaraswamy, 2011: 54-55).

İran ve S. Arabistan gibi ülkelerde tahrir meydanı örnek alınarak Mısır'daki gibi bir protesto gösterileri düzenlenmek istenmiştir. Ancak bu tip girişimler halkın meydanların ele geçirememesi sebebiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Tahrir Meydanı tecrübesi demokratik talepleri olan halkı etkilediği gibi rejimleri de önlem alınması noktasında etkilemiştir (Patel ve diğerleri, 2014: 67-68). Çağdaş Arap ülkelerinde hâkim konumda bulunan otoriter yönetimler, iki adaletsiz sonucun oluşmasına neden olmuştur. Birincisi, polis devlet olarak sivil ve siyasi özgürlükler baskılanmıştır. İkincisi ise halkın çoğunun yüzleştiği yoksulluk, gelir dağılımındaki aşırı adaletsizlik, fırsat eşitsizliği ve halkın insanlık onurunu yok eden kalkınma başarısızlığıdır. Bu adaletsizlik toplumda aşırı derecede kutuplaşmaya sebebiyet vermiştir (Fergany, 2016 39-40).

Bölgede son yirmi senede yapılan anketler, Arapların liderlere karşı olan tavrını net bir şekilde ortaya koymaktaydı. Halk ile hükümet arasındaki uçurumun artması, liderlerin

halkı temsil etmediği düşüncesine sebep olmuştur. Arap Baharı süreci Tunus'ta ekonomik sebeplerle ortaya çıkmış olsa da Mısır'da gösterilerde ilk önce yoksul halktan ziyade eğitilmiş ve finansal durumu iyi olan gençler ön plana çıkmıştır (Telhami, 2013: 368). Kitlelerin hareket geçmesinde medya aktif rol oynamıştır. Katar destekli el cezire, İslamcı ve muhalif laiklere ekranlarda yer vermiş ve dikdatöryal ülkelerdeki yolsuzluk, adam kayırma ve işkenceyi ifşa eden belgeseller yayımlanmıştır. El cezire için Hüsnü Mübarek "kibrit kutusu" yorumunu yapmıştır (Sadıkı, 2009: 242). Nitekim el cezire Arap Baharı sürecinde de aktif olarak görev almıştır.

Genel ifadesiyle Arap Baharı olarak adlandırılan devrim süreci, Ortadoğu'da uzun yıllar iktidarda olan otoriter rejimlerin devrilmesiyle sonuçlanmıştır. Tunus'ta başlayan devrim hareketleri, kısa sürede Libya, Mısır, Suriye, Yemen, Bahreyn, Cezayir ve Ürdün'e sıçramıştır. Devrim süreci, Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de diktatörlerin iktidardan inmesine veya indirilmesine neden olmuştur (Çakı, 2011: 125). Tunus'ta Bin Ali, 1987'den beri ülkeyi yönetmekteydi. Libya'da Muammer Kaddafi, 1969 yılında, Yemen'deki Abdullah Salih ise 1978'den beri iktidardaydı. Arap Baharı süreci bütün bu liderlerin sonunu getirmiştir (Mcmillan, 2016: 221-222). Suriye'de Beşar Esad, babasının ölümü üzerine 2000 yılında iktidara gelmiş ve Rusya, Çin ve İran gibi ülkelerden aldığı destek sayesinde Arap Baharı sürecinde ayakta kalmayı başarmıştır. Esad'ın Arap Baharı ile devrilmemesi, Suriye'de iç savaşa neden olurken, Libya ve Yemen'de liderlerin devrilmesi iç savaşa yol açmıştır (Çendek ve Örki, 2019: 43). Mısır'daki Hüsnü Mübarek'in 30 yıllık iktidarını bitiren de Arap Baharı süreci olmuştur. 1952 darbesi sonrası Mısır, 2011 yılına kadar otoriter rejimler tarafından idare edilmiştir. Bu süreç her ne kadar demokratik seçimler ile iktidara gelen Muhammed Mursi döneminde sona ermişse de 2013'te gerçekleşen darbe ile yerini tekrar otoriter bir yönetime bırakmıştır.

Mısır'da halkın değişim talebinde bulunmasında birçok neden etkili olmuştur. Ekonomik sebepler, Mübarek'in kendinden sonrası için oğlu Cemal'i hazırlaması ve siyasal baskı ayaklanmanın içsel sebeplerini oluştururken, sosyal medyanın aktif kullanımı ve Ortadoğu'da gerçekleşen müdahaleler dışsal etki anlamında değerlendirilmektedir (Telci, 2018b: 46). Türkiye gibi demokratik, ekonomik istikrarını sağlamış, halkı Müslüman bir ülkenin varlığı da Arap halkları gözünde Türkiye'yi rol model yapmıştır (Fuller, 2015: 458). Bu bakış da dışsal sebepler arasında sayılabilir. Arap Baharı'nın nedenleri üzerine çalışan Hafez Ghanem, birçok kriter ile ülkeleri değerlendirmiştir. Mısır hakkındaki göstergelere bakıldığında 1990 ile 2010 arası dönemde Mısır'ın ortalama %4,5'lik bir büyüme oranına sahip olduğu görülmüştür. Bu rakamlar diğer ülkelerle karşılaştırıldığında normal seyretmekle birlikte ülkedeki zenginleşme halkta karşılık bulamamıştır. Zira alım gücü diğer ülkelerle kıyaslandığında düşük seviyede kalmıştır. Dünya Bankası'nın hazırladığı yönetim puanları da Mısır açısından olumsuz bir izlenimin varlığını ortaya koymaktadır. Bu tabloya göre Mısır, hükümetin hesap verilebilirliği, siyasi istikrar, yolsuzluğun kontrolü ve hukukun üstünlüğü gibi konularda düşük puanlara sahiptir (Ghanem, 2016: 39-44).

Mübarek döneminde siyasal baskı çok yüksek seviyelere çıkmıştır. Öyle ki 2005 yılına kadar tek başına seçimlere giren Mübarek, 2005 Anayasa değişikliği ile dokuz

adaydan oluşan bir seçim gerçekleştirmiştir. Katılımın %23'te kaldığı seçimleri %88'lik oy oranı ile Mübarek kazanmıştır. Katılımın böylesine düşük olması, halkın kazananın değişmeyeceğine olan inancından kaynaklanmıştır. Aynı yıl yapılan halk meclisi seçimlerinde 454 sandalyeden 88'ini Müslüman Kardeşler'in kazanması, Mübarek yönetimini rahatsız etmiştir. Bunun sonucu olarak 2010 yılındaki seçimlerin ilk turunda Müslüman Kardeşler tek bir sandalye bile kazanamayınca muhalefet, seçimleri boykot kararı almıştır. Bunun yanı sıra Mübarek'in partisi meclisin %80 çoğunluğunu ele geçirmiştir (Ayhan, 2011: 20-21). Dolayısıyla Arap baharı öncesi Mısır'da seçimler halk nezdinde bir formalite olarak algılanmaktadır.

2011'de Tunus'ta başlayan devrim hareketlerinin Mısır'a sıçraması, Mübarek'in müttefikleri olan ABD ve İsrail'in kontrolü dışında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Mısır'daki devrim hareketi iç kaynaklı bir hareket olmuştur. Devrim hareketlerinin kontrol dışı gerçekleşmesi, İsrail'i rahatsız etmiştir. Zira Mısır ile soğuk barış dönemi yaşayan İsrail, Camp David anlaşmasının geleceği hakkında şüphe duyuyordu. Mübarek'in yerine İslamcı bir rejimin hâkim olması, Mısır'ın İsrail ile olan barış sürecini olumsuz etkileyebilirdi (Kumaraswamy, 2011: 61). Her ne kadar kendiliğinden gelişen Mısır devrimi ABD'nin politika üretmede gecikmesine sebep olsa da dönemin ABD başkanı Obama, devrimi destekliyor imajı oluşturmaya çalışmıştır. Diğer yandan Mübarek'in gidişinin kargaşa oluşturacağı fikri, ABD yönetiminin Mısır ordusu üzerinde baskı oluşturmaya neden olmuştur (Arı, 2017b: 481). ABD ve Mübarek arasındaki dostluk, 2009 yılında ortaya çıkan Wikileaks belgelerine de yansımıştır. Wikileaks belgelerine göre Mısır, İsrail ile barışı koruması karşılığında ABD'den 1.3 Milyar dolar yardım almaktaydı. Bunun yanı sıra ABD, Süveyş Kanalı'nda ve Mısır hava sahasında ayrıcalıklara sahip olmuştur (Collins and Rothe, 2014: 9).

2011'de Hüsnü Mübarek'in yönetimden devrilmesi için gerçekleşen gösterilerin bir de arka planı mevcuttur. Enver Sedat döneminde sübvansiyonların kaldırılmasıyla birlikte yaşanan 1977 ekmek isyanı geniş bir halk hareketine dönüşmüştür. Bu ayaklanmaların yanı sıra 90 ve 2000'li yıllarda işçi ayaklanmaları gerçekleşmiştir. 2008 Yılında organize bir şekilde hareket eden işçi hareketi 2011 yılında devrime dönüşmüştür. Birçok aktör devrim hareketinde aktif rol almıştır. Devrimci sosyalistler, Müslüman Kardeşler, Selefiler ve 6 Nisan gibi farklı çizgideki gruplar devrim fikriyle bir araya gelebilmişlerdir. Bu aktörler arasında Müslüman Kardeşler'i farklı kılan yaklaşık 90 yıl önce kurulmuş kurumsal ve organize bir örgüt olarak hareket ediyor olmasıdır (Telci, 2018b: 56).

Müslüman Kardeşler, Tahrir meydanında toplanan gruplara katılma konusunda ikiye bölünmüştür. Bir tarafta reformist gençlik devrime karşı olumlu yaklaşırken, İhvanın üst düzey üyeleri protestolara katılma konusunda çekimser kalmıştır. Zira eğer hareket başarıya ulaşmazsa MK doğrudan hedef haline gelebilirdi. Ancak eğer protestolara katılmazsa halk üstündeki desteği kaybetme tehlikesiyle de karşı karşıya kalabilirdi. Protestoların devam ettiği günlerde rejimin MK'yı hedef alırcasına yaptığı açıklamalar MK'nın korkularını doğrular nitelikte olmuştur (Ardovini, 2017: 148-150). Her ne kadar İhvan'ın gençleri fiilen Tahrir'deki gösterilerde yer alsada Müslüman Kardeşler'in protestolara destek vermesi, 28 Ocak "Öfke Günü" dolayısıyla üyelerine yaptığı çağrı ile

gerçekleşmiştir (Brooke ve Hamid, 2011: 2). Müslüman Kardeşler, protestolara katılmasıyla birlikte ağırlığını hissettirmiştir. Organize olmuş teşkilatçı yapıları, Tahrir'deki gösterilerde ön plana çıkmalarını sağlamıştır. Devrim sürecini iyi yöneten İhvan'ın teşkilatçı yapısı, devrimde önemli rol üstlenirken devrim sonrası bir siyasi parti kurarak yeni dönemde kurucu rol oynamak istemiştir (Kılavuz ve diğerleri, 2012: 38). Ordu meydanlarda toplanan halkın yanında olmayı tercih etmiştir. Zira Mısır'da devlet yönetiminde çok aktif olan ordu, ayaklanmanın devlete ekonomik ve siyasal olarak zarar vermesini engellemek için Hüsnü Mübarek'in iktidardan indirilmesine ön ayak olmuştur (Keleşoğlu, 2014: 415). Mısır ordusunun halkın yanında yer almaması, ordunun Mısır devletinin bir sembolü olarak halkın savunucusu olduğu mitini ortadan kaldırılabildi (Taylor, 2015: 115).

Müslüman Kardeşler, iktidar olabilmenin yahut iktidarda kalabilmenin ABD ile iyi ilişkilerden geçtiğine inanmıştır. Bu sebeple Şubat 2012'deki STK krizinde tutuklanan ABD'li sivil toplum liderlerinin salınmasında İhvan önemli rol oynamıştır. Ayrıca Müslüman Kardeşler'in siyasi partisi olan Hürriyet ve Adalet Partisi'nin delegeleri, Washington'da ABD kongresi üyeleri ve Beyaz Saray yetkilileri ile görüşerek iktidara gelmeleri halinde ABD çıkarlarının korunacağı taahhüdünde bulunmuşlardır (Selim, 2015: 188).

1.3.1 Muhammed Mursi Dönemi

25 Ocak 2011'de başlayan Mısır'daki devrim süreci, Mübarek'in Başbakanı görevden almak gibi tedbirlerine rağmen durulmamıştır. Zira Tahrir'de toplanan halkın hedefi Başbakan değil doğrudan Hüsnü Mübarek rejimi olmuştur. Devrim süreci, nihayet 11 Şubat'ta Mübarek'in istifasıyla son bulmuştur (BBC, 2011c). Mübarek'in istifası sonrası iktidar, yapılacak genel seçimlere kadar Silahlı Kuvvetler Yüksek Kurulu'nun (SCAF) uhdesine bırakılmıştır. SCAF, Mısır'da en üst düzey askerlerden oluşan bir organdır. 2011 Yılında SCAF'ın başında yer alan isim, 1991'de Mübarek'in atadığı Muhammed Hüseyin Tantavi'dir. Mısır'da Hüsnü Mübarek sonrası geçiş sürecini SCAF yönetmiştir (Sallam, 2014: 39).

2012 yılında Mısır tarihinde ilk defa gerçekleşen demokratik seçimlerde Müslüman Kardeşler'in adayı Muhammed Mursi iktidara gelmiştir (Bloomberg, 2012). Mursi, seçimlerin ilk turunda %24,7 oy alırken, ikinci tur oylamalarında oy oranını %51,7'ye yükselterek Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir (Anadolu Ajansı, 2012). 1928 yılında hilafetin kaldırılması sonrası dönemde Hasan El Benna önderliğinde kurulan Müslüman Kardeşler örgütü, modernitenin İslamlaşması fikriyle ortaya çıkmıştır. Bu örgüt, İslam'ın canlanması ve Müslüman siyasi düşüncenin yeniden doğuşu üzerinde muazzam bir etkiye sahip olmuştur. Hasan El Benna ve Seyyid Kutub, kapitalizm, materyalizm, sömürgecilik ve laik milliyetçiliğe karşı Müslümanların siyasi tepkiler vermesini sağlamışlardır (Edward, 2011: 152).

Seyyid Kutub'un öldürülmesine (1966) sebep olan kitabında (Yoldaki işaretler) cihadın öneminden bahsedilmekte ve hâkimiyetin kayıtsız şartsız Allah'a ait olduğu anlatılmaktaydı. Kutub, siyasal iktidarın birinci görevinin Allah'ın yasalarının uygulanmasını sağlamak olduğunu söylemekteydi. Seyyid Kutub'a göre hükümet bu görevi

yerine getirmezse halkın itaat zorunluluğu da ortadan kalkacaktır (Cleveland, 2008: 491). Müslüman Kardeşler'in sahip olduğu cihat fikri, Ortadoğu'da ortaya çıkan terör örgütleri ile arasında organik bir bağın olduğu yorumlarına sebep olmuştur (Fuller, 2017: 263).

2012 Yılında Mısır Cumhurbaşkanı olan Mursi'nin dış politika gündeminde Mısır için bölgesel liderlik ve antiemperyalizm başlıkları yer almıştır. Mısır'ın liderlik pozisyonunu yeniden tesis etme çabaları, Filistin ve Suriye meselelerine vermiş olduğu tepkiler ile ortaya çıkmıştır. Mursi, Suriye krizinin çözümüyle alakalı olarak Suudi Arabistan, İran ve Türkiye ile bir araya gelerek sorunların çözümünde bir köprü olmak istemiştir. Ancak bu plan, başarılı olamamıştır. Filistin meselesini BM gündemine taşıyan Mursi, işgal altındaki toprakların özgürlüğü için uluslararası toplumu göreve çağırmıştır. 2012 Yılında İsrail'in Gazze'ye saldırmasının ardından Mursi, Hamas liderleri ile temasa geçerek Mısır ile Gazze arasındaki Refah sınır kapısının açık tutulmasını sağlamıştır. Aynı zamanda Hamas ile İsrail arasında arabuluculuk yapmıştır (Duman, 2020: 380). Mursi her ne kadar Siyonizm karşıtı bir örgüt olan Müslüman Kardeşler'in üyesi olsa da MK'dan beklenenin aksine Camp David Anlaşmasını feshederek sahip olduğu ideoloji uğruna radikal adımlar atmaktan kaçınmıştır. Zira bu adım Mısır'ın ulusal çıkarlarına aykırı olacaktır. Bu sebeple devrimci dış politika yapımından uzak durulmuştur (Özdamar ve Canbolat, 2017: 27).

Mısır'daki ayaklanmadan sonra Körfez ülkeleri ile Mısır arasında ayrılık söz konusu olmuştur. Bu ayrılık, Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesiyle birlikte daha da belirginleşmiştir. Suudi Arabistan yönetimi, MK gibi Sünni inanışa mensup olsa da MK'nın Vahhabi doktrini ile rekabet halinde olan aşırı muhafazakâr geçmişi, Riyad'ı endişelendirmiştir. Ancak S. Arabistan'ın ekonomik etkisinden ötürü Mursi, S. Arabistan ile iyi ilişkiler kurma eğilimindeydi. Bu sebeple Cumhurbaşkanı Mursi, seçildikten sonra ilk ziyaretini S. Arabistan'a gerçekleştirmiştir. Mısır'ı yakınında tutmak isteyen Riyad yönetimi, Mısır'a 4 milyar dolar kredi ve hibe desteğinde bulunmuştur. Suudi Arabistan gibi Katar da Mısır'a mali destek vermiştir (Kuwait News Agency, 2013). Aynı zamanda El cezire üzerinden Mübarek'in devrilmesi sürecine olan desteklerinden ötürü Katar ile Mısır'ın iletişimi Mursi döneminde gelişmiştir. (Morsy, 2013).

Arap Baharı sonrası bölgedeki konumunu güçlendirmeyi hedefleyen İran, en büyük düşmanlarından birisi olan Mübarek'in düşüşünden sonra iktidara gelen Mursi'yi tebrik eden ilk ülkelerden birisi olmuştur. Ancak MK içerisinde İran'ın Şii oluşundan ötürü yaklaşımda görüş ayrılıkları mevcuttu. Mübarek döneminde Katar'da sürgün hayatı yaşayan İhvan'ın dini otoritesi Karadavi, Mısır'ın Sünni geleneği sürdürmesi gerektiğini savunmuştur (Brom ve Guzansky, 2012: 2). Buna rağmen Mursi, Mübarek döneminden farklı olarak İslam devriminden (1979) sonra Mısır'ın sırt çevirdiği İran'a karşı bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Mursi, ABD ve Körfez ülkelerinin tepkisini çekmeyi göze alarak Bağlantısızlar Zirvesi vesilesiyle Tahran'da düzenlenen zirveye katılım sağlamıştır. Bu ziyareti Şubat 2013 yılında İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejat'ın Kahire ziyareti takip etmiştir (Meringolo, 2015: 3).

Halliday'in tezinden hareketle Haber ve İghani, Mısır'ın devrimden sonra radikal dış politika değişimi yapmamasının sebebi olarak yeni rejimin ülke içinde

sağlamlaşmamasını göstermiştir. Mursi iç baskıdan kurtulduğu vakit uluslararası sisteme meydan okumaya başlayacaktır. Dolayısıyla İslamcı kimliğinden ötürü Mursi, Hamas'a yönelecek ve İsrail'e karşı düşmanca tavır takınacaktır. Bu da ABD'nin çıkarlarına dokunulması demek olacaktır (Haber ve İghani, 2013: 14). Her ne kadar Mursi dönemi iç sıkıntılardan kurtulamayıp bir yıldan daha kısa bir süre iktidarda kalabilmiş olsa da Gazze saldırısı sonrası Hamas ile kurulan temas yukarıdaki tezi doğrular niteliktedir.

Muhammed Mursi'nin iktidara geldikten sonra ilk yurt dışı seyahatlerini ABD yahut Avrupa'dan ziyade S. Arabistan, Etiyopya, İran ve Çin'e gerçekleştirmiş olması, Mübarek dönemindeki statükocu dış politikada sapmalar meydana geldiğini gösterse de bu daha ziyade Mısır'ın uluslararası ortakları çeşitlendirme çabasıyla ilgili olmuştur. Zira bölgesel liderlik pozisyonu için Mısır, ekonomik ve askeri bakımdan yetersizdir. Ülke, ihracatının yarısından fazlasını ABD ve AB ülkelerine yapmakta ve ekonomik olarak Batıdan gelen krediler ile dönmektedir. Aynı zamanda yabancı yatırımcıların üçte ikisi de bu bölgelerden gelmektedir. Tüm bunların farkında olan Mursi'nin danışmanları, geleneksel dış politikanın sürmesini sağlamışlardır. Henüz iktidara gelmiş olan Mursi yönetimi tarafından dış politikada gerçekleştirilen değişim, Grimm ve Roll tarafından sembolik olarak algılanmıştır (Grimm ve Roll, 2012: 2-4).

Arap Baharı'nın Mısır'da otoriter rejimi devirmesi ve halkın seçtiği MK'ya mensup bir liderin iktidara gelmesi, ABD'nin çıkarlarına aykırı olarak gerçekleşmiştir. Önceki paragraflarda da belirtildiği gibi Mübarek ile ABD arasında önemli bir dostluk ilişkisi mevcuttu. Yeni iktidar ise İslamcı ve antiemperyalist çizgideydi. Tüm bu sebeplere rağmen ABD, ister istemez seçim zaferi kazanan Mursi'yi tebrik ederek demokrasiyi destekler görünmüştür (CNN, 2012). Mursi'nin yönetimi devrıldıktan sonra askeri bürokrasi ve siyasi kadrolarda gerçekleştirdiği atamalar, ABD tarafından olumlu karşılanmıştır. Zira Savunma Bakanlığına getirilen Abdul Fettah Sisi, ABD'de eğitim görmüştür ve ABD'li yöneticiler ile derin ilişkilere sahiptir (Hürriyet, 2012). Obama'nın MK mensubu olan Mursi ile iletişimde olması, özellikle Siyonist lobinin ABD'ye baskı yapmasına sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak Obama, Mursi yönetimine karşı politikalarını değiştirmeye başlamıştır. BM toplantısı için ABD'ye giden Mursi'nin, birçok devlet adamı ile görüşürken Obama ile görüşmemesi ABD ile Mısır arasında ilişkilerin değiştiğini göstermiştir. Mursi'nin İran ziyareti, Türkiye ile stratejik iş birliği ve o dönem ABD ile sorunlu ilişkilere sahip olan S. Arabistan ile Mısır'ın yakınlaşması, Obama'nın Mursi yönetimine cephe almasının diğer sebepleridir (Çelik, 2018: 222-224).

Mursi, doktorasını ABD'de yapmış bir mühendistir ve Mısır'daki bir üniversitede akademisyenlik görevinde bulunmuştur. Siyasi tecrübesi ise 2000-2005 yılları arasında milletvekilliği yapmış olmasından ibarettir (BBC, 2019d). Aslında bu bütün diğer siyasi partiler için de söylenebilir ki siviller, yönetim tecrübesinden yoksundur. İktidara geldikten sonra MK, kendinden olanları bürokrasiye taşıyamamış ve bu da Mursi iktidarının kısa sürmesine sebep olmuştur. Mursi iktidarı ile Türkiye'deki Ak Parti arasındaki benzerliklerde yola çıkan Khalil al-Anani, Ak Parti'nin 90'lı yıllarda Refah Partisi adı altında belediyececik deneyimi ve hükümet ortaklığı ile yönetim tecrübesi kazanarak 2000'li yıllarda iktidarını sağlamlaştırabildiğini söylemiştir. Buna karşılık Mısır'da

belediyelerin yahut siyasi iktidarın idaresi, Mübarek ve onun partisi UDP'nin kontrolü altındaydı (Anani, 2015: 15).

1.3.2 Abulfettah Sisi Dönemi

Mursi'nin Cumhurbaşkanı oluşunun yıl dönümünde, (30 Haziran 2013) başlayan protesto gösterilerinde on binlerce muhalif, Tahrir Meydanı'nı doldurmuştur. Mursi'nin kendi atadığı Savunma Bakanı Sisi, demokratik yollarla iktidara gelmiş Mursi'ye sahip çıkmamış ve halkın isteklerine cevap verilmesi için hükümete 48 saatlik bir zaman tanımıştır (Anadolu Ajansı, 2019). Bu sürenin sonunda askeri darbe gerçekleştiren Sisi, katılımın %42'lerde kaldığı seçimlerde oyların %96'sını alarak 2014 yılında Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştur (Euronews, 2014). 2013'te gerçekleşen darbe ile 2014 seçimlerine kadar Baş Yargıç Adli Mansur geçici olarak Başkanlığa atanmıştır (Arafat, 2018: 154). Mısır yönetiminde 1952'den beri devam eden ordu hâkimiyeti, 3 Temmuz darbesiyle tekrar tesis edilmiştir. Ordu, Mısır'da ekonominin %40'ını kontrol ederek güçlü bir aktör haline gelmiştir. Dolayısıyla orduyu kontrol eden ekonomiyi de kontrol altına alıyor demektir. 1973'ten beri savaşımayan Mısır ordusu hem bütçeden hem de dış yardımlardan beslenerek Mısır'daki en güçlü yapıyı oluşturmuştur. Karşı devrim sürecinde ordu ile muhalif hareket birlikte hareket ederek demokratik yapının yıkılmasını sağlamışlardır (Kurşun, 2013).

Gökpinar'a göre Mısır devriminin, karşı devrim ile başarısızlığa uğramasında üç faktör etkili olmuştur. Birincisi, daha önce de belirtildiği gibi Mübarek'ten kalma sert bürokratik yapı, Mursi iktidarının devletin kılcal damarlarına nüfuz etmesini engellemiştir. Ayrıca MK'nın bu bürokratik yapıyı dolduracak kapasitesi yoktu. İkinci olarak, devrimde rol oynayan diğer toplumsal hareketlerin, yeni dönemde dışlanması muhalif halkın erken seçim talebiyle sokaklara dökülmesine sebep olmuştur. Bir diğer faktör ise ekonomik sorunlara kısa vadeli çözüm bulunamamasıdır (Gökpinar, 2014). Sisi'nin gerçekleştirdiği darbeye iç faktörlerin yanı sıra dış faktörlerin de etkili olduğu söylenmektedir. Bu anlamda karşı devrim sürecini en fazla destekleyen ülkeler, Mısır devriminin kendi ülkelerine sıçrayacağı korkusuyla S. Arabistan, BAE ve Kuveyt olmuştur (Telci 2018c: 222). Mursi'nin iktidardan indirilmesi sonrası ABD ve AB ülkeleri, darbeyi görmezden gelerek yönetimin bir an önce sivil idareye devredilmesi çağrısı yapmışlardır. Suudi Arabistan Kralı Abdullah ve BAE Dışişleri Bakanı ise darbecileri tebrik etmiştir. Darbeye en sert tepkiyi veren ise Türkiye olmuştur (Hürriyet, 2013b).

Darbe sonrası dönemde Sisi, Mursi'nin de yüzleştiği ekonomik sıkıntılar ile karşı karşıya kalmıştır. Binaenaleyh Sisi dönemi dış politikasını anlamlandırmak için ekonomik yardım alınan ülkeler ve kuruluşlar, silahlanma stratejileri ve enerji ile alakalı politikalar bakılabilir. Ayrıca 3 Temmuz darbesi ve akabinde cuntanın iktidara gelmesi, Mısır'daki yönetime karşı meşruiyet sorununu doğurmuştur. Bu açmazlarla birlikte Sisi dönemi Mısır dış politikası, rejimin güvenliğinin sağlanması ve Mübarek dönemi oluşturulan statükonun devam ettirilmesi üzerine inşa edilmiştir.

Tablo 3. Darbe Sonrası Mısır'ın aldığı kredi ve Hibe destekleri

Kaynak	Yıl	Miktar (milyar \$)	Yardım Şekli
S. Arabistan BAE, Kuveyt	2013	15,9	4 Milyar doları Petrol Ürünü, 11,9 Milyar doları Hibe
ABD	2013	1.48	Askeri ve Ekonomik Yardım
S. Arabistan	2014	4	Hibe
Dünya Bankası	2014	0,950	Kredi
ABD	2014	1.5	Askeri ve Ekonomik Yardım
ABD	2015	1.45	Askeri ve Ekonomik Yardım
Dünya Bankası	2015	0,550	Kredi
IMF	2016	12	Kredi
ABD	2016	1.45	Askeri ve Ekonomik Yardım
BAE	2016	4	Hibe
BAE	2016	1	6 Yıl Vadeli Kredi
Dünya Bankası	2016	1	Kredi
ABD	2017	1.45	Askeri ve Ekonomik Yardım
Dünya Bankası	2017	1	Kredi
ABD	2018	1,49	Askeri ve Ekonomik Yardım
Dünya Bankası	2018	1	Kredi
IMF	2019	2	Kredi
Dünya Bankası	2019	0.700	Kredi
İMF	2020	2.7	Kredi
Toplam	2013-2020	59,62 milyar \$	-

Kaynak: İstikbal, 2019: 249, CNN Türk, 2020

Ülkelerin silahlanma stratejilerini belirleyen birden fazla etken mevcuttur. Rejim biçimi, ekonomi, nüfus, uluslararası sistem ve tehdit algısı silahlanmayı belirleyen temel faktörlerdir. Birçok araştırma, otokratik ülkelerin daha fazla silahlanma arayışında olduğunu göstermiştir (Albalade, Bell ve Elias, 2012: 2-40). Bu noktada yapılan çalışmaya göre, otokratik ülkeler, demokratik ülkelere göre %80 oranında daha fazla silahlanmaya para harcamaktadır. Aynı çalışmada iç savaşların silahlanmaya etkisinin, dış tehditlerden on kat daha az olduğu saptanmıştır (Nordhaus, Oneal ve Russett, 2012: 505-506). Ortadoğu coğrafyasında ise ülkeler savunma paktında olmalarına rağmen güvensizlik hissi yaşamakta ve bu da silahlanma harcamalarını artırmaktadır. 1990-2016 yılları arasında Mısır'ın silah aldığı ülkelere bakıldığında, en büyük payın, %72 ile ABD'ye ait olduğu görülmektedir. Bu tablo Mısır'ın ABD'ye bağımlılığını ortaya koymaktadır. Ancak İran ile imzalanan nükleer anlaşması ve Obama döneminde benimsenen ABD'nin maliyetten kaçınma siyaseti, Ortadoğu ülkelerini ve dolayısıyla Mısır'ı yeni arayışa itmiştir. Sisi'nin iktidarı döneminde Rusya, Almanya ve Fransa gibi ülkelere silah alımı gerçekleştirilerek ABD'ye bağımlılığın azaltılması hedeflenmiştir. 2010 ile 2016 arasında yapılan silah tedarikinde ABD %38, Fransa %30 ve Rusya %18'lik paylara sahip olmuştur (Kurt ve Öngörmez, 2018: 354-58). Böylesi bir tablonun ortaya çıkmasında ABD yasalarının darbeci hükümetlere karşı tutumu dolayısıyla kısa bir süre Sisi'ye askeri ambargo uygulaması etkili olmuştur. Bu dönemde Sisi, farklı ülkelere silah tedarikine girişerek ABD'ye bağımlılığını azaltmak istemiştir.

1.3.2.1 Körfez ülkeleri-Mısır ilişkileri

Her ne kadar S. Arabistan, Mısır'da devrim sonrası iktidara gelen Mursi'ye 4 milyar dolar yardım sözü vermiş olsa da MK'nın iktidar olmasından rahatsızlık duymuştur. Bu sebeple arka planda Mısır'da hâkim konumda bulunan ordu ile iletişim kesilmemiştir.

Ordunun 3 Temmuz darbesini memnuniyetle karşılayan S. Arabistan, BAE ve Kuveyt ile birlikte darbeden bir hafta sonra Mısır'a 11,9 milyar dolarlık finansal destek açıklamasında bulunmuştur. Bu yardım ile Mısır'a devrim sürecinde en fazla maddi destek veren Katar'ın önüne geçilmiştir. Aynı zamanda karşı devrim sürecinin başarıya ulaşması, Katar'ın bölgede artan nüfuzunun zarar görmesine neden olmuştur (Steinberg, 2014: 18). Mısır'a yardımda bulunan Körfez ülkelerinin beklentisi, statükonun korunmasıdır. 2015 yılında Suudi Kralı Abdullah'ın ölümü üzerine iktidara gelen Selman döneminde iki ülke arasındaki ilişkilerde değişim meydana gelse de mali yardımlar devam etmiştir. 2016 yılında Kahire deklarasyonunu imzalanmış ve S. Arabistan ile Mısır arasında ortak Arap gücü kurulması öngörülmüştür (Rakipoğlu, 2018: 146-48). Ve yine aynı yıl Kral Selman'ın Mısır ziyaretinde 23 milyar dolarlık petrol anlaşması imzalanmıştır (Anadolu Ajansı, 2016d). Riyad yönetiminin Mısır'a yaptığı mali destekler, S. Arabistan'a stratejik imtiyazlar sağlamıştır. Bunlardan en önemlisi, Tiran ve Sanafir adalarının Sisi tarafından S. Arabistan'a verilmesidir (BBC, 2017e).

Suriye meselesi, S. Arabistan ile Mısır arasında görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Suriye'de Şii bir rejimin varlığı, İran ile Suriye'yi müttefik hale getirmiştir. Lübnan savaşı ve Irak işgali ile bölgedeki gücünü artıran İran, Sünni S. Arabistan için bölgedeki en büyük tehdit haline gelmiştir. Bu sebeple S. Arabistan, Suriye iç savaşı başladıktan sonra Esad'ın gitmesi için muhalif grupları desteklemeye başlamıştır. Sisi'yi maddi olarak destekleyen Riyad yönetimi, Suriye konusunda Mısır'ın da Esad'a karşı tavır almasını beklemiştir. Sisi yönetimi ise beklentilerin aksine Esad'ın kalmasından yana tavır almıştır. Zira Sisi, Esad sonrası Suriye'de MK ekolünde bir idarenin kurulmasından çekinmiştir. Mısır'ın bu duruşu sonrası Riyad yönetimi, Mısır'la arasındaki petrol anlaşmasını dondurarak Sisi'yi cezalandırmak istemiştir. Bu apaçık bir şekilde para ile Mısır dış politikasının satın alınması fikrine hizmet etmektedir. Ancak S. Arabistan'ın bu planı ters tepmiş ve Mısır, petrol için İran ile daha da yakınlaşmıştır. Aslında Sisi, İran ile S. Arabistan arasında tercih yapmak değil, rejimini korumak ve hareket alanını geliştirmek istemiştir (Monshipouri ve Zamyar, 2017: 221-222).

S. Arabistan ile Mısır arasındaki bir diğer kriz Yemen'de vuku bulmuştur. Riyad yönetimi, Yemen'de yine İran ile mücadele ederken, Mısır'ın bu mücadeleye destek vermesini beklemiştir. Mısır Yemen'e müdahale sinyali vermiş olsa da gönderdiği destek sembolik sayılarla sınırlı kalmıştır. Mısır'dan beklediğini bulamayan S. Arabistan'ın, İran'ın desteklediği Husilere karşı savaşmak için Yemen'deki MK şubelerinden yardım istemesi, Mısır ile Riyad arasında gerilime sebep olmuştur. Buna karşılık Sisi, Mart 2016'daki Arap Birliği zirvesinde Putin'in Yemen'deki krizin dış müdahale olmaksızın çözülmesi gerektiğini söyleyen yazısını okuyarak tepkisini göstermiştir (Arafat, 2019: 21).

İktidara geldikten sonra Sisi'nin MK'yı terör örgütü olarak ilan ederek güvenlikleştirmesi, Kral Abdullah döneminde S. Arabistan'ın da MK'ya karşı aynı yaklaşımı benimsemesine sebep olmuştur (Farouk, 2014: 19). Ancak özellikle Kral Selman sonrası Mısır ile S. Arabistan arasında yaşanan görüş ayrılıkları, Selman'ın MK'ya karşı bakışını değiştirmiştir. Bu değişim sonrası üst düzey Hamas liderleri, Tunus El Nahda lideri Gannuşi, Ürdün MK üyesi Hammam Saeed, Yemen El Islah Partisi'nden Şeyh Abdul

Majid el-Zindaniv gibi MK ile yakınlığı bilinen gruplar S. Arabistan'a ziyaretler gerçekleştirmiştir (Nazer, 2015: 8-9).

Mısır ile S. Arabistan arasında yaşanan soğukluk, 2017 yılında Trump'ın iktidara gelmesiyle değişim göstermiştir. Analiz düzeyi yaklaşımı ile dış politikanın analiz edildiği yöntemde, lider faktörü, devletin kapasitesi ve sistem etkisine bakılmaktadır (Erişen, 2017: 372-75). Dolayısıyla Sisi'nin Körfez ülkeleri ile ilişkilerinde, küresel aktörlerin yönetiminde yaşanan lider değişimi de etkili olmuştur. Zira Obama döneminde ABD'nin İran ile yakınlaşması, (The White House, 2016) S. Arabistan ile ABD ilişkilerinde soğumaya neden olmuşken, Trump'ın İran karşıtı duruşu tersi yönde ABD ile Riyad yönetimini yakınlaştırmıştır. Trump'un girişimi, Riyad ile Kahire arasındaki iletişimi de olumlu etkilemiştir. Trump'un iktidara gelişinden sonra Sisi, Körfez ülkelerine on beş gün sürecek bir seyahat planlamış ve bu seyahatine S. Arabistan'dan başlamıştır. Riyad ile yakınlaşma, 2016 Ekim ayında duran petrol sevkiyatının 2017 Nisan ayında tekrar başlamasını sağlamıştır (Aftandilian, 2017). İktidara geldikten sonra Trump, ilk ziyaretini S. Arabistan'a gerçekleştirmiş ve burada Sisi ve Kral Selman ile birlikte bir küreye elini koyarak poz vermiştir. Trump'ın telkinleri, Mısır ve S. Arabistan'ın bölgesel politikalarda ortak hareket etmelerini sağlamıştır (Rakipoğlu, 2018: 155). Bu tarihten sonra S. Arabistan ve BAE ile hareket eden Sisi, Katar'a karşı uygulanan ambargoya iştirak etmiştir (Yenişafak, 2017). Ayrıca Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımasına ne Mısır ne de Riyad yönetimi ciddi tepkiler vermemiştir. İsrail televizyonları bu kararın Trump, Sisi ve Kral Selman tarafından ortak alındığını iddia etmiştir (Haber7, 2017).

MK'ya karşı S. Arabistan ile benzer görüşlere sahip olan BAE ile Mısır ilişkileri, Mursi döneminde soğuk ilerlese de Sisi'nin iktidarı ile ilerleme kaydetmiştir. Mübarek yönetimi ile yakın ilişkilere sahip olan Abu Dabi yönetimi, Arap Baharı sonrası dönemde Mursi'nin rakibi Ahmet Şefik'i desteklemiştir. Ayrıca Mursi'ye karşı protesto gösterileri düzenleyen Temerrut Hareketi de BAE tarafından desteklenmiştir. Sisi'nin iktidara gelişiyle birlikte Mısır'ın ekonomisini fonlayan BAE, Mısır dış politikasını da bu yöntemle etkilemeye çalışmıştır (Rantisi ve Kekilli, 2017: 18).

1.3.2.2. Çin-Mısır ilişkileri

Arap Baharı sürecinde Çin, Mısır'da meydana gelen devrime karşı hareketsiz kalmıştır. Ancak öte yandan ABD'nin desteklediği Mübarek'in iktidardan gidişiyle birlikte ABD ile Mısır'ın yıllardır devam eden iyi ilişkilerinin değişeceği düşüncesiyle Çin, krizi fırsata çevirmek istemiştir (Özşahin, 2018: 316). Mursi'nin bölge dışındaki ilk ziyaretini Çin'e gerçekleştirmesi ve 2013 darbesinden sonra iktidarı elen alan yönetimin Dışişleri Bakanını Çin'e göndermesi, Mısır'daki yönetim ne olursa olsun Çin ile ilişkilerin değişmeyeceği algısına yol açmıştır. Çin'in ise bu bölgeden beklentisi Bir Kuşak Bir Yol projesini gerçekleştirirken farklı rotalara ulaşabilmek ve Ortadoğu'da sağlanan istikrar ile enerjiye kolay erişebilmektir. Bu sebeple Çin dış politikası, ilişki geliştirdiği ülkenin yönetim biçimiyle ilgilenmemektedir (Üngör, 2014: 77).

Çin, 2005 ile 2019 arasındaki 14 yılda, Mısır'a toplamda 25 milyar dolarlık yatırım yapmıştır. Bu yatırımların yaklaşık 20 milyar doları ise 2013 sonrasına aittir. Çin ile Mısır arasındaki ilişkiyi güçlendiren şey, Çin'in ekonomik ilişki kurduğu Mısır'ın iç işlerine

Batılılar gibi karışmıyor oluşudur (İstikbal, 2019: 250). Ancak yine de Çin’de yaşayan Müslümanların varlığından ötürü Çin, MK’yı terör örgütü olarak kabul edip onunla mücadele eden Sisi’ye daha da yakınlaşmıştır. Bunun dışında dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olan Çin ile yakınlaşmak, bu ülkenin yatırımlarını Mısır’a kaydırmasını sağlayacaktır. Bu kapsamda Çin’in en büyük ekonomik hamlesi Bir kuşak Bir Yol projesi ile Mısır’ın ekonomik beklentisinin örtüşmesi, iki ülkeyi ortak haline getirmiştir (Bocharov, 2019). Mısır ile Çin’i yakınlaştıran bir diğer etken, ilerleyen zamanda Çin’in süper güç olacağı düşüncesidir. Mısır, kendisini yeni konjonktürde konumlandırmak istemiştir. Bu sebeplerle Sisi, iktidara geldiği 2014 yılından bugüne altı kez Çin’e ziyarette bulunmuştur. Dünya liderleri ile gerçekleştirilen bu ziyaretler ayrıca Sisi’nin meşruiyet arayışına hizmet etmiştir (Hassanein, 2019). Mısır, Çin açısından bir pazar olarak görülmenin yanı sıra sahip olduğu Süveyş Kanal’ı ile Çin’in uluslararası ticareti için güvenli bir geçiş noktasıdır (Atlı, 2014: 37).

ABD’nin Mısır’daki darbe sonrası siyasi olarak aldığı karar ile Mısır’a yaptığı askeri yardımları kısa süreliğine askıya alması, Mısır’ın silah alımında Çin’e yaklaşmasına sebep olmuştur. Bu kapsamda Çin ile 2015 yılında askeri bir anlaşma yapılmıştır. Çin ile yapılacak olan bu silah ticareti, Mısır ordusuna çeşitlilik kazandıracak ve ABD’ye olan tek taraflı bağımlılığı azaltacaktır (Nader, 2015).

1.3.2.3. ABD-Mısır ilişkileri

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Mısır’daki 2013 darbesine ABD çok cılız bir tepki vermiştir. İlkel olarak demokratikleşmeden yana olan Obama yönetiminin böylesine cılız bir tepki göstermesi, darbeyi destekliyor algısına yol açmıştır. Bu tavır, ABD’nin Mısır dış politikasının pragmatist olduğunu göstermiştir. Zira ABD’nin iyi ilişkiler kurduğu Mübarek yönetimi, halk devrimi ile iktidardan indirilmiş ve onun yerine İslamcı ve antiemperyalist çizgideki MK iktidara gelmiştir. Çelik, ABD’nin böylesi bir tutum sergilemesinde iki faktörün etkili olduğunu savunmuştur. Birincisi, Mısır Arap dünyasının en büyük devleti olarak MK iktidarında ABD yörüngesinden çıkma ihtimali ile karşı karşıyadır. İkincisi ise ABD’nin bölgedeki müttefikleri olan İsrail, S. Arabistan ve BAE’nin MK’yı tehdit olarak algılamasıdır (Çelik, 2018: 226). Dolayısıyla ABD çıkarları, demokratik seçim ile işbaşına gelmiş olsa da Mursi iktidarı ile çatışmaktadır. Oysaki Mursi’nin bir yıl süren iktidarı, ABD’nin korktuğu kadar probleme sebep olmamıştır (Füller, 2017: 290).

Darbecilerin 2013 Ağustos’unda Mursi destekçilerine karşı gerçekleştirdiği katliam sonrası ABD, Mısır’a silah ambargosu uygulamak zorunda kalmış ve kısa süreli olarak Kahire büyükelçisini geri çağırmıştır (Sabah, 2015). Bu uygulama, Mısır’ın Rusya ile yakınlaşarak silah anlaşması imzalamasına neden olmuştur. Rusya ile yakınlaşma Washington’un dengelenmesi amacını gütmektedir. Rusya ile girilen bu ticari ilişki ABD’den tamamen kopma anlamına gelmemiştir. Mısır bu sayede ordudaki ABD tekeli kırılmak istemiştir. Obama’nın ikiyüzlü siyaseti, Sisi’nin 2014’te BMGK için ABD’yi ziyaretinde ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra BM toplantısı için ABD’ye giden Mursi ile görüşmeyen Obama, darbeci Sisi ile yüz yüze bir görüşme gerçekleştirmiştir (Hürriyet, 2014).

Tablo 3'te de görüldüğü üzere ABD'nin Mısır'a her yıl yaptığı 1,3 milyar dolarlık yardım devam etmiştir. Darbe sonrası uygulanan yaptırımların siyasi olarak göstermelik bir hal aldığı anlaşılmaktadır (Deniz İstikbal kişisel görüşme). 2015 Yılından sonra ise ambargolar tamamen kaldırılmıştır. Mısır'a karşı uygulanan ambargonun kaldırılmasında, o dönemde yükselen DEAŞ tehlikesinin Sina yarımadasında güçlenmesi gösterilebilir. Zira istikrarsız bir Mısır, kendi toprakları üzerindeki terörist gruplarla mücadele edemeyecektir (Ackerman, 2015). ABD'nin 1948 ile 2016 yılları arasında Mısır'a gerçekleştirdiği yardım miktarı 77,4 milyar doları bulmuştur. Camp David'den beri ise ABD'den 1,3 milyar dolar düzenli askeri yardım alınmaktadır. Mısır, ABD'den gelen doğrudan mali yardımın yanı sıra ABD'nin kontrolündeki IMF'den de kredi almıştır. Afrika'nın 8 milyar dolar değerindeki en büyük F-16 filosuna sahip olan Mısır, aynı zamanda 3,9 milyar dolar değerindeki Abraham tanklarına hiçbir ödeme yapmadan sahip olabilmektedir (Ignatiev ve Bovsunivskyi, 2018: 5). Tüm bu değerler ABD'yi dış politikada Mısır'ın değişmez ortağı haline getirmiştir.

2017'de ABD'de yaşanan iktidar değişikliği, ABD-Mısır ilişkilerini olumlu etkilemiştir. Daha iktidara gelmeden önce Sisi ile görüşen Trump'u ilk tebrik edenlerden birisi de Sisi olmuştur. Trump ile ilk yüz yüze temas ise Trump'ın daveti üzerine Sisi'nin ABD'ye gitmesiyle gerçekleşmiştir (Kuduoğlu, 2018: 29). 2017'nin ağustos ayına gelindiğinde Mısır'da STK'lara yönelik yapılan kısıtlamalar ve devam eden tutuklamalar, Trump yönetiminin yapacağı yardımlardan 291 milyon dolarlık kısmının dondurulmasına neden olmuştur (Sharp, 2020: 21). STK krizinin yanı sıra Mısır'ın Kuzey Kore ile ilişkisinin ortaya çıkması da Mısır ile ABD arasında gerginliğe sebep olmuştur. 1973 Savaşında İsrail'e karşı Mısır'a askeri destek sağlayan K. Kore'nin Mısır ile bir takım ticari ilişkileri söz konusudur. Yapılan suçlamalar ise Kore'nin Kahire'yi askeri satış üssü olarak kullanıyor olmasıdır (Walsh, 2018).

Wittes (2020), Sisi'yi ABD ile olan ilişkilerinde etkili bir ortak olmadığı yönünde eleştirmiştir. Zira Mısır, Camp David'den sonra bölgede Sovyet etkisine karşı bariyer görevi görüyor ve dini referanslı terörizm ile savaşıyordu. Oysaki Sisi bu görevi yerine getirecek kadar güçlü değildi. Ayrıca darbe ile iktidara gelen Sisi'nin rejim güvenliği üzerine kurduğu dış politikası onu güvenilmez bir ortak haline getirmiştir (Wittes, 2020). Buna rağmen Trump, Sisi'den favori diktatörüm diye bahsetmiştir (Mindock, 2019). Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi Trump, Riyad'da bir araya geldiği Kral Selman ve Sisi ile bir küreye ellerini koyarak müttefiklik vurgusu yapmıştır. ABD'nin uydusu haline geldiği eleştirilerine maruz kalan Sisi, Trump'un aldığı Kudüs kararına tepkisiz kalarak eleştirileri haklı çıkarmıştır. Yeni dönemde Mısır ile ABD ilişkileri Mübarek dönemine geri dönmüştür. 2021 yılında Biden'in göreve gelişi Khorshid'e göre (2020) otoriter ülkeler ile ABD arasındaki ilişkiyi olumsuz etkileyecektir. S. Arabistan ve Mısır'ın örnek olarak verildiği analizde, Trump döneminde Sisi ve Prens Muhammed'in insan hakları ihlallerinde bulunmasının eleştirilmediği ve bu ülkelerin hak ihlallerini korkmadan gerçekleştirildiği belirtilmiştir (Khorshid, 2020).

1.3.2.4. Rusya- Mısır ilişkileri

Soğuk Savaş döneminde dünya, kapitalist ABD ve Sosyalist SSCB arasında bölünmüştü. Bu dönemde Ortadoğu, SSCB ile ABD arasındaki rekabet alanını oluşturmuştur. 1980'li yıllarda Gorbaçov'un iktidara gelişi ile Rusya'da yeni bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Gorbaçov'un ilan ettiği Glasnost ve Perestroyka politikaları sonrası Rusya'da 1991 yılında hızlı bir şekilde çözülme süreci başlamıştır. 1989 Yılında Berlin Duvarının yıkılmasını, Sovyet Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıkları takip etmiştir (Tatar, 2018: 109). Halliday'e göre bu çöküş hâkim olan normlara mümkün olduğunca hızlı bir dönüş olarak nitelendirilmiştir (Halliday, 2015: 41).

Soğuk Savaş'ın, 1980-1990 yılları arasında Ortadoğu bölgesine 33 milyar dolarlık silah satış ve hibesi gerçekleştiren Rusya, Soğuk Savaş sonrası serbest piyasa ekonomisine geçmiş ve Ortadoğu ülkelerinde nüfuz elde etmek için verdiği karşılıksız silah desteğini kesmiştir. Körfez Harekâtı sırasında Rusya'nın en önemli silah alıcısı olan Saddam'a uygulanan ambargo ve Suriye ile Rusya arasındaki alacak meselesi Rusya'nın silah satışlarının azalmasına yol açmıştır. Diğer yandan S. Arabistan ve Mısır'ın ABD yanlısı liderlere sahip olmaları, Rusya'nın 1992-2003 yılları arasında Ortadoğu ülkelerine gerçekleştirdiği silah satışının yaklaşık 5 milyar dolar düzeyinde kalmasına neden olmuştur. Putin'in iktidara gelişi ile özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra ABD ile Ortadoğu ülkelerinin arasının açılması, bölge ülkelerinin ABD'yi dengelemek için Rusya ile yakınlaşmasını sağlamıştır (Purtaş, 2008: 52-53).

Arap Baharı süreci, Rusya'nın Soğuk Savaş sonrasında Ortadoğu'ya girebilmesi için yeniden fırsatlar doğmuştur. ABD'nin bölgedeki etkinliğinin azalmasıyla birlikte İran ve Suriye ile iş birliğini geliştiren Moskova yönetimi, Mısır ve S. Arabistan'a da Rus silahları satabilmeyi başarmıştır. Yüzyılın başında iktidara gelen Putin yönetimi, Çeçen mücahitler sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Çeçenler ile mücadelede Rusya'nın söylemi, Ortadoğu'daki El Kaide gibi örgütlerle Çeçenlerin aynı blokta yer aldığı şeklinde olmuştur. Ortadoğu'daki muhalif sesleri destekleyen Rusya, ABD'nin oluşturduğu statükonun değişmesine sıcak bakmıştır. Bu anlamda Mübarek yönetiminin gidişi Rusya için olumlu bir durum olmuştur (Katz, 2019: 2-3).

Arap Baharı sonrasında Mısır'da Mursi iktidarının 2013'te karşı devrim ile akamete uğraması ve akabinde gelen askeri darbeye, Putin yönetimi tepkisiz kalmıştır. Bu tavır, MK'nın sahip olduğu cihatçı yaklaşımın Rusya'ya sıçrayacağı korkusunun yanı sıra Moskova ile Mısır'da yeni kurulan askeri idarenin daha iyi bir ilişki kuracağı düşüncesinden ileri gelmiştir. Sisi'nin iktidarı, daha önceki paragraflarda da belirtildiği gibi Rusya ile Mısır arasındaki ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Öyle ki 1971 yılından beri donmuş olan Mısır ile ilişkiler, 2013 yılında Rus Savunma Bakanının Kahire ziyareti ile tekrar ısınmaya başlamıştır. 2014 yılında ise Sisi Moskova'ya ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyarette Rusya ile 2 milyar dolarlık bir silah alım anlaşması yapılmıştır. Ayrıca Gazprom'dan ucuz gaz sözü alan Sisi, enerji ihtiyacına da alternatif bulmuştur. Rusya ile yakınlaşma ABD'ye karşı bir denge oluşturma çabasıyla doğrudan ilişkilidir (Telci, 2018c: 300). Bazıları Rusya ile Mısır ilişkilerindeki bu yakınlaşmanın, ABD-Mısır ilişkilerine

zarar vermeyeceğini düşünürken bazıları da bu yakınlaşmanın Washington'un dış politika hatası olarak değerlendirmiştir (Eleiba, 2014).

Sisi'nin 2014'teki ziyaretine karşılık Putin, 2015 yılında Kahire'yi ziyaret etmiştir. Sisi ile Putin arasındaki yakınlaşma, Rusya ile Mısır arasında bir stratejik ortaklığın kurulması görüşünü güçlendirmiştir. Zira Mısır ile Rusya'nın uluslararası terörizmle mücadele gibi konularda ortak çıkarları söz konusudur. Ayrıca Mısır ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin de bir önceki yıla göre arttığı görülmüştür. Kahire'ye nükleer reaktör kurulmasını öngören Putin ile Sisi görüşmesi, daha sonra inşaat için Moskova'nın 25 milyar dolarlık bir kredi verme kararı ile sonuçlanmıştır (Reuters, 2016). Rusya ile yakınlaşmanın bir diğer boyutu, Sisi'nin ABD dış politikasını algılama biçimiyle alakalı olmuştur. Sisi'ye göre, Mübarek'in gidişine istemsiz de olsa ses çıkarmayan Obama yönetimi, MK'nın iktidar olmasına sebep olarak Mısır'a ihanet etmiştir (Naumkin, 2015).

Sisi'nin Suriye politikası da Rusya ile denk düşmektedir. Esad sonrası bölgede İslamcılığın ve dolayısıyla MK tabanlı bir partinin iktidara yükseleceği korkusu, Sisi'nin Esad'ı desteklemesine yol açmıştır. Aynı şekilde Libya'da da Mısır ile Rusya'nın benzer tarafları desteklemişlerdir. Libya'nın Sidi Barani kasabasına özel kuvvetler birliği yerleştiren Rusya aynı zamanda ürettiği Pantsir S1 tipi Hava savunma sistemlerinin de Libya'daki darbeci Hafter'e ihracını sağlamıştır (Khlebnikov, 2019: 8). Sisi de Libya'da Hafter'i desteklemektedir (CnnTürk, 2020b). 2017 yılına kadar ABD ile soğukluk, Mısır'ın Rusya ile denge politikası izlemesi sonucunu doğururken, Trump'un iktidara gelmesi sonrası Washington ile yeniden yakınlaşma sağlanmıştır. Rusya ile yakınlaşması sonrası askeri ticari ilişkileri geliştiren Sisi'nin izlediği dış politikada başarılı olduğu söylenebilir.

1.3.2.5. Mısır'ın İsrail ve Filistin politikası

Sisi'nin darbesi sonrası Mursi'nin Filistin'deki MK tabanlı Hamas ile casusluk yaptığı gerekçesiyle yargılanması, Sisi'nin Hamas'a karşı bakışını netleştirmiştir. Sisi, iktidara geldikten sonra Hamas'ı ve İzzettin El Kassam Tugaylarını terör örgütü olarak ilan etmiştir. 2012 Yılındaki İsrail'in Gazze saldırılarına tepki gösteren Mursi'nin aksine Sisi, 2014'teki Gazze saldırısına sessiz kalarak Hamas'ın ezilmesini ve itibar kaybetmesini arzulamıştır. Bu saldırılar sırasında Gazze'nin tek çıkış kapısı olan Refah sınır kapısı da süresiz kapatılarak Gazze'ye abluka uygulanmıştır. Ayrıca Sina'dan Gazze'ye açılan tünellerin %90'ının yok edilmesi, Hamas kadar Filistinli sivillere de zarar vermiştir. Mübarek döneminde olduğu gibi Filistin sorununda arabuluculuk yaparak bölgesel aktör olma hedefi güden Sisi, Filistin'de aktör olarak Mahmud Abbas ve Ramallah hükümetini kabul etmektedir. Sisi'nin İsrail saldırılarına sessiz kalmasındaki bir diğer neden, ABD'den gelecek yardımların kesilmesi korkusu olmuştur (Salaymeh, 2018: 62-65). İsrail, Hamas'ı terör örgütü olarak kabul etse de İran destekli alternatiflerinin yanında Hamas'ı ehveni şer olarak görmüştür (Stern, 2016).

Mursi'nin iktidarı döneminde istihbaratın başında yer alan Sisi, İsrail istihbaratı ile yakın ilişkiler kurmuş ve bu ilişkileri kendi iktidarı döneminde de devam ettirmiştir. İsrail ile yakın ilişkiler kurması, Sisi'ye darbe sonrası meşruiyet kazandırmıştır. Zira İsrail, Sisi'yi desteklemek ve Mısır'a uygulanan diplomatik ambargoyu kaldırtmak için Avrupa'daki büyük başkentlerde ve Washington'da diplomatik misyonlar başlatmış,

MK'ya karşı Sisi'nin darbesinin desteklenmesi istenmiştir. İsrail ve Mısır yakınlaşmasının bir diğer kanıtı ise, Camp David anlaşmasında kısıtlanmış olmasına rağmen, Mısır ordusuna yapılan saldırılara müdahale etmek amacıyla Sina yarımadasına ağır silahlar sokmak isteyen Sisi'ye İsrail'in yeşil ışık yakmasıdır. Ayrıca Sina'daki saldırılara İsrail de müdahil olmuş ve Mısır ile koordineli bir şekilde gizli hava harekâtları düzenlemişlerdir (Soliman, 2016). Tel Aviv ile yakın ilişkilere sahip olunması Sisi'nin bölgede itibar kaybetmesine sebep olduğundan, bazı konularda Filistin lehine açıklamalar söz konusu olmuştur. Filistinlilerin gözünde Kahire'nin itibarını artıran olay ise Hamas ve Fetih liderlerinin Kahire'de görüşerek uzlaştırılması olmuştur (Toçoğlu ve Telci, 2018: 46).

Arap Baharı sonrası dönemde, İsrail ve Mısır'ın dış politik amacı, büyük hedefler peşinde koşmak yerine statükoyu ve istikrarı korumak olmuştur (Stern, 2016). Ancak Mısır'ı bir sorun olmaktan çıkartan Tel Aviv yönetimi, özellikle Trump'ın iktidara gelişiyle birlikte Golan tepeleri, Gazze'nin ilhakı ve Kudüs'ün İsrail başkenti ilan edilmesi gibi konuları gündeme getirmiştir. İsrail, Golan tepeleri ve Kudüs'ün başkent yapılması ile ilgili olarak ABD'nin desteğini almayı başarmıştır. Mısır, BM oylamasında (NTV, 2017) ve İslam İşbirliği Teşkilatı'nda Kudüs'ün statüsünün korunması gerektiği ile ilgili Arap kamuoyunun istediği şekilde tavır takınırken, arka planda böyle bir meselenin tarafı olmadığını İstihbarat servisleri aracılığıyla göstermiştir. Zira Mısır istihbaratına göre Kudüs meselesi yüzünden İsrail ile çatışmak, Mısır'ın çıkarlarına uygun değildir (Kirkpatrick, 2018).

Doğu Akdeniz'deki enerji meselesi Mısır ile İsrail arasında yakınlaşmaya sebep olmuştur. Türkiye'ye karşı kurulan Doğu Akdeniz Enerji Forumu'na Yunanistan, Mısır, İsrail, İtalya, Güney Kıbrıs ve Ürdün katılım göstermiştir. İsrail bu anlaşma ile Mısır ve Ürdün'e 30 milyar dolarlık bir enerji ihracatı sağlayarak Arap ülkeleri ile yakınlaşmayı planlamıştır (DW, 2020).

1.3.2.6. Mısır'ın Etiyopya ve Sudan ile ilişkileri

Mısır, Sudan ile Halayib bölgesinin paylaşılması ve Etiyopya ile Rönesans barajının yapımı konularında karşı karşıya gelmiştir. Mısır, 1899 yılında yapılan anlaşmaya göre 22. kuzey paraleline denk gelen bölgenin kendisine ait olduğunu ve Sudan'ın bu bölgeye karşı savunduğu egemenlik iddiasının hukuki geçerliliğinin olmadığını savunmuştur. Mısır, 1990'lı yıllarda Halayib bölgesine girerek bölgeyi kontrol altına almıştır. Ancak Sudan'ın bölge üzerindeki hak iddiası son bulmamıştır. Mısır'da Mursi'nin iktidara gelişi ile Mısır dış politikasında değişim yaşanmıştır. Mursi'nin Nasır'dan beri devam eden askeri elit kadronun dışında sivil irade ile Cumhurbaşkanı seçilmesi, Mısır dış politikasında ayrışmalara neden olmuştur. Bir yandan Mursi'nin 2013 yılında Sudan'ı ziyaret etmesi Halayib bölgesinin tartışmaya açılması şeklinde yorumlanırken, diğer yandan Mısır ordusu da Sudan'a ayrı bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Halayib bölgesini müzakerelere kapatmıştır. Mısır'da gerçekleştirilen darbe sonrası Sudan, meseleyi tekrar BM gündemine taşımış ancak Halayib bölgesinin akıbeti ile ilgili sonuç alınamamıştır. Sisi'nin iktidara gelişi ile Mısır, 2015 ve 2017 yıllarında Halayib'i seçim bölgesi ilan etmiş ve bölgeyi kalkınma planlarının içerisinde dahil etmiştir (Khanger ve Duman, 2018: 113-114).

Nil Nehri, Kuzey yönüne doğru bir akışa sahiptir. Bir kolu Etiyopya'dan akmaya başlayan Nil Nehri, Sudan üzerinden Mısır'a ulaşmaktadır. Mısır'da tarım ve içme suyunun Nil Nehri'nden karşılanması, Etiyopya'da inşa edilen barajın Mısır'da tehdit olarak algılanmasına yol açmıştır. Mısır 1929 yılında İngiltere ve 1959 yılında Sudan ile Nil sularının paylaşılması ile ilgili olarak anlaşma imzalamıştır. Ancak bu anlaşma imzalanırken diğer yedi havza ülkesi göz ardı edilmiştir. Bu sebeple 2000 yılına gelindiğinde, yedi ülke ile Sudan bir araya gelerek suların yeniden paylaşılması için Mısır'a baskı yapmışlardır. Etiyopya, Nil Nehri'nde baraj yapımı için Mısır'da devrimin başladığı yıl olan 2011'de harekete geçmiştir (Devecioğlu, 2021)

Etiyopya, Rönesans Barajı ile enerji kapasitesini dört katına çıkarmayı hedeflemiştir. Rönesans Barajının, sanayi, tarım, hayvancılık, eğitim ve sağlık gibi konularda Etiyopya'nın kalkınmasına katkı sağlayacağı öngörülmüştür. Ayrıca Rönesans Barajı'nın yapılmasının, Etiyopya'ya Afrika'da önemli bir siyasi üstünlük sağlayacağı düşünülmektedir. Mısır, içme suyu, tarım ve elektrik üretimi gibi yaşamsal konularda Nil Nehri'ne bağımlı bir ülkedir. Bu sebeple Nil Nehri'nin kullanımı ile ilgili olarak yapılacak en ufak bir değişikliğin Mısır'da siyasi, ekonomik ve toplumsal bir yansıması olmaktadır (Maskan, 2021).

Mısır, Etiyopya'nın ulusal çıkarlarını göz ardı etmiş ve Etiyopya'nın Nil Nehri üzerindeki hakları görmezden gelinmiştir. Mısır, Etiyopya'nın Nil Nehri'ne baraj yapması planına keskin bir dille muhalefet etse de Arap Baharı'nın oluşturduğu yönetim boşluğu, Addis Ababa'nın elini güçlendirmiştir. Barajın yapılmasını engelleyemeyeceğini anlayan Mısır, meseleye teknik açıdan yaklaşmış ve uluslararası bir heyet oluşturulmuştur. Mısır'da Mursi'nin iktidara geldiği dönemde Etiyopya, Nil Nehri'nin akışı yönünü değiştireceğini duyurmuş ancak bu değişikliğin Mısır'a akan suyu etkilemeyeceğini iddia etmiştir. Bunun üzerine Mısır'da, Etiyopya'ya savaş ilan edilmesi ve muhalefetin fonlanması gibi konular tartışılmıştır. 2013 Darbesi sonrası iktidara gelen Sisi döneminde Mısır, sükûnet ve diyaloga dayalı bir yaklaşım benimsemiştir. Etiyopya ile Mısır Malaba Deklarasyonu ile baraj konusunda müzakereler için zemin oluşturmuştur. Daha sonra İlkeler Deklarasyonu ile Mısır, Sudan ve Etiyopya belirli konularda uzlaşma sağlamışlardır (Khanger ve Duman, 2018: 115-119).

Sisi, Sudan ile ilişkileri güçlendirerek Etiyopya sorununda uluslararası destek bulmayı hedeflemiştir. Mısır, Etiyopya'da yapılan barajın en çok kendisine zarar verdiğini belirterek teknik konuların yeniden konuşulması gerektiğini söylemiştir. Bunun için 2017 yılında Kahire'de üçlü zirve gerçekleştirilmiştir. Bu zirvede Mısır, Sudan ve Etiyopya teknik konularda anlaşmaya varamamışlardır. Mısır, yapılacak barajın finansmanı için üyesi olduğu uluslararası finans kuruluşlarının Etiyopya'ya kredi vermesini engellemeye çalışmıştır. Mısır, Etiyopya'ya finansal yardım yapmak karşılığında barajın yönetimi için ortaklık teklif etmiştir. Bu teklifi reddeden Etiyopya, barajın finansmanı için kendi imkânlarına ağırlık vermiştir (Khanger ve Duman, 2018: 121-122).

Mısır, Etiyopya'nın inşa ettiği barajın karşısında yer alırken Sudan'ı da kendi tarafına çekmek istemiştir. Ancak Sudan, Halayib sorunu ve Sudan'daki isyancıları desteklediği gerekçesi ile Mısır'a mesafeli yaklaşmıştır. Ayrıca Sudan, Etiyopya'nın

faaliyetlerinin Sudan için tehlike arz etmediğini söyleyerek Nil Nehri üzerinden Kahire'nin baskı altına alınmasını arzulamıştır. Mısır, askeri ve ekonomik kapasitesinin yetersizliğinden ötürü komşu ülkelerle çatışmadan kaçınmaktadır. Bu sebeple Sisi'nin müzakere ve diyalog açıklamaları ön plana çıkmaktadır. Ne Mursi ne de Sisi Etiyopya'nın inşa ettiği barajın durdurulması için argümanlar geliştirememiştir. Bu noktada Mısır'ın yaptırım gücünün azaldığı görülmüştür. Buna karşın Etiyopya, Çin, İtalya ve Katar'dan uluslararası destek sağlamayı başarmıştır (Khanger ve Duman, 2018: 128-129).

BÖLÜM 2: TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

1914 Yılında Birinci Dünya Savaşı’na dâhil olan Osmanlı, 1918 yılında Mondros ateşkes antlaşmasıyla birlikte savaştan çekilmiştir. Ancak Mondros ateşkes antlaşmasının ucu açık maddelerinden güç alan itilaf devletleri, Osmanlı’nın topraklarını işgal etmeye devam ederek Osmanlı’yı Anadolu’nun küçük bir bölgesine sıkıştırmışlardır. Bu tarihten sonra her ne kadar resmi olarak savaştan çekilmiş olsa da Osmanlı subayları Anadolu’nun dört bir yanında direniş hareketleri göstermeye başlamışlardır. Özellikle Mondros antlaşmasının orduların terhis edilmesi maddesini dinlemeyerek birliklerinin başında Doğu cephesinde yer alan Kazım Karabekir, itilaf devletlerine karşı verilecek milli mücadelenin önemli parçalarından birisini oluşturmuştur. Daha sonra İzmir’in Yunanlar tarafından işgal edilmesiyle birlikte İstanbul Hükümeti’nin Anadolu’ya gönderdiği Mustafa Kemal Paşa, halk direnişinin liderliğini yapmıştır. Anadolu’da oluşturulan muhtelif cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak birleşmiş ve 1920 yılında son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Misak-ı Milli’nin geçirilmesini sağlamışlardır. Misak-ı Milli aynı zamanda yeni Türkiye’nin dış politikasının da temellerini oluşturmuştur. Altı maddeden teşkil edilen Misak-ı Milli’yle Osmanlı Mebusan Meclisi, asgari vatanın vazgeçilemez prensiplerini belirlemiştir (Tunçay, 1977: 12-14). Ancak meclisin kabul ettiği bu Ahdi Milli, başkent İstanbul’un işgal edilmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine işgalden bir ay sonra 23 Nisan 1920’de Ankara’da meclis açılmış ve hükümetin başına M. Kemal Paşa getirilmiştir. Verilen milli mücadele sonrası, 1923 yılında imzalanan Lozan barış antlaşmasıyla birlikte Misak-ı Milli’den önemli tavizler verilmiş olsa da Türkiye Cumhuriyeti dünya devletleri tarafından tanınmıştır. Musul ve Kerkük’ün akıbeti Lozan antlaşmasıyla çözülemezken, boğazların askerden arındırılması ve boğaz trafiğinin uluslararası bir komisyon tarafından idare edilmesi, Türkiye’nin aleyhinde bir karar olarak kabul edilmiştir (Cengiz, 2019: 192).

Türkiye, milli mücadele yıllarında Sovyetler Birliği ve Asya Müslümanlarından para ve silah yardımı görmüştür. Diğer yandan 1920 yılında başkent İstanbul’un İngilizler tarafından işgal edilmesi, Ankara hükümetini iyice Sovyetler Birliği’ne yanaştırmıştır. Bu anlamda Türkiye’nin bağımsızlığını kazanması için Moskova önemli bir aktör olmuştur. Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 1921 yılında imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması, Ankara ve Moskova arasındaki yakınlaşmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Balcı, 2018: 51-52).

Türkiye, Osmanlı’nın merkez bakiyesinde bir ulus devlet olarak inşa edilmiştir. Osmanlı’nın son dönemlerinde ortaya çıkan ulusçuluk akımları, Yunanistan, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan gibi devletleri Osmanlı’dan kopardığı gibi Türkiye Cumhuriyeti’ni de benzer şekilde Osmanlı Sonrası dönemde Türk ulus devleti olarak kurulmasını sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti kimliğini inşa ederken, Orta Asya’daki Türk toplumları ile buluşmak yani Pantürkizm yahut Osmanlı gibi çokuluslu bir millet olmak yani Panislamizm gibi bir yapıyı gerçekçi bulmamıştır. Daha ziyade Türkiye’de yaşayan ve yurttaşlık temelinde oluşan bir Türk kimliği benimsenmiştir (Sander, 2020: 174-76). Türkiye’deki ulus inşası sürecinde Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura etkisi görülmüştür. Ziya Gökalp, Anadolu’daki Türkçülüğü, Gaspıralı İsmail’in ifade ettiği gibi “işte ve fikirde

yerleşmiş ve dünyevileşmiş bir Türkçülük” olarak ifade etmiştir (Alakel, 2008: 159). Fransız sivil ulus milliyetçiliğinden etkilenen bu yeni devlet, iradeci modernleşme projesiyle geleneksel Anadolu’nun Müslüman toplumundan bir Türk ulusu inşa projesi yürütmüştür.

2.1 Atatürk Dönemi (1920-1938)

Atatürk döneminde Türkiye’nin dış politikasını etkileyen uluslararası sistem, Birinci Dünya Savaşı sonrası ABD ve Japonya’nın belirginleşmesi ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu’nun çöküşü ile Avrupa merkezli olmaktan çıkmıştır. Avrupa’da Birinci Dünya Savaşı sonrası düzen, statükocu yeneler ile revizyonist yenilenlerden oluşmaktaydı. İdeolojik temelli bu ayırım, eski güçler dengesi anlayışını da ortadan kaldırmamıştır. Söz gelimi 1934’te Almanya’daki Naziler ile Faşist İtalya, benzer ideolojilere sahip olsalar da Avusturya’da meydana gelen Nazi ayaklanmasında karşı karşıya gelmişlerdir. Diğer yandan Almanya’nın Fransa karşısında ezilip Fransa’nın güçlü bir aktör olarak ortaya çıkması da müttefiki İngiltere tarafından desteklenmemiştir. Uluslararası sistemin bir diğer özelliği ise revizyonist ülkelerin yayılmacı siyaseti olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nın az kazananı İtalya, Afrika’da ve Avrupa’da işgaller gerçekleştirmiş, savaşın kaybedeni olan Almanya ise Hitler’in iktidara gelmesi ile Versay anlaşmasına aykırı olarak Ren bölgesini silahlandırmış ve Çekoslovakya’nın bir bölümünü işgal etmiştir. Japonya ise sistemin yükselen gücü olarak Çin’in Mançurya bölgesini işgal ederek Almanya ve İtalya’nın doğal müttefiki haline gelmiştir. ABD ise Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Monroe doktrini gereği Avrupa’dan kendi kıtasına çekilmiştir. Savaşın yıkıcı sonuçlar doğurması uluslararası sistemde barışın sağlanması için Milletler Cemiyeti’nin kurulmasını sağlamıştır. Ancak bu üst otorite, İngiltere ve Fransa’nın egemenliği altına girip işlevselliğini kaybetmiştir (Sönmezoğlu, 2015: 225-239).

Yeni Türkiye’nin dış politikasının ana omurgasında Batıcılık yahut Batılılaşma yer almıştır. Siyasal rejim, Osmanlı’nın imparatorluk köklerini reddederek Batılı modelde laik bir ulus devlet yaratmak istemiştir. Bu sebeple imparatorluğun dini kurumları ortadan kaldırılarak Fransa’dan ithal laik sistem uygulanmaya başlanmıştır. Atatürk, muasır medeniyet olabilmenin Batılı bir ulus olmaktan geçtiğine inanmıştır. Bu sebeple Atatürk’ün partisi olan CHP’nin karşısındaki Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkasında kendisini temsil etme olanağı bulan İslam, özellikle Şeyh Said ayaklanmasının da gerçekleşmesi ile sürekli mücadele edilmesi gereken bir konu haline gelmiştir. Bunun yanı sıra Cumhuriyeti kuran kadro, Batılılaşmayı uluslararası sistemde var olmanın bir aracı olarak görmüştür. Dış politika yapımı ise Atatürk ve onun yakın arkadaşları tarafından yerine getirilmiştir (Balcı, 2018: 45-49).

Bir diğer ilke ise Yurtta Sulh cihanda sulh ilkesidir. Bu ilke, güneyde İngiltere ve Fransa, Kuzeyde Sovyetler Birliği ve 12 adalarda var olan İtalya hâkimiyetinden ötürü dört bir yanı emperyalist ülkelerce çevrilmiş bir ülke olarak gerçekçi bir dış politika olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda içte birlik oluşturma hedefi güden Türkiye, bu dönemde çatışmalardan kaçınmak istemiştir (Başaran, 2020: 87).

Modern devlet anlayışı ile cumhuriyetçi yönetsel yapıya sahip olan Türkiye’nin en belirgin özelliği, bireylerin çıkarlarından ziyade ortak fayda anlayışına sahip olmasıdır.

Ortak faydanın sağlanabilmesi için, bireylerin belirli kalıplara girmesi beklenmiştir. Okutan ve Ereker'e göre (2005) cumhuriyetçi yönetsel kuramın başarılı olabilmesi için bireyin ve devletin erdemli olma davranışı göstermesi beklenmektedir. Aksi halde yozlaşma kaçınılmazdır. Fransız devrimi sonrası ulus devlet oluşumunda yaygınlaşan cumhuriyetçi bir rejim inşa etme süreci, en zor tecrübesini Türkiye örneğinde yaşamıştır. Zira imparatorluk varisi bir toplumda Batılı anlamda ortak değerler üreterek bireylerden öz çıkarlarından fedakârlık yapmasını beklemek kolay gerçekleşebilecek bir durum olarak değerlendirilmemiştir (Okutan ve Ereker, 2005: 192-193).

Osmanlı'nın siyasi ve askeri olarak emperyal güçler tarafından işgale uğramış olmasından ötürü yeni kurulan Türkiye'nin başlıca hedefi, bağımsızlığını devam ettirmek olmuştur. Bu kapsamda Lozan müktesebatının korunması oldukça önemlidir. Ayrıca bağımsızlığın korunması için ülkenin kapasitesinin farkında olmak da önemli görülmektedir. Osmanlı sonrası Türkiye'nin kendi göbek bağına keserek milli mücadeleyi kazanması, Türkiye'nin savunulması için yine ulusal bir güce sahip olmasını gerektirmiştir. Askeri kapasitenin yetersizliği sebebiyle Atatürk, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında denge politikası izlemiştir. Sovyet ve İngiliz dostluğu arasında denge kurulmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki düşmanları, Anadolu'da hayatta kalmayı başarmış bir Türk devletine düşman olmaktansa dostluğu tercih etmişlerdir (Kürkçüoğlu, 1980: 168-169).

Lozan anlaşmasının kabulü ile iç siyasette hızla Kemalist devrimler uygulanmaya başlanmıştır. Bunlardan en önemlileri saltanat ve hilafetin 1922 ve 1924 yıllarında kaldırılması olmuştur. Atatürk liderliğindeki Kemalist elitlerin en önemli görevi, Anadolu'da modernleşmiş bir milliyetçiliğin benimsetilmesi olmuştur. Bu sebeple her ne kadar 1923'te cumhuriyet ilan edilmiş olsa da Kemalist devrimlere karşı olan muhafazakâr bloğun CHP'nin alternatifi olarak kurulan partilerde konumlanarak devrimi baltalayacakları korkusu, II. Dünya Savaşı sonrası döneme kadar muhalif partilerin kapatılmasına sebep olmuştur (Olson ve diğerleri, 1977: 228). 1923 Seçimlerinden sonra daha otoriter bir hal alan CHP yönetimi, dönemin Adalet Bakanı ve 1924 Anayasasının hazırlayıcılarından olan Seyyit Bey'in itirazına rağmen Osmanlı'dan kalan meclisin ve ceza kanununun değişmesi için aceleci davranmıştır. Seyyit Bey, bu meselenin uzun ve titiz bir çalışma gerektirdiğini düşünerek itirazda bulunmuştur. Buna rağmen 1926 yılında İsviçre'den medeni kanun ve İtalya'dan da ceza kanunu Türk hukukuna tatbik edilmiştir (Guida, 2008: 277).

Uluslararası sistem, Türkiye'nin Lozan'da istediği sonuçları alamadığı boğazlar sorununun, Nazizm ve Faşizmin yükselişe geçmesi ile Türkiye lehine çözülmesini sağlamıştır. Dengeleri iyi okuyan Türkiye, 1936 yılında Lozan'daki imzacı devletlere gönderdiği notada değişen güçler dengesiyle birlikte artık boğazların statüsünü korumanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Bunun neticesi olarak Montrö konferansı toplanmış ve imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Marmara, Çanakkale ve Karadeniz geçişlerine yeni düzenlemeler getirilmiştir (Tosun, 1994: 100). Bu sözleşme, özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin tarafsızlığını koruyabilmesini sağlamıştır.

Türkiye 20'li yıllarda, Yunanistan ile nüfus değişimi, Fransa ile yabancı okullar ve kapitülasyonlar, İngiltere ile Irak sınırının belirlenememesi sorunlarının çözümü için mücadele etmiştir. Yunanistan ile nüfus mübadelesi sorunu, 1930 Ankara anlaşması ile çözülmüş ve bu tarihten sonra Yunanistan ile Türkiye arasında iyi ilişkiler gelişmiştir. Fransa ile yabancı okullar sorunu Türkiye'nin çıkardığı genelge ile çözülürken, en büyük dış borcun alındığı Fransa ile ödeme konusunda takvim 1928 yılında belirlenebilmiştir. Ancak 1929 ekonomik buhranı sebebiyle Türkiye borçları ödemekte zorlanınca 1933 yılında takvimde esneklik gösterilmiştir (Dinç, 2006: 10-13).

Osmanlı sonrası dönemde Ortadoğu ülkelerinin bir kısmı İngiltere ve Fransa'nın mandası haline gelmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri ilk dönemde (özellikle Irak ve Suriye ile ilişkiler) Batılı ülkelerin gölgesinde gerçekleşmiştir. Osmanlı'dan ayrılarak müstakil devlet haline gelen ülkelerin Osmanlı'ya ve dolayısıyla Türkiye'ye bakışları, Türklerin kendilerini geri bıraktığı ve ülkelerindeki sorunların tek kaynağının Osmanlı olduğu şeklinde olmuştur. Türkiye ise söz konusu ülkelerin tavırlarını kıymet bilmezlik ve ihanet ile açıklamıştır. 1924 Yılında Hilafetin kaldırılması ise hem Ortadoğu ülkelerinde Türkiye'ye itibar kaybettirirken, aynı zamanda Türkiye karşıtı bir kamuoyunun oluşmasına da neden olmuştur. Türkiye ise Batılılaşmanın etkisiyle birlikte Ortadoğu bölgesiyle ilişkilerini uzun süre alt düzeyde tutmuştur (Sönmezoğlu, 2015: 303). Tanzimat ile başlayan Batılılaşma süreci Türkiye'de de dış politikanın sürekliliği çerçevesinde devam etmiştir. Osmanlı'da Jön Türklerin iktidarı döneminde artan Türk milliyetçiliği, savunmacı Arap milliyetçiliğini kışkırtmıştır. Buna rağmen Birinci Dünya Savaşı'nda siyasi söylem, toplumu cihat fikri arkasında toplamaya çalışmıştır. Nitekim dünya savaşı sırasında Arap ayaklanmaları yaşanmış olmasına rağmen savaştan dört yıl sonra ortaya çıkan Misak- Milli'de halk olarak Osmanlı Müslümanları baz alınmıştır. 1920 yılında Ankara'da kurulan meclis ise ilk zamanlar Büyük Millet Meclisi olarak anılmıştır (Sander, 2020: 225).

Genel kanaat, Atatürk dönemi Ortadoğu politikasının bölge ülkeleri ile kasıtlı bir uzaklaşma olduğu yönündedir. Ancak Osmanlı sonrası dönemde bölge ülkelerinin bağımsız bir devlet haline gelememiş oldukları gözlemlenmektedir. Öyle ki Türkiye'nin Irak ve Suriye ile olan sınır sorunu, Fransa ve İngiltere ile istişare edilerek çözülebilmiştir (Şahin, 2010: 11).

İngiltere ile Türkiye arasında krize sebep olan ve Lozan'da çözülemeyen Musul meselesi, Türkiye'nin kabul ettiği Misak-ı Milli'ye göre asgari vatan toprağı olarak kabul edilmekteydi. Zira bu bölge Mondros ateşkes antlaşmasından sonra işgal edilmiştir. Musul, içerisinde barındırdığı petrol dolayısıyla emperyalist devletlerin dikkatini çekmiştir. Lozan murahhaslarının uğraşlarına rağmen Lozan anlaşmasında çözülemeyen bu sorun, daha sonra İstanbul'da Haliç Konferansı'nda da çözülemeyince Cemiyeti Akvam'a taşınmıştır. Ancak Türkiye'nin henüz üye dahi olmadığı bu uluslararası kuruluş aynı zamanda İngiltere'nin hâkimiyeti altında yer almaktaydı. Cemiyeti Akvam beklendiği üzere Musul bölgesini, İngiltere mandası altındaki Irak'a iltihak ettirmiştir (Mısıroğlu, 2012: 140). Bunun karşılığında Türkiye'ye 25 yıl süre ile petrol gelirlerinin %10'unun verilmesi taahhüt edilmişken, Türkiye 500 bin İngiliz sterlini karşılığında bu hakkından feragat

etmiştir (Gönlübol ve Sar, 2014: 76). Binaenaleyh Irak ile sınır sorunu bu şekilde çözülebilmiştir. 1932 yılında bağımsız hale gelen Irak, İran ve Afganistan'ında katıldığı Sadabad Paktı'nı Türkiye ile birlikte imzalamıştır. Bu anlaşma Ortadoğu'ya yönelik aktif bir dış politikadan ziyade Türkiye'nin güvenlik merkezli gösterdiği bir refleksin sonucu olarak değerlendirilmiştir (Sinkaya, 2011: 82). Modern Ortadoğu'nun ilk ittifak anlaşması olan Sadabad Paktı, İtalya'nın yayılmacı siyasetine karşı oluşturulmuştur. Mussolini'nin siyasi söylemleri ve Etiyopya'yı işgale başlaması, Türkiye ve diğer ülkeleri ittifak arayışına itmiştir. Diğer yandan Sovyetler Birliği ile İngiltere arasındaki rekabet, Afganistan ve İran açısından böylesi bir anlaşmayı gerekli kılmıştır (Palabıyık, 2010: 155).

1939 Yılında çözülmüş olmasına rağmen Hatay sorunu, Suriye'yi himayesi altında bulunduran Fransa ile imzalanan 1921 anlaşmasına kadar uzamıştır. Hatay bölgesinin Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alması ve Atatürk'ün Birinci Dünya Savaş'ı sırasında bölgede görev yapmış bir subay olarak Hatay'ın nüfus yapısından haberdar olması, Hatay'ı Türkiye için önemli hale getirmiştir. Bu sebeple 1931 anlaşmasında Sancak olarak anılan Hatay'a özel bir statü verilmiştir. 1920'li yıllarda iç sorunlar ile yüzleşen Türkiye, 1930'lu yıllarda gelişen konjonktürden faydalanarak Suriye'nin müstakil hale getirilmesinin konuşulduğu hengâmda Hatay'ın statüsünün değişmesi için baskı yapmaya başlamıştır. İngiltere ve Fransa, Türk tezlerinde yer alan Hatay'ın iç işlerinde özerk olması fikrine karşı çıkmışlardır. Zira bu süreç, nihayeten bölgenin sahip olduğu Türk ve Müslüman nüfustan ötürü Türkiye'ye bağlanmasıyla sonuçlanabilirdi. Ancak diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşması, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye duyduğu ihtiyacı artırmıştır. Bu süreci iyi okuyan Türkiye, kararlı bir politika ile Fransa'nın desteğini almayı başarmıştır. 1939 Yılında Hatay, henüz 10 ay önce kazandığı özerk yönetimden güç alarak Türkiye'ye iltihak etme kararı almıştır. Bu bölge Atatürk'ün ölümünden sonra Türk toprağı haline gelmiş olmasına rağmen, Atatürk döneminde uygulanan kararlı politika sayesinde kazanılmıştır. Hatay'ın Türkiye'ye katılması sonrası Suriye, henüz Fransa'dan bağımsızlığını kazanamamış olmasına rağmen bu katılma kararına tepki göstermiştir. Günümüzde dahi bölgenin Türkiye'ye ait olduğunu kabul etmemektedir.

Atatürk döneminde Türkiye'nin iyi ilişkiler kurduğu İran'da, 1925 yılına kadar Kemalizm'e yakın bir ideolojiye sahip Kaçar Hanedanı hakimiyet sağlamıştır. Bu sebeple İran, Türkiye'deki devrimlerin aynısını kendi ülkesinde de tatbik etmeye başlamış ve bu süreç, Türkiye ile İran arasında yakınlaşma sağlamıştır. 1923 Yılında Türkiye'de cumhuriyetin ilan edilmesi ile İran'da da cumhuriyet rejimi gündeme gelmiştir. Ancak Türkiye'de 1924 yılında hilafet ilga edilince Ortadoğu'da şüphe ile karşılanmış ve İran, kamuoyunun tepkisinden çekindiği için cumhuriyet fikrinden uzaklaşmıştır. 1925 Yılında iktidara gelen Rıza Şah Pehlevi de Cumhuriyet'e sıcak baktığını ancak konjonktürün buna el vermediğini belirtmiştir. Dolayısıyla İran, Türkiye'deki rejim değişikliğinden ziyadesi ile etkilenmiştir. Yeni İran Şah'ının Türkiye'ye gerçekleştirdiği ve bir ay süren ziyareti bunun en önemli göstergelerinden birisi olmuştur. Şah'ın ziyaretinin gerçekleştiği 30'lu yıllarda Türkiye ile İran ilişkileri, 1939 Yılında İran'ın açıkça Almanya safında yer alması ve Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ittifaka girmesine kadar altın çağını yaşamıştır. İran ile Türkiye arasındaki sınır sorunun çözümü ise 1937 yılına kadar gitmektedir. 30'lu yıllarda Türkiye'nin çabaları doğrultusunda başlayan sınırların belirlenmesi süreci, 1937

yılında yapılan anlaşma ile günümüzdeki halini almıştır. Türkiye'nin hakemliği, İran ile Afganistan arasındaki sınır probleminin de çözülmesini sağlamıştır. Sınır probleminin çözülmesi sonrası İran ile Afganistan, Sadabad Paktı'nda bir araya gelmiştir. Sadabad Paktı, askeri bir iş birliği anlaşması olmaktan ziyade saldırmazlık ve dostluk anlaşması olarak imza edilmiştir. Sadabad Paktı, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte hukuken olmasa da fiilen ortadan kalkmıştır (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2009: 357-369).

2.2 İsmet İnönü Dönemi (1939-1950)

Atatürk'ün ölümünden bir gün sonra 11 Kasım 1938'de iktidara gelen İsmet İnönü, 1939-1945 yılları arasında Türkiye'yi tek adam olarak yönetmiştir. Bu dönemde meclisin, hukukun ya da hükümetin fiili varlığından söz edilmemektedir. İsmet İnönü, Milli Şef unvanıyla Türkiye'nin dış politikasının da tek karar vericisi olmuştur. Bakanlar Kurulu ise İnönü'nün kararlarını onaylayan kurum olarak hareket etmiştir (Deringil, 1994: 43). İsmet İnönü dış politika tercihlerinde uluslararası sistem büyük öneme sahip olmuştur. Öyle ki İngilizler, İkinci Dünya Savaşı'nda galip duruma gelince Alman taraftarı Dışişleri Bakanı Menemencioğlu oğlu görevden alınmıştır. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye baskı yapmaya başladığı dönemde ise Başbakanlık koltuğunda oturan ve Sovyetler Birliği'ne karşıt görünen Şükrü Saraçoğlu'nu görevden almıştır (Balcı, 2018: 78).

İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki Ortadoğu'nun siyasi haritasına bakıldığında, Mısır Krallığı ve Sudan'ın Doğusu İngiltere'nin, Libya İtalya'nın ve Suriye ile Sudan'ın batısı Fransa'nın kontrolündeydi. Bu görüntü, İkinci Dünya Savaşı'nın bir yandan da Ortadoğu'da geçeceği görüntüsü çizmekteydi (Albayrak, 2005).

İtalya'nın yayılmacı politikası ve söylemlerinin yanı sıra fiilen sahadaki adımları, Türkiye'nin otuzlu yıllardaki en büyük endişesini oluşturmuştur. Zira Türkiye'nin Akdeniz güvenliği ve Balkanlar, İtalya'nın tehdidi altındadır. Bu sebeple Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Balkan Antantı imza edilmiştir. Bu anlaşma ile İtalya gibi Bulgaristan'ın da yayılmacılığının önlenmesi amaçlanmıştır. Ancak askeri müdahalelere bir önlem öngörmüyor oluşu, Balkan Antantı'nı işlevsel olmaktan çıkarmıştır. Almanya'nın yayılmacılığı ise ilk zamanlar İtalya'nın gibi Türkiye tarafından tehdit olarak algılanmamıştır. Böylesi bir bakışta iki sebep etkili olmuştur. Birincisi Almanya'nın Orta Avrupa'da, Türkiye'ye uzak bir konumda yer almasıdır. Diğer sebep ise Türk siyasetini yönlendiren iradenin, Almanya'yla imzalanan Versay anlaşması ile Türkiye'ye dayatılan Sevr anlaşması arasında benzerlik kurmasıdır. İktidara geldiği 1933 yılında bütün Almanları tek çatı altında toplamayı hedefleyen Hitler, güçlendikçe bu politikasını genişleterek hayat alanı ve yeni düzen gibi ucu açık hedeflere yönelmiştir. 1938 Münih anlaşmasında Çekoslovakya'nın Südet bölgesi verilen Almanya, anlaşmanın aksine Çekoslovakya'nın tamamını işgal etmiş ve sonrasında İtalya ve Japonya ile ittifaka girerek Türkiye'nin endişelerini üzerine çekmiştir. Bunun üzerine Türkiye, ister istemez İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşmak zorunda kalmıştır (Koçak, 2018: 230-240).

İtalya'nın 1939 yılında Arnavutluk'u işgal etmesi ile Türkiye, doğrudan Mihver devletlerinin aleyhinde çalışmaya başlamıştır. Zira Arnavutluk'un işgali, Türkiye'de İtalyan yayılmacılığının doğrudan Türkiye'ye yöneldiği izlenimi uyandırmıştır. Böylesi bir vaziyette tarafsızlık siyasetini devam ettirmek, İtalya veya Almanya'nın olası saldırılarını

Türkiye'nin tek başına göğüslemesi anlamına gelmektedir. Bu sebeple Türkiye, Arnavutluk'un işgali sonrası önce İngiltere ve daha sonra da Fransa ile bir deklarasyona imza atmıştır. İmza edilen deklarasyon, Akdeniz'de savaşa yol açacak bir saldırı olması durumunda iş birliği ve yardımlaşmayı öngörmüştür (Atabey, 2014: 299-302). Türkiye'nin bu deklarasyona imza atması ilk aşamada Mihver grubunca tepkiyle karşılanırken, Sovyetler Birliği olumlu tavır sergilemiştir. Ancak daha sonra Sovyetler Birliği'nin Almanya ile saldırmazlık anlaşması imzalaması, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'yla yaptığı iş birliğini Sovyetler Birliği ile genişletme fikrini kesintiye uğratmıştır. İngiliz ve Fransızlar ile yapılan iş birliğini Sovyet iş birliği ile aynı zemine oturtmaya çalışan Türkiye'yi temsilen Başbakan Saraçoğlu, Moskova'ya ziyaret gerçekleştirmiştir. Ancak Rusya'nın Boğazlar üzerindeki talepleri ve Karadeniz siyaseti üzerindeki beklentileri, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki anlaşmayı imkânsız kılmıştır. Bunun üzerine Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın başlamasından yaklaşık bir ay sonra 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile ittifak anlaşması imzalamıştır. Ancak bu anlaşma Türkiye'yi savaşa sokan bir ilandan ziyade belirli şartlar altında birlikte hareket etmeyi öngörmüştür. Bir Avrupa devletinin neden olduğu savaşın Akdeniz'e sıçraması durumunda Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yardım edecektir. Yine bir Avrupa devletinin Türkiye'ye saldırması durumunda İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edecektir. Ancak Türkiye, bu anlaşmanın Sovyetler Birliği ile savaşa girecek bir vaziyet oluşturması durumuna şerh koymuştur. (Esmer ve Sander, 2014: 138-143).

Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra geçilmez denilen Maginot hattı yıkılmış ve Fransa, Almanya karşısında yenilgiye uğramıştır. Fransa'nın çökmesi Türkiye kamuoyunda Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi yine yanlış müttefik seçimi yapıldı hezeyanlarına yol açmıştır. Fransa'nın yenilgisi sonrası 1940 yılında savaşa dahil olan İtalya Akdeniz'i savaş alanı haline getirirken, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzaladığı ittifak anlaşması Türkiye'nin savaşa dahil olmasını gerekli kılmıştır. Ancak taraflardan birisinin (Fransa) kısa sürede teslim olması, Türkiye'nin savaşa katılmasının Sovyetler Birliği ile çatışmaya yol açması ve askeri yetersizlikler sebebiyle Türkiye savaşa girmeye kesinlikle yanaşmamıştır. İngiltere açısından bakıldığında savunma durumunda kalmış müttefik kuvvetler kanadında savaşa girmek, İngiltere'nin Ortadoğu'daki müktesebatının da kaybedilmesi anlamına gelebilirdi. Bu konuda Türkiye'ye yapılacak "savaşa gir" baskısı, Türkiye'nin Almanya'ya yanaşmasına sebep olabilirdi. Almanya ise Türkiye'nin tarafsız kalmasını desteklemiştir. Zira Türkiye'nin savaşın kaderini değiştirecek bir konumda yer alması ve Sovyetler Birliği ile İngiltere arasında tampon bölge olması, Almanya'nın böylesi bir politika izlemesine sebep olmuştur (Deringil, 1994: 106-115).

Fransa'nın işgal edilmesi sonrası Almanya'nın iktidara getirdiği Vishy hükümeti yanlılarının Suriye'de hâkimiyet kurma çabası ve Irak'ta Alman yanlısı eski Başbakan Reşid Geylani'nin darbe ile iktidara gelmesi, Almanya'nın dikkatini Ortadoğu'ya çevirmesine sebep olmuştur. Bu tarihlerde Balkanlar'da kontrolü tamamen ele geçiren Almanya'nın Ortadoğu'ya açılan tek kapısı Türkiye'ydi. Irak ve Suriye'deki müttefiklerine yardım etmeyi arzulayan Almanya, Türkiye'den transit geçiş imtiyazı alabilmek için diplomatik temaslara başlamıştır. Karşılığında Türkiye'ye ufak toprak ödülleri ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı vaat edilen görüşmelerde Türkiye'nin yanıtı

olumsuz olmuştur. Zira Almanya'nın transit geçişine izin vermek, Türkiye'nin İngiltere ile olan anlaşmasına aykırı olacak ve Türkiye'yi savaşın tarafı haline getirecektir. Bu konuda ısrarını sürdüren Almanya, Irak'taki darbenin olumsuz sonuçlanmasıyla birlikte Ortadoğu'daki emellerinden vazgeçerek doğu sınırlarını Türkiye ile yapacağı anlaşma sayesinde korumayı tercih etmiştir. 1941 Yılında Türkiye ve Almanya arasında imzalanan dostluk anlaşması, hem Türkiye'nin toprak bütünlüğünü güvence altına almış hem de Almanya'ya Türkiye üzerinden gerçekleşecek bir müttefik saldırısının da önüne geçmiştir. Ayrıca bu anlaşma Türkiye'nin tarafsız kalmasının da önünü açmıştır (Sönmezoğlu, 2015: 437-442).

Balkanlar'daki güvenliğini garanti altına aldıktan sonra Sovyetler Birliği ile savaşını derinleştiren Almanya'ya karşı, İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma ısrarı devam etmiştir. Savaşa girmese dahi Türkiye'nin hava üsleri vermesini isteyen Churchill, bizzat kendisi Adana'ya gelerek İnönü ile görüşme gerçekleştirmiştir. İnönü en büyük baskıyı ise Kahire görüşmelerinde hissetmiştir. Bu görüşmelerde ABD başkanı Roosevelt ve Churchill, İnönü ile görüşerek taleplerini yinelemiştir. Savaşa girmeye yahut üs verme konusuna olumsuz yaklaşan İnönü'nün en büyük argümanı, Türkiye'nin savaşa elverişsiz askeri kapasiteye sahip olmasıdır. Zira Kahire dönüşü Mareşal Fevzi Çakmak'tan ordu hakkında rapor isteyen İnönü'ye Fevzi Çakmak, "Almanların ölüsü bile bizi yener" sözüyle karşılık vermiştir (Deringil, 1994: 189-224). Dolayısıyla Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda fiilen yer almazken yeni kurulan Birleşmiş Milletler'de yer almanın şartı olması sebebiyle savaşın bitimine günler kala 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye, Almanya'nın tam anlamıyla yok edilmesine sıcak bakmamıştır. Zira Almanya'nın yok edilmesi İngiltere'nin yahut Sovyetler Birliği'nin karşısında yer alan denge unsurunu ortadan kaldıracaktır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda Mihver grubu dağılmış ve Balkanlar ile Doğu Avrupa'da genişleyen Sovyetler Birliği, savaşa sonradan dahil olup dengeleri değiştiren ve Batı Blok'unu oluşturan ABD ile birlikte iki süper güç olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin savaş boyunca tarafsız kalması, savaşın kazananı olan müttefiklerin Türkiye'ye karşı olumsuz bir bakışa sahip olmasına neden olmuştur. Türkiye'nin savaşa dahil olmaması, Almanya'nın Doğu topraklarını güvence altına almasına neden olmuştur. Türkiye'nin 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile Akdeniz güvenliği için yaptığı anlaşmaya binaen İtalya'nın savaşa girmesine rağmen çatışmaya dahil olmaması, Türkiye'ye olan güveni zedelemiştir. Tüm bu nedenler İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı konjonktürde Türkiye'nin yalnız kalmasına neden olmuştur. Zira İkinci Dünya Savaşı'ndan güçlenerek çıkan Sovyetler Birliği, Postdam Konferansı'nda Türkiye'den toprak talebinde bulunmuştur. Türkiye ile 1921 yılında yapılan dostluk anlaşmasını yenilemeyen Sovyetler Birliği, savaş sonrası dönemde Türkiye'nin en büyük güvenlik açmazını oluşturmuştur (Özçelik, 2010: 267).

Soğuk Savaş olarak adlandırılan İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Sovyetler Birliği karşısında yalnızlığını gidermek isteyen Türkiye, aradığı desteği ABD'den bulmuştur. ABD ile yakınlaşma ilerleyen süreçte öylesine derinleşmiştir ki Türkiye'ye "Batı'nın jandarması" yakıştırmalarının yapılmasına neden olmuştur. Tayyar Arı'ya göre, 1945 ile

1948 yılları arasında Türkiye, Batı'ya henüz tam yakınlaşmadığı için bağımsız politikalar izleyebilmiştir. Buna örnek olarak ise BM'nin 1947 yılında Filistin topraklarının parçalanmasına sebep olan taksim planına Türkiye'nin muhalefet etmesi gösterilmiştir. Bu plan karşısında Türkiye, Arap ülkeleri ile ortak hareket ederek ret oyu kullanmıştır (Arı, 2004: 674). Arap ülkeleri ile ortak hareket etme fikri de Türkiye'nin küresel sistemde yalnızlaşmasıyla doğrudan ilgili olmuştur. Bunun yanında kuzeyde Sovyet tehdidiyle karşı karşıya kalan Türkiye, Arap ülkeleri ile yakınlaşarak güney sınırlarını güvende tutmak istemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'ya bakıldığında Mısır, Lübnan, Irak, S. Arabistan, Suriye, Ürdün ve Yemen bağımsızlığını kazanmış 7 Arap ülkesi olarak 1945 yılında Arap Birliğini oluşturmuşlardır. Arap Birliği genel sekreteri de Türkiye ile dostluğa önem verdiğini açıklamıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014: 616).

Türkiye kurulduğu 1923 tarihinden beri Ortadoğu'daki meselelerde tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Türkiye, Arap-İsrail savaşlarında da bu konumunu korumuştur ancak İsrail'in 1948 Arap-İsrail savaşından galip ayrılarak devletleşmesini tanıyan, halkı Müslüman ilk ülke 1949 yılında Türkiye olmuştur. İsrail'in tanınmasını 1952 yılında yapılan karşılıklı elçi değişimi takip etmiştir. Türkiye'nin İsrail'i tanıması, 1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla birlikte Arap desteğini arkasına alan Suriye'yi dengeleme isteğinden ileri gelmiştir. Bunun yanı sıra Batıcılık fikirleri doğrultusunda Kemalist devrimleri gerçekleştiren Türkiye, Ortadoğu bölgesinde çağdaş ve gelişmiş bir ortağa ihtiyaç duymuştur. Bu sebeple İsrail'in kuruluşu Türk basınında hayranlık konusu olmuştur (Karpas, 2001: 169). İkinci Cihan Harbi sonrası Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalınca Batıya yakınlaşan Türkiye'nin, Batı destekli kurulan bir İsrail devletini tanıması öngörülemez bir durum olarak değerlendirilmemektedir.

Osmanlı'dan bu yana Türkiye'nin değişmez güvenlik sorunu olan Rusya, Türk dış politikasını bu anlamda en fazla etkileyen ülke olmuştur (Hale, 1992: 680). İkinci Dünya Savaşı sonrası artan güvensizlik algısı sonrası Türkiye, Batı ile ittifakını derinleştirmek ve güvenlik sorununu kökten çözebilmek için 1949 yılında kurulan NATO'ya girmek istemiştir. Ancak Türkiye'nin bu pakta üye olmasına İskandinav ülkeleri uzaklık sebebiyle sıcak bakmazken, İngiltere ise siyasi nedenlerle olumsuz karşılamıştır. Ortadoğu'daki ülkeler her ne kadar bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da İngiltere, hala önemli noktalarda hâkimiyeti elinde bulundurmuş ve bu hâkimiyeti ABD'ye kaptırmak istememiştir. Bu nedenle İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasındansa, Arap ülkeleri ile bölgesel bir ittifak yapması fikrini desteklemiştir. Ancak Türkiye, ABD'nin desteklemediği bir paktın işlevselliğine inanmamıştır. Zira Yahudi Lobisinin baskısı yüzünden ABD, İsrail'e önemli silah yardımı yapmış ve bu durum Arapların Batı ittifakına bakışını olumsuz etkilemiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014: 617).

2.3 Ortadoğu'ya Yaklaşımda Batıcı Politikalar 1950-1960

Batı'nın müttefiki olma arzusu Türkiye'nin iç siyasetinde önemli dönüşüme sebep olmuştur. Bu kapsamda Türkiye, 1947 yılında Marshall ve Truman yardımları kapsamına dahil edilmiş ve yine Türkiye, 1949 yılında kurulan Avrupa Konseyi'nin kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Avrupa Konseyi'nin amacı, insan hakları ve demokrasi, hukukun üstünlüğü anlayışının yayılması ve serbest piyasa sisteminin yaygınlaştırılmasıdır (Alakel,

2008: 18). Demokratik Batı'nın bir parçası olmak isteyen Türkiye'de liberalleşmenin etkisiyle 1946 yılında çok partili hayata geçilmiştir. Gizli oy açık tasnifin yapıldığı 1950 demokratik seçimlerinde Adnan Menderes iktidara gelirken, yeni Cumhurbaşkanı Celal Bayar olmuştur. İktidara yürüyen Demokrat Parti, CHP'de siyaset yapanlar tarafından kurulmuştur. Bu sebeple DP, dış politika yapımında CHP'den farklı bir yol izlememiştir. CHP'nin başlattığı Batı'nın müttefiki olma politikası, DP iktidarı döneminde de desteklenmiştir. 1950'li yıllar, Soğuk Savaş'ın iki bloğu olan ABD ve Sovyetler Birliği arasında Kore Savaşı, Küba Krizi ve Ortadoğu'da hâkimiyet çabaları gibi aktif çatışmaların yaşandığı yıllar olmuştur.

2.3.1 Bağdat Paktı'nın Kurulması

CHP'nin 1949 yılında başvurup elde edemediği NATO üyeliğini kazanmak isteyen Menderes hükümeti, 1950 yılında ABD'nin komünizme karşı savaştığı Kore'ye asker göndermiştir. Nitekim Türkiye'nin bu hamlesi 1952 yılında NATO'ya girmesini sağlamıştır. Zira Türkiye'nin Batı'ya yakınlaşması, Sovyetler Birliği tarafından tehdit olarak algılanmış ve Sovyetler Birliği Balkanlar'ı silahlandırmıştır. Truman döneminde ABD, komünizm ile mücadele için Ortadoğu komutanlığı oluşturup Türkiye'yi Arap ülkeleriyle bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Oysaki Arap ülkeleri için birinci derece tehdit Sovyetler Birliği değil İsrail olmuştur. Bunun farkında olan ABD başkanı Eisenhower, iktidara geldiği 1953 yılında Ortadoğu komutanlığı fikrinden vazgeçerek Türkiye'nin de dâhil olduğu Kuzey Kuşağı fikrini desteklemiştir. Daha sonra Bağdat Paktı adını alacak olan bu ittifakta Türkiye, siyasi hassasiyetten dolayı doğrudan yer almayan ABD'nin adeta vekilliğini yapmıştır. Ellili yıllarda ülkede var olan ekonomik sıkıntıları ABD'den gelecek yardımlar ile çözmek isteyen DP hükümeti, bu yıllarda ABD'nin çıkarları için önemli katkılarda bulunmuştur (Serbest, 2016: 402).

ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in Ortadoğu'yu ziyareti sonrası Türkiye ile Pakistan arasında bir yakınlaşma söz konusu olmuştur. Pakistan, bölgesel anlaşmazlıkların yaşandığı Afganistan ve Hindistan'a karşı ABD'den alacağı askeri yardım ile ordusunu donatarak güvenliğini sağlamak ve Batı'ya paralel politikalar izlemek amacıyla ABD'nin yerel savunma planlarına katılmayı arzu etmiştir. Türkiye'nin de teşvik edilmesiyle birlikte 1954 yılında Türkiye- Pakistan savunma ve iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Aynı yıl bu ittifakın genişlemesi için Bağdat'taki Türk Büyükelçisi, Irak Başbakanı'na davette bulunmuştur. Irak, ittifaka sıcak baksa da ilk zamanlar katılmaya cesaret edememiştir. Zira diğer Arap ülkeleri bu ittifaka sıcak bakmamıştır. Irak'ın Batı yanlısı bir ittifakta yer almak istemesi, Sovyet tehdidini hissetmesi ile alakalı olmuştur. Öyle ki Irak'ta, zengin petrol yataklarına yapılacak doğrudan bir saldırı yahut Kuzey Irak'taki Kürt milliyetçilerinin Sovyetler tarafından manipüle edileceği korkusu oluşmuştur. Öte yandan ABD'nin bölgede giderek artan etkisinin yanında Irak, Türkiye ve Pakistan ile de neredeyse sorunsuz bir ilişkiye sahip olmuştur (Sanjian, 1997: 231-234).

Sonuç olarak 1955 yılında Bağdat Paktı, Türkiye ve Irak tarafından imzalanarak ABD'nin başından beri planladığı Kuzey Kuşağı'nın temellerini atmıştır. Daha sonra bu pakta Britanya, Pakistan ve İran da dâhil olmuştur. İngiltere, ABD'nin artan nüfuzundan oldukça rahatsız olmuştur. İngilizler, Bağdat Paktı'nın İngiltere aleyhinde çalıştığını

düşünmüştür. Sömürge geçmişinden dolayı kötü şöhrete sahip İngiltere'ye karşı bölge ülkeleri olumsuz bir bakışa sahip olmuştur. Bu sebeple İngiltere, bölgeden kopmamak ve Irak'a olan ihtiyacından ötürü Bağdat Paktı'na dahil olmuştur. Jalal'e göre Bağdat Paktı, Sovyetler Birliği'ne karşı kurulmuş bir ittifaktan ziyade Anglo-Amerikan çatışmasıyla alakalıdır. Bu ittifak ABD'nin bölgedeki etkisini artırırken İngiltere'nin nüfuzunda azalmaya sebep olmuştur. Bağdat Paktı ile birlikte oluşturulan birlikteliğin diğer Ortadoğu ülkelerinde de heyecan uyandıracağı varsayımı ise başarısızlık ile sonuçlanmıştır (Jalal, 1989: 432). Bağdat Paktı'na dahil olan Irak'ın Başbakanı Nuri Said Paşa'nın eski bir Osmanlı subayı olduğu da bilinmektedir.

2.3.2 Süveyş Krizi

Bağdat Paktı kurulduktan sonra Ortadoğu'da yaşanan ilk kriz, Süveyş Kanalı'nın akıbeti ile alakalı olmuştur. Mısır'da Nasır, iktidara geldikten sonra Süveyş Kanalı'nı millileştirmiş ve bunun akabinde İngiltere, Fransa ve İsrail, Mısır'a askeri müdahalede bulunmuşlardır. Saldırgan politika izleyen İngiltere'nin Bağdat Paktı'nda yer alması, Arap ülkelerinin bu pakta karşı olan olumsuz tutumlarını destekler nitelikte olmuştur. Böyle bir saldırının yaşanması sonrası Irak, Bağdat Paktı'nın toplantılarını boykot etme kararı almıştır. Arap Ligi ülkeleri tarafından baskıya uğrayan Irak, diğer Arap ülkelerinin özgürlük ve haysiyetlerine yönelik tehditlerin karşısında olduğunu ilan etmiştir. Bu olay sonrası paktın dağılmasından çekinen Pakistan, Türkiye ve Irak arasında arabulucu rol oynamıştır. Irak, İran, Pakistan ve Türkiye temsilcileri bu olay üzerine bir araya gelerek yabancı güçlerin Mısır'ı boşaltması konusunda ortak açıklama yapmışlardır (University of Wisconsin Press, 1956: 187). 1956 Senesinde İngiltere Dışişleri Bakanı, Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. Süveyş'in millileştirilmesinde İngiltere ile aynı çizgide olan Türkiye, daha sonra Mısır'ın saldırıya uğramasını da eleştirmiş ve İsrail ile olan diplomatik ilişkisini maslahatgüzar seviyesine indirmiştir. Süveyş krizinde ABD'nin oynadığı rol ise olumlu karşılanmıştır. Türkiye, Süveyş krizi sonrası Bağdat Paktı'nın üç Müslüman üyesi ile ilişkilerinin bozulmaması için çabalarken, diğer yandan İngiltere'nin de Pakt ile olan ilişkilerini korumaya çalışmıştır (Yeşilbursa, 2018: 84).

Bağdat Paktı kurulurken Türkiye'nin düşüncesi, Batı'nın askeri ve ekonomik yardım vaadinin Arap ülkelerinin Pakta katılmasını sağlayacağı yönündeydi. Ancak İngiltere ve Fransa'nın bölgede bıraktığı emperyalist hafıza, Arap milliyetçiliği ve Panarabizmin yükselişine sebep olmuştu. Süveyş krizinin yaşanmasıyla birlikte Arap milliyetçiliğinin liderliğini yapan Nasır, tüm Arap dünyasının da lideri haline gelmişti. Oysaki Bağdat Paktı'nın kurulmasıyla birlikte Irak'ın, Arap devletlerinin lideri olacağı düşünülmüştü (Duman, 2005: 316).

Süveyş krizinde Sovyetler Birliği'nin duruşu sonrası İngiltere ve Fransa geri adım atmaya mecbur kalmıştır. Nasır, Arap milliyetçiliğinin lideri haline gelirken Ortadoğu'da Sovyetler Birliği'nin prestiji artmıştır. Sovyetler Birliği, 1953 yılında "barış içinde bir arada yaşama" siyasetini uygulamaya koymuştur. Buna göre ABD, İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu bölgesinden çıkartılmasını sağlayacak her türlü grup, komünist olsun ya da olmasın desteklenecektir. Oysaki Stalin'in daha önce uyguladığı "ya bizimlesiniz ya da karşı tarafta" siyaseti yüzünden Sovyetler Birliği, Ortadoğu'ya ilgisiz kalmıştı. Bağdat

Paktı'nın doğuşu, Sovyet Rusya'nın bölgeye girişini kolaylaştırmış ve barış içinde bir arada yaşama politikası ile Bağlantısızlar'ın da sempatisini kazanmıştır. Sovyetler Birliği'nin bu politikasına karşı Ortadoğu'da güç kaybeden ABD, 1957 yılında Eisenhower doktrini ilan etmiştir. Buna göre ABD, Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini garanti altına almaktadır. Komünistler tarafından desteklenen bir ülkeden gelecek saldırıya karşı yardım isteyen devlete ABD, gerekirse kendi ordusuyla dahil olmak üzere her türlü yardımı yapacağını ilan etmiştir. Ayrıca ABD Başkanına, bu amaçlar için kullanmak üzere 200 milyon dolarlık bir ödenek ayrılmıştır (Sander, 2013: 214-215).

2.3.3 Suriye Bunalımı

Eisenhower Doktrini henüz ABD senatosundan geçmeden önce Libya, Lübnan, Türkiye, İran ve Pakistan tarafından onaylanmıştır. Suriye ve Mısır ise doktrine sıcak bakmayan ülkeler olmuştur. Zira Nasır, daha sonra verdiği demeçte komünizmin Mısır'ın düşmanı olmadığını ilan etmiştir. Eisenhower Doktrini, bir davet olmaksızın Ürdün kralına karşı planlanan süreçte devreye girmiştir. 1956 yılında Ürdün'de Filistinli mültecilerin desteği ile Başbakanlığa gelen Süleyman el-Nablusi, Arap milliyetçilerini Kral Hüseyin'i devirmeleri ve Ürdün'ü Mısır ve Suriye federasyonuna katmaları için teşvik etmiştir. Kral Hüseyin ise kontrolü altındaki binlerce bedevi savaşçıyı başkent Amman'da toplayarak Genelkurmay Başkanı ve Başbakanı görevden almıştır. ABD'nin altıncı filosu ise Beyrut'ta konuşlanmış ve Kral Hüseyin'in iktidarda kalmasına destek vermiştir. Ürdün'deki isyanı Suriye'nin kıskırtmış olması, ABD'nin Sovyetler Birliği'ne yanaşmış Suriye'ye karşı tavrını sertleştirmesine neden olmuştur (Hahn, 2006: 41-43).

Türkiye ile Suriye arasında halihazırda Hatay sorunu tazeyken Türkiye'nin Bağdat Paktı'na dahil olması ve Suriye'nin Sovyetler Birliği'nin yanında yer alması, iki ülke arasındaki ilişkileri olabildiğince germiştir. 1957 Yılında Suriye'nin Sovyetler Birliği ile teknik ve ekonomik anlaşma imzalaması krize neden olmuştur. Daha sonra Suriye'deki rejimi değiştirme suçlaması yapılan üç Amerikalı diplomat sınır dışı edilmiş, ABD ise Suriye'nin Washington büyükelçisini istenmeyen adam ilan etmiştir. Bu tarihlerden sonra Sovyetler ile yakınlaşma daha da artarken, Suriye genel kurmaylığına Sovyet yanlısı subaylar atanmaya başlanmıştır (Bostancı, 2016: 606).

Eisenhower Doktrini'ne destek veren Türkiye'nin amacı, ABD'den daha fazla askeri ve ekonomik yardım elde etmek ve Ortadoğu'ya odaklanmış ABD'nin gözünde Türkiye'nin önemini artırmak olmuştur. Türkiye'nin Eisenhower Doktrini'ne uygun politikalar izlemesi ABD'nin yaptığı askeri ve ekonomik yardımları artırırken, aynı zamanda ABD'ye verilen imtiyazlar da artış göstermiştir. Bu dönemde ABD, Ortadoğu'da gerçekleştireceği operasyonlarda NATO'nun dahli olmaksızın Türkiye'deki üsleri kullanma iznini elde etmiştir. Eisenhower Doktrini'ne sıkı sıkıya bağlılık gösteren Türkiye, 1957 yılı yazına gelindiğinde güney sınırına askeri yığınak yaparak Suriye ile savaşın eşiğine gelmiştir (Çetinkaya, 2019: 11). Türkiye'nin Suriye ile savaşın eşiğine gelecek kadar ABD çıkarlarını savunmaya soyunması Arap ülkeleri nezdinde Türkiye algısını düşürürken, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi tehdit etmesine neden olmuştur. Daha sonra BM, sorunun tarafların kendi aralarında görüşme yaparak çözülmesine karar vermiştir. (Balci, 2018: 119).

Suriye'nin Sovyet hegemonyası haline gelmesi sadece ABD'nin değil Türkiye'nin de çıkarlarına aykırı olmuştur. Zira Türkiye'nin en büyük güvenlik sorunu, Sovyetlerden gelecek saldırılar olmuştur. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin Suriye'de egemen olması, Türkiye'ye saldırı durumunda ikinci bir cepheye sahip olmasını sağlayacaktır. Diğer yandan Menderes hükümeti, ABD'nin Suriye'ye müdahale etmeyeceğini bilmesine rağmen biraz da iç politik meselelerden dolayı güney cephesine askeri yığınak gerçekleştirerek 1957 seçimlerinin yaklaştığı günlerde yapay bir gündem oluşturmak istemiştir. 1958 Yılında Mısır ve Suriye'nin BAC adıyla bir araya gelmesini olumlu karşılayıp tanıyan Türkiye, bu birleşmenin karşısında dengeleyici unsur olacağını düşündüğü Irak ve Ürdün federasyonunu da desteklemiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014: 630-631).

2.3.4 1958 Irak Darbesi ve Bağdat Paktı'nın Akıbeti

1958 Yılına gelindiğinde Bağdat Paktı'nın tek Arap ülkesi olan Irak'ta darbe gerçekleşmiş ve Irak Başbakanı Nuri Said Paşa ve Kral II. Faysal öldürülmüştür. Darbe, İstanbul'da yapılacak Bağdat Paktı toplantısından önce gerçekleşmiştir. Türkiye darbeyi sert bir dille eleştirirken Ürdün ile federasyona atıf yaparak darbeyi tanımadığını ilan etmiştir. Askeri müdahale fikrini de değerlendiren Menderes hükümeti içeriden ve dışarıdan gerekli desteği alamamıştır (Mango, 1968: 233). Batı'nın kalesi olarak görülen Irak'ta yaşanan darbe, Londra ve Washington hükümetlerini endişelendirmiştir. Batı'daki algı, darbenin Arap milliyetçiliğinin lideri olarak görülen Nasır tarafından desteklendiği yönünde olmuştur. (Blackwell, 1999: 3). Suriye bunalımında ülkenin güneyine askeri sevkiyat gerçekleştiren Türkiye, her ne kadar Irak darbesinin Sovyetler Birliği destekli olduğuna inansa da ordusunu hareketlendirmemiştir. Zira Irak'ta gerçekleştirilen darbe halkın desteğini almıştı ve buraya dışarıdan gerçekleştirilecek bir askeri müdahale ters tepki oluşturabilirdi. Bu sebeple ABD, askeri müdahale seçeneğini kesin bir dille reddetmiştir. Türkiye'nin ise bu konjonktürde yeni Irak hükümetini tanımaktan başka manevra alanı kalmamıştır (Danış, 2018: 119).

Darbeyi gerçekleştiren Abdülkerim Kasım, ihtilalin Batı'ya yönelik olmadığını ve menfaatlerin elverdiği ölçüde Batı ile iş birliğinin devam edeceğini belirtmiştir. Gerçekleştirilen darbenin daha çok iç politik bir mesele olduğu üzerine durulmuştur. Irak'ta hâkimiyeti tamamen sağladıktan sonra Batı ile dostluğa önem verdiklerini açıklayan General Kasım'a karşı, ilk başlarda askeri müdahale planları yapan Bağdat Paktı üyelerinin daha sonra yeni hükümeti tanınması gerginliği azaltmıştır. Bu vakitten sonra Irak'ın Bağdat Paktı'nda yer alıp yer almayacağı sorusu tartışma konusu olmuştur (Ülman, 1958: 240).

Darbe sonrası yayımlanan ABD raporunda, Irak'taki darbenin tüm Arap ülkelerine yayılması riskinden bahsedilmiştir. Böylesi bir süreç Sovyetler Birliği'nin bölgedeki hâkimiyetini artıracakken, diğer Bağdat Paktı üyeleri için olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Bu sebeple Bağdat Paktı'nın üyeleri Pakta tam bağlılık vurgusu yapmışlardır. Irak'ta yaşanan darbe, Irak ve Ürdün'ün birleşmesi planını ortadan kaldırmıştır. Irak'taki yeni hükümet, Nasır ile yaptığı anlaşma sonrası Bağdat Paktı'ndan uzaklaşmıştır. Zira bu pakt Türkiye için savunma stratejisinin önemli bir parçası olarak kabul edilirken, Arap dünyasında Batı emperyalizminin bir organı olarak değerlendirilmiştir (Bostancı ve Karaca, 2018: 139-141). 1959 yılına gelindiğinde Batı karşıtı olmadığını söyleyen General

Kasım, Bağdat Paketi'ndan çekilmiştir. Irak'ın çekilmesi sonrası, Bağdat Paketi'nin merkezi Ankara'ya taşınmış ve adı CENTO olarak değiştirilmiştir. Bu tarihten sonra ABD, Türkiye ve Pakistan ile ikili iş birliği anlaşmaları imzalamıştır (Mushtaq, 2004: 93).

ABD'nin dış politik hamlesi olarak Sovyetler Birliği'ni çevrelemek için oluşturulan ve daha sonra CENTO'ya dönüştürülen Bağdat Paketi, halk desteğinden uzak olduğu için NATO kadar uzun ömürlü olamamıştır. Her ne kadar ABD'nin Pakt üyesi ülkelere yardımı söz konusu olsa da Sovyetler Birliği'ni çevrelemeye çalışan ülkeler, halkın desteğini arkasına alamamışlardır. Zira bu ittifaklar, halkın nezdinde Batı'nın etkisinin devam ettirilmesi ve otoriter rejimlerin ayakta tutulması olarak algılanmıştır (Hook ve Spanier, 2018: 71).

Arap milliyetçiliği sadece Irak'ta değil Ürdün ve Lübnan'da da kendisini göstermiştir. Lübnan ve Ürdün, Bağdat Paketi'na katılmasalar da Eisenhower Doktrini'ni sıcak karşılamış ve Ortadoğu'daki siyasete tarafsız kalmışlardır. Ancak Lübnan'daki 1958 seçimlerinde hile olduğu iddiaları, Nasır yanlısı Arap milliyetçilerini harekete geçirerek bir ayaklanmaya dönüştürmüştür. Kozmopolit bir yapıya sahip olan Lübnan'da çıkan bu gösteriler sonrası Lübnan Cumhurbaşkanı Camile Chamoun, Bağdat Paketi'nin üyeleri olan Türkiye ve Irak'tan Lübnan'a müdahale etmelerini istemiştir. Bu çağrı sonrası Lübnan'a müdahale hazırlığı yapan Irak'ta General Kasım'ın darbe yapması, Lübnan'a müdahale fikrini ortadan kaldırmıştır. Hal böyle olunca Nasır yanlılarının Lübnan ve Ürdün'de hâkimiyeti ele geçireceği korkusuyla ABD, Eisenhower doktrinini uygulayarak Lübnan'a Akdeniz'deki 6. Filo ile müdahale gerçekleştirmiştir. Ürdün'deki hareketlenme ise Kral Hüseyin'in talebi üzerine İngiliz kuvvetleri tarafından bastırılmıştır (Yılmaz, 2016: 226). Dolayısıyla iki müttefik rejim, Eisenhower Doktrini ile desteklenmiştir.

Irak'ta gerçekleştirilen darbe, Adnan Menderes döneminde Ortadoğu için tercih edilen dış politikanın başarısız olması sonucunu doğurmuştur. Türkiye, bu dönemde Ortadoğu'da olup bitenleri doğru okuyamamış yahut Arap dünyası ile çıkarları örtüşmemiştir. Ortadoğu'da yükselen Arap milliyetçiliği, Batı'nın yanında yer alan ve İsrail'i tanıyan Türkiye'ye karşı Arap dünyasının cephe almasına sebep olmuştur. Günümüzde Cezayir'deki Fransız soykırımını eleştiren Türkiye (TRT haber, 2019), 1955 yılında Asya ve Afrika ülkelerinin isteğine rağmen Cezayir'e kendi kaderini tayin hakkının verilmesi oylamasında olumsuz oy kullanmıştır (Fırat ve Kürkcüoğlu, 2014: 634). Tüm bu politika tercihleri Türkiye'nin uyguladığı geleneksel Batı çizgisini korumak istemesi ile alakalı olmuştur. Türkiye'de Batı kimliği ön plandayken Ortadoğu ülkelerinde üçüncü dünyacılık kimliği yükselişe geçmiştir. Türkiye Batı yanlısı iken, Ortadoğu'da SSCB'ye yakınlaşma söz konusu olmuştur. Bunlar Türkiye'nin açmazlarını ifade etmektedir.

2.4 İki Darbe Arası Dönemde Ortadoğu ile Normalleşme 1960-1980

1960 Yılına gelindiğinde Türkiye'de de darbe gerçekleşmiş ve ordu, yönetime el koymuştur. Ancak askerlerin yönetimi ele geçirmesi dış politikada radikal dönüşümlere sebep olmamıştır. Fırsattan istifade Türkiye'yi yanına çekmek isteyen Sovyetler Birliği'nin yardım teklifleri reddeden Türkiye, CENTO'ya ve Batı ittifakına bağlılığını ilan etmiştir. Aksi halde darbe yönetimi 1959 yılında ABD ile imzalanan anlaşma gereği saldırıya uğrayabilirdi. 1961 Anayasası ile daha demokratik ve özgürlükçü bir yapı haline gelen Türk

kamuoyu, dış politikanın yapımını da etkilemeye başlamıştır. Adnan Menderes döneminde Ortadoğu ile ilişkilerde aktif bir dış politika izleyen Türkiye, Batı yanlısı duruşu sebebiyle başarısız olmuştur. 60'lı yıllardan sonra Türkiye, Ortadoğu'daki meselelere ülkelerin kendi iç meseleleridir diyerek kayıtsız kalmıştır. Suriye'de 1961 yılında gerçekleşen Baas yanlısı darbeye Türkiye'nin tepki vermeyerek yeni yönetimi tanıması, bu minvalde değerlendirilmiştir. DP'nin Ortadoğu'da bağımsızlık davası güden devletlere karşı tutumu, 27 Mayıs darbecilerinin rahatsız olduğu bir politika olmuştur. Bu sebeple yeni iktidar Cezayir'le alakalı politikasını değiştirerek Cezayir'in bağımsızlığını desteklemeye başlamıştır. Yeni Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e göre kendisi bağımsızlık mücadelesi vermiş olan Türkiye'nin ilkesel olarak bağımsızlık mücadelesi veren devletleri desteklemesi gerekmektedir. Bu politika Arap dünyasında olumlu karşılanmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014: 784-786). Ancak diğer taraftan Türk Dışişleri Bakanlığı'nın Cezayir görüşü, MBK (Milli Birlik Komitesi) ile aynı olmamıştır. Zira Cezayir'in bağımsızlığından yana olmak, NATO müttefiki olan Fransa'yı Türkiye'nin karşısına almak anlamına gelmektedir. Bu sebeple MBK'nın Cezayir'i destekleme görüşü fiili bir yardımdan ziyade söylemsel bir ifade olmuştur. Ancak dış politika yaşanacak değişimin habercisi olması açısından önemli görülmektedir (Şahin ve Sarı, 2017: 21).

2.4.1 Siyasal Zorunluluk Olarak Ortadoğu

60'lı yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yaşanan değişiklikler, karşılıklı ilişkileri geliştirmeye yönelik olmuştur. Bu sıralar Irak Dışişleri Bakanı Türkiye'ye, Türk Dışişleri Genel Sekreteri Mısır'a ziyarette bulunmuştur. Daha sonra Suudi Kralı Faysal Türkiye'ye ve Türkiye Cumhurbaşkanı da Tunus'a ziyaret gerçekleştirmiştir (Sönmezoğlu, 2006: 364).

Türkiye'nin dış politikası, Soğuk Savaş şiddetinin azalmasıyla birlikte rahatlama göstermiştir. Bunun göstergesi olarak Türkiye, 1965 yılından itibaren dış politikada Batı'dan daha bağımsız politikalar izlemeye başlamış ve bu da Araplar ile Türkler arasında yakınlaşmaya yol açmıştır. Batı'dan bağımsız politikalar izlemenin yanı sıra 1965'te iktidara gelen Adalet Partisi'nin siyasal yelpazesinin merkez sağ görüşlü, milliyetçi ve muhafazakâr olması ve sol muhalefetin Batı'nın karşısında yer alan Arapları destekliyor olması, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yakınlaşmasının önünü açmıştır. İsmet İnönü'nün iktidarda olduğu 1964 yılında Kıbrıs ile alakalı mevzuda ABD'den gelen Johnson mektubu, Türkiye'nin yalnızlığını ortaya koymakla birlikte elini kolunu bağlamıştır. Araplar yahut üçüncü dünya ülkeleri ile ilişki kurarak, Türkiye'nin Kıbrıs mevzusunda elini güçlendirmesi hedeflenmiştir (Gönlübol ve Diğerleri, 2014: 534-535).

1959 Yılında Sovyetler Birliği ile yaşanan Küba krizinde Türkiye'ye Jüpiter füzelerini yerleştiren ABD, Sovyetler Birliği ile anlaşması sonrası 1962 yılında Jüpiter füzelerini söktürmüş ve bu da Doğu ve Batı arasındaki gerginliği azaltarak Türkiye'nin önem kaybetmesine sebep olmuştur. Ayrıca ABD'de yaşayan 3 milyon Yunan asıllı seçmenin varlığından ötürü Başkan Johnson, Kıbrıs konusunda Türkiye'nin tezlerini kabul etmemiştir. İç kamuoyunun baskısı, Kıbrıs'ta katliama uğrayan Türklerin kurtarılması noktasında hükümete tam yetki tanırken, Johnson'un mektubu sonrası Türkiye hem

operasyonu askıya almış hem de bu vaka, Türkiye ile ABD ilişkilerinde kırılmaya yol açmıştır (Türkmen, 2012: 99-101).

Menderes döneminde Ortadoğu politikası, Batı ile ittifak olmanın bir aracı olarak görüldüğünden ötürü Türkiye, üçüncü dünya ve İslam ülkeleri tarafından tepkiyle karşılaşmıştır. Küba krizi ve Kıbrıs sorununda ise Batı ile yakınlaşmasının meyvesini toplayamayan Türkiye, tek yönlü politika izlemenin zararlarını yaşamıştır. Jüpiter füzeleri sökülürken Türkiye'ye danışmayan ABD'nin bu tavrı, Sovyetler Birliği'nden gelecek saldırı sonrası Türkiye'nin ortada kalacağı izlenimini uyandırmıştır. Kıbrıs'ta yaşanan "kanlı Noel" sonrası Türkiye hem ABD hem de BM'den müdahale için taviz koparamamıştır. Böylesi bir ortamda Türk dış politikası, üçüncü dünya ve İslam ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye odaklanmıştır. Ancak bu değişiklik yapısal olmaktan ziyade söylemsel bir değişiklik olmuştur. Türk dış politikasındaki söylemsel değişiklik, Türkiye için söylenen ABD'nin jandarması yakıştırmasını değiştirmemiştir. 1955 yılında Bağlantısızlar Hareketini'ni Bandung Konferansı'nda eleştiren Türkiye, 1964 yılında ikinci Bağlantısızlar toplantısında resmi temsil şansı bulamamıştır. Bu toplantıda üçüncü dünya ülkeleri, Türkiye'yi Kıbrıs konusunda desteklememiş ve BM'nin aldığı karara benzer bir karar ile dış müdahaleye karşı olduklarını belirtmişlerdir (Şahin ve Sarı, 2017: 25-28).

1960 Yılında gerçekleştirilen darbeyi 1971 yılında tekrar ordunun muhtırası takip etmiştir. 1965 Yılında Süleyman Demirel liderliğindeki AP iktidarını sonlandıran bu askeri müdahale sonrası Türkiye, Ortadoğu ile ilişkilerde yine bir uzaklaşma dönemi yaşamıştır. Tarihe 12 Mart muhtırası olarak geçen askeri müdahale sonrası kurulan yeni hükümet, AP'nin izlediği İslam Konferansı Örgütü temelli Ortadoğu politikasından uzaklaşarak yine ABD merkezli bir dış politikaya yönelmiştir. Böylesi bir sürecin yaşanmasında dış faktörler de etkili olmuştur. Irak ve Suriye'de iktidarı ele geçiren Baas rejimlerinin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmesi ve Türkiye'deki devrimci hareketlerin silahlı eğitim için Suriye üzerinden Lübnan'daki kamplara giderek militarize bir şekilde Türkiye'ye dönmeleri, Ortadoğu politikasındaki değişimin dışsal sebepleri arasında yer almıştır (Duran ve Karaca, 2013: 132).

70'li Yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu'ya bakışı ekonomik temelli olmuştur. Zira Türkiye, Kıbrıs Savaşı'nın oluşturduğu yükü kadim geçmişe sahip olduğu coğrafya ile yakınlaşarak aşmak istemiştir. Bu dönemde hem Avrupa Ekonomik Topluluğu ile hem de ABD ile ilişkilerde sorunlar mevcuttur. Lider bazlı bakıldığında Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Süleyman Demirel'in Ortadoğu ile ilişkileri geliştirmek için farklı sebepleri vardır. Ecevit, Batı'ya karşı bir tepki unsuru olarak Ortadoğu'ya açılmayı ve bağımsız Türkiye ideallerini gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Bu sebeple Batı'dan bağımsız bir silah endüstrisi geliştirmek isteyen Libya ile iş birliğini desteklemiştir. Erbakan ise sahip olduğu muhafazakâr bakış açısından ötürü, İslam ülkeleriyle ortak pazarı savunmuştur. Bu plan doğrultusunda Erbakan'a göre Ortadoğu ülkeleriyle ekonomik ilişkileri geliştirmek elzem olacaktır (Gözen, 2009: 185). Süleyman Demirel de söz gelimi Türkiye'nin İslam Konferansı'na katılmasının laikliğe aykırı olduğunu savunanlara cevap olarak, bunun siyasi bir iş birliği olduğunu ve dâhil olmanın laiklik ilkesine zarar vermeyeceğini belirtmiştir (Kösebalan, 2014: 206). Dolayısıyla üç lider de sahip oldukları farklı siyasi tabana rağmen

bu yıllarda politik bir zorunluluğun da vermiş olduğu etkiyle Ortadoğu ile münasebetlere önem vermiştir.

Türkiye, 1970’li yıllarda ödemeler dengesi açığını kapatmak için Dünya Bankası’ndan kredi beklentisi içerisindeyken Irak ve Suriye, kredilerin Fırat Nehrine yapılacak baraj için kullanılacağı gerekçesiyle Türkiye’ye verilecek kredileri veto etmekteydi. Zira Fırat Nehrine yapılacak baraj, Irak ve Suriye için temiz suyun azalmasına sebep olacaktır. Diğer yandan Batı’dan alınan borçların vadesinin gelmesi Türkiye’yi petrol zengini Arap ülkelerinden kaynak arayışına itmiştir. Bu konuda en önemli destek, İslam Konferansı Örgütü’nün 1973 yılında oluşturduğu, İslam Kalkınma Bankası’ndan gelmiştir. 1975 Yılında resmen açılan bankaya Türkiye, Ecevit ve Erbakan ortak hükümetini imzaladığı anlaşma ile katılmıştır. Arap ülkelerinden Türkiye’ye akan sıcak para, 1980’li yıllarda 1 milyar dolara kadar ulaşmıştır. İKB’nin yanı sıra BAE, S. Arabistan ve Kuveyt’ten gelen sıcak para, bu paranın başlıca kaynağını oluşturmuştur. Ortadoğu ile artan ekonomik faaliyetler THY’nin bu ülkelere düzenli seferler düzenlemesini sağlamıştır (Demir, 2009: 227-218).

Yine aynı şekilde Erbakan ve Ecevit ortak hükümetinin iktidarda olduğu günlerde Erbakan, AET ile yaşanan sorunlardan ötürü “İslam Ortak Pazarı” fikrini ortaya atmıştır. 1971’deki meclis konuşmasında Erbakan, Avrupa’nın oluşturduğu ortak pazara katılmanı modern sömürü olduğunu oysaki İslam devletleriyle kurulacak ortak pazarın, diğer İslam ülkelerine kıyasla daha gelişmiş olan Türkiye’nin dış ticaretine önemli katkılar sağlayacağını savunmuştur (Erbakan, 1971: 86). Ancak hükümet ortağı olan Ecevit ile İslam Ortak Pazarı fikri konusunda mutabakat sağlanamamıştır (Akçay, 2012: 39). 1970’li yıllarda Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracat artış göstermiş ve 1981 yılına gelindiğinde ihracattaki payı %23’ten %44’e yükselmiştir. Aynı yıllarda AET ile olan ihracat ise azalış eğilimine girmiştir (Demir, 2009: 219).

2.4.2 Arap İsrail Çatışmasına Türkiye’nin Yaklaşımı

1967 Savaşından önce Türkiye, Ortadoğu ülkelerinin büyükelçileriyle Ankara’da toplantı yaparak Arap halkları ile Türkiye arasında yakınlaşma mesajları vermiştir. BM’nin hak ve adalet prensiplerinden hareketle Türkiye, savaş öncesinde özellikle savaşa yol açacak adımların karşısında olduğunu açıklamıştır. Bu dönemde İsrail’in Suriye ile çatışma halinde olduğu dikkati nazara alındığında “savaşa yol açacak adımlardan” kastın İsrail’e karşı bir gönderme olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Sırım, 2019: 360).

Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik değişen politikası, 1967 yılında ilk sınavını vermiştir. Arap-İsrail savaşında İsrail’e silah desteği yapan ABD’nin Türkiye’deki üsleri kullanmasına izin verilmemiştir. Ayrıca kısa sürede Arap topraklarında işgaller gerçekleştirip sınırlarını üç buçuk kat genişleten İsrail’in, bu bölgelerde kalıcı olmaması gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye’nin bu hareketi, Arap dünyasında olumlu karşılanmış ve imajını yükseltmiştir. Ayrıca Türkiye Arap-İsrail savaşına askeri olarak katılmazken Arap ülkelerine ilaç ve gıda yardımıyla bulunmuştur (Şahin ve Sarı, 2017: 32). Ortadoğu ile ilişkiler bununla da sınırlı kalmamış ve Türkiye 1969 yılında Rabat’ta düzenlenen İslam İşbirliği Teşkilatı’nda Dışişleri Bakanı düzeyinde temsil edilmiştir. 1969 Yılında İsrail’in Kudüs’teki Mescid-i Aksa camisini yakması sonrası toplanan İİT toplantısında Türkiye,

BM'nin tasvip ettiği ölçüde İİT kararlarını desteklediğini belirtmiş ve İsrail ile ilişkilerin tamamen kesilmesine de karşı çıkmıştır. İİT'de Başbakanlık düzeyinde katılımın olmamasının sebebi Türkiye'nin laik bir devlet olmasından kaynaklanmıştır (Sander, 2020: 235).

Bir diğeri 1973 yılında gerçekleşen Arap-İsrail savaşlarında da Türkiye, benzer bir tutumla Arapların yanında hareket etmiştir. Aynı şekilde İsrail'e binlerce ton silah yardımı yapan ABD'nin Türkiye topraklarını kullanmasına izin verilmemiştir. 1960 sonrasında kurulan Filistin kurtuluş Örgütü (FKÖ), Arap Birliği ve Bağlantısız Ülkeler tarafından Filistin'in meşru temsilcisi olarak görülürken, Türkiye de FKÖ'ye sempati ile yaklaşmıştır. Türkiye, Ortadoğu ülkelerine yaklaşmanın meyvesini ilk önce 1965 yılında henüz teşkilat haline gelmeyen İslam Konferansında almıştır. Bu toplantıda Türkiye'nin Kıbrıs ile ilgili tezleri desteklenmiş ve 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Türkiye, İslam İş birliği teşkilatında aradığı desteği bulmuştur. Buna karşılık Türkiye, Siyonizm'i ırkçılığa eşdeğer gören tasarımı Arap ülkeleri ile birlikte desteklemiştir. 1976 Yılına gelindiğinde Türkiye, İİT'nin toplantısına ev sahipliği yaparak teşkilatın bir parçası olduğunu ilan etmiştir. FKÖ 1976 yılında Türkiye'de büro açma hakkı kazanırken, İsrail ile aynı düzeyde (maslahatgüzar) temsil hakkı bulmuştur (Arı, 2004: 677-678).

1973 Yom Kippur Savaşını Arapların kaybetmesi, petrol ihraç eden Arap ülkelerinin İsrail'e yardım eden ülkelere petrol ambargosu uygulamasına sebep olmuştur. Bu dönemde petrol arzının azalması fiyatları yükseltince dünya ekonomisinde kriz yaşanmıştır. Türkiye'nin bu süreçte Arap ülkeleri ile yakın ilişkilere sahip olması, petrol krizinden etkilenmemesini ve ucuza petrol tedarik edebilmesini sağlamıştır. Türkiye aynı zamanda bu tarihlerde Kıbrıs Savaşına girerek ABD ile karşı karşıya gelmiştir. Savaşın gerçekleştiği 1974'ten bir yıl sonra 1975 yılında Türkiye'ye ambargo uygulamaya başlayan ABD, Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine ve Sovyetler Birliği'ne yaklaşmasına sebep olmuştur (Çomak, 2011: 467).

2.5 Darbe Sonrası Ortadoğu Politikası 1980-1990

1961 Anayasasının özgürlükçü yapısı altındaki Türkiye'de başlayan sağ-sol olayları, 1970'li yılların sonlarına doğru önü alınamaz bir noktaya gelmiş ve 1980 yılında gerçekleştirilen darbe ile yönetim tamamen TSK'nın kontrolüne geçmiştir. 1980 Darbesine giden süreçte Türk dış politikasında uluslararası konjonktüre verilen tepkiler belirleyici olmuştur. 60 darbesinden sonra Türkiye, ABD'nin hâkimi olduğu bloktaki yerini sorgularken, kendisine biçilen otonom yapıyı genişleterek dış politikada çeşitlilik elde etmiş ve ABD'nin Türkiye'deki askeri varlığı sınırlandırılmıştır. Bu politikanın siyasi kazanımları olduğu gibi ekonomik kayıpları da olmuştur. Türkiye, Kıbrıs Barış Harekâtı ile kendi göbek bağıını kendisi keserken karşısına aldığı Batı, Yunanistan'ı askeri ve ekonomik olarak desteklemiş ve Türkiye'yi bu yardımlardan mahrum bırakmıştır. İş bu vaziyet Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve üçüncü dünya gibi ülkelerle ilişkilerini artırırken, yaşanan bu değişimden etkilenen Türkiye toplumunda iç savaşa varacak düzeyde sağ ve sol eylemleri görülmeye başlanmıştır (Balcı ve Gülener, 2018: 78-79).

Darbenin başındaki isim olan Kenan Evren'in oluşturduğu MGK (Milli Güvenlik Kurulu), ülkenin dış politika yapımına da hâkim olmuştur. 1982 Yılında darbecilerin

iktidarı sivil idareye bırakmasından sonra dahi MGK'nın dış politika üzerindeki etkisi devam etmiştir. Darbe sonrası sivil idarenin ilk Başbakanı olan Turgut Özal, otoritesini sağlamlaştırana kadar dış politikanın ekonomik ve teknik kısımlarıyla ilgilenirken, MGK ve Kenan Evren daha ziyade güvenlik ile alakalı mevzularda karar verici olmuştur. 1961 Anayasası ne kadar özgürlükçüyse 1980 darbesi sonrası oluşturulan 82 Anayasası bir o kadar katı ve askeri vesayetin etkisi altında kalmıştır. Öyle ki oluşturulan MKG, tavsiye kararlar alınan bir kurum olmaktan ziyade, devletin işleyişi hakkında karar alan bir organ işlevi görmüştür (Balcı, 2018: 186).

Böylesi bir iç siyasi yapının olduğu ortamda Türkiye'nin Ortadoğu politikasını etkileyen belli başlı dışsal olaylar gerçekleşmiştir. Bunlar, 1979 yılında başlayan Rusya'nın Afganistan işgali, 1979 İran İslam devrimi ve 1980-1988 İran-İrak savaşıdır. Afganistan'ın işgal edilmesi, 1960 sonrası yumuşayan Doğu ve Batı çatışmasının tekrar alevlenmesine sebep olmuştur. Zira Afganistan'ın işgali, Sovyetler Birliği'nin Güney Asya'dan, Körfez ülkelerine kadar uzanan bir bölgede etki alanının artması anlamına gelecektir. Dolayısıyla Detant (Yumuşama) döneminde ABD nezdinde azalan Türkiye ihtiyacı, adeta ikinci savaş dönemi olarak adlandırılan bu dönemde tekrar artış göstermiştir. İran'da yaşanan başarılı İslam Devrimi ise bölgede devrim ihracı sorununu ortaya çıkarmıştır. Mezhepsel farklılıklardan dolayı Türkiye'de çok yoğun hissedilmeyen bu devrim ihracı süreci, sahip olduğu konum ve demografik yapıdan ötürü en çok Irak'ta hissedilmiştir. Bu sebeple Şii İslam devriminin ayak seslerini hisseden Irak rejiminde Arap milliyetçisi Saddam'ın iktidara gelmesi, iki ülkeyi 8 yıl sürecek bir savaşa sürüklemiştir (Gözen, 2009: 186-187).

ABD'de Donald Reagan yönetiminin iktidara gelmesi, nükleer silahların sınırlandırılması anlaşmasının sorgulanmasına sebep olmuştur. Reagan'ın Sovyetler Birliği'ne karşı güvensizliği nükleer silahlara olan yönelimi artırmaya yönelik iken, ABD sokaklarında nükleer tehlikenin son bulması için gösteriler düzenlenmiştir. Bu tartışmaların yaşandığı günlerde Reagan, ABD dış politikasını tekrar Doğu ve Batı çatışmasına odaklamıştır. 1970'li yıllarda Sovyetlerin hâkimiyet kazandığı noktaların kurtarılması için ABD, bazı noktalarda doğrudan bazı noktalarda dolaylı olarak Sovyetler Birliği'nin hâkimiyeti altına giren ülkelere destekler vermiştir. Afganistan'da doğrudan Sovyetler Birliği'nin karşısında yer alan ABD, Angola, Etiyopya ve Yemen'de vekil aktörleri desteklemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin Sovyet saldırılarına karşı geliştirdiği savunma maksatlı çevreleme politikası, Reagan'ın geri dönüş stratejisi ile saldırgan bir hal almıştır (Spanier ve Hook, 2018: 138-141).

1975 Yılında başlayan Ermeni terör örgütü ASALA'nın eylemleri 1980'li yıllarda yerini PKK'nın terör eylemlerine bırakmıştır. ASALA, Türkiye'nin yurt dışındaki diplomatlarını öldürerek dikkat çekmeye çalışırken, 1980'li yıllarda etkisini kaybetmiş ve onun yerini Kürt ayrılıkçı terör örgütü PKK almıştır. Özellikle Avrupa'nın sempati ile yaklaştığı PKK, Ortadoğu'da TSK'nın enerjisini bu yöne kaydırmasına sebep olmuştur.

Darbe öncesinde Başbakanlık Müsteşarlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı'ndaki görevinin yanı sıra Özal, 1980 darbesi sonrasında askeri idarenin kurduğu Bülent Ulusu hükümetinde ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcılığı görevinde bulunmuştur. Askeri idarenin yönetimi sivile devretmesiyle birlikte Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi, 1983

seçimlerini kazanmış ve Turgut Özal Başbakanlık koltuğuna oturmuştur. Turgut zal, muhafazakâr bir gelenekten gelmiştir. Daha nce Erbakan'ın partisi olan MSP'den İzmir milletvekili adayı olmuştur. zal dönemi dış politikanın en önemli argümanı ekonomi olmuştur. Ortadoğu ilişkilerini ekonomik çerçeveye oturtan zal, kendisi gibi ılımlı görüşlere sahip Arap lkeleriyle birlikte resmi olmasa da radikal görüşlere sahip İran ile mücadelenin içinde yer almıştır. Ancak bu mücadele Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin kopartılması anlamına gelmemiştir. Öyle ki Türkiye, bu dönemde hem İran hem de Irak ile ekonomik ilişkilerini geliştirmiş ve bu iki ülkeden de petrol almaya devam etmiştir. İran'a karşı olan Ortadoğu lkeleriyle birlikte hareket etse de zal, İran ve Irak savaşında taraf olmaktan kaçınmıştır (Dursun, 2008: 226). 1980 Darbesi, Türkiye ile Avrupa ilişkilerini olumsuz etkilerken Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın AB yesi olması, Türkiye'yi yeni pazar ve siyasi müttetik arayışına itmiştir. Bu bağlamda Türkiye, NATO'dan çıkan Yunanistan'ın tekrar NATO'ya dahil olmasını ABD'nin etkisi ile kabul etmek zorunda kalmıştır

Turgut zal'ın, liberal ve muhafazakâr bir altyapıya sahip olması, bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilere önem vermesini sağlamıştır. Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı Türkler ile Araplar arasına sınırlar çekmiş olsa da zal, bunun geçmişte kaldığını ve Ortadoğu'daki halkların yüzyıllarca aynı çatı altında yaşayabildiğini söylemiştir. Bu fikirden dolayı zal, Yeni Osmanlıcı olarak nitelendirilmiştir. 12 Eylül darbesi sonrası kabul edilen Türk-İslam ve Atatürkçülük sentezli yeni kimlik anlayışı da bu fikre hizmet etmiştir (Durgun, 2020: 305). Bunun yanı sıra Bulgaristan'da yaşayan Türklere Bulgar hükümetinin baskı politikası, zal'ın ilgilendiği bir konu olmuş ve 80'li yılların sonunda yüzbinlerce Bulgar Müslüman Türk' Türkiye'ye iltica etmiştir. Bulgaristan'daki Türkler meselesi de Türkiye'ye Osmanlı'dan kalan bir mirastır ve zal bu meselenin de takipçisi olmuştur (Karadeli, 2007: 37). zal'a göre Türkiye, Osmanlı geçmişiyle eninde sonunda barışmak ve uzlaşmak zorundadır. Zira Osmanlı deneyimi, toplumun ve bölgesel sorunların çözümü için fırsatlar sunmaktadır (Aral, 2001: 74).

Sürekli bir çatışma ve istikrarsızlığın olduğu Ortadoğu'da çatışmanın sonlandırılması ve birlikte hareket edebilme kabiliyetinin kazanılmasının Avrupa Topluluğu benzeri bir oluşumdan geçtiğine inanan zal, Avrupa'daki ekonomik iş birliğinin Ortadoğu'da da kurulabileceğine inanmıştır. Bu sebeple 1984 yılında kurulan Ekonomik İşbirliği rgt'ne İran ve Pakistan ile birlikte ortaklık etmiştir. İK ile ilişkilerine de önem veren zal, daha sonra Orta Asya Türki Cumhuriyetleri'nin de bu örgüte dahil olması için çaba göstermiştir (Daban, 2017: 88).

şüphesiz ki zal'ın en büyük ekonomik hamlesi 1979 yılında darbe öncesi ilan edilen 24 Ocak kararlarının uygulamaya konması olmuştur. Bu politika değişikliği ile Türkiye'de liberalleşme ve dışa açılma başlamıştır. zal'ın Başbakanlık Müsteşarlığı ve DPT'deki görevleri sırasında Türkiye, ekonomik dar boğazdan çıkabilmek için Batılı finans kuruluşlarının kredilerine ihtiyaç duymuştur. IMF ise Türkiye ile çalışmanın koşulu olarak Türkiye'nin Batı'nın ekonomik sistemine dâhil olması şartını koşmuştur. Türkiye'nin tekrar Amerikan düzenine yaklaşması bu yıllarda ekonomik gelişme için elzem grlmştir. 1980'li yıllar, Türkiye'nin ABD düzenine uyum sağlamaya çalıştığı yıllar

olmuştur. Türkiye'nin misyonu, Batı'ya karşı Türkiye'nin vazgeçilmez bir müttefik olduğunu kanıtlamak olmuştur (Balcı ve Güler, 2018: 82-84). Ancak Özal, ABD ile yakınlaşmanın Türkiye için amaç değil araç olduğunu vurgulamıştır. Buna rağmen ABD'de Reagan'ın başa gelmesi ile Türkiye, Sovyetler Birliği ve İran gibi radikal unsurların önünde set olma görevini üstlenmiştir (Aral, 2001: 77).

Türkiye'nin bu yıllarda ekonomik alanda attığı adım, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini etkilemiştir. Ülke ekonomisine o dönemde ağır bir yük getiren bu projede, Türkiye'nin enerji ihtiyacını çözecek derecede elektrik üretecek barajların yapılması ve aynı zamanda sulama kanalları aracılığı ile dışarıya tarım ürünleri satacak derecede tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesi öngörülmüştür. Özal aynı zamanda bu proje ile Ortadoğu ülkelere uzanacak su yolları sayesinde Arap ülkeleriyle kardeşlik bağının güçlendirileceğini düşünmüştür. Ancak bu proje için gerekli maddi desteği Ortadoğu ülkelerinden bulamamıştır. Aksine GAP ile birlikte barajların yapılacak olması, Irak ve Suriye tarafından su kıtlığına sebep olacağı düşüncesiyle tepkiyle karşılanmıştır. Suriye ve Irak'ın PKK ve ASALA'yı desteklemeleri bu sebebe dayanmıştır. Özellikle Suriye PKK'nın merkez üssü haline gelirken, bu örgütü Türkiye'ye karşı bir denge unsuru olması için desteklemiştir. Özal'ın GAP'a verdiği destek, Irak ve İran savaşı boyunca hızla devam etmiştir. Bunun sebebi Özal'ın bölgesel konjonktürden faydalanmak istemesidir. Zira GAP, Irak'ın aleyhinde kabul ettiği bir surette işlerken Irak, bütün enerjisini İran ile savaşa harcamıştır. 1987 Yılında Suriye ile imzalanan güvenlik protokolü, PKK ile akarsu sorunun birlikte değerlendirildiğini göstermiştir. Türkiye, taahhüt ettiği miktarda suyun Suriye'ye ulaşmasını temin ederken, Suriye'den beklenti PKK'ya verdiği desteğin çekilmesi yönünde olmuştur (Bilgen, 2018: 818).

Özal, dış politikanın araçlarını alışılmışın dışında kullanan bir lider olmuştur. Bu anlamda Özal'ın kişisel özellikleri Türk dış politikasını belirleyen en önemli etken olmuştur. 1960'lı yıllarda belirlenen dış politika algısının aksine Türkiye, 1980 darbesinden sonra iktidara gelen Turgut Özal döneminde Batı ile ilişkilere önem vermiş ve ekonomik argümanların ön plana çıkartıldığı aktif bir dış politika benimsemiştir. Özal, Türkiye'nin izole devlet olmaktan çıktığını ve dünya ülkelerinin standartlarını yakalamayı amaçladığını belirtmiştir. Özal'ın farklı bir siyasi anlayışa sahip olduğunu anlamak için Cezayir ziyaretindeki açıklamaları değerlendirilmiştir. Bu ziyarette Özal, Cezayir halkından bağımsızlık savaşı döneminde yanlarında olmadıkları için özür dilemiştir (Dündar, 2016: 5).

1960'lı yıllardan sonra Türkiye, Bağdat Paketi'nin yol açtığı Arap dünyasından uzaklaşmanın sonucu olarak Ortadoğu'nun içişlerine karışmama ve Ortadoğu'da güvenlik kaygılarına sebep olacak bir ittifakın içerisinde yer almama gibi ilkeleri benimsemiştir. Özal'ın iktidara gelişiyle birlikte düzenlediği ilk basın toplantısında Ortadoğu'daki çatışmaya değinmesi ve barış için çözüm önerisinde bulunması, Türk dış politikasında yaşanacak değişimin habercisi olmuştur. Özal, Lübnan'daki iç savaşın Filistin ve İsrail arasındaki sorunun çözümünü olumsuz etkilediğini söylemiş ve Ortadoğu'daki çatışmanın İsrail saldırganlığından ileri geldiğini savunmuştur. Her ne kadar Arapların lehine açıklamalar yapılsa da İsrail ile iletişim kesilmemiştir. Söylemsel olarak bir tarafın

destekçisi olsa da Türkiye, gerek Irak-İran savaşının gerekse Filistin-İsrail çatışmasının tarafı olmaktan kaçınmıştır. Filistin'in de İsrail gibi bir devlete sahip olması gerektiğini söyleyen Özal, BM Genel Kurulu da dâhil her fırsatta Filistin'i desteklediğini göstermiştir. Özal, Türkiye'nin bir Ortadoğu ülkesi olduğunu kabul ederek burada yaşanan çatışmanın çözümü için elini taşın altına koymaktan çekinmeyeceğini ilan etmiştir (Ertosun, 2015: 194-196).

2.6 Soğuk Savaşın Sonu ve Koalisyonlar Dönemi 1990-2001

1990'lı yılların başında uluslararası sistemde önemli değişimler meydana gelmiş ve bu süreç Türk dış politikasını da derinden etkilemiştir. 1989 Yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasını 1990 yılında NATO'ya karşı askeri işlev gören Varşova Paktı'nın dağılması takip etmiştir. 1991 Yılında ise Sovyetler Birliği dağılmış ve Soğuk Savaş dönemi fiilen ortadan kalkmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi her ne kadar çift kutuplu sistemi yok edip yumuşamaya yol açmışsa da çatışmaların sonunu getirmemiştir. Zira Soğuk savaş döneminde dondurulan sorunlar, Soğuk Savaş sonrası tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Yugoslavya dağılmış ve Sovyet ülkeleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu dönemde Türkiye'nin Sovyet tehdidinden dolayı dâhil olduğu NATO'nun varoluş sebebi ortadan kalkarken, bundan sonraki süreçte NATO ile Türkiye'nin özellikle Ortadoğu'daki çıkarları örtüşmemeye başlamıştır. Ancak her şeyden önce SSCB'nin çöküşü Türkiye'nin bölgesel güç olma ihtimalini ortaya çıkartırken, 21. asır için Türklerin yüzyılı olacağı yorumları yapılmaya başlanmıştır (Baharçipek, 2006: 68-73). Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikası “yeni aktivizm” olarak tanımlanmıştır. Bu politika değişikliği Türkiye'yi Ortadoğu'da daha cüretkâr bir hale getirirken, Kafkasya ve Orta Asya'da daha ihtiyatlı ve temkinli davranılmıştır. Türk aktivizmi, Soğuk Savaş Sonrası dönemde Müslüman ve Türk toplumlarına askeri yardım noktasında yerel baskıya maruz kalmasına rağmen temkinliliğini koruyabilmiştir (Sayarı, 2000: 170).

1989 Yılına gelindiğinde Başbakan Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte Başbakanlık koltuğuna Yıldırım Akbulut oturmuştur. Ancak 1982 Anayasası'nda Cumhurbaşkanlığına verilen sorumsuz yetki, yürütme organını çift başlı hale getirmiş ve Özal'ın aktif bir Cumhurbaşkanı olmasını sağlamıştır. Bunun en önemli göstergesi I. Körfez Savaşı döneminde Özal ile Bush'un ikili ilişkileri ve Özal'ın Kuzey Irak üzerindeki planlarıdır. Başlangıçta da belirtildiği gibi Özal, Osmanlı mirasına sahip çıkan bir lider olmuştur. Irak'ın kuzeyinde yer alan Musul ve Kerkük bölgelerinin Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer aldığını belirten Özal, Körfez Savaşı'nın oluşturduğu boşluktan faydalanarak bu bölgenin Türkiye'ye katılmasını yahut en azından Saddam sonrası Irak için kurulacak masada Türkiye'nin de yer almasını arzulamıştır (Birand, 2017).

2.6.1 1991 Körfez Savaşı ve Sonuçları

Irak ile ekonomik ilişkiler, Türkiye'nin tarafsızlık politikası uygulaması sayesinde Irak-İran savaşı sırasında bozulmadan devam edebilmiştir. Ancak Irak ile PKK terörü sorunu, sınır problemleri ve su sorunu mevcuttu. Bu sorunlara rağmen Körfez Savaşı'na kadar Irak, Türkiye açısından önemli bir ticari partner olarak kalabilmiştir. Irak ve İran savaşı sırasında İran'a karşı olan Batılı ülkeler, Saddam'a önemli silah desteğinde bulunmuşlardır. İran savaşı sonrası Saddam, elindeki silahları topraklarını genişletmek

maksadıyla kullanmak istemiştir. Bu hedefler doğrultusunda Saddam, en zayıf halka olarak bir Körfez ülkesi olan Kuveyt'i seçmiştir. Aslında Kuveyt de İran ile savaşında Irak'a önemli parasal destek sağlamıştı. Lakin Irak, Kuveyt'i işgal ederek Şatt-ül Arap suyunu kontrol altına almak istemiştir. Ancak uluslararası hukuk, BM üyesi bir ülkeye saldırıyı onaylamamaktadır (Pazarcı, 2014: 518). Zira askeri müdahale için, meşru müdafaa veya BM Güvenlik Konseyi kararı ile uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden bir durum ortaya çıkması gerekmektedir. Bundan ötürü Saddam, Kuveyt'e gerçekleştirdiği işgal eyleminde, ABD'nin 1989 yılında Panama'ya müdahale ederken kullandığı "muhalefetin çağrısı" bahanesini kullanmak istemiştir. Kuveyt'i Irak petrollerini çalmakla suçlayan Irak, aynı zamanda Kuveyt'in tarihsel olarak Irak'a ait olduğunu iddia etmiştir. Kuveyt'i ele geçirdikten sonra Irak, önemli petrol kaynaklarına sahip olarak Ortadoğu'da lider konuma gelmek ve petrol fiyatlarını belirleyen yegâne devlet olmak istemiştir (Bozkurt, 2006: 780-782).

1990 Yılında Turgut Özal, ABD başkanı Bush ile bir araya geldiğinde Bush'un dikkatini Saddam üzerine çekmesini sağlamıştır. O yıllarda Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi olan Sönmez Köksal'ın Ankara'ya yazdığı mektupta, Saddam'ın Kuveyt'e bir saldırı planı içerisinde olduğu belirtilmiştir. Turgut Özal bu bilgiyi Bush ile paylaştığında Bush, bu bilgiden haberdar olmadığını söylemiştir. Bush ile Özal'ın toplantısından kısa bir süre sonra Saddam'ın Kuveyt sınırına askeri yığınak yapmaya başlaması, Sönmez Köksal'ın istihbaratını doğrularken Bush'un da Özal'a olan güveni artmıştır (Köksal, 2016).

1990 Yılında Irak ordusu, Kuveyt'e girerek burayı ilhak ettiğini ilan etmiştir. Bu tarihten sonra ABD liderliğindeki koalisyon güçleri Saddam'a müdahale etmek için Körfez'e askeri yığınak yapmaya başlamışlardır. Kuveyt'ten çıkması için çağrı yapılan Saddam, çağrılara uymayınca Koalisyon güçlerinin hava harekâtı ve sınırlı ölçüdeki kara harekâtı ile yüzleşerek Kuveyt'ten çekilmeye ikna olmuştur. Ancak koalisyon güçlerinin Bağdat'a kadar girip Saddam'ı devirmemesi, Irak'ta iç isyanlara ve istikrarsızlıklara yol açmıştır (Pusane, 2017: 42).

Koalisyon güçleri Irak'a saldırı planları yaparken Turgut Özal'da Irak'a kuzeyden girerek konjonktürden faydalanıp Musul ve Kerkük bölgesini ele geçirmek istemiştir. Ancak ne muhalefet ne de Özal'ın iktidarda bulunan partisinin Başbakanı, Irak'a gerçekleştirilecek müdahaleye sıcak bakmamıştır. Dönemin Başbakanı olan Yıldırım Akbulut, Irak'a gerçekleştirilecek askeri müdahalenin Türkiye'yi maceraya sürüklemek olduğunu düşünmüştür (Akbulut, 2016). Ancak Cumhurbaşkanı olarak Özal, Kuzey Irak'ın ele geçirilmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Gerek hükümeti gerekse TSK'yı savaşa girilmesi için sıkıştıran Özal ne orduyu ne de meclisi savaşa ikna edememiştir. Özal'ın tek taraflı ısrarı sonucu Genel Kurmay Başkanı Necip Torumtay istifa etmiştir (Torumtay, 2017).

Irak ve İran savaşında Türkiye'nin tarafsız tutum sergilemesi, Kuveyt'in işgalinde de aynı politikanın sürdürüleceği kanısına yol açmıştır. Ancak Soğuk Savaş Sonrası Türk dış politikasında yaşanan değişim ve Saddam faktörü, Türkiye'nin Kuveyt işgaline tepki göstererek Irak'ın karşısında konumlanmasına sebep olmuştur. Türkiye tepkisini

Ankara'ya gelen Irak Başbakan Yardımcısı Taha Ramazan'a da iletmiştir. BM'nin 1990 yılında Irak'a uygulanması için aldığı ambargo kararı daha Türkiye'ye ulaşmadan, Türkiye Irak ile arasındaki Yumurtalık petrol boru hattını kapatmıştır. Güvenlik Konseyi'nin aldığı abluka kararını da destekleyen Türkiye, NATO'nun çevik gücünün Malatya'daki Erhaç Havaalanı'na konuşlanmasına izin vermiştir. Ayrıca TBMM, ülkeye asker girmesi ve sınır ötesi operasyon için meşru müdafaa sınırları dahilinde olması kaydıyla asker gönderilmesini onaylamıştır. Körfez Savaşı Türkiye'ye büyük ekonomik zararlar verirken, Türkiye'nin zararının karşılanacağını ilan eden ABD ve müttefiklerinin sözleri belirtilen ölçüde tutulmamıştır (Bozkurt, 2006: 793-794).

Saddam'ın iktidardan indirilmemesi ve gücünün kırılması ülkedeki azınlıkların isyanına yol açmıştır. Özellikle Irak'ın kuzeyindeki Kürtler ile Saddam arasındaki derin mücadele, Saddam'ın yara aldığı 1991 Körfez Savaşı sonrası tekrar canlanmıştır. Irak-İran savaşında İran'ın Kürtlere verdiği destek sonrası Irak'taki Kürt köylerine saldıran Saddam, Körfez Savaşı sonrasında da faturayı Kürtlere kesmiştir. Kuzey Irak'taki Kürt Peşmergeler 1991 yılında Saddam'ın ordusu ile savaşmaya başlayınca Saddam, hava kuvvetleri ve topçu atışlarıyla sivil asker ayrımı yapmaksızın saldırılara başlamıştır. Bu saldırıların sonucunda binlerce Kürt, Türkiye ve İran'a sığınmak zorunda kalmıştır. Türkiye, Saddam'ın bu saldırıları gerçekleştirmesine sebep olarak, Körfez Savaşı'na verdiği destekten ötürü Türkiye'yi cezalandırmak istemesi şeklinde algılamıştır. Körfez Savaşı'nın bir sonucu olarak, gelen sığınmacılar konusunda Türkiye, Koalisyon ülkelerinden yardım istemiştir. (Tubbs, 1997: 15-16). ABD liderliğindeki koalisyon güçleri, Kuzey Irak'taki durumu önlemek için Çekiç gücü kurmuştur. ABD, Saddam'ın hava saldırılarını önlemek amacıyla Irak'ın kuzey kısmını oluşturan 36. Paralelin yukarısına Irak hava kuvvetlerinin girişini yasaklayarak hava sahasını abluka altına almıştır. Ancak bu 36. Paralel, Irak'ın kuzeyindeki Türkmenleri ikiye bölmüştür. Türkmenler, daha çok Musul vilayetinde yaşarken Erbil'de de önemli Türkmen nüfusu vardır. Ancak 36. paralel Erbil'i içerirken Musul'u Saddam'ın kontrolünde bırakmıştır. Bunun dışında Kürtlerin çoğunlukta kaldığı Süleymaniye, 36. paralelin güneyinde kalmasına rağmen ABD, bu bölgeyi de güvenlik altına almıştır (Işık, 2021).

Türkiye, Irak ve İran savaşı sırasında tarafsız bir politika izlerken hem Irak'ın hem de İran'ın kendi ülkelerindeki Kürt grupları kullanarak birbirlerinin topraklarına sızma girişimleri, Türkiye tarafından endişeyle karşılanmıştır. Zira ayrılıkçı Kürt grupların Türkiye'yi tehdit eden PKK ile iş birliğine gitmesi, Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmekteydi. Bu sebeple Türkiye, Irak ile sıcak takip anlaşması imzalayarak bölgede operasyon yapabilme yetkisine sahip olabilmıştır. Türkiye'nin müdahil olmadığı Körfez savaşı, Irak'ın toprak bütünlüğünü tehlikeye atmıştır. Bu durum Türkiye açısından milli güvenlik sorunu yaratmıştır. Zira beşinci kol olarak kullanılmaya müsait olan Irak Kürtlerinin bağımsızlığa kavuşması, Irak'tan daha fazla Kürt nüfusun yaşadığı Türkiye'nin de parçalanması sonucunu doğurabilirdi. Bölgede bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasıyla birlikte ortaya çıkacak güç boşluğu hem Batılı ülkelerin hem de İran ve Suriye gibi yerel ülkelerin bu boşluğu doldurma çabasına maruz kalabilirdi. Bu sebeplerle Özal, hep Irak'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapmıştır. Her ne kadar Özal'ın Kuzey Irak'ın statüsü hakkındaki açıklamaları uluslararası camiada emperyalist düşünceler olarak algılanmış olsa

da Türkiye, Irak ile savaşa girmenin şartı olarak karşıdan gelecek saldırı, üçüncü tarafların Kuzey Irak üzerindeki emperyal hedefleri ve Kürt devletinin kurulması için atılan adımları işaret etmiştir. Bu olasılıklar gerçekleşmediği sürece Türkiye'nin, Irak'a müdahale etmeyeceği belirtilmiştir. İran ve Suriye'nin Kuzey Irak'ta PKK'yı destekleyecek hamleleri de ikili diplomatik görüşmelerle önlenmek istenmiştir. Körfez Savaşı sonrası Özal'ın isteği ile Kuzey Irak'ta güvenliğin sağlanması için başlatılan Huzur Sağlama Operasyonu neticesinde kurulan Çekiç Güç'ün Türkiye'de konuşlanması, Özal için bölgenin kontrol altında tutulması amacına hizmet etmiştir. Diğer yandan Kuzey Irak'ta yaşayan 3,5 milyon Kürt nüfusu ile Türkiye Kürtleri arasında illiyet bağı kuran Özal, Türkiye'deki Kürt sorunun çözümü sayesinde Kuzey Irak'taki Kürtlerle Türkiye arasında diyalogun gelişebileceğine inanmıştır. Bu sebeple Barzani ve Talabani Ankara'da misafir edilirken Özal, Irak'taki Kürtleri için Osmanlı modeli fikrini ortaya atmıştır. Kürtlerin ekonomik, sosyal ve kültürel şartları güçlendirilerek Türkiye'ye olan ilgilerinin artırılması planlanmıştır. Ancak 1993 yılında Özal'ın ölmesiyle birlikte sadece Çekiç Güç planı ayakta kalabilmiştir (Gözen, 2006: 805-814).

2.6.2. Türkiye-İsrail Yakınlaşması

1991'den 2002 yılına kadar Türkiye'de 7 hükümet görev yapmış ve ortalama iktidarda kalma süresi 2 yılın altında kalmıştır. 1991'den 2002 yılına kadar Türkiye'de sırasıyla Süleyman Demirel, Tansu Çiller, Mesut Yılmaz, Necmettin Erbakan ve Bülent Ecevit Başbakanlık yapmıştır. Dolayısıyla Türkiye bu yıllarda iç siyasi istikrarsızlıklarla uğraşmıştır. Aynı zamanda 1987 yılında bugünkü adıyla Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusu yapan Türkiye, AB'ye girmek için iç reformlara odaklanmıştır. Ancak AB'nin Gümrük Birliği anlaşması imzalanmasına rağmen Türkiye'yi tam üye olarak alma konusunda isteksiz davranması, Türkiye'yi başka alternatifler arama yoluna itmiştir. Turgut Özal ile başlayan süreçte Türkiye, risk almaktan çekinmeyen aktif bir dış politika anlayışını benimsemişti. Bu politika Türkiye'yi kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden bir ülke konumuna getirmiş olsa da Körfez Savaşı sonrası Türkiye, Kuzey Irak'ta istemediği sonuçlarla karşılaşmıştır. Bu gelişme sonrası Türkiye, ABD ile ters düşmüştür (Tirali, 2017: 468).

Türkiye'nin 1990'lı yıllarda Ortadoğu'daki politikasını etkileyen en önemli mesele Körfez savaşından sonra PKK ile verilen mücadele olmuştur. Her ne kadar Türkiye, İran ve Suriye ile PKK'ya yaptıkları yardımları bırakmalarını istemiş olsa da desteğin kesilmemesi Türkiye'nin İsrail ile yakınlaşmasına sebep olmuştur. Türkiye ile İsrail ilişkileri 1949 yılında Türkiye'nin İsrail'i tanıyan ilk halkı Müslüman ülke olması ve Türkiye'deki Yahudilerin İsrail'e göç etmelerine izin verilmesiyle gelişmiştir. Özellikle Johnson mektubundan sonra Türkiye'nin NATO'ya olan güveninin sarsılmasıyla birlikte Arap ülkeleri ile yakınlaşma, doğal olarak İsrail ile ilişkilerde soğumaya neden olmuştur. Ancak 90'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Türkiye'nin güvenlik tehdidinin Ortadoğu'ya kaymasına sebep olmuştur. Zira 90'lı yıllar PKK'nın en aktif olduğu yıllar olmuş ve Türkiye'nin güney komşuları tarafından desteklenmiştir. Bu süreçte Türkiye, bölgede benzer tehdit algılamalarına sahip İsrail ile yakınlaşmıştır. Irak, İran ve Suriye, Türkiye ile İsrail'in ortak tehdit noktaları olmuştur. Aslında İsrail ile ilişkiler, 1980'li

yıllarda aktif olan ASALA'nın Türk diplomatlarına karşı giriştiği terör eylemleri ve ABD'deki Ermeni Lobisinin Türkiye aleyhtarı faaliyetlerine karşı Yahudi Lobisinin denge unsuru olarak kullanılması maksadıyla gelişmeye başlamıştı (Yılmaz, 2010: 52-54). Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Suriye ve Irak gibi devletlerin iyiden iyiye yalnız kalmalarına sebep olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin İsrail ile ilişki kurarak Suriye ve Irak'ı karşısına alması, Moskova ile ilişkilere etki etmemiştir (Hale, 2003: 317).

İsrail ile Filistin arasındaki problemin çözümüne yönelik 90'lı yıllarda Oslo ve Madrid'de başlatılan barış süreci, Türkiye'nin İsrail ile durağan ilişkilerini geliştirmesini kolaylaştırmıştır. 1993 Yılında ilk defa bir Türk Dışişleri Bakanı İsrail'i ziyaret etmiş, 1994 yılında ise İsrail Cumhurbaşkanı Türkiye'ye karşı ziyarette bulunmuştur. İsrail'in Türkiye ile yakınlaşması bölgede yalnızlığını gidermesini sağlarken, aynı zamanda Ortadoğu'nun bir parçası olarak kabul edilmesi noktasında elini güçlendiren bir durum olmuştur. ABD'deki insan hakları ve silahların kontrolü lobisi PKK ile mücadelesinde Türkiye'ye silah satışını önlemeye çalışırken, İsrail Türkiye'nin silah alımı için önemli bir Pazar olmuştur. Ayrıca F4 ve F5 uçaklarının modernizasyonu gibi askeri anlamda birçok anlaşma imzalanmıştır. Türkiye ile İsrail arasındaki ekonomi hacmi 1980'li yılların sonunda yalnız 50 milyon dolarken, 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde 1 milyar doları aşmıştır. Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini geliştirmesi sonrası 1996 yılında Kahire'de bir araya gelen Arap ülkeleri, Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini gözden geçirmesini talep etmişlerdir. 1997 yılında Tahran'da toplanan İslam Konferansı Örgütü, Türkiye'yi İsrail ile yakınlaşmasından ötürü eleştirmiştir (Kasım, 2006: 839).

2.6.3 Ortadoğu Politikasına Refah Partisi Etkisi ve Sonrası

1996 Yılına gelindiğinde 1995 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan Refah Partisi, Doğruiyol Partisi ile koalisyon hükümeti kurmuştur. Başbakanlık koltuğuna Necmettin Erbakan otururken, Dışişleri Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığını Tansu Çiller yapmıştır. Erbakan'ın iktidara gelişi Sayarı'ya göre (1997) ülkenin laik sistemine karşı bir meydan okuma olarak algılanmıştır. Zira Türkiye kurulduğu günden beri Ortadoğu ve İslam ülkelerine mesafeli bir politika izleyerek Batı'ya yakınlaşmıştır. 1950'lerden itibaren Ortadoğu ile yakınlaşmaya başlanılmasına rağmen kuruluş ilkelerinin dışına çıkılmamıştır. Ancak muhafazakâr Refah Partisi, ulusalcıların aksine AB'nin yerine Müslüman ülkelerle ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirmesini istemiştir. Böylesi bir havanın kamuoyu tarafından desteklenmesinde, Bosna'daki Müslümanlara ve Azerbaycan'daki Türklere yönelik gerçekleştirilen katliamlara Batı'nın kayıtsız kalması katkı sağlamıştır. Refah Partisi'nin iktidara gelişiyle birlikte Türkiye, İslam ülkeleri ile yakın ilişkiler kurma yöntemiyle Batı'ya olan bağımlılıktan kurtulmayı arzu etmiştir. Bu sebeple Erbakan, iktidara geldikten sonra ilk resmi ziyaretlerini seleflerinin aksine Batı'ya değil İran'a ve sonrasında Libya'ya gerçekleştirmiştir. İran ziyaretinde enerji anlaşmalarına imza atan Erbakan, Libya ziyareti sırasında Muammer Kaddafi'nin PKK'yı destekler şekildeki konuşmaları sonrası şok yaşamıştır (Sayarı, 1997: 50-51).

Erbakan, giriştiği ikili ilişkiler ile Ortadoğu ve İslam ülkelerine yakınlaşmaya çalışıp İsrail ile uzaklaşmayı arzu etmiştir. Ancak güvenlik ve savunma politikalarında MGK üzerinde büyük etkiye sahip olan TSK, 1996 yılında İsrail ile askeri iş birliği

anlaşması imzalanmasını sağlamış ve Türkiye'nin İslam ülkeleriyle ilişkilerine sıcak bakmamıştır. Özellikle İran, hem Türkiye'de İslam'ın yönetsel manada yaygınlaşması için en büyük desteği sağlarken, diğer yandan PKK'nın da en büyük destekçisi olarak görülmüştür. Ayrıca bölgede yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelere karşı rol model olma noktasında İslamcı İran, rakip olarak görülmüştür (Aras, 2001: 107-108). Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi Erbakan, sahip olduğu İslam geleneğinden ötürü Müslüman ülkelerle ortak pazar kurma gibi fikirlere sahip olmuştur. Erbakan, kurduğu D8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı sayesinde önceki yıllarda görmezden gelinen Müslüman ülkelerle ekonomik işbirliğinin artırılmasını hedeflemiştir (Khan, 2015: 37). Bu iş birliği örgütünde Pakistan, İran, Mısır, Malezya, Nijerya, Endonezya ve Bangladeş yer almıştır. D8 örgütünün kuruluş amacı ülkelerin işlerine karışmaktan ziyade, AET benzeri bir yapıda gelişmekte olan Müslüman ülkelerin kalkınmasına katkı sağlamak olmuştur. Ancak bu örgüt gerek D8'in içerisinde yer alan ülkelerdeki siyasal sıkıntılar ve gerekse Türkiye'de yaşanan 28 Şubat darbesi sonrası beklenen etkiyi yaratamamıştır (Yıldız, 2017: 362).

Refah Partisi 28 Şubat askeri müdahalesi sonrası Anayasa Mahkemesi'ne açılan kapatma davasıyla birlikte 1998'de kapanmış ve Türkiye'nin en büyük güvenlik kaygısı duyduğu PKK'nın kurucusu Öcalan yakalanmıştır. Refah Partisi'nin kapatılması irtica tehdidini arka plana atarken Öcalan'ın yakalanması da PKK'nın geri çekilmesine yol açmıştır. Tüm bunların yanında 28 Şubat'ın 291 milyar dolarlık bir zarara yol açmasıyla birlikte (Çiller, 2021) ekonomik krize yürüyen Türkiye, Avrupalılaşma sürecine girerken ekonomiyi önceleyen bir dış politika anlayışı benimsemiştir. İrtica tehdidinin TSK nezdinde ortadan kalkması, Türkiye-İran ilişkilerinde düzelmeye meydana getirmiştir. PKK'nın güç kaybetmesi ve 1998'de imzalanan Adana Mutabakatı, Türkiye ile Suriye ilişkilerinde de yumuşama görüldüğünü sağlamıştır. Hafez El Esad'ın ölümü sonrası Beşar Esad'ın iktidara gelişi ise Suriye ile ilişkilerde düzelmeyi hızlandırmıştır. Suriye ve İran ile Türkiye ilişkilerinin nispeten düzelmeye başlaması ve PKK tehdidinin azalması, Türkiye ile İsrail ilişkilerinin eski havasını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca 1990'lı yıllarda başlayan İsrail ve Filistin barış görüşmeleri olumsuz sonuçlanınca Filistin'de intifada başlamıştır. Türkiye bu dönemde İsrail-Filistin sorununun çözümü yönünde politikalar izlerken bu havayı bozan İsrail'e sert tepki vermekten çekinmemiştir. Başbakan Bülent Ecevit, İsrail'in Filistin'deki Jenin mülteci kampına yönelik 2002'de gerçekleştirdiği saldırıyı soykırım olarak nitelendirmiştir (Aras ve Karakaya Polat, 2007: 478). Tüm bu süreç 1999 sonrası Dışişleri Bakanı olan İsmail Cem döneminde Ortadoğu ülkeleriyle yakınlaşmanın başladığını göstermektedir.

2.7 11 Eylül Sonrası Ortadoğu Politikası

Türkiye'de Silahlı Kuvvetler, Türkiye'nin güvenlik bürokrasisinde çok aktif rol oynamıştır. Özellikle 1961 Anayasası ile Türk siyasi hayatına dahil olan MGK'da yer alan ordu mensupları, sözde tavsiye kararlar adı altında Türk siyasetinde büyük etkiye sahip olmuştur. 2000'li yıllara kadar TSK, 1960, 1971, 1980 ve 1997 28 Şubat'ı olmak üzere dört darbe veya demokrasiye müdahale gerçekleştirmiştir. 28 Şubat sürecinden sonra kapatılan Refah Partisi'nin İstanbul Belediye Başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan ve Devlet Bakanlığı yapmış olan Abdullah Gül gibi isimler, 2001 yılında yeni bir parti kurarak siyasi

arenaya girmişlerdir. Ancak Erdoğan'ın Belediye Başkanlığı sırasında okuduğu bir şiir yüzünden hapsedilmesiyle birlikte gelen siyasi yasak, parti kurmasına rağmen seçimlere girmesini engellemiştir. Erdoğan'sız Ak Parti meclise girmeyi başarmış ve bu dönemde Başbakanlığı Abdullah Gül üstlenmiştir. Daha sonra meclisteki çoğunluğu elinde bulunduran Ak Parti, çıkardığı yasa ile Erdoğan'ın siyasi yasağını kaldırmıştır. Siirt milletvekili olarak seçilen Erdoğan, Başbakanlık koltuğuna oturmuştur.

1999 yılı Helsinki zirvesinde Türkiye'nin AB adaylığı resmen onaylanmıştır. Bu tarihten sonra Türkiye'de Kopenhag kriterlerini sağlamak için çeşitli anayasa değişiklikleri yapılmış ve uyum yasaları çıkartılmıştır. Ak Parti döneminde de devam eden AB'ye uyum çabaları, sivil-asker arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. Zira AB'nin belirlediği Kopenhag kriterlerinde askerin sivil idaredeki hâkimiyeti kabul edilmemektedir. 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde TSK'nın yayımladığı e muhtıra ile ordunun siyasete müdahale etme çabaları devam etmiştir. 2010 Anayasa değişikliği ile AB uyum yasalarının da verdiği güçle ordu ve sivil arasındaki güç dengesi, siviller lehine değiştirilmiştir. Ordunun siyaset üzerindeki gücü azaltılmıştır (Zengin ve Önder, 2020: 364).

Ak Parti'nin iktidara geldiği ilk dönemde Türkiye'nin dış politika önceliğini, 1999 Helsinki zirvesinde başlayan AB stratejisi oluşturmuştur. 2004 Yılında gerçekleştirilen Kopenhag zirvesinde Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlanması kararı verilmiş ve 2005 yılında üyeliğin ilk aşamasını oluşturan tarama sürecine geçilmiştir. Ancak 2006 yılında, Türkiye'nin GKRY'ye deniz ve hava sahasını açmadığı sürece AB'ye giriş için belirlenen fasılların açılmayacağı ve açılan fasılların kapatılmayacağı ilan edilmiştir (AB Başkanlığı, 2020). 2002 Seçimlerinden önce ilan edilen manifestoda Ak Parti'nin dış politikaya çok fazla eğilmediği görülse de AB'ye girme planlarının hayal kırıklığı yaratması, 2006 yılından sonra dış politikanın yön değiştirmesine sebep olmuştur. Turgut Özal'ın dış politikaya bakışına benzer şekilde yaşanan değişim, Turgut Özal döneminde olduğu gibi dış politikanın “Yeni Osmanlılık” şeklinde tanımlanmasına yol açmıştır. Ancak Ak Parti bu söylemi emperyal bir algı oluşturacağı düşüncesiyle kabullenmekten kaçınmıştır. Öte yandan Ak Parti'nin dış politikası üzerine yapılan çalışmalar, İslam dinine ve Osmanlı geçmişine yapılan atıflar dolayısıyla Yeni Osmanlılık tanımını kullanmaktadır (Tüysüzöğlu, 2013: 306). Diğer bir bakışa göre Türkiye, Ortadoğu ile ilişkilerini derinleştirerek AB ile ilişkilerde avantaj elde etmeyi arzulamıştır (Çomak, 2011: 470).

2.7.1 Mart Tezkeresi

Ak Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte dış politika yapımında bizzat Erdoğan, Abdullah Gül, Ali Babacan ve danışman olarak Ahmet Davutoğlu etkin rol oynamıştır. Stratejik Derinlik Doktrini ile dış politikayı dışardan yönlendiren Davutoğlu, 2009 yılında doğrudan Dışişlerinin başına geçecektir. Ak Parti'nin iktidara geldiği dönem, ABD'de yaşanan 11 Eylül saldırılarından etkilenmiştir. Zira ABD, 11 Eylül'den sonra Irak ve Afganistan'ı terörist faaliyetlerden ötürü işgal etmiştir. Bu sebeple ABD, Irak işgali sırasında Saddam'ı Kuzey'den vurabilmek için Türkiye'den topraklarını kullanma talebinde bulunmuştur. Literatüre 1 Mart tezkeresi olarak geçen TBMM oylamasında, 264 vekil onay vermiş ve 250 vekilin ret oyu kullanmış ancak karar meclisten geçmemiştir. Kararın geçmesi için Türkiye'nin iç hukukunda aranan şart çoğunluğun

sağlanmasıdır. Ancak seçimlerde oy kullanan 19 çekimser de dahil edilince basit çoğunluk için 267 vekil şartı aranmıştır. 1 Mart tezkeresi Ak Parti tarafından desteklenmiş olsa da meclisteki 363 vekilinin bu konudaki görüş ayrılığından dolayı ancak 264 Ak Parti'li vekil tarafından onaylanmıştır (Babacan, 2018: 26). 1 Mart tezkeresinin geçmeyişiinde dolayı ABD ile ilişkilerin gerilmesi, ABD Hava Kuvvetleri'nin Türk hava sahasını kullanmasını içeren ikinci tezkerenin meclisten geçirilmesiyle yumuşatılmak istense de 1 Mart tezkeresi, Türkiye ve ABD ilişkilerinde bir kırılma olarak kabul edilmektedir. 19 Mart'ta ikinci tezkerenin geçmesinden beş saat sonra ABD, Türk hava sahasını kullanarak Irak'a hava saldırısı gerçekleştirmiştir. (Milliyet, 2003).

1 Mart tezkeresi, ABD askeri personeli ve teçhizatının Türk topraklarını kullanmasına izin vermenin yanında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin de Kuzey Irak'a gönderilmesini içermektedir. 1. Körfez Savaşı'na fiilen katılmayan Türkiye, bedelini Kuzey Irak'ta otonom bir Kürt oluşumuna seyirci kalarak ödemiştir. 1 Mart tezkeresinin meclisten geçmesini isteyen kanat, ABD'den 30 milyar dolarlık bir yardım ve TSK'nın PKK ile mücadelesi için Kuzey Irak'ta konuşlanabilmesini talep ederek ABD'nin işgali sonrası oluşacak konjonktürde Türkiye'nin bölgede hâkim bir konuma gelmesini arzu etmiştir (Balcı, 2018: 294). Diğer taraftan tezkerenin geçmesine karşı olan grup, 1. Körfez Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin aldığı ekonomik darbenin koalisyon güçleri tarafından karşılanmamasını ve bu savaş sonrası Kuzey Irak'ta otonom bir Kürt bölgesinin kurulmasını argüman olarak göstermiştir. Aynı zamanda o dönemde Türkiye kamuoyunda savaş karşıtı söylemler hâkim olmuştur. Kamuoyunun bu tavrı, meclisin hareket alanını kısıtlamıştır. Aslında Türkiye, 2003 yılında S. Arabistan, Ürdün, İran, Suriye ve Mısır Dışişleri Bakanlarıyla bir araya gelerek savaş önleme çabasında bulunmuştu ancak bu Türkiye'nin bölgesel bir rol oynama çabasından öteye gitmemiştir. 1 Mart tezkeresinin geçmemesi sonrası Türkiye-ABD ilişkileri gerilmiştir. Türkiye'nin Irak Süleymaniye'deki karakolu, ABD'li askerler tarafından basılmış ve 11 Türk askerinin başına çuval geçirilmesi hadisesi yaşanmıştır. Bu olay Türkiye'deki Amerikan karşıtlığını hiç olmadığı kadar artırmıştır (Tür, 2009: 601-603). Ayrıca 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle birlikte Kuzeyde bir Kürt otonom bölgesi inşa edilmiş ve bu da Türkiye açısından bir iç güvenlik problemine dönüşmüştür.

2.7.2 Komşularla Sıfır Sorun ve Yumuşak Güç

Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik Doktrini, Ak Parti'nin benimsediği dış politikanın merkezinde yer almıştır. Stratejik Derinlik Doktrini, Ahmet Davutoğlu'nun 2009'da Dışişleri Bakanlığı ve 2014-2016 yılları arasında Başbakanlığı boyunca da devam ettirmiştir. Stratejik Derinlik Doktrini'nin Ortadoğu'ya bakışı ise şu şekildedir:

“ Büyük devletler Ortadoğu'da hesaplaşıp, biz sonra pozisyon alalım. Bu değişti. Çünkü Irak örneğinde olduğu gibi, anladık ki menüyü görmeden fatura ödüyoruz. Ortadoğu'da ya varsınız ya yoksunuz. Yoksanız kendi sınırlarınız içinde Ortadoğu sizi etkilemeye başlar. Dış ilişkilere kendi çeşnimizi katma özgürlüğümüzü gösterme imkânımız mevcut. İslam ülkeleriyle yakınlığımız bizi AB gözünde daha makul hale getiriyor. ABD'nin Ortadoğu'daki ekseninin azaldığı dönemde yeni bir güç eksenini yaratabiliriz. Bu eksen ne İsrail ne İran ne de başka bir ülkeyi hedef alacak. Bu, bölgemizin en büyük iki ülkesinin kuzeyden güneye, Karadeniz'den Nil vadisine kurduğu bir demokrasi eksenini olacak” (Bayhan, 2012: 163).

Davutoğlu, Türkiye'nin merkez ülke olduğunu belirterek Ortadoğu'da geliştirdiği politikaların büyük güçler etrafında şekillenmeyeceğini ve Türkiye'nin bağımsız bir aktör olarak bölgeye yaklaşacağını belirtmiştir. İngiltere'nin Irak'taki ve Fransa'nın Suriye'deki sömürge geçmişi, Almanya'nın Irak'a demiryolu projesine uzanan politikaları, Putin sonrası Rusya'nın Avrasya planı ve süper güç ABD'nin Büyük Ortadoğu Politikası, Davutoğlu'nun stratejik derinliğinde yer alan Türkiye'nin Ortadoğu'daki parametreleri olarak ele alınmıştır (Davutoğlu, 2013: 396). Davutoğlu'ndan önce Türkiye'deki dış politika algısı iç sorunlardan etkilenmiş ve adeta iç sorunların uzantısı gibi değerlendirilmiştir. Davutoğlu ile komşularla yabancılaşıma son bulmuş ve önyargılar bir kenara bırakılarak coğrafya temelli bir dış politika anlayışına geçilmiştir. Bu anlamda Türkiye, komşularla sıfır sorun olarak adlandırılacak bir dış politika benimseyerek çatışmalardan uzak kalmak istemiştir (Aras, 2009: 129-130).

Ak Parti iktidara geldikten sonra Türk dış politikası, Ortadoğu jeopolitiğine kaymaya başlamıştır. Kemalist idarenin aksine Ak Parti'nin karar vericileri İslam ülkeleriyle yaklaşarak bölgede Türkiye'nin merkez ülke olmasını arzulamıştır. Bu fikir Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin aktif dış politika arayışının da bir sonucudur. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelmesi, Batı ülkeleri tarafından da desteklenmiştir. Zira özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra radikal İslam'ı kendisine düşman olarak seçen ABD, Türkiye'nin bölgede demokrasinin ve ılımlı İslam'ın yaygınlaşması için bir model ülke olacağını inanmıştır. ABD ile Türkiye'nin çıkarları bu ölçü baz alındığında Arap Baharı sürecine kadar örtüşmüştür (Efegil, 2016: 146). 11 Eylül öncesi Dışişleri Bakanlığı yapan İsmail Cem, Türkiye'nin İslami gelenekleri, demokratik kurumlar, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ve laiklik ile bütünleştirmiş bir ülke olarak komşuları için model ülke olduğunu belirtmiştir (Kirişçi, 2013: 161).

Davutoğlu döneminde Türkiye aktif olarak yumuşak güç unsurunu kullanmak istemiştir. Türkiye, Müslüman ülkelerin liderliğini yapmış Osmanlı'nın merkez bakiyesindeki ülke olarak İslam coğrafyası ile tarihsel etkileşimini kullanarak ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Yumuşak gücün tanımını Joseph Nye şu şekilde yapmaktadır:

Yumuşak güç, istediğini zor kullanmak veya para vermek yerine kendine çekme yoluyla elde etme becerisidir. Bu bir ülkenin kültürünün, siyasi liderlerinin ve politikalarının cazibesinden gelir. Politikalarımız başkalarına meşru görüldüğü zaman yumuşak gücümüz artar (Nye, 2005: 5-6).

Türkiye'nin güçlü tarihsel yapısı, Soğuk Savaş sonrası oluşan boşlukta yumuşak gücün aktif bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır. Bu kapsamda TİKA 1992 yılında kurulurken onu 2007 yılında Yunus Emre enstitüsü takip etmiştir. Bu kurumlar, Türk Kültürünün tanıtılması, Türkiye'nin yurtdışında sahip olduğu kültürel eserlerin onarılması ve korunması gibi faaliyetleri yürütmektedir. Ayrıca Türkiye yine bu kapsamda Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü'nü kurarak Türkiye'nin imajını uluslararası alanda artırmayı planlamıştır (Çavuş, 2012: 31). Türkiye'nin devlet televizyonu olan TRT'nin Kürtçe ve Arapça yayın yapan kanallar kurması da bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Ortadoğu ile ilişkiler, uluslararası ilişkilerin savaş dışı argümanlarının aktif bir şekilde kullanılmasıyla birlikte, Arap Baharı sürecine kadar olumlu bir havada seyretmiştir.

ABD'nin şer ittifakı olarak ifade ettiği İran ve Suriye ile ilişkiler, Davutoğlu'nun komşularla sıfır sorun politikası sayesinde ilerlemiş ve İran, ABD karşısında desteği Türkiye'den görmüştür. İran ve Suriye'nin 1990'lı yıllarda PKK'yı desteklemeleri, Türkiye ile yaşanan gerilimin Türkiye açısından ana kaynağı olmuştur. Ancak Öcalan'ın yakalanması ve Suriye'de babasına nazar daha ılımlı olan Beşar Esad'ın iktidara gelmesi ilişkilerin gelişmesinde önemli parametreler olmuştur.

Suriye'nin Ortadoğu'ya açılan bir kapı olduğuna inanan Ak Parti iktidarı, Suriye ile var olan sorunların karşılıklı güvene dayalı bir şekilde çözülmesi gerektiğine inanmıştır. 1990'lı yıllarda Hafez El Esad'ın PKK'yı barındırması ve PKK ile mücadelede Türkiye'nin ABD'den yeterli destek görememesi Türkiye ile İsrail'in yakınlaşmasını sağladığı ölçüde, Suriye'nin Türkiye'den uzaklaşmasına sebep olmuştur. Suriye'nin Türkiye ile çatışma halinde olması, Golan tepelerini işgal altında bulunduran İsrail'e karşı elini zayıflatmıştır. Oysaki Davutoğlu'nun aktif olduğu dönemde Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan nispeten bozulma, İsrail'i bölgede yalnızlaştırırken Suriye'nin elini güçlendirmiştir. Türkiye, İsrail ve Suriye arasında gerçekleştirilen barış görüşmelerinde ara bulucu bir rol üstlenirken Lübnan'da yaşanan devlet başkanlığı krizine de yapıcı yaklaşmıştır. Ak Parti'nin Ortadoğu politikasına Osmanlı tarihsel perspektifinden bakması, Arap dünyası ile yakınlaşmaya ve dolayısıyla Arap dünyasının en önemli sorunu olan Filistin sorununa Türkiye'nin sahip çıkmasını sağlamıştır (Aydın ve diğerleri, 2012: 69).

İsrail ile ilişkilerdeki en önemli kırılma noktası 2009 yılında yaşanan Davos krizi olmuştur. İsrail'in Gazze'ye gerçekleştirdiği saldırılara tepki gösteren Türkiye'nin en net tepkisi Davos'ta verilmiştir. Davos Ekonomi Zirvesi'ne Türkiye'yi temsilen katılan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez'in yüzüne karşı "siz öldürmeyi iyi bilirsiniz" şeklinde çıkışması dünya kamuoyunda gündeme gelirken, Recep Tayyip Erdoğan'ın ve dolayısıyla Türkiye'nin Arap dünyasındaki itibarını artırmıştır. Bu olay Türkiye ile İsrail arasındaki 1990'lı yıllardaki müttefiklik ilişkilerinin sorgulanmasına sebep olmuştur. İsrail ile yaşanan bir diğer kriz ise Gazze'ye insani yardım götüren bir geminin (Mavi Marmara) uluslararası sulara İsrail tarafından saldırıya uğramasıyla yaşanmıştır. Bu saldırılarda 9 Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Türkiye saldırıya sert tepki vermesine rağmen bu yaşanan olayı Türkiye ile İsrail arasındaki bir problem olarak yansıtmamış ve gemide farklı etnik gruplardan insanın hayatını kaybetmesi münasebetiyle meseleyi uluslararası bir kriz haline getirme politikası izlemiştir. Türkiye'nin Filistin meselesine sahip çıkması ve Erdoğan'ın Mavi Marmara krizine karşı uluslararası bir soruşturma açılmasını istemesi, Erdoğan'ın Arap dünyasındaki liderlik popülaritesini artırmıştır (Ulan, 2011: 470).

Türkiye'nin Ak Parti iktidarıyla birlikte Ortadoğu ile ilişkilerini geliştirmeye başlaması, Arap Baharı sürecine kadar Ortadoğu ülkeleriyle gerçekleştirilen ticaret hacmini 63 milyar dolar seviyesine yükseltmiştir. Ak Parti'nin iktidara geldiği yıl olan 2002'de Ortadoğu ülkelere gerçekleştirilen ihracat miktarı yaklaşık 3,5 milyar dolar iken, 2012 yılına gelindiğinde bu rakam yaklaşık 42,5 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Aynı şekilde Türkiye'nin ithalat rakamları da artış gösterirken, 2012 yılından bakıldığında Ortadoğu ülkelerinden yapılan ithalatın ihracata oranla yarı yarıya daha az olduğu

görülmektedir. Bu rakamlar, Ortadoğu ülkeleriyle geliştirilen ekonomik ilişkilerin Türkiye'nin toplam ticaretteki payına da yansıdığını göstermektedir. 2002 Yılında Ortadoğu ile gerçekleştirilen ticaretin toplam ticarete oranı %6,6 seviyesindeyken, 2012 yılında yaklaşık on puanlık bir artış ile %16,4 seviyesine kadar yükselmiştir.

Tablo 4. Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri Dış Ticaret Rakamları (2002-2012)

Yıllar	İhracat (Milyon dolar)	İthalat (Milyon dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon dolar)	Toplam Ticarette Payı (Milyon dolar)
2012	42.451	21.410	63.681	16.4
2011	27.934	20.439	48.373	12.9
2010	23.294	13.010	36.304	12.1
2005	10.184	6.066	16.254	8.6
2002	3.439	2.321	5.760	6.6
2000	2.572	3.373	5.945	7.3

Kaynak: TÜİK

Türkiye, komşularla sıfır sorun bağlamında Bosna ve Sırbistan da dahil olmak üzere tüm komşuları ile ekonomik iş birliğini artırmaya başlamıştır. Suriye ile ortak Bakanlar Kurulu oluşturulmuştur. Bu süreç sonrası başlarda retorik olarak ifade edilen eksen kayması ve Osmanlılık söylemleri açıktan ifade edilmeye başlanmıştır. Diğer yandan Türkiye Ortadoğululaşıyor eleştirileri yapılmıştır (Boran, 2020: 38).

2.8 Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Politikası

Ortadoğu'da yaşanan Arap Baharı süreci, Türk dış politikasını derinden etkilemiştir. Arap Baharı'nın başlangıcı olarak 2010 yılında Tunus'ta başlayan protestolar gösterilmektedir. Bu tarihten sonra Arap coğrafyasındaki sivil halk, Ortadoğu'daki kökleşmiş diktatörlere karşı ayaklanmıştır. Kökleşmiş diktatörler, lidere bağlı dış politika ile ülkeler arası ilişkilere yön verirken, Arap Baharı'nın ortaya koyacağı değişim Türkiye gibi bölge ülkeleri açısından bir fırsat olarak görülmüştür. Zira lider kadroda yaşanacak değişim, kökleşmiş düşmanlıkların bitirilmesine de katkı sağlayabilirdi. Özellikle Ak Parti iktidarıyla birlikte Arap coğrafyasına komşularla sıfır sorun ölçeğinden bakan bir dış politika anlayışı, Türkiye'yi Arap Bahar'ı ile başlayan değişim ve dönüşüm hareketlerinin başat aktörü haline getirmiştir. 1922 yılında Osmanlı saltanatının dağılmasından yaklaşık yüz yıl sonra Türkiye, ekonomik ve siyasi başarısının da vermiş olduğu bir özgüvenle Türkiye'nin liderliğini Müslümanlar arasında ahlaki, siyasi ve ekonomik bir itici güç olarak konumlandırmaya çalışmıştır (Cook, 2017: 236).

11 Eylül sonrası Türkiye'nin Ortadoğu ile yakınlaşması, Türkiye'ye olan güveni artırmış ve Arap dünyasının yaklaşık %80'i Türkiye'ye karşı olumlu bir yaklaşım benimsemiştir. Arapların Türkiye'ye karşı değişen algısında, Arap karşıtı, Batıcı, Seküler geçmişe sahip partilerden ziyade Osmanlı ve İslam tarihine vurgu yapan Ak Parti'nin iktidara gelmesi önemli bir faktör olmuştur. Otoriter rejimlerle yönetilen Ortadoğu ülkelerinden bakıldığında Türkiye, demokratikleşmiş ve ekonomik dönüşümünü tamamlamış bir ülke havası estirmektedir. Ayrıca her ne kadar İslami Arka plana dayanan bir siyasi parti iktidarda olsa da Türkiye, seküler, İslamcı, milliyetçi gibi toplumun birçok

farklı ögesini bir arada tutacak dengeyi sağlayabilmiştir. Önceki bölümlerde de değinildiği gibi 1 Mart tezkeresinin geçmemesi sonrası ABD'nin Irak işgalinde Türkiye topraklarının kullanılmasına izin verilmeyişi ve Başbakan Erdoğan'ın Filistin meselesine sahip çıkan duruşu, Arap dünyasının Türkiye'ye ve lider olarak Erdoğan'a bakışını olumlu yönde değiştirmiştir (Salem, 2010: 1).

Türkiye, Arap dünyasında oluşturduğu olumlu imajı korumak için Arap Baharı sürecinde demokratik talepleri olan Arap vatandaşlarının yanında yer almayı tercih etmiştir. Türkiye'nin 2011'e kadar Ortadoğu ülkeleriyle kurduğu güçlü iletişimi, Arap Baharı sürecinin doğurduğu kaos ortamında devam ettirmek güç hale gelmiştir. Türkiye Tunus, Mısır ve Libya'da halk hareketlerine tereddüt etmeksizin destek vererek ilkeli bir süreç yönetirken, Arap Baharı sürecinde karşı devrim hareketleri görülmüş ve Ortadoğu ülkelerinde istikrarsızlık ön plana çıkmıştır. Komşularla sıfır sorun ilkesinin uygulandığı Ortadoğu'da Arap Baharı sonrası oluşan istikrarsızlık, barış ve refaha dayanan Türk dış politikasını savaş ortamı ile karşı karşıya bırakmıştır. Suriye ile vizelerin kaldırılması ve sınırdaki mayınların temizlenmesi gibi birçok olumlu adım atılmasına rağmen devrim hareketlerinin Suriye'ye de sıçraması, Türkiye'nin Arap Baharı'nın açmazları ile sınırında yüzleşmesine neden olmuştur. Türkiye, Soğuk Savaş sonrası yaşanması gerektiğine inandığı demokratik değişim sürecinin, geç de olsa tecelli ettiğini düşünerek demokrasiye geçişin kaçınılmaz olduğu şeklindeki inancını, kardeş Müslüman ülke sıfatıyla İslam ülkelerine çağrıda bulunarak göstermiştir (Duran ve Özdemir, 2012: 186-188). Liberal demokrasilerin ayakta kalan ve tüm meydan okumaları yenen bir sistem olduğu ve nihai insani hükümet sistemi olduğu Fukuyama'nın 1992'de yazdığı Tarihin Sonu ve Son İnsan kitabında da ortaya konmuştur (Fukuyama, 2016: 1).

Arap Baharı sürecinin yaşandığı yıllarda Türkiye, bir yandan PKK terörüyle mücadelede çözüm sürecini işletirken, diğer yandan FETÖ ile mücadele etmeye başlamıştır. Arap Baharı sürecinin Türkiye'ye taşınma senaryosu ise 2013 yılında Gezi Olaylarında ortaya çıkmıştır. Suriye'de İslami referanslı terör örgütü DEAŞ'ın yükselişi özellikle Batı dünyasında endişeleri artırırken FETÖ, Türkiye'nin MİT tırları ile DEAŞ'a silah taşıdığı şeklinde haberler yaparak Türkiye'yi teröre destek veren ülke konumuna düşürmek istemiştir. Türkiye, müzakere yoluyla PKK ile mücadele ederken PKK, silah bırakma yerine hendekler kazarak Türkiye'nin güneydoğusunu karargâh haline getirmiştir. Müzakerelerin devam ettiği günlerde PKK'nın 2 polisi evinde şehit etmesi, çözüm sürecini bitirmiş ve devletin PKK'ya karşı sınırlar içerisinde başlayıp sınır ötesini uzanan bir mücadeleye girişmesini sağlamıştır. Diğer yandan FETÖ'nün 2016 15 Temmuz'unda gerçekleştirdiği başarısız darbe girişimi ise Türkiye açısından bardağı taşıran son damla olmuştur. Bu darbe girişimi, Türkiye ile ABD ile ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Türkiye 2016 yılından itibaren özellikle Suriye meselesinde, adımlarını sertleştirmiştir.

Arap Baharı süreci ile gerek Türkiye'nin dış politikasında yaşanan değişim gerek oluşan yeni konjonktür ve gerekse Ortadoğu'daki istikrarsız ortam Türkiye'nin bölgeyle olan ticari ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Libya, Yemen, Suriye, Mısır ve Irak gibi ülkelerde meydana gelen değişim ve istikrarsızlık ortamı, dış ticaret verilerine olumsuz etkide bulunmuştur. Arap Baharı öncesinde yükselerek 2012 yılında 42 milyar dolar

seviyesini gören Ortadoğu'ya yapılan ihracat miktarı, Arap Baharı'nın etkisiyle birlikte gerilemeye başlamıştır. Tablo 5'te de görüldüğü gibi Türkiye'nin Arap baharı sonrası Ortadoğu'ya ihracat miktarı azalış eğilimindedir. Aynı şekilde ithalat miktarı da azalış göstermiştir. 2020 Yılında pandeminin de etkisiyle birlikte ihracat 31 milyar dolar, ithalat ise 20 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ortadoğu ülkeleri ile yapılan ticaretin toplam ticarete oranı ise ihracat rakamları gibi azalış göstermiştir. En yüksek 2012 yılında %16,4 olarak ölçülen bu rakam, 2020 yılına gelindiğinde %13,2'ye gerilemiştir.

Tablo 5. Arap Baharı Sonrası Ortadoğu ile Dış Ticaret Rakamları

Yıllar	İhracat (Milyon dolar)	İthalat (Milyon dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon dolar)	Toplam Ticarete Payı (Milyon dolar)
2020	31.339	20.274	51.613	13.2
2019	35.009	16.088	51.097	13
2018	32.402	18.923	51.325	12.5
2017	38.221	20.465	58.686	14.5
2016	33.869	14.236	48.105	13.6
2015	34.255	14.428	48.683	13.3
2014	39.484	21.627	61.111	14.6
2013	39.103	23.171	62.274	14.7

Kaynak: TÜİK

2.8.1 Suriye Krizi

Arap Baharı sonrası Türkiye'nin Ortadoğu politikasına yapılan en önemli eleştiri, komşularla sıfır sorun planının herkesle soruna dönüştüğü şeklinde olmuştur. Türkiye, Arap ülkelerinde gerçekleşen değişim hareketlerine uluslararası güçler tarafından askeri güç uygulanarak müdahale edilmesine karşı çıkmıştır. Türkiye, Libya'da Kaddafi'nin kendi vatandaşlarına uyguladığı orantısız güç sonrası harekete geçen uluslararası güçlerin Libya'ya müdahalesine sıcak bakmamıştır. Arap Baharı süreci Suriye'ye sıçradığında ise Türkiye'nin görüşlerinde değişiklikler yaşanmıştır (Füller, 2017: 257). Türkiye, Arap Baharı'nın Tunus'ta başladığı günlerde meselenin Suriye'ye de sıçrayacağı düşüncesiyle Esad'ı demokratik reformlar gerçekleştirmesi konusunda uyarmıştır. Arap Baharı öncesinde Esad ile güçlü dostluk bağı kuran Türkiye, Esad'ı ikna edebileceğini düşünmüştür. Türkiye, Esad'ı şiddeti durdurup istenilen reformları gerçekleştirmesi için defalarca uyarmıştır. Ancak Esad'ın sözlü olarak siyasi partilerin kurulmasına izin vereceğini söylemesine rağmen talepleri gerçekleştirmemesi, Türkiye ile Suriye ilişkilerinin gerilmesine sebep olmuş ve Türkiye'nin askeri müdahale fikrini desteklemesine kadar ilerlemiştir (İlgıt ve Davis, 2013).

Esad'ın Arap Baharı'nda demokratik taleplerle sokağa çıkmış sivillere yönelik silahlı saldırılara girişmesi, binlerce sığınmacının Türkiye'ye doğru hareket etmesine sebep olmuştur. Türkiye bu sığınmacılara sahip çıkarak yaralıları hastanelerde tedavi altına alırken, bir taraftan da Esad'a şiddete son vermesi için baskı yapmaya başlamıştır. Türkiye, Esad'ın saldırılarından kaçan Suriyeli sivil halk için Suriye'nin kuzeyinde bir uçuşa yasak bölge kurulmasını talep etmesine rağmen bu dönemde uluslararası desteği arkasına alamamıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerde kırılma noktası ise 2012 Haziran ayında bir Türk

F-4 Fantom jetinin Suriye tarafından düşürülmesi (NTV, 2012) olmuştur. Suriye'nin bu eylemi sonrası Türkiye ile Suriye arasındaki ilişki tamamıyla düşmanlık seviyesine düşmüştür (İslam, 2016: 20). Türkiye, Şam büyükelçisini mart ayında geri çekerek sivil katliamlar gerçekleştiren Esad'a karşı yaptırımlara başlamıştır (Milliyet, 2012).

Suriye'nin 2013 yılında kimyasal silah kullanarak sivilleri katletmeye başlaması, ABD'nin kırmızıçizgi olarak kabul ettiği bir saldırı şekli olmuştur. Ancak ABD, Guta'da gerçekleştirilen kimyasal silah saldırısına karşı sert tepki verip Esad'a müdahale edilmesine yönelik açıklamalar yapmış olsa da Suriye'ye doğrudan ABD askerlerinin müdahale etmesine yanaşmamıştır. BM Güvenlik Konseyi'nde Rusya ve Çin'in varlığı ise rejimin yargılanması noktasındaki oylamaların veto edilmesine sebep olmuştur (Özcan, 2020).

Suriye'deki çatışmalar vekâlet savaşlarının önünü açmıştır. Ortadoğu'daki siyasal ayrımın en belirgin olanı mezhep temelli Şii ve Sünni ayrımıdır. Ancak Şii yahut Sünni bloğun katıksız bir şekilde dostluk içerisinde yer aldıkları söylenememektedir. Zira İran Şiiliği ile Suriye Nusayri'liği arasında İslam devleti ve laik devlet gibi keskin ayrımlar mevcuttur. Diğer yandan Katar dışındaki Körfez ülkelerinin desteklediği Selefilik ile Katar ve Türkiye'nin desteklediği Müslüman Kardeşler birbirinden oldukça farklıdır. Bu grupların dışındaki radikaller ise İslam'ı bambaşka bir forma dönüştürmüştür. Suriye özelinde değerlendirildiğinde özellikle Sünni gruplar içerisinde farklı düşüncedeki formların aynı blokta yer alabildiği de görülmüştür (Bingöl, 2013: 38).

Suriye'deki istikrarsızlık, bir taraftan Türkiye tarafından da desteklenen Özgür Suriye Ordusu gibi muhalif grupların oluşturduğu askeri yapıyı ortaya çıkartırken, diğer yandan boşluktan faydalanan El Kaide bağlantılı örgütler de Suriye'de aktif olarak yer almıştır. Sonraki süreçte El Kaide bağlantılı bu örgütler birleşerek Irak Şam İslam Devleti'ni (DEAŞ) kurmuşlardır. DEAŞ'ın Irak'ta ve Suriye'de oluşan otorite boşluğu ile Ebubekir El Bağdadi önderliğinde Halifelik ilan ederek bölgede hâkimiyet kurması, uluslararası arenada bir güvenlik sorununa yol açmıştır. Örgütün lideri olan El Bağdadi, halifeliğini ilan ettikten sonra dünya üzerinde terör örgütü olarak kabul edilen muhtelif gruplar Bağdadi'ye biatlerini ilan etmişlerdir. Nijerya Boko Haram örgütü, Lübnan'da Özgür Baalbek Sünniler Tugayı, Mısır'daki Ensar Beytül Makdis, Filipinler'deki Ebu Seyyah ve Libya'daki Ensar el-Şeriat, DEAŞ'a bağlılığını ilan eden gruplar olmuştur (Dolunay et al., 2016).

Ek 1'deki haritada da gözüktüğü gibi 2014 yılının ilk 6 ayında DEAŞ'ın Suriye ve Irak'ta, Felluce, Rakka, Tikrit ve Musul gibi önemli şehirlerde varlık göstermesi ve bir anda azami direniş ile bölgede yükselmesi tehdit algısını artırmıştır. 2014 Ağustos ayında DEAŞ'ın Irak'ta Kürt şehri olan Erbil'e ve Sincar'a dayanması, ABD hava kuvvetlerini harekete geçirmiştir (Abouzeid, 2018: 6). DEAŞ'ın, Türkiye'de ve Avrupa ülkelerinde gerçekleştirdiği bombalı eylemler, Esad'ın saldırılarına gölge düşürmüş ve DEAŞ, ABD önderliğinde terörle mücadele için çok taraflılık çerçevesinde kurulan Koalisyon güçlerinin temel hedefi haline gelmiştir. DEAŞ ile mücadele iki kısımda değerlendirilmektedir. Birincisi Suriye ile 911 km sınıra sahip Türkiye'nin doğrudan angajman kuralları çerçevesinde ele aldığı tedbirlerdir. Bu tedbirler caydırıcılık sağlamak için meşru müdafaa ilkesi doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Zira DEAŞ'ın yükselişe geçmesi ile Türkiye'nin

birçok noktasında canlı bomba saldırıları gerçekleştirmeye başlamıştır. İkincisi ise Türkiye'nin de aralarında bulunduğu ABD önderliğinde oluşturulan uluslararası koalisyonun ele aldığı tedbirlerdir. Bu tedbirler, uluslararası terör örgütü olarak kabul edilen DEAŞ'ın geriletilmesi ve yok edilmesine yönelik tedbirler olmuştur (Yeşiltaş, ve diğerleri, 2016: 63).

ABD, Suriye'de başlattığı eğit-donat programı ile Esad'a karşı oluşturulan Özgür Suriye Ordusu'na (ÖSO) bağlı savaşçıları desteklemiştir. Ancak 2014 yılına gelindiğinde DEAŞ'ın bölgede güçlenmesiyle ABD, eğit-donat programını değiştirmiş ve yardımların DEAŞ ile mücadele kapsamında verileceğini duyurmuştur. Bu söylem ile ABD'nin desteğini kaybeden ÖSO zayıflamış ve DEAŞ ile mücadele adına ABD'nin desteğini alan PKK'nın Suriye uzantısı PYD/YPG güçlenmeye başlamıştır. ÖSO ilerleyen süreçte Türkiye tarafından yeniden yapılandırılmış ve Türkiye'nin Suriye'deki terör örgütlerine karşı operasyonlarında mücadele eden bir örgüt haline gelmiştir (BBC, 2018). ABD'nin PKK uzantısı PYD ile Suriye'de iş birliğine gitmesi, Türkiye tarafından tehdit olarak algılanmıştır. ABD, DEAŞ'a karşı mücadele etmesi için PYD'ye 20 bin tırdan fazla silah göndermiştir (Yenişafak, 2018). PYD'ye gönderilen bu silahların DEAŞ sonrası Türkiye'ye karşı kullanılacağı düşüncesi, Türkiye'yi tedirgin etmiştir. DEAŞ'a karşı oluşturulan Koalisyon güçleri, Suriye'de PYD'yi destekleyerek DEAŞ'a karşı önemli ilerlemeler kaydetmiştir. DEAŞ'tan boşalan yerlere ise PYD'nin yerleşmesi sağlanmıştır. (The Global Coalition, 2019).

Arap Baharı süreci, Türkiye'nin iç güvenliğini tehdit eden Kürt sorununun da alan bulmasını sağlamıştır. Bir taraftan içerde Kürtlerin devlet ile barıştırılması siyaseti güdülürken, diğer yandan Suriye'de PKK uzantısı bir örgütün kantonlar ilan etmesiyle Türkiye'nin güney sınırları tehdit ile karşı karşıya kalmıştır. Irak'ta ise ABD'nin işgali sonrası oluşturulan Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi, 2017 yılına gelindiğinde Türkiye'nin kesin bir dille karşı çıktığı bir bağımsızlık referandumuna kalkışmıştır. Türkiye'nin güneyinde bir Kürt devleti inşa etme düşüncesi, çözüm süreci ile PKK sorununu aşmaya çalışan Türkiye'yi daha büyük sorunlar ile karşı karşıya bırakmıştır.

Suriye'deki iç savaşa müdahil olan Rusya, bölgedeki dengeleri büyük oranda değiştirmiş ve Türkiye destekli muhalifler alan kaybetmeye başlamıştır. ABD başta olmak üzere Batı'nın Suriye meselesinde gevşek davranması sonrası Rusya Suriye'deki çatışmaya müdahil olmuştur. Rusya, Esad'ın iktidardan uzaklaştırılmasının Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki nüfuz alanını kaybetmesine yol açacağına olan inancından ötürü iç savaşa dahil olmuş ve buradaki askeri kapasitesini sürekli artırmıştır (İnat, 2019). Rusya, Arap Baharı'nın başlangıcında önemli ilişkilere sahip olduğu Libya için BM'ye getirilen müdahale planında çekimser oy kullanmıştı. Rusya'nın Libya meselesinde çekimser kalmasıyla birlikte NATO bölgeye hava saldırısı düzenlemiş ve Rusya, ekonomik, askeri ve siyasi olarak dışlanmışlık hissetmiştir. Bu sebeple Rusya, Suriye, Irak, İran ve Mısır'da ABD'yi dengelemek için aktif bir pozisyon almıştır. BM'ye getirilen otoriter rejimlerle müdahale ve yaptırım kararları Rusya'nın vetosu ile karşılaşmıştır. Putin döneminde gerçekleşen paradigma değişimi, Rusya'nın eski Sovyet bölgelerinde yeniden aktif olma

siyasetinin benimsenmesini sağlamıştır. Rusya yeni dönemde savunmacı pozisyonu terk edip karşı atak statüsünü benimsemiştir (Derman, 2016: 385).

Suriye’de koalisyon güçlerinin vekil aktör olarak kullandığı PYD, Suriye’nin kuzey bölgesinden Akdeniz’e kadar uzanan bir hatta kantonlar ilan etmiştir. Türkiye, gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı harekâtı ile bir yandan sınırdaki DEAŞ ile savaşmış, diğer yandan da PYD’nin Akdeniz ile bağlantısını kesmiştir. DEAŞ’ın yükselişi, Avrupa’nın birçok kentlerinden bombalı saldırıları doğururken, en büyük zararı ise DEAŞ ile Suriye’de sınır haline gelen Türkiye görmüştür. DEAŞ, bir yandan Türkiye’de gerçekleştirdiği bombalı saldırılar ile iç istikrarsızlığı hedeflerken, diğer yandan etnik bir kriz çıkartarak PYD ile çatışmasında üstünlük kazanmak istemiştir. TSK’nın Cerablus, Azez ve Çobanbey’deki DEAŞ noktalarına karşı gerçekleştirdiği Fırat kalkanı harekâtı ile DEAŞ’ın Türkiye ile sınır bağlantısı kesilmiştir (Yeşiltaş ve diğerleri, 2017: 13). Bu harekâtı daha sonra PYD işgali altındaki Afrin’e gerçekleştirilen Zeytin Dalı Harekâtı ve Fırat nehrinin doğusuna gerçekleştirilen Barış Pınarı Harekâtı takip etmiştir.

Suriye’deki krizin çözülmesi için toplanan Cenevre görüşmeleri defalarca tekrar etmesine rağmen sahada silahlı mücadelenin içinde yer almayan hiçbir örgüt yahut devlet Suriye konusunda belirleyici olamamıştır. Bunun sonucu olarak muhalifleri destekleyen Türkiye ile Esad’a destek veren Rusya ve İran, Astana’da bir araya gelerek yeni iletişim kanalı oluşturmuşlardır. Her ne kadar İdlib’de değişik zamanlarda çatışmalar yaşanmış olsa da on yıllık Suriye iç savaşına bakıldığında sahada belli başlı noktalarda Astana süreciyle birlikte Türkiye ile Rusya arasında bir diyalog kanalı kurulabilmiştir. Bunun dışındaki çalışmalar söylemsel olmaktan öteye gitmemiştir.

Suriye krizinin büyümesiyle birlikte Türkiye’de ve Avrupa’da bir sorun haline gelen sığınmacıların sayısı, Türkiye’de resmi rakamlara göre yaklaşık 3,5 milyona ulaşmıştır (Göç idaresi, 2020). Türkiye, Barış Pınarı Harekâtı ile Suriye’nin kuzeyinde uçuşa yasak bölge ilan ederek sığınmacıların bu bölgeye gönderilmesini temenni etmekteydi ancak bu fikir uluslararası desteği arkasına alamamıştır. Erdoğan BM’de yaptığı konuşmasında, Suriye’nin kuzeyinin bir hat şeklinde terör örgütü PYD’den temizlenerek 1-2 milyon Suriyelinin bölgeye geri döndürülebileceğini belirtmiştir. (Erdoğan, 2019).

EK.3’te belirtilen harita, Türkiye’nin temizlemeyi planladığı alanı ifade ederken, Rusya ile anlaşılabilmesi sonrası harekât EK.4’teki alan ile sınırlı kalmıştır. Türkiye’nin gerçekleştirdiği Barış Pınarı Harekâtı öncesi Rusya tarafından Adana mutabakatı dile getirilmiştir. 1998 Yılında terörle ortak mücadele için Türkiye ve Suriye arasında imza edilen bu anlaşmanın 2019 yılında Rusya tarafından gündeme getirilmesi, Türkiye’ye Suriye’nin kuzeyine müdahale için ruhsat verirken, diğer yandan Suriye ile Türkiye arasındaki bir anlaşmanın dikkate alınması Esad ile Türkiye arasındaki iş birliğine atıfta bulunmaktadır (BBC, 2019). Oysaki Türkiye, Suriye’de Esad’sız bir çözümden yana olduğunu her türlü platformda savunmuştur. PYD’nin Suriye topraklarının 1/3’ünü ABD desteği ile işgal etmesi Suriye’nin toprak bütünlüğünü tehlikeye atarken, Türkiye ile Suriye’ye iş birliği ortamı yaratmıştır. Bu süreç daha sonra İdlib’de çatışma ortamına dönüşmüştür. 2020 Yılında İdlib’deki çatışmalar sertleşmiş ve Türkiye’nin bölgede

bulunan askeri noktasına yapılan saldırıda 37 Türk askeri şehit olmuştur. Bu saldırı sonrası Türkiye, 2300 Esad rejimi askerini etkisiz hale getirmiştir. İdlib'deki son yaşanan çatışma ortamından sonra Türkiye'nin Suriye'de muhaliflerle birlikte kontrol ettiği alan EK.5'te gösterilmiştir.

2.8.2 Körfez Ülkeleri ile İlişkiler

11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin S. Arabistan kökenli El Kaide'yi hedef göstererek Afganistan ve Irak'ı işgal etmesi, S. Arabistan ile ABD ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. ABD'nin Sünni Saddam'ı 2003'te iktidardan indirmesiyle birlikte Şii İran, bölgede güç kazanmaya başlamıştır. 1979 İslam Devrimi ve Irak-İran savaşı sırasında olduğu gibi Türkiye'nin Körfez ülkeleri nezdinde önemi artmıştır. S. Arabistan'ın ABD'ye endeksli dış politikası bu dönemde değişime uğramış ve Türkiye gibi Ortadoğu'da bağımsız politika üretmeye çalışan yükselen bir ekonomi ile yakınlaşmak istemiştir. Körfez ülkelerinin dış politika tercihinde ABD ve İran faktörünün önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. 11 Eylül saldırıları sonrası yaşanan değişim süreci, S. Arabistan ile Türkiye ilişkilerinin Arap Baharı sürecinin ilk yıllarına kadar artış göstermesini sağlamıştır. 2009'daki Davos krizi ve Mavi Marmara baskınından sonra Türkiye'nin göstermiş olduğu duruş sadece devletler ölçeğinde değil halk nezdinde de Türkiye'nin itibarını artırmıştır (Oktav, 2013: 72-73).

Türkiye'nin hem devlet ölçeğinde hem de sivil toplum olarak Filistin meselesine sahip çıkması sonrası Erdoğan, 2010 yılında bölgedeki en prestijli ödüllere birisi olan Kral Faysal Uluslararası İslam'a Hizmet ödülünü Suudi Kral Abdullah'tan almıştır. 2000'li yıllardan Arap Baharı sürecine kadar Erdoğan, dokuz kez S. Arabistan'a 5 kez de Katar'a ziyaret gerçekleştirmiştir. Buna karşılık Kral Abdullah iki kez, Katar emiri Hamad ise üç kez Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretler Katar ve S. Arabistan ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin artırılmasına katkı sağlamıştır. Ziyaretler ticaret hacmini artırdığı gibi, petrol zengini Katar ve S. Arabistanlı yatırımcıların doğrudan Türkiye'ye yatırım yapmasını da sağlamıştır (Başkan, 2019: 86-87).

Türkiye'nin Körfez ülkeleri ile ikili temasları arttığı gibi, Körfez İşbirliği Konseyi üzerinden de ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır. 2005 yılında KİK ile başlatılan ilişkiler, 2008 yılında stratejik iş birliğine kadar uzanmıştır. Ancak 2013 yılında meydana gelen Mısır askeri darbesi sonrası Türkiye ile KİK arasındaki iş birliği askıya alınmıştır (Diriöz, 2009: 80). 2013 askeri darbesi aynı zamanda Körfez ülkelerinin birlikte hareket etme anlayışlarını da ortadan kaldırmıştır. 2013 Sonrası S. Arabistan, Bahreyn ve özellikle BAE, Türkiye'nin karşısında konumlanmaya başlamışlardır. Katar ile ilişkiler ise artış göstermeye devam etmiştir. Türkiye-S. Arabistan ilişkilerinin bozulması 2013'te başlarken, 2017 yılında ortaya çıkan dört durum Suudilerin Türkiye'ye karşı olumsuz bakışını artırmıştır. İlk olarak Suriye meselesinde Esad'a karşı Türkiye ile birlikte muhalifleri destekleyen S. Arabistan, Türkiye'nin Rusya ve İran ile Astana sürecine girmesinden ötürü ayrı düşmüştür. İkinci mesele ise ABD'de Başkan değişimi sonrası Trump'un İran'a karşı geliştirdiği politika ile Türkiye'ye olan ihtiyaç azalma eğilimine girmiştir. Üçüncü faktör Körfez ülkelerinin Katar'a ambargo uyguladıkları hengâmda Türkiye'nin Katar'ın yanında yer alması olmuştur. Son olarak S. Arabistan'da gerçekleşen

veliaht değişimi ikili ilişkileri çıkmaza sokmuştur. Bu süreçten sonra S. Arabistan'ın veliaht prensi Muhammed bin Selman ve BAE, Suriye'de PYD'yi desteklemek gibi açıktan Türkiye aleyhine çalışmaya başlamışlardır (Akdoğan, 2020). Türkiye'deki S. Arabistan konsolosluğunda muhalif gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın öldürülmesine ise Türkiye sert tepki vermiştir. Veliaht Muhammed Bin Selman bu cinayetin azmettirici olarak anılırken, Trump sonrası iktidara gelen Biden döneminde ortaya çıkan ABD istihbarat raporları, cinayetin veliaht prensin onayı ile gerçekleştiğini ortaya koymuştur (BBC, 2021). Biden'in iktidara gelişinden sonra Körfez lkeleri ile Türkiye arasında diyalog kanallarının yeniden açılması beklenmektedir.

Körfez lkelerinin son günlerde İsrail ile barış sürecine girmesini değerlendiren Kışlakı, Türkiye ile Körfez lkeleri ilişkilerin geliştirilmesi ile alakalı şunları söylemiştir:

Körfez'de dönen barış rzgrlarının tüm bölge halklarını ezeceği beklenmektedir. Yemen'de, Libya'da, Suriye'de ve Filistin'de yaşananlara dair somut çözümler üretmek için ortak bir yaklaşım olmalı. Siyasi krizler çözümsüz devam ederse önümüzdeki yıllarda dünyayı bekleyen sorunların bölgeyi ateş çemberi haline getireceğini herkes biliyor. Türkiye ve Körfez lkeleri de bölgede barış ve istikrarı pekiştirmek için birçok konuda acil adımlar atmalıdır. Aksi takdirde herhangi bir gecikme istisnasız herkesi etkileyecektir (Kışlakı, 2021).

2.8.3. İran ile İlişkiler

1980 ve 90'lı yıllarda Türkiye ile İran ilişkilerinde karşılıklı rekabet olgusu hâkim olmuştur. 1990'lı yıllarda İran'ın PKK'ya verdiği destek, Türkiye ile ilişkileri olumsuz etkilerken, 2000'li yıllarda iki ülke arasındaki yakınlaşma yine Kürt meselesi ile mümkün olabilmiiştir. Irak'ın işgali sonrası oluşan konjonktürde terörle mücadele konusunda bir araya gelen iki lke, Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikası ile ekonomik olarak da yakınlaşmıştır. İran'ın ABD ambargosu ile yüzleşmesi ekonomisini olumsuz etkilerken, Türkiye ile geliştirilen ekonomik ilişkiler İran açısından ekonomik izolasyonun kırılması için önemli bir kapı açmıştır. Türkiye açısından İran ile ekonomik münasebet ise daha ziyade enerji tedariki olarak gerçekleşmiştir. Arap Baharı sürecine kadar Türkiye ile İran arasında belirli bir çatışma ortamı yaşanmazken Türkiye, İran'ın geliştirmeye çalıştığı nükleer programına da destek vermiştir. 2011 Yılında Suriye'de başlayan devrimci hareketler, iki ülkeyi zıt kutuplara yerleştirmiştir. Türkiye, Arap Baharı ncesi Körfez lkeleri ile yakın ilişkiler kurmuş olsa da bu İran karşıtlığına yol açmamıştır (Uzun, 2013: 148).

Arap Baharı süreci, Türkiye ile İran arasındaki rekabeti artırmıştır. Bir tarafta 1979'da İslam devrimini gerçekleştirmiş bir İran, diğer tarafta ise demokratik bir gelenekten gelen, Batı ile etkileşimi güçlü ve iktidarda İslam lkeleri nezdinde itibarını artırmış bir Türkiye yer almıştır. Türkiye ve İran, Arap Baharı sürecinde değişim talebinde bulunan lkelere model olma yarışına girmişlerdir. Arap Baharı süreciyle birlikte bölgede oluşan boşluk hem İran için hem de Türkiye için alan kazanma mücadelesine dönüşmüştür. İran, Arap Baharı sürecini kendisinin gerçekleştirdiği İslam devrimiyle özdeşleştirmiştir ancak hiçbir ülkede İran İslam Devriminin ihraç edilmemesi ve Müslüman Kardeşler tabanlı grupların yükselişi, İran'ın söylem değişikliğine gitmesine sebep olmuştur. İran, Arap Baharı söylemini İslami uyanış olarak tabir etmeye çalışsa da Suriye özelinde düşünüldüğünde devrim hareketlerine kendi ideolojik alt yapısı ve çıkarları doğrultusunda

yaklaştığı tespit edilmiştir (Aksu ve diğerleri, 2019: 52). İran, Suriye'deki muhaliflerin güç kazandığı günlerde mezhepsel olarak yakınlık hissettiği Esad'a destek olmak için Suriye iç savaşına müdahil olmuştur. İran'ın, desteklediği Hizbullah ile Suriye iç savaşına karışması, Suriye'de çoğunluğu oluşturan Sünni kesimin radikalleşmesine neden olmuştur. DEAŞ'ın yükselişi bir anlamda İran'ın oluşturduğu Şii blok tarafından tetiklenmiştir (Acun ve diğerleri, 2015: 9).

Arap Baharı sonrası Türkiye'nin Suriye'de S. Arabistan ile çalışması ve muhalifleri desteklemesi, İran tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Bu süreç, Suriye gibi Ortadoğu'nun diğer bölgelerinde de karşılıklı rekabete dönüşmüştür. Türkiye'nin Arap Baharı sonrası takındığı tavır İran tarafından Neo-Osmanlıcilik olarak algılanırken, Türkiye ise İran'ı Şii yayılmacı politika izlediği gerekçesiyle eleştirmiştir. Esad'ın gitmesi için Batı'nın gösterdiği çabaları Siyonist emeller olarak nitelendiren İran, Türkiye'yi bu amaca hizmet ettiği gerekçesiyle eleştirmiştir. Suriye meselesiyle alakalı olarak Mısır, İran ve Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı düzeyinde meseleyi çözme girişimleri de sonuçsuz kalmıştır. İran ile Türkiye arasındaki bir diğer ayrım PYD meselesidir. İran, Irak'taki kendisine yakın Kürt partisi olan KYB üzerinden PYD ile Esad arasında üstü kapalı bir ittifaka aracılık etmiştir. Esad'ın, Suriye'nin kuzey bölgesini, Suriye muhalefeti ile hareket etmemesi kaydıyla PYD'ye verdiği iddia edilmiştir. Türkiye'nin Suriye'de gerçekleştirdiği operasyonlarda İran, PYD'yi aktif olarak desteklemiş ve Türk askerinin Suriye'deki varlığından rahatsızlık duymuştur (Sinkaya, 2019: 41).

2016 yılına gelindiğinde ise Türkiye, İran ve Rusya Astana görüşmelerine başlamıştır. Bu görüşmeler her ne kadar Suriye'deki krizin çözülmesine yönelik olsa da bir zorunluluktan ileri gelmiştir. Zira Türkiye, Mısır'da gerçekleşen darbe sonrası S. Arabistan ile ortak hareket etmeyi bırakmıştır. Diğer yandan ABD'nin PYD'yi vekil aktörü olarak belirlemesi ile Türkiye, Suriye politikasında yalnız kalmıştır. İran ise Şii ideolojiyi yaymaya çalışan bir ülke konumuna düşerek Ortadoğu'da itibar kaybı yaşamıştır. Bununla birlikte DEAŞ ve PYD'nin yükselişi İran'ın açmazlarını oluşturmaktadır. Bu sebeple Astana görüşmeleri iki ülke için de önem arz etmiştir. Türkiye, İran ve Rusya, Astana'da bir araya gelerek muhalifler ile Esad arasındaki gerginliğin azaltılması için kontrol noktaları kurmuşlardır. Bu üç ülke Suriye'nin geleceği ile ilgili olarak toplandıklarında PYD yahut İdlib'deki Nusra benzeri örgütleri toplantıya çağırma konusunda mutabık kalmış olsalar da Esad'ın geleceği ile ilgili farklı fikirlere sahip olmuşlardır (Sinkaya, 2019: 43).

İran ile Türkiye, ABD sonrası Irak'ın geleceği ile ilgili de rekabete düşmüştür. Özellikle DEAŞ'ın Musul'u ele geçirmesi sonrası Türkiye, Irak'taki Maliki hükümetini mezhepçi politikalar izlediği gerekçesiyle suçlamıştır. Türkiye'nin Irak'ta Sünniler ile kurmuş olduğu yakın ilişki, Barzani'nin Kuzey Irak'ın bağımsız olması için giriştiği bağımsızlık referandumu sonrası inkıtaa uğratmıştır. Irak'ın bölünmesi ve bir Kürt devletinin kurulması, Türkiye ve İran'ı ortak olarak karşı çıktıkları bir durum olmuştur. Bu sebeple referandum sonrası birlikte hareket eden Türkiye ve İran, Irak ordusunun müdahalesini desteklemiş ve referandumun askıya alınmasını sağlamışlardır (Habertürk, 2017).

2.8.4 İsrail ile İlişkiler

Türkiye ile İsrail ilişkileri, 1999 sonrası değişime uğramıştır. Ak Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile yakınlaşma siyaseti, İsrail ile ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur. İsrail'in Gazze'ye gerçekleştirdiği saldırılar sonrası Davos'ta Erdoğan'ın İsrail Cumhurbaşkanı Perez'e “siz öldürmeyi iyi bilirsiniz” şeklinde çıkışması, iki ülke arasında krize sebep olmuştur. Ayrıca iki ülke diplomatlarının görüşmesinde basına yansıyan alçak koltuk krizi bir diğer gerilimli meseledir. Erdoğan'ın iktidara gelişi sonrası Filistin politikasına yönelik yakınlaşma söz konusu olsa da Türkiye'nin askeri ihtiyaçlarından ötürü Türkiye-İsrail ilişkileri daha yumuşak seyretilmişti (Sönmezoglu, 2016: 544). Türk sivil toplum kuruluşlarının önderlik ettiği Mavi Marmara gemisinin 2010 yılında Gazze'ye giderken İsrail tarafından saldırıya uğramış ve 9 Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Türkiye bu olay sonrası Tel Aviv büyükelçisini Ankara'ya çağırmıştır. Erdoğan, Mısır'da 2013 yılında gerçekleşen askeri darbenin arkasında da İsrail'in olduğunu belirtmiştir. Türkiye ile İsrail ilişkilerinde özellikle Ak Parti iktidarıyla birlikte Filistin meselesi belirleyici olmuştur. Türkiye, Ak Parti döneminde Filistin meselesiyle yakından ilgilenirken, İsrail'in Filistin'e karşı gerçekleştirdiği saldırılar sonrası İsrail ile ilişkilerini koparmaya kadar götürmüştür (Yesevi, 2020).

Arap İsrail savaşlarının İsrail'e kazandırmış olduğu prensip, Arap ülkelerinin istikrarsızlaştırılmasının gerekliliği olmuştur. Bu sebeple 2003'teki Irak işgalini destekleyen İsrail, Kuzey Irak'taki Kürt gruplara aktif destek sağlamıştır. İsrail'in bu hamlesi, Türkiye ve İran'ı, nihayetinde Kürdistan kurulması fikrine evirilecek duruma karşı bir araya getirmiştir (Hersh, 2004). Türkiye, Ak Parti'nin iktidara geldiği ilk zamanlar İsrail-Filistin ilişkilerinde arabulucu bir rol oynamıştır. Filistin'de Hamas'ın iktidara gelişiyle birlikte Türkiye'nin Hamas'a verdiği destek, Türkiye'nin arabuluculuk rolünü olumsuz etkilemiştir. İsrail tarafından terör örgütü olarak tanımlanan Hamas, 2007 sonrası Filistin'de güçlenmeye başlamıştır. İsrail, Filistin ile görüşmelerde Hamas'ı bir aktör olarak kabul etmemiştir. Diğer yandan Türkiye ve İran, Hamas konusunda İsrail'den farklı düşünmektedir (Boran, 2020: 32).

Mavi Marmara baskınıyla birlikte bozulan ilişkiler, Netanyahu'nun 2013 yılında özür dilemesiyle tekrar yumuşamaya başlamıştır. Türkiye, ilişkilerin normalleşmesi için Gazze'ye uygulanan ambargoların hafifletilmesi ve öldürülen Türk vatandaşlara tazminat ödenmesini şart koşturmuştur. 2016 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki gerilim, İsrail'in tazminat ödemeyi kabul etmesi ve Gazze'ye gelecek insani yardımların önünü açmasıyla birlikte son bulmuş ve Türkiye-İsrail ilişkileri tekrar rayına oturmuştur. Bu olaydan sonra iki ülke, başkentlere karşılıklı elçiler göndermiştir (Turan ve Örki, 2017: 21). Ancak bu süreç 2018 yılına geldiğinde yeniden Arapsaçına dönmüştür. Zira ABD'de Trump'ın iktidara gelişi ile İsrail'in senelerdir hedeflediği Kudüs'ü başkent yapma planı, ABD tarafından onaylanmıştır. Trump, iç kamuoyunda Yahudi desteğini alabilmek için Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımış ve büyükelçilik binasını Kudüs'e taşımıştır. Bu hamle sonrası ayaklanan Filistinlilere uygulanan şiddet sonrası Türkiye, yeniden İsrail büyükelçisini geri çağırıştır. Ayrıca Kudüs kararını tanımayan Türkiye, bu kararın

ortadan kalkması için BM nezdinde girişimlere öncülük etmiş ve başkentin Kudüs'e taşınması kararı BM ülkeleri tarafından reddedilmiştir (Efron, 2018: 2).

Türkiye-İsrail ilişkileri, Doğu Akdeniz'deki münhasır ekonomik bölgelerin belirlenmesi ve Akdeniz'deki hidrokarbon enerjinin paylaşılması konusuyla birlikte yeniden gündeme gelmiştir. Türkiye'nin İsrail ve Mısır ile son yıllarda ilişkilerinin kötüye gitmesi, Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'deki tezlerine uluslararası desteği artırırken, Türkiye'nin yalnız kalmasına neden olmuştur. Ancak Yunanistan ve GKRY'nin belirlediği münhasır ekonomik bölge planı, İsrail'in Doğu Akdeniz'de denizalanı kaybı yaşamasına sebebiyet vermiştir. Doğu Akdeniz enerji meselesinin Türkiye ile İsrail ilişkilerinde bir yumuşama ortamı yaratması beklenmektedir. 2020 yılında İsrail, Türkiye'ye karşı oluşturulan Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nun, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki sondaj faaliyetlerini kınama kararına taraf olmayarak ikili ilişkilerin düzelmesine yeşil ışık yakmıştır (Sönmez ve Batu, 2020: 13). İsrail ile GKRY arasında imzalanan MEB anlaşmasının İsrail'e denizalanı kaybettirdiğinin Türk emekli Tümamiral Cihat Yaycı tarafından belirtilmesi, İsrail'in Türk tezlerine yaklaşmasını sağlamıştır. Cihat Yaycı'nın yazdığı makale, İsrail'de de yayımlanmıştır. İsrail, GKRY ile değil de Türkiye ile MEB anlaşması imzalarsa hem Türkiye hem de İsrail bu anlaşmadan kazançlı çıkan ülkeler olacaktır (Yaycı, 2020c).

2.8.5. Irak ile İlişkiler

Türkiye'nin Irak ile ilişkileri daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi güvenlik ve enerji merkezli olmuştur. Türkiye 1990'lı yıllarda PKK'ya karşı Kuzey Irak'ta KYB ve KDP ile ilişkilerini yürütmüştür. Çekiç Güç'ün kurulmasından 2003 Irak işgaline kadar kuzey bölgesinde otonom bir idare havası estiren Kürt bölgesi, Saddam sonrası Irak'ta inşa edilen yeni Anayasayla birlikte resmiyet kazanmıştır. Irak'ın toprak bütünlüğünün bozularak kuzeyde bir Kürt federe devletinin kurulması Türkiye açısından önemli bir tehdit olarak algılanırken, 2005 MGK kararlarıyla birlikte IKBY'nin bağımsızlık peşinde koşmaması halinde bir aktör olarak değerlendirileceği belirtilmiştir. IKBY'nin kurulması sonrası başkanlığa KDP'nin lideri Barzani gelirken, KYB'nin lideri Talabani Irak Cumhurbaşkanı olmuştur (Demiryol ve Pekşen, 2018: 138).

1998 Yılında PKK'nın üst kadrosunun tasfiye edilmesiyle birlikte durulan terör eylemleri, ABD'nin Irak işgalinin sürdüğü 2005 sonrası yeniden alevlenmiştir. PKK'nın tekrar eylemlere başlaması, Türkiye'nin bölgeye yeniden güvenlik temelli bakmasına neden olmuştur. Bu süreçte hem ABD ile hem de Irak merkezi yönetimi ile üçlü çalışma ortamları yaratılarak terörle mücadele edilmek istenmiştir.

Irak, Türkiye'nin enerji ithalatında önemli bir alternatif olma özelliğine sahip olmuştur. Türkiye, ise Irak'ın hem üretilen enerjinin Avrupa'ya taşınması hem de altyapı eksikliğinin giderilmesi için ihtiyaç duyduğu bir ülke olmuştur. Davutoğlu Doktrini'nin Türk dış politikasına hâkim olmasıyla birlikte Türkiye'nin bölgeye karşılıklı bağımlılık temelli bakışı, Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik ilişkilerin gittikçe gelişmesini sağlamıştır. 2007 yılında Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı'na Ak Parti'den bir ismin gelmesi de Irak ile yakınlaşmayı olumlu etkilemiştir. Türkiye, ABD'nin bölgeden çekilmeye başlaması sonrası IKBY ile ilişkilerini geliştirmeye başlamış ve 2007 ile 2014 yılları

arasında ikili ilişkiler en parlak dönemini yaşamıştır. Irak merkezi hükümeti ile Ankara arasındaki ilişkiler, İran'ın artan etkisi sonrası zayıflarken, bölgede ABD sonrası yalnızlaşmaya başlayan IKBY ile Türkiye arasındaki iletişim güçlenmiştir. Türkiye bu dönemde yatırımlarını Kuzey Irak'a çevirerek bölgeden petrolün işlenmesi noktasında önemli imtiyazlar kazanmıştır (Demiryol ve Pekşen, 2018: 143).

Şii etkisindeki Maliki'nin Irak'ta Başbakanlığa gelmesi ülkedeki İran etkisinin artmasına neden olmuştur. Bu süreçte Türkiye, merkezden bağımsız olarak IKBY ile iletişim kanalını güçlendirmiştir (Kane, 2011: 3). Irak'taki petrol yasasının farklı yorumlanmaya müsait yapısı, Kuzey Irak petrollerinin akıbeti konusunda farklı görüşlere sebep olmuştur. Bir taraftan merkezi hükümet petrol nerede çıkarsa çıksın ülkenin ortak malıdır derken, IKBY'de ise bir diğer anayasal maddeden hareketle petrol gelirlerinin pay edilmesinde adaletsizliğe uğramış bölgelerin gözetilmesi gerektiği görüşü hâkim olmuştur. Merkezi hükümetle Türkiye arasındaki soğuk rüzgârlar sonrası IKBY ile Türkiye, merkezi hükümeti yok sayarak ikili anlaşmalar imzalamıştır. Ancak bu süreç, 2014 yılı sonrası DEAŞ'ın yükselişi ve Irak'taki yönetim değişikliği ile tekrar rayına oturmuştur (Demiryol ve Pekşen, 2018: 141-142). Türkiye ile IKBY arasındaki sıcak ilişkiler, iç politikada yürütülen çözüm süreci ile de doğrudan bağlantılı olmuştur. Türkiye, Irak'a yaptığı yatırımların karşılığını almış ve 2013 yılına gelindiğinde Irak'a yapılan ihracat 12 milyar dolara kadar yükselerek ithalat oranının kat be kat üstüne çıkmıştır. Türkiye, Irak'ın en fazla ihracat yaptığı ikinci ülke konumuna yükselmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2020: 8).

PYD'nin Suriye'de ABD tarafından desteklenmesi ve tüm Avrupa'yı etkileyen DEAŞ terör örgütü ile mücadelede vekil aktör olarak kullanılması, PYD'nin Batı kamuoyunda sempatisinin artmasına sağlamıştır. PYD'ye meşruiyet kazandırma çabaları, Irak'ta DEAŞ'ın ele geçirdiği Musul ve Kerkük'ün kurtarılmasını sağlayan Barzani cephesinde heyecan uyandırmıştır. 2017 Yılına gelindiğinde Barzani, bölgede bir Kürt devleti kurulacağına olan inancı ile IKBY'nin Irak'tan kopartılarak bağımsız bir devlet haline gelmesi için bölgeyi referanduma götürmüştür. Referandumdan olumlu sonuç çıksa da bu durumun Irak toprak bütünlüğünü bozması, merkezi hükümette olduğu kadar İran ve Türkiye cephesinde de tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye, uyarılarını dinlemeyen Barzani yönetimine karşı Habur sınır kapısında askeri tatbikat gerçekleştirmiş ve sınırda askeri yoğunluğu artırmıştır. Erdoğan, bu kararda ısrar edilmesi halinde IKBY'nin mevcut kazanımlarını da kaybedeceğini söylemiştir (Miş, 2017). Nitekim İran destekli Haşdi Şabi güçleri Irak ordusuyla birlikte Kuzey Irak'a gerçekleştirdikleri harekât ile Barzani'nin DEAŞ sonrası ele geçirdiği bölgeden çıkarılmasını ve referandumun rafa kaldırılmasını sağlamışlardır (Hürriyet, 2017). Türkiye'nin referandum kararına verdiği tepki, başta da belirtildiği gibi 2005 MGK'sında alınan karar ile örtüşmektedir. Zira Türkiye, IKBY'yi bağımsızlık peşinde koşmaması halinde bir aktör olarak tanımıştır. IKBY'nin kendi başına aldığı karar sonrası Türkiye'den bölgesel yönetimi pas geçerek doğrudan merkezi yönetim ile bağlantı kuracak şekilde yeni bir sınır kapısının açılması gündeme gelmiştir.

Türkiye, üsleri dolayısıyla Irak merkezi hükümeti ile sorunlar yaşamıştır. Merkezi hükümet Irak'taki terör unsurlarını yok edecek kadar güçlü değilken, Türkiye'nin bölgeye

asker göndermesine de sıcak bakmamıştır. Ancak Türkiye, Irak'taki PKK hedeflerini vurmaya ve bölgede asker konuşlandırmaya devam etmektedir.

BÖLÜM 3: TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ: ARAP BAHARI SONRASI DEĞİŞEN DİNAMİKLER

Türklerin Mısır coğrafyası ile olan ilişkisi 12-13 asırlık bir geçmişe sahiptir. Mısır ile Türkleri bir araya getiren ise İslam ortak inancı olmuştur. Tolunoğulları, İhşidiler ve Memlukler gibi Türk devletleri bölgede hâkimiyet sağlamış ve bölge nihayeten yine bir Türk devleti olan Osmanlıların hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı'yı bölgede kurulan diğer Türk devletlerinden ayıran ise Osmanlı'nın birden fazla medeniyetten beslenen bir devlet olmasıdır. Bu sebeple Osmanlı, bazı tarihçiler tarafından Roma İmparatorluğu'nun devamı olarak nitelendirilmiştir. Mısır gibi binlerce yıllık derin medeniyet köklerine sahip bir bölgenin elde tutulması ancak Osmanlı gibi bir süper gücün hâkimiyetinde mümkün olabilmıştır. Keza Osmanlı'nın duraklama ve gerileme dönemine girmesi, Mısır'da isyanları artırırken Fransız işgali sonrası bölgeye gönderilen ordunun bir mensubu olan Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da hâkim konuma gelmesi, Mısır'ı elde tutmanın zorluğunu ortaya koymuştur.

Her ne kadar Mehmet Ali Paşa Mısır modernleşmesi ile birlikte Osmanlı'ya karşı galip gelse de ondan sonra iktidara gelenler Mısır'daki iç sıkıntıları çözmede başarılı olamamışlardır. Batı'dan alınıp ödenemeyen krediler ise Mısır'ı Batı'nın hâkimiyet sahasına çevirmiştir. Milliyetçi Urabi Paşa'nın Batı'nın hâkimiyetine karşı başlattığı harekât her ne kadar statükonun bozulması çekincesiyle Osmanlı tarafından desteklenmese de ekonomik sıkıntılar yaşayan Mısır halkı Urabi Paşa'nın yanında yer almıştır. Urabi Paşa hareketinin İngiliz çıkarlarına aykırı olması 1882 yılında İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesi sonucunu doğurmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Mısır, İngiliz himayesine girse de Mısır'ın akıbeti Lozan anlaşmasına kadar gitmektedir.

3.1 Tek Parti Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle birlikte Osmanlı toprakları işgale uğramış ve işgalin sonlandırılması için Anadolu'da başlayan Millî Mücadele, başkent İstanbul'un işgal altında olması sebebiyle Ankara'da yeni bir meclisin kurulmasını sağlamıştır. İşgale karşı verilen Millî Mücadele'de başarılı olan TBMM, 1922 yılında saltanatı kaldırarak Osmanlı sonrası dönemde tek yetkili hale gelmiştir. Saltanatın kaldırılması, dönemin gazeteleri baz alındığında Mısır'da tepki yaratmamıştır. Mısır'da dönemin öğrenci grupları ve ilim adamları, TBMM'yi tebrik etmişler ve hilafetin yegâne koruyucusu olarak görmüşlerdir. Seçilen yeni Halife Abdülmecid'i de kabullenmişlerdir (Gülmez, 2006: 251-252).

TBMM, 1923 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın tarafı ülkeler ile sulhun sağlanması için Lozan görüşmelerine başlamıştır. Her ne kadar Osmanlı'dan bağımsız olsa da Türkiye, Osmanlı'dan kalan hakları üzerinde pazarlığa oturmuştur. Türkiye'nin Mısır üzerindeki haklarından vazgeçmesi ise Lozan anlaşmasının ilgili maddeleri ile resmîyet kazanmıştır;

Madde — 17.

Türkiye'nin Mısır ve Sudan üzerindeki bütün hukuk ve müstenidatından feragatinin hükmü 5 teşrinisani 1914 tarihinden muteberdir. (18 Kasım 1914)

Madde — 18.

Mısır vergisiyle temin edilen Osmanlı istikrazlarına yani 1855, 1891, 1894 istikrazlarına müteallik bilecümle taahhüdât ve mükellefiyattan Türkiye ibra olunmuştur. İşbu üç istikraz mürettebatı için Mısır tarafından vâki olan tediya seneviye elhaleti haziki Mısır düyunu umumiyesi mürettebatının bir kısmını teşkil etmekte olduğundan, Düyunu umumiyei osmaniyyeye müteallik sair bilecümle mükellefiyattan Mısır ibra olunmuştur.

Madde — 19.

Mısır devletinin tanınmasından mütevellit mesail, alâkadar Devletlerarasında tâyin edilecek şerait dairesinde muahharan takarrür edecek al Kâm ile halledilecek ve Türkiye’den ayrılan araziye müteallik olan muahdename ahkâmı mısır devletine tatbik edilmeyecektir (TBMM, Lozan Sulh Muahdenamesinin Kabulüne Dair Kanunlar).

Türkiye, maddeleri yukarıda yer alan Lozan’da imzaladığı anlaşma ile Mısır üzerindeki haklarından vazgeçmiştir. Türkiye, İngiltere’nin 18 Kasım 1914 tarihinde Mısır’da ilan ettiği protektora kararını baz alarak Mısır ve Sudan’daki haklarından feragat ettiğini ilan etmiştir. Lozan’ın yukarıda belirtilen diğer maddeleri ise Mısır ile Osmanlı arasındaki birlikteliğin akıbeti hakkında kabul edilen ilkeler olmuştur. Lozan’da Mısır heyetinin başında bulunan isim Saat Zaghlul ile Türk heyeti arasında yakınlaşma, karşılıklı iyi niyet mektupları ve iki ülkenin de birbirinin bağımsızlığını memnuiyetle karşılama gibi mesajlar içermiştir (Baş, 2015: 40).

1922 yılında Mısır’a verilen tek taraflı bağımsızlık sonrası Mısır, 1925 yılında Türkiye ile ilk temasları Roma’daki elçisi aracılığı ile gerçekleştirmiştir. Türkiye’nin Roma elçisine diplomatik ilişkilerin kurulması talebinde bulunan Mısır’a Türkiye’nin cevabı olumlu olmuştur. Bunun üzerine Mısır, 1925 yılında Kahire Valisi olan Muhammed Heddaya Paşa’yı Türkiye’ye fevkalade muhafız sıfatıyla orta elçi olarak atamıştır. Türkiye’nin Mısır’a elçi göndermesi ise bir sonraki yıl gerçekleşmiştir. 1926 Yılında Mısır elçisi ile aynı sıfatlara sahip Muhittin Akyüz Paşa, Mısır’a elçi olarak atanmıştır. Dolayısıyla iki ülke arası diplomatik ilişkiler bu yıl başlamıştır. Türkiye’de Hilafetin kaldırılmış olması Mısır kamuoyunda sert bir dille eleştirilirken, Türkiye’den Mısır’a kaçmak zorunda kalan muhaliflerin rejim aleyhindeki yayınları ve faaliyetlerine Mısır hükümeti izin vermiştir. Ancak diğer yandan İtalya gezisi sırasında Türk büyükelçisi Fuad Davaz ile görüşen Kral Fuad, Türkiye’yi ağabey olarak gördüklerini ve Türkiye ile Mısır’ın kardeş olduğuna vurgu yapmıştır. Mısır başbakanı olan Servet Paşa ise Türkiye ile Mısır arasında ihtilaf olmadığını ve Türkiye’ye olan sevgisini belirtmiştir (Bulut, 2010: 540-542).

Türkiye, Mısır’ın bağımsızlığı için İngiltere ile yaptığı anlaşmalarda Mısır’a sempatiyle yaklaşırken, iki ülke arasındaki ilk soğukluk 1927 yılında yaşanmıştır. Atatürk’ün Mısır Kralı Fuad için doğum günü telgrafi çekmemesi, Kral Fuad tarafından rahatsızlıkla karşılanırken, bu durum sonrası Mısır da Türkiye’nin milli günlerinde telgraf göndermeyi kesmiş ve Türkiye’nin Kahire elçiliğinde vereceği resepsiyonlara Mısırlı bürokratların katılımını engellemiştir (Özgiray, 1996: 2).

1928 ile 1934 yılları arasında Türkiye ile Mısır arasındaki ilk diplomatik sorun Mısır’daki Türk vatandaşlarının yargılanmasıyla ilgili düşülen ihtilaftan kaynaklanmıştır. Türkiye, Mısır’daki Türk vatandaşlarının yargılanması için karma mahkemeleri işaret

ederken, Mısır ise yargılama için yerel mahkemeleri uygun bulmuştur (Öterbülül, 2015: 34). Mısır'da çıkarılan milliyet yasası ile Mısırlı olmanın şartı, Mısır'da doğmak ve soy olarak Mısırlı olmak olmuştur. Bu yasa, Mısır'da yaşayan Türkleri mağdur ederken Türkiye bu durumu ortadan kaldırmak için girişimlerde bulunmuştur. Ancak müspet bir sonuç çıkmayınca tatil için Türkiye'de bulunan Kahire maslahatgüzarının Mısır'a dönmemesi bile tartışılmıştır. Mısır'a geri döndüğünde Kral Fuat ile görüşmek isteyen Türk elçisi Muhittin Paşa, sarayın bekleme salonunda randevusu olmasına rağmen bekletilince kapıyı çarpıp sarayı terk etmiştir. Mısır'la yaşanan bu kriz Ankara'ya rapor edilince Muhittin Paşa özür dilemek zorunda kalmıştır. Mısır ile Türkiye arasındaki mahkeme sorunu, İngiltere'ye başvurularak çözülmek istenmiş ancak yine başarısız olunmuştur (Baş, 2015: 46).

3.1.1 Kemalist devrimlerin ikili ilişkilere etkisi

Türkiye'de yaşanan devrimler, Mısır ile Türkiye arasında farklılaşmaya yol açmıştır. Bir yandan Mısır krallık ile yönetilirken, Türkiye'de Cumhuriyet ilan edilmiştir. Saltanatın kaldırılması büyük bir tepkiye yol açmazken 1925 yılında Hilafetin kaldırılmasına sert tepkiler verilmiştir. İslam'ın başsız kalacağı tartışma konusu olurken Kral Faruk halifeliği kendi uhdesinde toplamak için girişimlerde bulunmuşsa da başarılı olamamıştır (Bulut, 2010: 541). Hilafetin kaldırılması, Mısır kamuoyunda İslam'ın parçalanması korkusunu doğurmuştur. Zira buradaki birçok Müslümanın Hilafete bağlılığı tamdır. TBMM'nin tek taraflı olarak Hilafeti kaldırması, Mısır'da büyük tepki toplamıştır. Kral Faruk gibi Hicaz'da da Halife olmak isteyenler çıktıysa da itibar görmemişlerdir. Hilafetin dini yönünün yanında siyasi bir fonksiyonu da bulunmaktadır. Müslümanları tek bir çatı altında toplayan Hilafetin kaldırılması, İslam dünyasını başsız bir vücut haline getirmiştir (Sezer, 2001: 391-393).

Mısır basınında çıkan saltanatın kaldırılması tartışmaları, Arapların bağımsızlık düşüncesi ile değerlendirilmiştir. Zira Araplar siyasi olarak bağımsızlığı talep ederken Türkiye'de saltanatın kaldırılmasına karşı çıkmamışlardır. Hilafet ile saltanat arasındaki ilişki ise İslam dünyasına Emeviler ile giren bir tartışma olmuştur. Hilafetin babadan oğula geçmesi meselesi İslam dünyasında sorgulanırken 1922'de saltanatın kaldırılması, İslami modernleşmenin öncülerinden Mısırlı Reşid Rıza tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Reşid Rıza'nın çıkardığı gazetede, Hilafet kurumunun sadece ruhani bir boyuta indirgenip siyasetten el çektilmesi eleştirilmiştir (Menküç, 2018: 68). 1925 Yılında Hilafetin kaldırılması, Türkiye'nin İslam dünyasından uzaklaşmak ve Batı'nın bir parçası olarak kalmak isteğinden ileri gelmiştir. Türkiye'nin kuruluş yıllarında İslam'dan ve Ortadoğu'dan uzak kalması ve Batıcılık politikaları bunu doğrulamıştır. Diğer yandan İngiltere, Lozan anlaşmasını imzalamış olduğu halde anlaşmanın İngiliz parlamentosu tarafından kabul edilmesi, Türkiye'de Hilafetin kaldırılmasından sonra gerçekleştirilmiştir. Bu hadise, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tanınmamasından çekinip İngiltere'nin baskısı sonucu Hilafeti kaldırma kararı aldığı şeklinde yorumlara da neden olmuştur. Zira Osmanlı'nın merkez bakiyesinde kurulan Türkiye'nin, hem Yurtta Sulh Cihanda Sulh ilkesi ile içe kapanması hem de Hilafet ile İslam dünyasının meselelerine uzanması hem bir

çelişki hem de Müslüman ülkeleri mandası altında tutan İngiltere açısından bir tehdit olarak algılanmıştır (Akyol, 2016).

Türkiye'nin irredentist ve fetihçi politikalarından vazgeçmesi ve Hilafetin kaldırılması, emperyal güçlere bir mesaj içermektedir. Hilafetin kaldırılması, özellikle İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan Müslümanları cephesinde şaşkınlık ve tepkiye neden olmuştur. Hindistan Müslümanları, Türkiye'nin kurtuluş mücadelesinde hem Atatürk'ü desteklemiş hem de daha sonra İş Bankası'nın kuruluş sermayesi için kullanılacak olan finansal desteği Türkiye'nin kurtuluşu için göndermişlerdir. Ancak yeni dönemde Türkiye, emperyalistlerin işgaline uğramış ve ancak kendi bağımsızlığını muhafaza edebilmiştir. Türkiye Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde İngilizler, Fransızlar, Yunanlılar, Ermeniler, Şerif Hüseyin ve diğer Arap milliyetçileri ile verdiği mücadele sonrası toprak kaybı yaşamış ve Anadolu'da tutunmayı başarmıştır. Irredentist ve fetihçi dış politikadan uzaklaşmak yahut Hilafetin kaldırılması, Misak-ı Milli'nin muhafaza edilmesi fikrine hizmet etmiştir. Ancak bu fikrin kalıcı olmadığı Türkiye'nin Hatay sorununa yaklaşımı ile ortaya çıkmıştır.

Bir diğer devrim olan şapka ise Mısır ile Türkiye arasında diplomatik bir krize dönüşmüştür. Türkiye 1925 yılında fes kullanımını yasaklayarak kullananlara ağır cezalar uygulamıştır. Buna rağmen Mısır'ın Ankara elçisi özellikle resmi davetlerde fes kullanmaya devam etmiştir. Zira şapka devrimi Mısır'da gerçekleşmemiş ve Mısırlılar için fes giymek bir suç teşkil etmemiştir. 29 Ekim 1932'de Cumhuriyet'in ilanı vesilesiyle Palas'ta ülkelerin elçileri yemekte bir araya gelmiştir. Mısır elçisi Hamza Bey ise bu yemekte yine fes takmıştır. Atatürk, yemek boyunca fes ile oturan Mısır elçisinden rahatsız olmuş ve yanına giderek kafasındaki fesi çıkarmasını söylemiştir. "Kralınıza fesi çıkarma talimatını benim verdiğimi söyleyiniz" demiştir. İngiliz ve Fransız elçilerinin farklı şekillerde anlattığı bu olaya, fesin garson marifetiyle çıkartılıp gümüş tepsi ile götürüldüğü ve buna Atatürk'ün fazla alkollü olmasının sebebiyet verdiği şeklinde yorumlar yapılmıştır. Kafasından fesin çıkarılması sonrası Mısır elçisi salonu terk etmiş ve Mısır, Türkiye'ye yumuşak tonda bir nota vermiştir. Tefik Rüştü Aras olaydan bir gün sonra elçiden özür dilemiştir. Olayın kamuoyuna yansımaları gerilime sebep olsa da mesele kısa sürede çözülmüştür. (Şimşir, 1984: 6-11). Fes için Bernard Lewis, Müslüman kimliğinin son kalesi yorumunu yapmıştır. Yani Atatürk, Mısır elçisinin fes takıyor oluşunu Türkiye'deki inkılaplara bir meydan okuma olarak algılamıştır (Lewis, 1993: 101). Bu gergin olayın ortadan tamamen kalkması ise 1933 yılında Atatürk'ün Kral Fuad'ın doğum günü münasebetiyle verilen resepsiyona sürpriz katılımı ile gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki soğukluğun bitmesi, Mısır basınında Türkiye lehine yapılan haberler ile ortaya konmuştur (Hazır, 2019: 346).

3.1.2 İkinci Dünya Savaşı Etkisi

Türkiye'nin kuruluşundan itibaren izlediği Batıcı politikalar ve Türkiye'nin kendi iç siyasetine yönelik çalışmaları Ortadoğu'ya ilgisiz kalmasına neden olmuştur. Ancak 1930'lu yıllarda uluslararası sistemde meydana gelen kaynamalar, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle yakınlaşmasını sağlamıştır. Türkiye özellikle İtalyan yayılcılığının arttığı günlerde Balkan ülkeleriyle Balkan Paketi ile bir araya gelirken, Ortadoğu ülkeleriyle de

Sadabad Paktı ile bir araya gelmiştir. Türkiye ile Mısır ilişkileri ise bu uluslararası kaynamadan olumlu etkilenmiştir.

1933 Yılında Mısır ile Türkiye arasındaki ilişkiler açısından sorunlar, Mısır'daki hapisanelerde yatan Türk vatandaşlarına kötü muamele ve Mısır'daki Türkiye'ye ait vakıf mallarından elde edilen gelirlerin ödeneceği yer noktasında Mısır ile yaşanan ihtilaftır. Kral Fuad'ın 1936 yılında vefat etmesiyle birlikte cenazeye yüksek düzeyli bir katılım gösteren Türkiye, Mısır ile yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Yine aynı yıl İngiltere ile imzalanan Anglo-Mısır anlaşması, Türkiye cephesinde memnuniyetle karşılanmıştır. Türkiye'nin değişen konjonktürden ötürü Mısır ile ilişkileri geliştirmeye meyilli olduğu görülmüştür. Özellikle İtalya'nın Mısır'ın güneyindeki Habeşistan'ı işgali, Mısır ve Türkiye açısından İtalya'nın ortak bir tehdit olarak görülmesine sebep olmuştur. Öyle ki Türkiye ile Mısır, yakınlaşması, 1937 yılında Dostluk Anlaşmasına dönüşmüştür. Türkiye'den Milletler Cemiyeti'ne katılım noktasında yardım isteyen Mısır, 1937 yılında Tevfik Rüştü Aras'ın Başkanlığı döneminde Milletler Cemiyeti'ne katılan son üye olmuştur. Mısır ile Türkiye arasındaki yakınlaşma, İtalyan tehlikesinin yanı sıra İngilizlerin Doğu Akdeniz güvenliği için desteklemesi ile de ivme kazanmıştır (Öterbülül, 2015: 36).

İngilizlerin desteği ile Mısır'la yakınlaşmayı sürdüren Türkiye, 1938 Nisan'ında Mısır'a Dışişleri Bakanlığı düzeyinde bir ziyaret gerçekleştirmiştir (BAC, 1938). İtalya üzerinden kurulan ilk temas, İtalya'nın saldırgan tutumu sonrası ikili ilişkilerin gelişmesinde katkı sağlamıştır. Bu ziyareti sırasında Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Mısır Kralı Faruk'u Sadabad Paktı'na davet etmişse de Kral Faruk sıcak bakmamıştır (Baş, 2015: 58). Bu yıllarda İngiliz istihbaratından alınan bilgiyi Ankara ile paylaşan Kahire Konsolosluğu, Mısır'da Hilafet tartışmalarının devam ettiğine dair bir rapor göndermiştir. Bu rapora göre Mısır'da Genç Müslümanlar Cemiyeti, muhalif İslamcı faaliyetler yürütmekte ve Mısır'da bir Arap konferansı düzenlemek istemektedirler. Nihai hedefin Hilafetin tekrar canlandırılması hedefine hizmet eden Genç Müslümanlar cemiyetinin bu faaliyetleri, İtalya tarafından da desteklenmiştir. İngilizlerin rahatsızlığı, kurulacak olası bir Hilafet kurumunun Mısır'daki İtalyan nüfuzunu artıracığı yönünde olmuştur. Kral Faruk'un İtalya'ya karşı duyduğu sempati, Mısır'ın Sadabad Paktı'na katılmak istememesine neden olmuştur (BAC, 1937).

İkinci Dünya Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Mısır'ı transit ülke haline getirmiş ve Mısır dolaylı olarak savaşın içerisinde yer almıştır. Türkiye ise İkinci Dünya Savaşı'na dahil olmama mücadelesinde başarılı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlanması ile dünya iki kutuplu bir sisteme dönüşürken, Türk ve Mısır dış politikalarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Mısır'daki değişim daha ziyade 1952 darbesi ve Cumhuriyetin ilanı sonrası gerçekleşmiştir. 1952 Darbesi ile Mısır'daki anayasal meşruti monarşi kaldırılmış ve Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Türkiye, Suriye ile sınır sorunu yaşarken, 1947 yılında Ürdün Kralı'nın Ankara ziyaretinden sonra Türkiye ile Ürdün arasında dostluk ve iyi ilişkiler anlaşması imzalanmıştır. İngiltere'nin himayesinden yeni çıkmış olan Ürdün'ün Kral'ı Abdullah'ın "batıda Büyük Britanya ve doğuda Türkiye ile dostuz" sözleri, Suriye, Mısır ve S. Arabistan tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır. Zira Ürdün'ün bağımsız bir devlet olduğu

halde İngiltere'nin çıkarlarına uygun olarak yaptığı bu açıklama, Mısır, Suriye ve S. Arabistan cephesinde, Londra-Ankara-Amman üçgeninde yeni dengeler oluşuyor yorumlarına neden olmuştur. Bu olay, Türkiye ile Mısır ilişkileri açısından bir bozulmanın habercisi olsa da 1947 BM'nin Filistin'i taksim planı için Türkiye'nin ret oyu kullanması, Arap dünyasında çok olumlu bir hava uyandırmıştır. Ancak başta da belirtildiği gibi İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi uluslararası dengeleri büsbütün değiştirirken Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden algıladığı güvenlik tehdidi, Türkiye'yi Batı ittifakına ister istemez yakınlaştırmıştır. Bu tarihten sonra Filistin meselesi Batı ile yakınlaşmanın uygulama sahası haline gelmiştir. Mısır'ın da dahil olduğu ilk Arap-İsrail Savaşının devam ettiği günlerde Türkiye, Arapların karşı olmasına rağmen ABD ve Fransa ile birlikte BM'de kurulan Filistin Uzlaştırma komisyonunda yer almıştır. Türkiye'nin bu komisyonda yer alması, Araplar tarafından olumsuz karşılanmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: 617).

Filistin Uzlaştırma Komisyonu içerisinde Türkiye'yi temsilen yer alan Hüseyin Cahit Yalçın, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yakın arkadaşı olması ve milliyetçi kimliği ile tanınmıştır. Bunun yanı sıra Antikomünist fikirlere sahiptir. Arap-İsrail savaşı, Arapların aleyhinde bir sonuç ortaya çıkartırken, İsrail devletinin önünü açmıştır. Yalçın, İsrail Cumhurbaşkanı Ben Gurion ile görüşmesi sonrası İsrail'in komünizme uzak olduğunu fark etmesiyle birlikte Türkiye'nin derhal İsrail'i tanıması gerektiği şeklinde bir rapor hazırlamıştır. Yalçın'ın İsrail lehindeki bu söylemleri Mısır basınına da yansımıştır. El Mısır gazetesinde, Filistin Uzlaştırma Komisyonu üyesi Yalçın'ın Yahudilerden daha fazla Yahudi taraftarı olduğu şeklinde eleştirel yazılar yazılmıştır (Baş, 2019: 143). İsrail, 1948 savaşından galip ayrılması sonrası ülkeler tarafından tanınmaya başlamıştır. Türkiye ise 1948, 24 Mart Bakanlar Kurulu kararı ile İsrail'i tanımıştır (BAC, 1949). Türkiye bu karar ile İsrail'i tanıyan halkı Müslüman ilk ülke ve Avrupa ülkeleri arasında ise son ülke olmuştur.

3.2 1952 Darbesi Sonrası İkili İlişkiler

Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi devrimler, bölge devletlerini etkisi altına alarak devrimin yayılmasına sebep olabilmektedirler. Öyle ki Fransız ihtilalinin sonuçları bütün dünyada milliyetçilik akımlarını tetiklemiştir. Türkiye'deki devrim hareketleri, İran'daki Kaçar hanedanlığında karşılık bulurken, İran İslam Devrimi ise Türkiye'deki İslamcı çevrelerde yankı uyandırmıştır. Mısır ile Türkiye özelinde bakıldığında seküler bir sistem üzerine inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik kalkınma, sanayileşme, ekonomik büyüme, şehirleşme, sosyal ve siyasal anlamda modernleşme hamlelerinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Mısır'ı etkilediği söylenebilmektedir.

Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girişiyle birlikte İngiltere, Mısır'ı himaye altına aldığını duyurmuştu. 1922 Yılında tek taraflı bağımsızlık ilan edilse de İngiltere'nin Mısır üzerindeki etkisi İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme kadar devam etmiştir. İngiliz ekşinin devam etmesi halk tabanında milliyetçiliğin yükselmesine sebep olurken, parlamentoya ve toprak sahibi yöneticilere de tepkiler artmaya başlamıştır (Cleveland, 2008: 336). Arap-İsrail savaşlarının kaybedilmesi ise hem halkın hem de ordunun içerisinde rahatsızlık unsuru olmuştur. 1952 yılında gerçekleşen Hür Subaylar darbesi İngilizlerin fiili olarak ülkede hâkim olduğu ve Arap milliyetçiliğinin yükselişe geçtiği bir

ortamda gerçekleşmiştir. Bu darbe sonrası iktidara gelen General Necip'in Atatürk'ün 14. ölüm yıl dönümü münasebetiyle yayımladığı mesajda, Atatürk'ün emperyalizmle mücadelesini övülürken, “*bugünkü Mısır Atatürk'ün izinden gitmektedir*” denmiştir (Baş, 2015: 60).

Aynı şekilde Çeçen'e göre Nasır da Mısır'daki devrimden sonra Atatürk ile ilgili dokümanları inceleyerek onun adını anmasa da yaptığı devrimleri Mısır'da tatbik etmeye çalışmıştır. Üçüncü dünyacılığa soyunması da Atatürk'ün Doğu ve Batı bloku dışında kalmaya çalışmasına benzetilmiştir (Çeçen, 2000: 199). Dolayısıyla Mısır, tıpkı Türkiye gibi 1952 darbesi sonrası saltanatı kaldırmış ve cumhuriyeti ilan etmiştir. Darbe sonrası bütün partiler kapatılmış ve Nasır Batı emperyalizminin karşısında Arapların lideri olarak yükselmiştir (Behçet, 2019: 305). 1952 Darbesi, Osmanlı'dan beri devam eden M. Ali Paşa hanedanlığının da sonunu getirmiştir.

Mısır devletinde tatbik edilen laiklik ile Türkiye'deki laiklik anlayışı arasında farklılıklar söz konusudur. Türkiye, Tanzimat'tan itibaren laikliği aşama aşama hukuk sisteminin en önemli parçası haline getirmiş ve 1937 yılında fiilen anayasada laiklik ifadesine yer verilmiştir. Türkiye'de yasaların kaynağı olarak dünyevi otoritelere işaret edilmiştir. Türkiye'de gerçekleştirilen Kemalist devrimler ile dinin siyaset üzerindeki otoritesi kırıldığı gibi din, rejimin kontrolü altına girmiştir. Mısır anayasalarının hiçbirisinde laiklik ifadesi yer almadığı gibi yasaların kaynağı olarak İslam şeriatı gösterilmiştir. Nasır, dini otoriteleri hukuken devlete bağlamış olsa da El-Ezher'in özerkliği devam etmiştir. El Ezher uleması kimi zaman iktidardan bağımsız hareket ederken kimi zaman ise iktidara meşruiyet sağlayan bir pozisyonda olmuştur (Yıldırım, 2020b: 573).

Menderes hükümetinin iktidara gelişinden sonra Mısır'a büyükelçi olarak gönderilen Fuad Hulûsi Tugay, Mısır Cumhuriyeti ile Türkiye arasında yaşanan ilk krizin sebebi olmuştur (BCA, 1950). Zira kendisi devrik Mısır Kraliyet ailesine mensup bir kadınla evlidir. Darbe sonrası Türk Büyükelçiliği'ne gelen askerlerin Atatürk'ten esinlendiklerini söyleyip Türkiye'den destek istemeleri üzerine Tugay, darbeci askerlerin Mısır'ı mahvettiklerini söyleyip askerlerin hiç beklemediği bir tepki vermiştir. Bu olay sonrası büyükelçi Tugay ve eşi hakkında yapılan hakaret dolu haberler, Tugay'ın bir davette Nasır ile karşılaşmasında soruna yol açmıştır. Nasır'ın elini sıkmayan Tugay, Nasır'ı ağır sözlerle eleştirmiş ve bunun sonucu olarak Mısır, Tugay'ı istenmeyen adam ilan etmiştir. Büyükelçi ile Nasır arasında yaşanan bu sorun, Türkiye ile Mısır ilişkilerinin 1952 darbesi sonrası çok olumsuz bir şekilde başlamasına sebep olmuştur (Bardakçı, 2013).

3.2.1 Bağdat Paketi Etkisi

İkinci Dünya Savaşı sonrası, uluslararası dengeler değişmiştir. Türkiye'nin denge siyaseti güttüğü ve Doğu ile Batı arasında tarafsız kaldığı dönem, iki kutuplu yapının ortaya çıkmasıyla birlikte Türkiye'yi de bu değişimin tarafı olmaya itmiştir. Sovyetler Birliği'nin Doğu Bloku'nun lideri olarak sınır komşusunun toprak bütünlüğünü tehdit etmesi, Türkiye'yi Batı ile yakınlaşmaya zorlamıştır. Diğer yandan Mısır açısından bakıldığında tehdit, Sovyetlerden değil doğrudan Batı Bloku'nun parçası olan ülkelere gelmiştir. Dolayısıyla Türkiye ile Mısır, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortak tehdit paydasında buluşamama ya da ortak hedeflere sahip olamama nedeniyle uzaklaşmıştır. Araplar

açısından İsrail ve İngiltere gibi Batı'nın parçası olan devletler en büyük tehdit unsuru olurken, Türkiye açısından bakıldığında İsrail ile diplomatik ilişkiler başlamış ve İkinci Dünya Savaşı boyunca İngiltere ile yakın temaslar kurulmuştur.

Nasır, 1954 yılında El Cumhuriye gazetesinde Türkiye ile Arap dostluğunu öven bir makale kaleme almıştır. Ortak düşmanın emperyalizm olduğuna vurgu yapılan makalede, Türkiye ile Arap dünyasının ortak değerlere sahip olduğu belirtilmiştir. Nasır'ın yayımladığı bu makalede Türkiye'yi emperyalist Batı ile mücadelede yanında görmek istemesi, Türkiye'nin Ortadoğu'da yükselen Arap milliyetçiliğini göz ardı ettiği gibi Nasır'ın da Türkiye'de var olan Sovyet tehdidini göz ardı ettiğini göstermektedir (Sönmez, 2009: 498). Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı dünyasının bir parçası olmak için 1946 yılında çok partili hayata geçiş yapmıştır. 1947 Yılında ise Türkiye, ABD tarafından Marshall ve Truman yardım planına dahil edilmiştir. 1950 Yılında liberal ekonomik politikalara uygulayan bir parti olan DP'nin iktidara gelişi, ABD ile yakınlaşmayı sağladığı gibi ABD'nin Türk siyasetinde etkin olmasına da sebebiyet vermiştir.

1955 Yılında kurulan Bağdat Paktı'nın kökleri Türkiye, Irak, Afganistan ve İran tarafından oluşturulan Sadabad Paktı'na kadar gitmektedir. Söz konusu ülkeler İkinci Dünya Savaşı öncesi saldırmazlık ve dostluk temelli bir anlaşma ile bir araya gelirken, İngiltere bu anlaşmanın destekleyicisi olmuştur. Doğu ve Batı Bloku'nun kurulmasıyla birlikte Ortadoğu ülkeleri bu gruplaşmanın mücadele sahası haline gelmiştir. İngiltere'nin bölgedeki çıkarları gereği Türkiye, Yunanistan ve Mısır gibi ülkeleri içerisine dahil eden Ortadoğu savunma planı, Mısır'ın da dahil olduğu birçok Arap ülkesi tarafından kabul görmemiştir. Türkiye ise Ortadoğu ile ilgili bir savunma projesinde ancak Batı'yla yakınlaşabildiği ölçüde yer almayı planlamıştır. 1951 Yılına gelindiğinde ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye, Ortadoğu komutanlığı fikri ile yan yana gelirken Mısır, bu projenin içerisinde yer almayı reddetmiştir. Batı Blok'u, yükselen Arap milliyetçiliğini öngörememiştir (Sönmezoğlu, 2006: 137). Mısır, İngiltere'nin desteklediği bir savunma planına dahil olmayı, İngiliz işgalinin devam etmesi şeklinde algılamıştır. Türkiye, Irak'ı pakta çekebilmek için 1947 BM Filistin kararı ile ilgili Irak'a taviz verirken bir yandan da İsrail'e bunun taktiksel bir hareket olduğu mesajını vermiştir (Sever, 1998: 75). Türkiye, Batı Bloku'nun bir parçası olma düşüncesi ile Kore savaşına asker göndermiş ve bunu sonucunda 1949 yılında kurulan NATO'ya 1952 yılında katılabilmektedir.

1953 Yılında Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles'in Ortadoğu ziyareti sonrası canlanan Kuzey Kuşağı İttifakı projesi, 1955 yılında Türkiye ve Irak arasında imzalanan anlaşma ile resmen kurulmuştur. Menderes, ABD yardımlarının motivasyonunda pazarlamaya çalıştığı Bağdat Paktı'na bölgedeki ne kadar fazla ülkeye dahil ederse Türkiye'nin o derece kuzeyden ve güneyden emin hale geleceğine inanmıştır. Aynı zamanda kendisini Batı Bloku'na kanıtlayan Türkiye, o nispette Batı yardımlarına kavuşabilecektir. Ancak bu süreç, Türkiye'yi Amerikancı dış politikanın ortasına itmiştir.

Mısır, Bağdat Paktı'nın kurulmasını gerek Sovyetler Birliği'nden doğrudan bir tehdit hissetmemesi gerek Batı'nın emperyalist geçmişi ve gerekse Irak'taki Haşimi iktidarına karşı düşmanlık beslemesi sebebiyle kabullenmemiştir. Bu sebeple Nasır liderliğindeki Mısır, Bağdat Paktı'nın kurulmasına karşı Suriye ile karşı bir pakt

oluşturmuştur. Türkiye, Suriye'nin Nasır'ın paktına dahil olmasını düşmanca bir hareket olarak algılamıştır. Bu sebeple Suriye'ye baskı yapılmaya başlanmış ve Türkiye'nin bu hareketi Arap dünyasında Türkiye karşıtlığına dönüşmüştür. ABD ve İngiltere, Türkiye'yi bu mesele ile ilgili uyarmıştır. Öyle ki Arapları her ne kadar İngiltere'nin bölgedeki emperyal geçmişini unutmaya da Türkiye'nin bölgede hâkim olma çabaları da tehdit olarak algılanabilecektir. Diğer yandan ABD, İsrail ve Arap barışı için Nasır'ın Türkiye ile yakınlaşmasını beklerken Nasır, Kıbrıs meselesinde Yunanlıların yanında yer alarak Türkiye ile yakınlaşmayı reddetmiştir (Sever, 1998: 76-77).

Ortadoğu'da Türkiye-Mısır ilişkileri 50'li yıllarda önemli bir rekabete sahne olmuştur. İki ülke de kendi çıkarları gereği pozisyon alırken Türkiye, Amerikancı bir siyasetin ortasına düşmüştür. Mısır ise başarılı olması halinde Arap dünyasının lideri haline gelecektir. Türkiye, Bağdat Paktı'nda yer alarak kuzey ve güney sınırlarını güvence altına almak istese de Batı Bloku'nda yer almak Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerinde bozulmaya yol açmıştır. Ayrıca güney sınırındaki Suriye'yi pakta katılmaya ikna edemeyerek sınır güvenliğini de sağlayamamıştır.

Nasır, Doğu ve Batı arasında hizalanmanın Arap Dünyasının bağımsızlığı için tehlikeli olduğunu düşünmüştür. Bu sebeple Arapların savunulması için Doğu ve Batı'nın dışında kalmayı uygun bulmuştur. Nasır'a göre Ortadoğu'nun savunulması, hali hazırda mevcut bulunan Arap Ligi tarafından sağlanabilirdi. Bu fikir, Türkiye ile Pakistan arasında 1954 yılında imzalanan iş birliği anlaşmasının Arap Ligi'ne karşı bir meydan okuma olarak algılanmasına sebep olmuştur. Mısır'daki algının böyle olmasından ötürü Irak Başbakan'ı Nuri Said Paşa'nın Nasır'ı Bağdat Paktı'na davet etmesine karşılık, Nasır ise Nuri Said'e Arap Birliği vurgusu yapmıştır (Jasse, 1991: 146-147).

Menderes hükümeti, CHP'nin Arap Dünyasına ilgisiz kalmasını eleştirmiştir. Irak ile kurulan Bağdat Paktı'nın Türkiye'nin tekrar bölgesel bir güç olmasını sağlayabileceği düşünülmüştür. Ancak Ortadoğu'da kolonyal bir geçmişe sahip olan İngiltere'nin pakta katılması, Arap milliyetçiliğinin yükselişte olduğu Arap ülkelerinin Bağdat Paktı'na karşı çıkmasına neden olmuştur. Pakta katılması için baskı yapılan Ürdün, halktan yoğun tepki ile karşılaşınca pakta katılmaktan vazgeçmiştir. Özellikle 1956 Süveyş krizi, İngiltere düşmanlığını ayyuka çıkartırken Nasır faktörü güç kazanmıştır.

Süveyş Kanalı'nın yapılmasından sonra 90 yıllık imtiyazı yenilemek istemeyen Nasır, Asvan Barajı için gerekli desteği alamayınca Süveyş Kanalı'nı millileştirmiştir. Bağdat Paktı'nın kurulması sonrası diğer Arap ligi ülkelerinin tarafsız tutumuna rağmen Nasır, millileştirme fikrinden vazgeçmemiştir. Nasır, Süveyş'in güvenliğini sağlamak için İngiltere'nin Kıbrıs adasından da çekilmesi gerektiğini savunmuştur. Süveyş krizinin çözülmesi için Londra'ya konferans için Türkiye'nin de dahil olduğu 22 ülke davet edilirken Nasır, bu konferansa katılmayı reddetmiştir (Serbest, 2017: 701). Zira Süveyş Kanalı üzerinden pazarlığa oturmak, emperyalist devletlerin çıkarlarına hizmet etmek olarak değerlendirilmiştir. Nasır'ın Batı Bloku'na karşı dik duruşu, Arap dünyasının Nasır'a olan hayranlığını artırmıştır. Türkiye'nin de içinde olduğu Bağdat Paktı üyeleri, Süveyş'in millileştirilmesi kararına sıcak bakmamıştır. Bağdat Paktı üyeleri, Süveyş'in stratejik önemine atıf yaparak, uluslararası bir komisyonun kontrolünde kalması gerektiğini

savunmuştur. Ürdün, çıkacak çatışmadan ötürü Irak'tan askeri yardım talebinde bulunmuştur. Irak'ın kabul ettiği bu talep, Ürdün'ün Mısır'dan tamamen uzaklaşması anlamına gelmiştir. Diğer yandan İsrail, bu askeri yığınağın kendisine karşı yapılmadığının farkındaydı. Nasır da bu askeri yardımın Mısır ve Ürdün arasındaki ilişkiyi koparma amacına hizmet ettiğini düşünmüştür. Türkiye ve Irak, her ne kadar Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesine karşı çıksalar da İngiltere'nin Fransa ve İsrail ile birlikte Mısır'a askeri müdahale gerçekleştirmesini kınamışlardır. Irak'ın bir Arap devleti olarak Süveyş'in millileştirilmesine karşı çıkması, Mısır saldırısından sonra en çok tepki gören ülke haline gelmesine neden olmuştur. (Duman, 2005: 321-323).

Mısır, Bağdat Paktı'nın karşısındaki ülke olarak askeri desteği Doğu Bloku ülkelerinden sağlayarak Ortadoğu'da Batı'nın silah tekeli de yıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin Süveyş krizi sonrası Nasır'ın yanında yer alması, Türkiye'nin Sovyet tehdidini yakından hissetmesine sebep olmuştur. Bağdat Paktı'nın Tahran toplantısına İngiltere davet edilmezken, İsrail'in saldırısı kınanmış ve Mısır'daki İngiliz ve Fransız askerlerinin çekilmesi istenmiştir. İngiltere'nin bu zamansız saldırısı bölgede Sovyetler Birliği'nin nüfuzunu artırmıştır. ABD'nin 1957 yılında Sovyet yayılmacılığına karşı ilan ettiği Eisenhower Doktrini, Suriye ve Mısır'ın izlediği siyasetin karşısında yer almıştır. Diğer birçok Arap ülkesi ise doktrini benimsemiştir (Kemiksiz, 2019: 189-190).

Türkiye de Eisenhower Doktrini'ni benimserken Suriye ile savaşın eşiğine gelmiştir. Suriye, Baas rejiminin iktidara gelmesiyle birlikte sol gruplarla hareket etmiş ve Sovyetler Birliği ile bir yakınlaşma söz konusu olmuştur. Suriye'de sağ grupların daha çoğunluk olduğunu düşünen ABD'nin sağ grupları birleştirmeye çalışması yahut karışıklık çıkartarak Eisenhower Doktrini'ni işleme koyma fikri başarısız olmuş ve Sovyet donanması Lazkiye'ye kadar inmiştir. Türkiye ise Suriye sınırına asker yığarken, Mısır'da Suriye'ye emperyalist bir müdahale yapıyor algısı oluşmuştur. Suudi Arabistan'ın Suriye ve Türkiye arasında arabuluculuk teklifi Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Diğer yandan Nasır'ın Suudi Arabistan'ı Amerikan ajanı olarak suçlaması, Suriye'nin arabuluculuk teklifini reddetmesine neden olmuştur. Suriye ve Sovyetler Birliği meseleyi BM'ye taşımış ve bu süreç sonrası gerilim azalmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 631). Mısır ise 1958 yılında Suriye ile birleşme kararı aldığını ilan etmiştir (BCA, 1958).

Suriye ile birleşmek Mısır için ekonomik olarak zorlayıcı bir durum olsa da Nasır, Suriye'nin kontrolünden çıkmasından çekindiği için stratejik davranmıştır. Hem Türkiye hem de ABD, Nasır'ın Suriye ile birleşmesinden memnuniyet duymuştur. Zira Hem Türkiye hem de ABD için asıl tehdit Nasır değil Sovyetler Birliği'dir. Zaten Mısır ile Türkiye arasındaki ayrım, ortak tehdit altında birleşmemekten dolayı ortaya çıkmıştır. Mısır'ın Suriye ile birleşmesi sonrası komünist liderlerin sürülmesi ve Sovyet yanlısı subayların görevden alınması, Sovyetler Birliği tarafından olumsuz bir tavırla karşılanırken Türkiye ise güneyden gelecek Sovyet tehdidinden kurtulmuştur. Bu sebeple Türkiye BAC'ı tanımıştır (Kemiksiz, 2019: 194).

Nasır'ın Suriye ile birleşme kararı Irak'taki rejimi tehdit ederken Irak, Ürdün ile Birleşik Arap Krallığı altında birleşmeye karar vermiştir. Ancak bu hareket iki ülkede de tepkiyle karşılanırken, 1958 yılında gerçekleşen darbe sonrası Irak'ın liderleri öldürülmüş

ve Irak'ta cumhuriyet ilan edilmiştir (Sander, 2013: 218). Irak'taki hareket, dış politikada halktan bağımsız bir şekilde hareket eden Irak yönetimine karşı gerçekleştirilmiştir (Ülman, 1958: 238). Dolayısıyla Arap milliyetçiliği, Bağdat Paktı'na karşı bakışın olumsuz olmasına neden olmuşken, 1958 darbesi ile paktın tek Arap üyesi olan Irak, Bağdat Paktı'ndan ayrılma kararı almıştır.

Türkiye, Bağdat Paktı ile hem Sovyet tehdidinden kurtulmayı hedeflemiş hem de bölgede lider bir ülke konumuna yükselerek Batı'nın yardımını ummuştur. Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte CHP'nin Arap ülkelerini önemsemediği şeklindeki eleştiriler, Türkiye'nin bölgeye yönelik siyasetinin değişeceğinin en önemli göstergesi olmuştur. Bağdat Paktı, Şevki Yılmaz'a göre Erbakan'ın kurduğu D8'lerin temelini oluşturmaktadır (Yılmaz, 1998). DP, CHP'yi eleştirerek Türk dış politikasında aktif bir siyaset izlemiş ancak başarısız olmuştur.

3.2.2 Arap-İsrail Savaşları ve Kıbrıs Etkisi

Arap milliyetçiliğinin savunuculuğunu yapan Nasır, Arap dünyasının lideri haline gelirken öldüğü 1970 tarihine kadar iktidarda kalmayı başarmıştır. Diğer yandan Bağdat Paktı'nın kurucularından olan Demokrat Parti iktidarı, 1960 yılında askeri bir darbeye maruz kalarak iktidardan indirilmiş ve dış politikanın yapımındaki iki ismi olan Adnan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu idam edilmiştir. 1960 darbesi sonrası kabul edilen yeni anayasanın özgürlükçü özellikteki yapısı, Türkiye'nin dış politikasının da tartışıldığı bir ortam yaratmıştır. Sosyalist hareketler, Irak ve Suriye'de Baas darbesi ile iktidara gelirken Türkiye'de de yükselmeye başlamıştır. Türkiye'deki sol hareket, Türkiye'nin Bağdat Paktı ile bölgede yalnızlaşması sonrası değişen dış politikasının destekçisi olmuştur.

Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin 50'li yıllarda itibaren Türk iç ve dış politikasının temel sorunlarından birisini oluştururken, Mısır için İsrail'in varlığı en büyük problem olmaya devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası henüz İngiliz mandası altındayken Kıbrıs, Yunanistan ve adadaki Rumlar tarafından Yunanistan'a bağlanmak istenmiştir. 1950'li yıllarda iyi ilişkilere sahip olan Yunanistan ve Türkiye, Kıbrıs konusunda karşı karşıya gelmiştir. Zira aday Yunanistan'a bağlama düşüncesi anlamına gelen ENOSİS, önceleri İngiltere'ye karşı başlatılmışken daha sonra bu düşünceye karşı olan Türkleri de hedef haline getirmiştir. ENOSİS'i gerçekleştirmek için kurulan EOKA terör örgütü, Türklere karşı katliamlar gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu eylemlerin İstanbul'daki Rumlar tarafından desteklendiği ve Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığı söylentileri, 6-7 Eylül 1955 tarihlerinde İstanbul'daki Rum azınlığın saldırıya uğramasına sebep olmuştur (Demir, 2007: 44).

EOKA terör örgütünün faaliyetleriyle Türklerin kurduğu TMT, (Türk Mukavemet Teşkilatı) mücadele etmiştir. Türk ve Rumların çatışması 1959 yılında Yunanistan ve Türkiye arasındaki Zürih anlaşması ile son bulmuş ve Cumhurbaşkanı Rum ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı Türk olan bir bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu ülkenin garantörleri ise Türkiye, Yunanistan ve İngiltere olmuştur. Ancak Kıbrıs'taki Rumlar, ENOSİS fikrinden vazgeçmemiş ve 1963 yılında "kanlı Noel" olarak bilinen katliam gerçekleşmiştir. Rumlar tarafından Türklere karşı gerçekleştirilen bu etnik temizlik girişimi, Türklerin köylerini terk etmesine neden olmuştur. Bu katliam sonrası garantör

lkeler toplanmış ve Kıbrıs çizilen yeşil hat ile ikiye bölünmüştür. Türkiye'nin adaya müdahale etme planı, 1964 yılında Amerikan Başkanı tarafından gönderilen bir mektup ile akamete uğramıştır (Feridunoğlu, 2017: 383). Başkan Johnson, Türkiye'nin Kıbrıs'a olası bir müdahalesinde ABD'nin verdiği silahların kullanılmasına izin verilmediğini ve bu müdahalenin gerçekleşmesi halinde SSCB'den gelebilecek olan saldırılarda Türkiye'nin yalnız kalacağı belirtilmiştir. Johnson'un bu mektubu, Türkiye'de soğuk duş etkisi yaratmıştır (şener, 2013: 123). Bir NATO yesi olarak Türkiye, ABD'den beklediği desteği alamayınca uluslararası destek bulma çabası içerisine girmiştir. Bu tarihlerde SSCB ile bir yakınlışma söz konusu olmuştur (Balcı, 2018: 152).

Türkiye, Kıbrıs meselesinde yalnızlaşma sorununu tarihsel bir birlik içerisinde olduğu Ortadoğu lkeleri ile yakınlışarak gidermek istemiştir. Bu aynı zamanda Mısır ile ilişkilerde de yakınlışmayı öngörürken, Nasır'ın Batı ve İsrail karşıtı siyaseti 1967'de İsrail karşısında aldığı yenilgiye rağmen öldüğü 1970 yılına kadar devam etmiştir (Akgün ve Gündoğar, 2014: 3). Dolayısıyla Mısır'ın dış politikası Hr Subaylar darbesi sonrası hedeflerin devamı şeklindeyken, Türkiye ise NATO'ya girişi sonrası ABD ile yakınlışma siyasetinde değişikliklere gitmiştir. 1955 Bandung Konferansı'nda Türkiye, Bağlantısızlar hareketinden uzaklaşmıştır. Nasır'ın liderliğe oynadığı Bağlantısızlar Hareketi, Kıbrıs ile alakalı olarak Mısır'ın çizgisinde hareket etmiştir (şahin ve Sarı, 2017: 26).

Kıbrıs Meselesinin bir sorun olmaya devam ettiği günlerde yeni Başbakan Süleyman Demirel şu sözlerle Arap Dünyasına yakınlışma mesajları vermiştir:

Arap ve İşlm lkeleriyle olan ilişkilerimize gelince, kendileriyle derin tarihi, din, sosyal ve kültürel rabitalarımız bulunan ve aynı zamanda hlen ya hudut yahutta bölge koşularımız olan İşlm ve Arap lkeleriyle kardeşce ilgilerim ize uyan yakın ve dostane münasebetler idame eylemek önem verdiğimiz bir husustur. Bu duygularımıza adı geçen ülkelerin büyük bir kısmı tarafından şimdiden cevap verildiğini görmekle bahtiyarız (Dışışleri Bakanlığı Belleteni, 1966: 84).

Süleyman Demirel'in 4 Ocak 1966 yılında verdiği Arap ve İşlam lkeleriyle yakınlışma mesajını, 12 Mart 1966'da BAC'ın Ankara Büyükelçisi Abbas El şafı'nın Radyo konuşmasındaki sıcak mesajları takip etmiştir:

Müşterek tarihimiz, örf ve detlerimiz ve misafirperverliğimiz, milletlerimiz arasındaki müşterek vasıflar olarak iki milleti birbirine bağlamaktadır. Bu sebeptendir ki, Türkiye'ye ayak baştığım andan itibaren kendimi memleketimde ve yakınlarım arasında hissettim. Gerek hükümet ve gerekse diğer çevrelerde, memleketlerimiz arasındaki dostluk bağlarını kuvvetlendirmek yönünden büyük bir iyi niyet hissettim. Bu, bana iki millet arasındaki kardeşliğin köklü olduğunu, karşılıklı çabalarla ve aynı hedefe ulaşma arzusu ile eski devirlerdeki iftihar ettiğimiz seviyeye getirilebilmesinin mümkün olduğunu bir kere daha ispat etti (Dışışleri Bakanlığı Belleteni, 1966: 85).

1966 Yılında Türkiye ile Mısır arasındaki diplomatik temaslar hız kazanmış ve iki ülke dışışleri temsilcilerinin karşılıklı sıcak ziyaretleri birbirini takip etmiştir. Ancak Türkiye ile Mısır arasındaki yakınlışma söylemsel olmaktan ıkmadıķa karşılıklı güvene dayanmamıştır. 1967 Arap-İsrail savaşında Türkiye'nin fiili olarak Arapları desteklemesi karşılıklı güveni artırmıştır. Türkiye askeri olarak Arap-İsrail savaşına katkı sağlamazken ABD'nin Türk üslerini kullanmasına izin vermeyip savaşta zarar gören Arap ülkelerine ilaç ve yiyecek yardımında bulunmuştur (şahin ve Sarı, 2017: 32). İsrail, 6 Gün Savaşı ile 1967

yılında Sina bölgesini, Gazze'yi, Golan tepelerini ve Kudüs'ü işgal etmiştir. Türkiye ise bu işgallerin sonlandırılması yönünde açıklamalar yapmıştır (Erkmen, 2020: 169).

1967 Yılında Türkiye'nin 30 yıl sonra Mısır'a gerçekleştirdiği Dışişleri Bakanlığı düzeyindeki ziyaretini Mısır Dışişleri Bakanlığı'nın Ankara ziyareti izlemiştir. Türkiye'nin BM toplantısında da Mısır ve Arap dünyasının lehine oy kullanması, Türkiye ile Mısır arasındaki yakınlaşmaya katkı sağlamıştır. Türkiye, 1967 Arap-İsrail savaşında Arapların yanında yer alarak yakınlaşma misyonunda başarılı olmuştur (Dursun, 1993: 300). Bunun sonucu olarak Arap devletleri de Kıbrıs konusunda Türkiye'nin tezlerine yakın görüşte ifadeler kullanmaya başlamışlardır. Ancak Türkiye, İsrail'e bakışta Araplar ile aynı çizgide olmamıştır. Zira Araplar ile yakınlaşma, Batı'dan uzaklaşmak olarak anlaşılmamaktadır. Bu sebeple İsrail ve Arap çatışmasında Türkiye, İsrail'in saldırgan olarak isimlendirilmesini kabul etmemiş ve İsrail'in bölgede var olmasını desteklemiştir (Sönmezoğlu, 2006: 366).

1970 Yılında Nasır'ın ölümüyle⁵ birlikte iktidara gelen Enver Sedat, 1967 baskınıyla birlikte Mısır'ın kaybettiği Sina bölgesini ele geçirme planları yapmaya başlamıştır. Bu amaç çerçevesinde bakıldığında 1973 yılında gerçekleşen Yom Kippur savaşını, 1967 savaşının devamı olarak nitelendirmek mümkündür. Aslında 6 gün Savaşı bittikten sonra İsrail ile Mısır arasındaki çatışma son bulmamıştır. Karşılıklı çatışma 1973 savaşına kadar devam etmiştir. Bu yıllarda ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki yumuşama Mısır'ın Sovyetler Birliği'nden silah alımını zorlaştırmıştır. Bu olay Enver Sedat'ın Sovyet uzmanları ülkeden kovmasına sebep olsa da Sovyetler Birliği'nin Mısır'daki üslerini kaybetme korkusu yüzünden 1972 yılında silah ticareti yeniden başlamıştır. 1972 Yılında Enver Sedat'ın Sovyetler Birliği'nden kısa süreli olarak uzaklaşıp ABD ile yakın ilişkiler kurmaya hazır olduğunu göstermesi, Türkiye ve Mısır ilişkilerinde olumlu bir hava yaratmıştır (Sönmezoğlu, 2006: 368).

1973 Savaşının başlangıcında Mısır, Sina yarımadasında ilerlerken, İsrail şoku atlutup karşı saldırıyla tekrar kontrolü ele almıştır (Armaoğlu, 2014: 643). Türkiye'nin bu savaşta Arap ülkelerine yakınlığı daha belirgin bir hal almıştır. ABD'nin İsrail'e yardım etmek için İncirlik üssünü kullanmasına izin vermeyen Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Arap ülkelere yardım için gönderdiği uçakların Türk hava sahasını kullanmalarına izin vermiştir. Savaş sonrası Türkiye, Filistin devletinin kurulması konusunda daha yakın görüşlere sahipken yine aynı yıl ortaya çıkan petrol krizi nedeniyle Türkiye Arap ülkelere yakınlaşmayı sürdürmüştür. Bunun sonucu olarak petrol fiyatlarından daha az etkilenmiştir.

Enver Sedat dönemi Mısır dış politikası için İsrail ile normalleşme ve Batı ittifakına yakınlaşma dönemi olmuştur. Enver Sedat, Nasır döneminden benimsenen politikalardan vazgeçmiş ve liberalleşme dönemi başlamıştır. Mısır'ın Arap Dünyasından tecrit edilmesine sebep olan Camp David anlaşması Mısır'ın dış politika beklentilerinde de değişime yol açmıştır. Mısır, Enver Sedat döneminde dış yatırımcıları bekleyen ve

⁵ Türkiye, 1970 yılında Nasır'ın ölümüyle birlikte cenazeye başbakanlık düzeyinde bir katılım sağlamıştır.

ABD'den yardım alan bir ülkeye dönüşürken, Arap dünyasının liderliği sıfatını da kaybetmiştir. Mısır, Arap Ligi'nden çıkarılsa da Türkiye, Mısır ile İsrail arasındaki barışı destekleyerek Mısır ile ilişkilerini geliştirmeye devam etmiştir.

1973 Yılında Türkiye'de Bülent Ecevit ile Necmettin Erbakan tarafından CHP-MSP koalisyonu kurulmuştur. Kıbrıs'ta Makarios'a karşı gerçekleştirilen darbenin Türkiye'ye garantörlük anlaşması gereği müdahale hakkı tanıdığını düşünen Türkiye, ABD ve üçüncü dünya ülkelerinin tepkisini çekmesine rağmen Kıbrıs'a müdahale kararı almıştır. Gerçekleştirilen birinci müdahalede %7'lik bir ilerleme kaydeden Türkiye, BM'nin ateşkes kararına ABD'nin baskılarıyla uymak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin 1974 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı, koalisyon üyelerinin farklı düşüncelere sahip olduğu bir ortamda gerçekleşmiştir. Başbakan olan Ecevit Kıbrıs'ta federal bir yapıyı savunurken, Başbakan Yardımcısı Erbakan ise adanın ikiye bölünmesi anlamına gelen taksim planını savunmuştur. Bu farklı düşünceler altında Cenevre görüşmelerine giden Türkiye, görüşmelerde istediğini alamamış bu sebeple ikinci kez gerçekleştirilen müdahale ile Türkiye Kıbrıs'ın %40'ını ele geçirmiştir (Balcı, 2018: 164-166). Kıbrıs müdahalesi öncesi ABD, Türkiye'ye silah ambargosu uygulayacağını ilan etmişken (İlhan, 2015: 268) Türkiye, askeri ihtiyaçlarını Libya'dan sağlamıştır (Baykal, 2020). Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile Kıbrıs için yaptığı yakınlaşma girişimleri sonuç vermiş ve Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası kurulan Kuzey Kıbrıs Federe Devleti, 1975 yılında yapılan İİT konferansına misafir olarak davet edilmiştir. Ancak daha sonra Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti adını alacak olan devlet Türkiye dışında hiçbir ülke tarafından tanınmamıştır.

3.2.3. Türkiye-Mısır İlişkilerinde Hüsnü Mübarek Dönemi

Enver Sedat'ın 1981 yılında suikast ile öldürülmesiyle birlikte yerine Hüsnü Mübarek iktidara gelmiştir. Genel anlamda Hüsnü Mübarek'in, selefi Sedat'ın uyguladığı politikaları sürdürdüğü söylenebilmektedir. Hüsnü Mübarek, Camp David anlaşmasına sadık kalacağını belirterek ABD ile ilişkileri aynı şekilde sürdürme kararı almıştır. Aynı zamanda Mübarek, Sovyetler Birliği'nde eğitim almış bir hava subayıdır. Dolayısıyla Hüsnü Mübarek hem Batı'ya yakın politikalar izlerken hem de Sovyet etkisine sahiptir. Türkiye'de ise 1980 darbesi gerçekleşmiş ve 24 Ocak kararları ile liberal politikalar hız kazanmıştır.

Hüsnü Mübarek döneminde Türkiye ile Mısır ilişkileri için gerçek bir yakınlaşmadan söz edilememektedir. Ancak yine de sorunsuz bir ilişkiden bahsedilebilir (Akgün ve Gündoğar, 2014: 4). Ak Parti'nin henüz iktidara gelmediği dönem dikkate alındığında Türkiye'nin Ortadoğu'ya yaklaşımda öncelikli probleminin terörle mücadele olduğunu söylemek mümkündür. Mısır ise Enver Sedat döneminde kaybedilen itibarını yeniden kazanmak ve Arap ülkelerinin arasına geri dönebilmek için çaba sarf etmeye başlamıştır. İran İslam devrimi ve İran-İrak savaşı Mısır'ın Arap Ligne dönmesi için gerekli konjonktürün oluşmasını sağlamıştır. Türkiye ve Mısır, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesine birlikte karşı çıkmıştır.

Türkiye, 1980 sonrası hava kuvvetlerinde yenilenmeye karar vermiştir. Bunun için ihale sürecini başlatan Türk Hava Kuvvetleri, F-16 tipi savaş uçaklarında karar kılmıştır. Ancak Türkiye, uçakların alınması için Türkiye'de üretilme şartını koşturmuştur. İlk olarak

160 adet uçağı envanterine eklemek isteyen Türkiye, ABD ile gerçekleştirdiğı ortaklık ile TAI ve TEİ firmalarını kurmuştur. 1984 Ve 1985 yıllarında kurulan bu firmalar ilk zamanlar ABD'den gelen parçaların montajı şeklinde çalışırken daha sonra yerli üretimi %80 oranına kadar yükselmiştir. 160 adet F-16 üretmeyi hedefleyen proje, 1994 yılında nihayete ermiştir. Körfez Savaşı sonrası Mısır, hava kuvvetlerine F-16 tipi savaş uçaklarını katmak için ABD'den talepte bulunmuştur. Satılacak olan uçakların Türkiye'de üretilmesi kararlaştırılmış ve ABD, Türkiye ve Mısır arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu kapsamda Türkiye'deki üretim merkezi olan TAI'de 46 adet F-16 tipi savaş uçağı, 1993-1995 yılları arasında üretilerek Mısır'a teslim edilmiştir (Bekçi, 2019).

Türkiye'de 1996'da Necmettin Erbakan'ın iktidara gelmesiyle birlikte D8 adı verilen gelişmekte olan 8 Müslüman ülkeyi bir araya getiren bir iş birliği organizasyonu kurulmuştur. Mısır, İran, Endonezya, Nijerya, Malezya, Pakistan ve Bangladeş, Türkiye'nin kurduğu bu teşkilatın içerisinde yer almışlardır. Bu teşkilat, gelişmekte olan İslam ülkelerinin ticari ilişkilerini geliştirmek ve çeşitlendirmek üzerine kurulmuştur (Türkan ve Alakuştekin, 2017: 141). Bu iş birliği teşkilatının ilk toplantısı 1997 yılında İstanbul'da yapılırken üçüncü toplantı 2001 yılında Kahire'de gerçekleşmiştir (Yılmaz, 2020). 1996 Yılında Erbakan ve Mübarek karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. Erbakan, Nüfusu o dönemde 1 milyara yaklaşan halkı Müslüman ülkelerle bir araya gelerek kendi aralarındaki ticarete ülkelerin kendi para birimlerinin kullanılması ve hatta ortak para biriminin oluşturulması gerektiğini savunmuştur. Bu birlik tıpkı Avrupa Birliği gibi ekonomik temelli başlayıp siyasi bir güç haline gelebilirdi. Soner Yalçın'ın tespitine göre 1997 yılında D8'e destek veren bütün devlet başkanları ya ölmüş ya da görevlerinden alınmıştır (Yalçın, 2017).

Diğer yandan Mübarek, Ortadoğu'daki sorunlarda arabuluculuk rolünü uygulayarak itibarını artırmak istemiştir. Türkiye'nin Suriye ile 1998 yılında savaşın eşiğine gelmesi sonrası Mısır, Ankara ile Şam yönetimi arasında arabuluculuk rolü üstlenmiştir. Ancak Suriye'nin PKK elebaşını ülkesinde barındırıyor oluşu, Hüsnü Mübarek'in Ankara'yı ziyaretinde Türkiye'nin tavizsiz duruşu ile karşılaşmasına neden olmuştur. Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, ikna edilmesi gerek tarafın Şam yönetimi olduğunu işaret etmiş ve Mübarek Türkiye'den eli boş dönmüştür. Türkiye'nin tavizsiz duruşu, Mübarek'e göre İsrail ile Türkiye arasındaki yakınlaşmadan kaynaklanmaktadır. Mübarek'in bu tutumu Mısır ile Türkiye arasında gerginliğe sebep olmuştur (Hürriyet, 1998). Türkiye'den umduğunu bulamayan Hüsnü Mübarek, Türkiye dönüşü Şam'a uğrayarak Türkiye'nin kararlılığını Hafız Esad'a bildirmiş ve Öcalan kısa bir süre sonra Suriye'den ayrılmıştır (Birand, 2017). 1999 Yılına gelindiğinde Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Mısır'a ziyarette bulunmuştur (Milliyet, 1999).

Türkiye milenyumun başında PKK sorununda ilerleme kaydetmesi sonrası Ortadoğu ülkeleri ile ikili ilişkilere önem vermeye başlamıştır. Ak Parti'nin iktidara gelişi sonrası benimsenen ekonomi temelli dış politika yaklaşımı, Mısır ile Türkiye ilişkilerini de olumlu etkilemiştir. Ak Parti'nin iktidara gelişi ile Türkiye'de Avrupalılaştırma süreci başlamıştır. Türkiye içerde reform hareketleri ile uğraşırken Mısır'da Hüsnü Mübarek muhalefetin isteklerinin ortasında yerini sağlamlaştırma çabası içerisine girmiştir. 2004

Yılında Türk kökenli Ahmet Nazif'in iktidara gelmesi, ikili ilişkilerde gelişme sağlamıştır (Uysal, 2020).

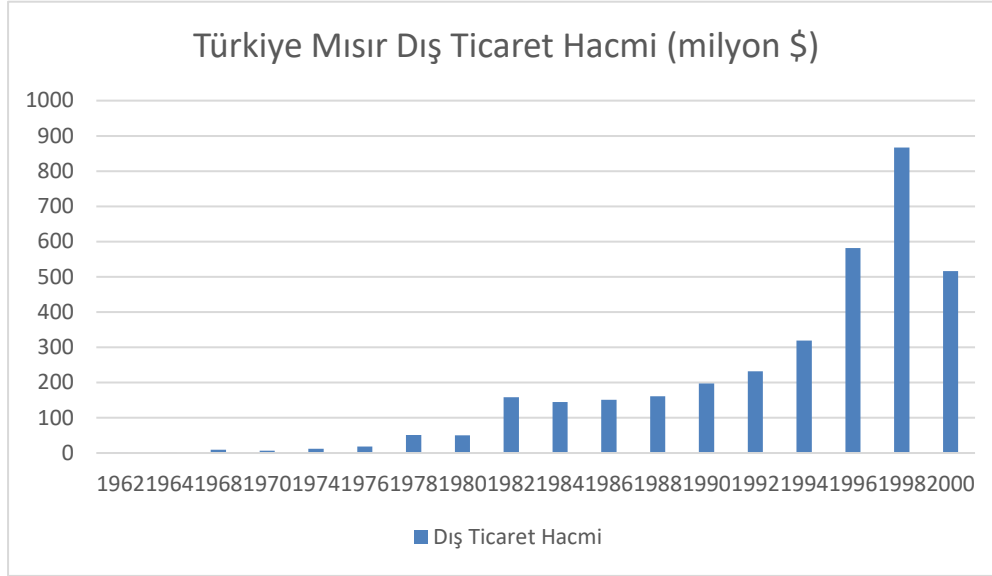
2005 Yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Mısır'a ziyaret ederek Hüsnü Mübarek ile bir araya gelmiştir. Bu ziyaret sırasında Türkiye ve Mısır arasında serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, iki ülke arasında ihracat ve ithalat kolaylığı sağlamaktadır. Mısır bu anlaşma ile iki yıl sonra Türk sanayi ürünlerinin %25'ine gümrük vergisi muafiyeti getirecek sekiz yıl sonra vergi muafiyeti %50'ye çıkacak ve on bir yıl sonra ise tüm vergiler kaldırılacaktır (Yılmaz, 2005: 2017). 2004 ile 2010 yılları arasında Hüsnü Mübarek, Türkiye'ye iki kez ziyaret gerçekleştirmiş ve iş birliğinin gelişmesi için temaslarda bulunmuştur (Akgün ve Gündoğar, 2014: 4).

2008 Yılında Davos Ekonomik Forumu'nda Türkiye ve İsrail temsilcilerinin yanında eski Mısır Dışişleri Bakanı ve Arap Birliği genel sekreteri Amr Musa'da yer almıştır. 2012 Yılında Mısır'da Cumhurbaşkanı adayı olacak olan Musa, Davos'ta Erdoğan İsrail Cumhurbaşkanı Perez'e karşı sert sözler sarf ettikten sonra salonu terk ederken ayağa kalkmış ve onaylarcasına Erdoğan'ın elini sıkmıştır. Bu tepkinin 2001 yılına kadar Mısır Dışişleri Bakanlığı yapmış birisi olan Amr Musa'dan gelmiş olması her ne kadar Camp David sonrası İsrail ile yakınlaşma sürecine girse de Mısır'ın bu yakınlaşmadan çok da memnun olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Diğer yandan BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon'un el işareti ile salonu terk etmeden yerine oturması da Mısır'ın haleti ruhiyesini yansıtmaktadır.

2010 yılına gelindiğinde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ziyaretleri gerçekleşmiştir. Davutoğlu'nun ziyaretlerinde Gazze'ye geçişler ile alakalı Mısır'ın sağladığı kolaylıklardan dolayı memnuniyet dile getirilmiştir. Abdullah Gül'ün ziyaretinde Türk kökenli Başbakan Ahmet Nazif ve Cumhurbaşkanı Mübarek ile bir araya gelinmiş ve ziyarette ikili ilişkilerin yanı sıra bölge ülkelerindeki sorunlar ele alınmıştır. Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin gerilmesi sonrası Ortadoğu'da yeni bir partner arayışına gidilmiştir. Bu kapsamda Türk Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ ile Mısır Genelkurmay Başkanı Tantavi karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiş ve iki ülke donanması Doğu Akdeniz'de dostluk tatbikatı gerçekleştirmiştir (Telci, 2010: 241-243).

3.2.4 Arap Baharı Öncesi Ekonomik İlişkiler

Tablo 6. Türkiye-Mısır Ticaret Hacmi (1962-2000)

Kaynak: (Sarıaslan, 2019: 53)

2000 Yılına kadar geçen süreçte Türkiye ile Mısır arasındaki ekonomik ilişkinin incelendiği dış ticaret hacmi grafiğine göre 1962 yılında karşılıklı ticaretin 1 milyon dolar seviyelerinde olduğu görülmektedir. Menderes döneminde Bağdat Paktı ile gerilen ilişkiler, dış ticareti de olumsuz etkilemiştir. Kıbrıs meselesinin Türkiye’yi uluslararası toplumda yalnız hissettirmesi, Ortadoğu ülkeleriyle yakınlaşma sağlamıştır. Mısır ile karşılıklı ticaret ise bu yıllarda 3 milyon dolardan 12 milyon dolar seviyelerine yükselmiştir. Enver Sedat döneminde Mısır’ın Batı’ya yaklaşması Türkiye ile Mısır arasındaki dış ticareti de artırmıştır. Ancak Mısır’ın ekonomide uygulamaya başladığı infitah (açıklık) politikası, Türkiye’nin 70’li yıllarda uyguladığı ithal ikameci politikalar yüzünden ikili ekonomik ilişkilerde büyük artışlarla sebep olmamıştır (Sarıaslan, 2019: 331).

Türkiye, ithal ikameci politikadan 1979 yılında 24 Ocak kararlarıyla vazgeçmiş ve ticaretin önündeki engeller kaldırılmıştır. 1980 Darbesi sonrası süreçte tablodaki değerlere bakıldığında gözle görülür bir artışın olduğunu söylemek mümkündür. 1980 yılında 50 milyon dolar olan ticaret hacmi 24 Ocak kararlarının da etkisiyle 150-160 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. 1990’lı yıllarda Sovyetler Birliği’nin çöküşü ile Mısır daha çok Batı Blok’una yaklaşmış ve Türkiye ile ticari ilişkiler olumlu etkilenmiştir. 1990 yılında 200 milyon dolar seviyelerindeki ticaret hacmi 1998 yılında 867 milyon dolar seviyesine yükselerek rekor kırmıştır.

Ak Parti’nin iktidara geldiği 2002 yılında Türkiye, Mısır’a 326 milyon dolar ihracat yaparken karşılığında 118 milyon dolar ithalat gerçekleştirmiştir. Ticaret hacmine bakıldığında özellikle doksanlı yıllarda ulaşılan en yüksek seviyenin yaklaşık yarısı kadarlık bir seviyede olduğu görülmektedir. Ak Parti’nin Ortadoğu’ya ekonomi temelli yaklaşımı Türkiye’nin Mısır ile ekonomik ilişkilerinde önemli artış sağlamıştır. 2005 Yılında serbest ticaret anlaşmasının da imzalanmasıyla birlikte 326 milyon dolarlık ihracat rakamı 2009 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artarak 2,6 milyar dolara kadar yükselmiştir.

İthalat ise 2002 yılında 118 milyon dolar seviyesindedir. İthalat rakamları, 2008'e kadar yaklaşık sekiz kat artış ile 942 milyon dolara kadar yükselmiştir. Arap baharı öncesi dikkate alındığında, Türkiye ile Mısır arasındaki ticaret hacmi 2010 yılı hariç artarak 4,2 milyar dolar seviyelerine yükselmiştir. Türkiye, 2002 yılında karşılıklı ticarete 208 milyon dolarlık bir fazlalığa sahipken artan ihracat ve ithalat rakamları sonrası 2011 yılında Türkiye'nin Mısır'a yaptığı ihracat fazlalığı 1,2 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye'nin Mısır'dan yaptığı ithalatı karşılama oranı 2011 yılında %185'tir.

Tablo 7. Arap Baharı Öncesi Türkiye-Mısır Ticaret Hacmi (milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2002	326	118	444
2003	345	189	534
2004	473	255	728
2005	687	267	954
2006	709	392	1.101
2007	903	680	1.583
2008	1.426	942	2.368
2009	2.618	641	3.259
2010	2.250	926	3.176
2011	2.759	1.487	4.246

Kaynak: (Tire Ticaret Odası Mısır Raporu, 2018: 15)

3.3 Arap Baharı Sonrası Türkiye Mısır İlişkileri

Ramazan Gözen' göre Türkiye'nin Arap Baharı sürecine yaklaşımı dört aşamada değerlendirilmektedir. Birinci aşama halk hareketlerine ne tepki vereceğine karar verememe durumundan ötürü temkinli ve tereddütlü yaklaşımdır. İkinci aşama, Türkiye'nin istikrarlı bir yapı kurmaya çalıştığı Ortadoğu'da halk hareketlerinin iç savaşa dönmesi endişesinden ötürü halk ile diktatör arasında arabuluculuk yapma aşamasıdır. Üçüncü aşama, diktatörlerin halk hareketine karşı sert tutumu ve sahip olduğu koltuğu bırakmak istemeyişleri sonrası devrim hareketlerine katılan halka destek verme aşamasıdır. Son aşama ise Türkiye'nin doğrudan müdahil olması ve sert güç uygulama aşamasıdır. Suriye'de gerçekleştirilen harekâtlar bu kapsamda değerlendirilmektedir. Son aşamaya bakıldığında Türkiye'nin en baştaki tereddütlü yaklaşımından uzaklaşıp Arap Baharı sürecine yaklaşımını netleştirdiği görülmüştür (Gözen, 2011: 4).

Mısır'da başlayan ayaklanmalara bu dört aşamadan bakıldığında Türkiye, 25 Ocak'ta başlayan gösterilere tepki vermek için 1 Şubat'a kadar beklemiştir. Erdoğan, partisinin grup konuşmasında Hüsnü Mübarek'e karşı çağrıda bulunup "*Bizler insanız, faniyiz. Baki olan saygıyla anılmaktır. Halkın insani taleplerine kulak verin*" demiştir (Habertürk, 2011). Erdoğan'ın bu çağrısı Mısır'da ayaklanan halk arasında önemli bir karşılık bulmuştur. Türkiye de diğer bölgesel ve küresel güçler gibi Arap Baharı sürecine hazırlıksız yakalanmıştır. Ancak Türkiye, kısa bir sürede siyasal zemindeki kayganlığı erkenden fark ederek devrim talebinde bulunan halkın yanında yer almıştır (Füller, 2017: 249).

Mısır'daki diktatörlük, Arap Baharı sürecini yaşayan diğer ülkeler göz önünde bulundurulduğunda yaklaşık altmış senelik kurumsallaşmış bir diktatörlük olmasına rağmen sadece 17 gün dayanabilmiştir. Mübarek'in geçici çözümler üretme hamleleri devrimcileri durduramamıştır. Başbakan Ahmet Nazif'i 29 Ocak tarihinde devrimden dört gün sonra görevden alan Hüsnü Mübarek, bu hamlesi ile sokaklardaki yüksek tansiyonu dindirebileceğine inansa da halkın tepkisi doğrudan 30 yıldır iktidarda olan Hüsnü Mübarek'e karşı gerçekleşmiştir (Al Jazeera Turk, 2014).

Türkiye'nin Mısır'daki ayaklanmaları destekleyip burada bir dönüşümün yaşanmasını istediği söylenebilmektedir. Türkiye, Mısır'da gerçekleşecek devrimin demokratik bir düzene dönüşeceğine ve bütün Ortadoğu'ya yayılacağına inanmıştır. Diğer yandan Hüsnü Mübarek'in kökleşmiş iktidarı ve Batılı ülkelerle yakın ilişkileri, Ak Parti'nin düzen kurucu dış politikasının önündeki engel olmaktadır. Olası bir yönetim değişikliğinde Ak Parti, kendisine yakın olan bir grubun iktidara gelebileceğini ve bu sayede Türkiye'nin bölge siyasetinin olumlu etkileneceğini düşünmüştür (Telci, 2018: 194). Ancak devrimlerin kanlı bir sürece dönüşme ihtimali ve istikrarsızlığın kontrol edilemez bir hal almasından tedirgin olan Türkiye Başbakanı Erdoğan şu açıklamayı yapmıştır;

Türkiye olarak kardeş Mısır ve Tunus halkının yanında olmaya her iki halkla hüznüleri olduğu kadar sevinçleri ve umutları paylaşmaya devam edeceğiz. Mısır'da ve Tunus'ta reformların hayata geçmesi, sükûnetin sağlanması, birlik ve beraberliğin kesinlikle bozulmaması en büyük arzumuzdur (Yenişafak, 2011).

11 Şubat 2011 günü Hüsnü Mübarek istifa ettiğini ve yönetimi orduya devrettiğini ilan etmiştir. İktidarın ordunun kontrolüne geçmesi sonrası Türkiye, Mısır ordusuna bir an önce sağduyulu bir yaklaşım ile adil seçimlere gidip yönetimi sivil iradeye teslim etme çağrısında bulunmuştur (CNN Türk, 2011). Mübarek'in iktidarının sonlanmasıyla birlikte Mısır'a ilk diplomatik ziyaret Türkiye'den gelmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Mısır'a giderek Mısır Silahlı Kuvvetleri Yüksek Askeri Konseyi Başkanı olan Hüseyin Tantavi ile görüşme gerçekleştirmiştir. Daha sonra Abdullah Gül, başta Müslüman Kardeşler olmak üzere devrim hareketlerini gerçekleştiren bazı gruplar ile de görüşmüştür (Cumhuriyet, 2011). Abdullah Gül'ün mart ayında gerçekleştirdiği ziyaretten sonra Başbakan Erdoğan, 2011 Eylül ayında Mısır'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyareti sırasında coşkuyla karşılanan Erdoğan'ın laiklik açıklamaları İslamcı çevrelerden tepki almıştır. Erdoğan, laikliğin din karşıtı olmadığını söyleyip Mısır'ın yeni sisteminin laik yapıda olmasını önermesine Müslüman Kardeşlerden tepki gelmiştir. Erdoğan'ın bu önerisini Mısır içişlerine karışmak olarak değerlendiren Müslüman Kardeşler sözcüsü Mahmud Guzman, Türkiye'deki yapı ile Mısır'daki yapının aynı olmadığını savunmuştur (Deutsche Welle, 2011).

3.3.1 Muhammed Mursi Dönemi

2012 Yılında Mısır'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda %24,7 oy alan Mursi, ikinci turda aldığı %51 oy oranı ile Mısır'ın demokratik yollarla seçilmiş ve asker kökenli olmayan ilk cumhurbaşkanı olmuştur (Bloomberg, 2012). Mursi, Müslüman Kardeşlerin kurduğu Hürriyet ve Adalet Partisi tarafından desteklenerek seçilmiştir.

Hürriyet ve Adalet Partisi, demokrasiye bağlı, hukukun üstünlüğünü hedefleyen ve İslam'ı referans alan bir parti olarak kurulmuştur.

Mursi'nin dış politikada benimsediği kriterlere bakıldığında Türkiye'nin o dönemki dış politikasıyla örtüştüğü görülmektedir. Müslüman Kardeşler'in kurulduğu günden beri antiemperyalist ve anti Siyonist çizgideki yaklaşımı, Mursi'nin iktidara gelmesi ile kendini hissettirmiştir. Filistin meselesinde İsrail'in karşısında tutum izleyen HAP, Arap Baharı sürecinde Suriye'deki devrimlerin desteklenmesini savunmuştur. Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının Gazze'deki ablukayı delme mücadelesi ve sonrasında yaşanan krizde Türkiye'nin yanında konumlanan Mısır, Suriye krizinin çözümünde de Türkiye ile birlikte hareket edip muhaliflerin rejime karşı desteklenmesini savunmuştur (Darrag, 2013: 3).

Herhangi bir diğer ülkede Türkiye'nin desteklediği bir grubun iktidara gelmesinden Mısır gibi güçlü bir ülkede Türkiye ile ortak çıkarları olan bir grubun iktidara gelmesi, Türkiye'yi Arap Baharının kazananı haline getirebilirdi. 2021 yılından bakıldığında Türkiye'nin çözüm bekleyen en önemli sorunlarının başında Suriye krizi gelirken, Doğu Akdeniz'deki enerjinin paylaşılması noktasında Türkiye'nin yalnız kalması ve Libya meselesi, Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkilerin önemini ortaya koymuştur.

Mursi, iktidara geldikten sonra ilk ziyaretlerinden birinin 1979 yılından beri gidilmeyen İran'a gerçekleştirmiştir. Bağlantısızlar Hareketi toplantısı sebebiyle Tahran'a giden Cumhurbaşkanı Mursi'nin Suriye meselesi hakkındaki sözleri, Türkiye'nin Suriye politikası ile örtüşmektedir. Mısır bu toplantıdaki konuşmasında Suriye için Bağlantısız Hareketinden de destek istemiştir;

Suriye demokratik bir sisteme geçmelidir, ülke iç savaş ve bölünme tehlikesiyle karşı karşıyadır, bunu önlemek için Suriye muhalefетinin birlik olması gerekir. Suriye'de kanın akması tüm dünyanın sorumluluğudur. Akan kan karşısında sessiz kalmak Suriye halkına dost olanlara yakışmaz. Somut adımlar atılmadıkça akan kanın durmayacağını idrak etmeliyiz (Sabah, 2012).

Mursi Cumhurbaşkanlığına seçilince onu ilk tebrik eden ülkelerden birisi Türkiye olmuştur. Mursi iktidara geldikten sonra 30 Eylül 2012 tarihinde Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette Mursi ile birlikte Hamas lideri Halid Meşal de yer almıştır. Mursi ve Meşal, Türkiye ziyaretlerinde Ak Parti kongresinin özel misafiri olarak katılmış ve konuşma gerçekleştirmişlerdir. Bu konuşmalarda da yine Suriye ve Filistin konularında Türkiye ile ortak düşünceler yer almıştır (Cnn Türk, 2012). Bir gün sonra Türkiye-Mısır İş Forumunda konuşan Mursi, Türkiye'yi ikinci vatanı olarak gördüğünü söylemiştir. Türkiye'nin Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan ise Ak Parti döneminde gelişen ekonomik ilişkilere değinirken, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin ilk etapta 10 milyar dolara çıkarılması gerektiğini dile getirmiştir (Yenişafak, 2012).

Mursi'nin Türkiye'ye Eylül'deki ziyaretinden iki ay sonra Erdoğan, Mısır'a gitmiştir. Bu ziyaret, 2011'de oluşturulan Stratejik İş Birliği Konseyi'nin ikinci toplantısı için gerçekleşmiştir. Bu ziyaret, İsrail'in Hamas'a karşı gerçekleştirdiği Bulut Operasyonu'ndan günler sonra gerçekleşmesi açısından da önemli görülmektedir. Erdoğan, toplantıya 14 Bakan ve 200 iş adamı ile gelmiştir. Bu toplantı sonrası iki ülke arasında

eğitim, sağlık, ulaşım ve altyapı gibi birçok alanda yirmi yedi anlaşma imzalanmıştır (El-Ayady, 2012). Devrim sonrası Türkiye, Mısır'a ekonomik yardımlarda da bulunmuştur. Hibe ve krediler ile birlikte Mısır'a 2 milyar dolar ödemeyi kabul eden Türkiye, 1 milyar doları hibe olarak Mısır'a gönderirken kalan diğer 1 milyar doları ise Mısır'da yatırım yapacak olan Türk şirketlerin kullanımına açmıştır. Daha sonra Türkiye, Mısır'a 250 milyon dolar daha göndererek yardım miktarının 2,25 milyar dolara çıkarmıştır (Behary, 2013).

Tablo 8. Mursi Dönemi Türkiye-Mısır Ticari İlişkiler

Yıllar	İhracat (Milyar \$)	İthalat (Milyar \$)	Ticaret Hacmi (Milyar \$)
2011	2.759	1.487	4.246
2012	3.679	1.342	5.021
2013	3.201	1.629	4.830

Kaynak: (Tire Ticaret Odası Mısır Raporu, 2018: 15)

Türkiye'nin Mısır ile yakınlaşması, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri de zirve noktaya taşımıştır. Türkiye, 2011 yılında Mısır'a 2,75 milyar dolarlık bir ihracat gerçekleştirirken Mursi'nin iktidara gelişi sonrası ihracat rakamı yaklaşık 1 milyar dolarlık bir artış ile 3,6 milyar dolara yükselmiştir. Pragmatist bir bakış açısıyla bakıldığında Türkiye'nin Mısır'a hibe ettiği 1 milyar doların Türkiye'den yapılan ithalat ile tekrar Türkiye'ye geri döndüğü görülmektedir. 2012 yılındaki ticaret hacmi 5 milyar dolar ile tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

Türkiye ile Mısır ilişkileri, başta İsrail ve Körfez ülkeleri olmak üzeri Batı dünyasında da rahatsızlığa yol açmıştır. Bu sebeple adı geçen ülkeler, Mısır'da gerçekleşen devrim sonrası rahatsızlık hisseden grupları desteklemeye başlamışlardır. Her ne kadar Mursi ilk ziyaretini S. Arabistan'a gerçekleştirerek Körfez ülkelerine yakınlık mesajı verse de S. Arabistan, İsrail ve BAE, Mısır'daki Müslüman Kardeşler'in başarısını akamete uğratmak için çalışmaya başlamıştır. Temmuz'da iktidara gelen Mursi'ye karşı Kasım 2012'den itibaren muhalif çevrelerce gösteriler düzenlenmiştir. Türkiye bu dönemde Mursi'ye üst düzeyde danışmanlık sağlarken Mısır'da başlayan karşı devrim hareketlerinde rakipleri kadar aktif rol oynayamamıştır. Sonuç olarak 3 Temmuz 2013 yılında gerçekleştirilen askeri darbe ile Mursi'nin iktidarına son verilmiştir (Telci, 2018: 202-203). Darbe sonrası Mısır'a Körfez ülkeleri ve ABD yaklaşık 17 milyar dolarlık finansal yardım ile destekte bulunmuşlardır.

3.3.2 Ak Parti ve Müslüman Kardeşler

Türkiye Asya ülkesi midir, Ortadoğulu mudur yoksa Avrupalı mıdır? Bu sorulara farklı yanıtlar verilirken Türkiye'nin sahip olduğu konumu henüz Osmanlı'nın yıkılmasından önce başlayan fikir akımlarına sahne olmuştur. Türkiye'nin sahip olduğu bu çeşitlilik Türkiye'deki siyasi hayatın gelişmesine katkı sağlamıştır (Kaddorah, 2010: 114). Türkiye her ne kadar çoğunluğu Müslüman bir ülke olsa da İslamcı bir kimlik ile değil Batı'nın seküler dinamikleri üzerine inşa edilmiştir. Laikliğin Türkiye'deki tatbiki, din ile devlet işlerini ayırmaktan ziyade devletin dine müdahale etmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Ak Parti'nin kurucuları her ne kadar İslamcı bir kökene sahip olsalar da Ak Parti, İslamcı bir parti olarak değil dönemin şartlarına uygun olarak hepsini yakala tipolojisiyle bütün

ideolojilere hitap eden bir parti olarak kurulmuştur. (Şükür, 2020: 691). Özbudun, Ak Parti'nin tanımını şu şekilde yapmaktadır;

AK Parti elbette bir sınıf partisi değildir. Aksine, kırsal ve kentsel bölgelerden, yükselen muhafazakâr burjuvazi ile büyük kentlerin yoksul kesimlerinden oy alan tipik bir "herkesi kucaklayan" (catch-all) partidir. Bununla birlikte, AK Parti'yi destekleyen bütün bu çeşitli kesimlerin, merkezî bürokratik elitler tarafından dışlanmış olmak gibi çevresel bir tepkiyi paylaştıkları düşünülebilir (Özbudun, 2007).

Ak Parti'nin kurucuları, 28 Şubat post modern darbesi ile kapatılan Refah Partisi'nin mensuplarıdır. Parti'nin kurucu Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, 28 Şubat sürecinde Refah Partisi'nin İstanbul Belediye Başkanırken okuduğu şiir dolayısıyla, halkı kin ve düşmanlığa tahrik suçundan hapis cezası almıştır. Refah Partisi, iktidarda geldiğinde yıllarca eleştirdiği faiz sistemini değiştirmek ile uğraşmamış ve İsrail ile de askeri anlaşma imzalamıştır. Meşruiyet sorununu sistem ile ters düşmeyerek çözmeye çalışan Refah Partisi'nin tahammül gösterilmeyen tarafı ise kamuda başörtüsünün serbest bırakılması, Taksim'de cami yapılması gibi beyanları olmuştur (Akdoğan, 2011: 622). Dolayısıyla İslamcı kimlik, partilerin iktidara gelmesi önündeki engel olmuştur. Ak Parti'nin siyasi çizgisine bakıldığında ise her ne kadar Refah Partisi'nin Millî Görüş geçmişine sahip olsa da İslamcı söylemlerden uzak durmak istemiştir. Erdoğan'ın Millî Görüş gömleğimizi çıkardık diyerek geçmişi ile arasına mesafe koyması, ordu ve yargının içerisindeki hâkim gücün müdahalesini engellemediği gibi Mili Görüşçülerin de tepkisine yol açmıştır (Milliyet, 2003b).

2007 Yılı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Ak Parti'nin, eşi başörtülü olan Abdullah Gül'ü aday göstermesi, ordu içerisinde rahatsızlığa yol açmış ve 27 Nisan gecesi Türk Silahlı Kuvvetleri internet sitesi üzerinden yayımladığı muhtıra ile rahatsızlığını dile getirmiştir. Ardından cumhurbaşkanının seçilmesi için Anayasa Mahkemesi, 367 oy şartını direktmiştir (Çelik, 2020).

Türkiye'de İslami hareketler, kuruluştan itibaren baskılansa da yok edilememiştir. Bu İslami hareketlerin önde gelen isimlerinden birisi de Said Nursi'nin önderlik ettiği Nurculuk olmuştur. Said Nursi, Kuran'ı Kerim'in tefsiri olan Risale-i Nur adını verdiği eserler ile dönemin en önemli sorunu olan İslam ve İman hakikatlerini kaleme almıştır. Bu özelliği ile Said Nursi'nin kitapları Türkiye'nin dışına kadar uzanmaktadır. Fetullah Gülen ise bir zamanlar Nurcular ile hareket ederken daha sonra onlardan ayrılarak kendi cemaatini kurmuştur. Verdiği vaazlarda ise Risale-i Nur'lardan faydalanmıştır. Nurculara göre ise Risale-i Nur kitaplarını itibar kazanmak için kullanmış ve istismar etmiştir (Şahin, 2019).

FETÖ'nün uluslararası sistemin taşeronu oluşu ise ABD'nin ılımlı İslam projesine verdiği destek ile başlamıştır. ABD'nin ılımlı İslam'ı Ortadoğu'ya yayma planına verilen destek FETÖ'nün güçlenmesini sağlamıştır. ABD'nin radikal İslam'ı tehdit olarak algılaması, 1979 İran İslam Devrimi ile başlamıştır. Diğer yandan radikal olarak tanımlanan gruplar, ABD'nin Sovyet Rusya'ya karşı Afganistan'da kullandığı gruplar olmuştur. Türkiye'deki dönüşüm 1980 darbesi ile gerçekleşmiş ve İslam sentezli bir Türk milliyetçiliği algısı oluşturulmak istenmiştir. Darbe sonrası sol hareketler dışlanmış ve Kemalist Türk milliyetçiliğinin İslamlaşması hedeflenmiştir (Özçelik, 2011: 86). ABD'nin yeşil kuşak projesi ile radikal gruplar Afganistan'da desteklenmiş ve bu sayede Sovyetler

Birliği, Afganistan'dan çıkarılmak istenmiştir. Türkiye'deki darbe sonrası Türk-İslam sentezli kimlik oluşturma siyaseti yeşil kuşak projesi ile örtüşmüştür. FETÖ'nün palazlanmaya başladığı yıllar bu anlamda 1980 darbesi sonrası dönem olmuştur. ABD, radikal İslam'a karşı Türkiye'yi bir rol model olarak görmüştür. Yine ABD, Büyük Ortadoğu Projesi ile Ortadoğu'daki Müslüman ülkelerin ılımlı İslam'a dönüştürülmesini amaçlamıştır (Ekşi, 2016: 63-65).

Ak Parti'nin kuruluş aşamasında Fetullah Gülen ile birlikte hareket etmesi ise bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Füller'e göre Ak Parti ile Gülen arasındaki benzerlik, ikisinin de Kemalistlerin ordu ve bürokrasideki hakimiyetinin kırılmasını istemeleridir. Diğer yandan FETÖ, 1980 sonrası ordu ve bürokrasiye sızarken 2002'de yeni kurulmuş olan Ak Parti'nin bürokraside görevlendirilecek yetişmiş elemanı bulunmamaktadır. FETÖ ile Ak Parti arasındaki farklılık ise Erdoğan, İslamcı fikirlerin özgürleştirilmesini savunurken Gülen, daha önce hiç İslamcı bir partiye destek vermemiştir (Füller, 2017: 223). 28 Şubat döneminde FETÖ'nün başındaki isim Fetullah Gülen, İslamcı Erbakan'a "*Beceremediniz bırakın*" derken (T24, 2016a) sol Parti'nin lideri Ecevit'e şefaatchi olmak istediğini belirtmiştir (CnnTürk, 2018). FETÖ, daha çok Balkanlar, Orta Asya ve Kafkasya gibi Türk akraba topluluklarının yaşadığı ve Batı'nın nüfuz etkisinin sınırlı olduğu ülkelerde faaliyet gösterirken Ak Parti, daha çok Müslüman ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkileri öncelemiştir.

Ak Parti ile Gülen ilk yıllarda dirsek teması halinde olsalar da bu yakınlaşmanın konjonktürel bir yaklaşma olduğu anlaşılmaktadır. Fetullah Gülen, ZDF televizyonuna verdiği röportajda, Erdoğan ile parti kurmadan önce görüşüklerini belirterek iki grup arasındaki gerçek ilişkiyi ortaya koymuştur. Görüşmeden sonra Erdoğan yanından ayrılırken asansörde Erdoğan'ı dinlettiğini itiraf eden Gülen, Erdoğan'ın FETÖ'yü işaret ederek "*evvela bunların hakkından gelmek lazım*" dediğini söylemiştir. Dolayısıyla ABD, Ortadoğu'da ılımlı İslam'ın yaygınlaşması için Ak Parti'nin Gülen ile hareketini desteklerken, Erdoğan'ın hedefinin bu olmadığı anlaşılmaktadır (T24, 2016b). ABD'nin AK Parti'yi Ortadoğu ülkelerine model olarak sunmaktan başka bir planı yokken Erdoğan, ABD'nin bu desteğini bölgesel güç olma ve İslam dünyasının liderliği hedefi doğrultusunda kullanmak istemiştir. Ak Parti'nin FETÖ ile birlikte ılımlı İslam'ın temsilcisi olması beklenirken Ak Parti ile FETÖ ters düşmüş ve Ak Parti, dış politika gereği olarak Müslüman Kardeşler gibi ABD'nin radikal olarak değerlendirdiğı gruplar ile yaklaşma göstermiştir (Ekşi, 2016: 69).

Arap Baharı sürecinde El Nahda, Müslüman Kardeşler ve onlarla yakınlığı bilinen partiler her ne kadar Ak Parti'nin başarısını dikkate alsalar da Ak Parti deneyiminin yaşandığı Türkiye ile kendi ülkeleri arasında farklılıklar olduğunu düşünmüşlerdir. Nitekim Türkiye her ne kadar defalarca ordunun müdahalesine maruz kalsa da 1950 yılından beri demokratik seçimleri deneyimlemektedir. Oysaki Ortadoğu'da diktatörlerin varlığı altındaki ülkeler, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi kavramlarla henüz tanışmamışlardır (Kaddorah, 2010: 122). Türkiye, liberal, temsili, rekabetçi, istikrarlı kurumsallaşmış bir demokratik düzeni inşa edebilmeyi başarmış bir ülkedir.

Müslüman Kardeşler, 1928 yılında Hasan El Benna tarafından Mısır'da kurulmuş ve sonrasında ülke dışına taşan bir teşkilata dönüşmüştür. Bir sivil toplum kuruluşu olarak çalışan İhvan, daha sonra siyasetin içerisinde de yer almış ancak Nasır'a suikast ve Camp David'i imzalayan Enver Sedat'ın öldürülmesi gibi şiddet eylemlerinde adlarının geçmesi üzerlerindeki baskıyı artırmıştır. Hüsnü Mübarek döneminde de baskılanan Müslüman Kardeşler, yasaklı bir parti olmalarına rağmen 2005 parlamento seçimlerine bağımsız adaylar ile girmeyi başarmıştır. Müslüman Kardeşlerin %20'lik başarı elde etmesi, başta Hüsnü Mübarek olmak üzere Batı dünyasını da tedirgin etmiştir. Zira Batı, Hüsnü Mübarek'i statükonun devamı için vazgeçilmez bir lider olarak görmüştür (Kılavuz ve diğerleri, 2012: 35).

MK, Arap Baharı sürecinde ön plana çıkmak için tereddüt etse de Tahrir Meydanı'ndaki gösterilerde önemli rol oynamıştır. Devrimin gerçekleşmesi ile birlikte oluşan boşlukta Müslüman Kardeşler, Hürriyet ve Adalet Partisi adıyla siyasetin içerisine girmiştir. Ancak beklenenin aksine MK, iktidara gelmeleri halinde referans olarak İslam'ı kabul edeceğini belirtmiştir (Fahmy & Elyan, 2011). Diğer Partiler azınlık haklarını savunup İslam'a atıfta bulunmakta tereddüt etseler de HAP, görüşlerini Arap Baharı öncesi olduğu gibi Arap Baharı sonrası da savunmaya devam etmiştir (Tavana, 2011: 555). MK'yı iktidara getiren etmenler değerlendirildiğinde üç faktör ön plana çıkmaktadır. Birincisi ve en önemlisi, Müslüman Kardeşler'in 1928 yılında kurulmuş kurumsallaşmış ve örgütlü bir yapıya sahip olmasıdır. İkincisi hâlihazırda zaten diktatörlüklere karşı olmaları ve demokrasiyi benimsemiş olmalarıdır. Diğer faktör ise Mısır'ın Mübarek dönemindeki en önemli problemi olan ekonomik kalkınma ve sosyal adalet konularına atıfta bulunmasıdır (Kurşun, 2017: 28).

MK'nın siyasetteki durumu göz önüne alındığında kurdukları partinin Duverger'in ifade ettiği kadro parti yahut Neumann'ın çalışmasındaki demokratik toplumsal bütünleşme parti tipolojisine yakın olduğu görülmektedir. Zira kadro partileri sıradan kişiler tarafından kurulmuş partilerdir. Ekonomik ihtiyaçları için aidat ödemeleri önemli olduğu için üye sayısı oldukça önemlidir. Aynı şekilde partinin ideolojik eğilimleri güçlüdür. Neumann'ın yaptığı ayrımında, demokratik bütünleşme partilerinin sadece siyasi olarak değil toplumsal hedeflere de sahip partiler oldukları görülmektedir. İdeoloji ve örgütsel yapı güçlüdür ve bu tipolojiye sahip partiler üyelerinin toplumsal yaşamları ile de ilgilenmeye meyillidirler (Dursun, 2014: 266-268).

Erbakan, 1960'lı yıllarda İslamcı bir çizgide siyasete girmiş ve 1974 yılında CHP ile hükümet ortağı olarak Başbakan Yardımcılığı görevinde bulunmuştur. 1996 yılında ise Başbakanlık makamına gelmiştir. Erbakan'ın orduyu ve laik kesimi göz ardı ederek Müslüman ülkeleri ile yakınlaşması 28 Şubat post modern darbesi ile görevden alınmasına ve partisinin kapatılmasına yol açmıştır. Yaşanan bu acı tecrübeler sonrası Ak Parti, iktidara geldiği 2002 yılından itibaren ayakta kalarak ulusalcı bürokratik yapıyı aşmayı başarmıştır. Oysaki Müslüman Kardeşler 1928 yılında kurulsaydı da siyasette tecrübeye sahip olamamıştır. Ancak MK, sendikalarda çok aktif bir şekilde yer alarak siyasette tecrübe kazandığını iddia etmiştir. 2012 yılında Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Mursi'nin attığı adımlar, ordu ile laikleri karşısına almasına sebep olmuş ve 2013 yılında darbe ile

görevinden uzaklaştırılmıştır (Kurşun, 2017: 40). Diğer yandan Ardovini, Müslüman Kardeşlerin başarısızlığını dört sebebe bağlamıştır. Bu sebepler; MK'nın geçmişten gelen mirası, devrimin gerçekleştirilmesinde ön planda olan gruplar ile iş birliğini reddetmesi, devlet yönetimindeki tecrübesizlik ve ordu/derin devletin rolüdür (Ardovini, 2017: 237).

Arap Baharı'nın Tunus'ta yaşanan tecrübesi ise İslamcılar ile seküler tarafların uzlaşması ile başarıyı getirmiştir. Her ne kadar Tunus'taki El Nahda hareketi, Müslüman Kardeşlerden ilham alan bir grup olarak seküler kesim için demokrasiye geçişte bir tehdit olarak algılansa da El Nahda hareketi, devrim sonrası demokrasi ilkeleriyle hareket ederek siyasi bir partiye dönüşmüştür. Mısır'da ise İslamcılar ile İslamcı olmayanlar arasında bir iş birliği söz konusu olmamıştır. İslamcı gruplar (Selefiler, Müslüman Kardeşler), parlamentodaki sandalyelerin %70'ten fazlasını kazanınca İslamcı olmayan gruplara karşı kapsayıcı bir siyaset izlememişlerdir. İslamcı olmayan gruplar ise Arap Baharı sürecinin demokratik taleplerini bir kenara bırakıp, İslamcı grupları devirmek için ordunun desteğine başvurmuşlardır. Mısır'daki ordunun Tunus'taki orduya nazaran siyasi olarak güçlü bir yapıda olduğu da göz ardı edilmemektedir (Yıldırım, 2020: 190-191).

Müslüman Kardeşler teşkilatı, bir siyasi parti olmaktan ziyade, dini ideolojik bir akım olarak kurulmuştur. Oysaki Türkiye'de 1960'lı yıllardan itibaren Millî Görüş hareketi ve 2001 Yılında Ak Parti hukuki resmi bir siyasi parti olarak kurulmuştur.

3.3.3 3 Temmuz Darbesi ile 15 Temmuz Darbe Girişimi Kıyaslaması

Türkiye, Osmanlı'dan bu yana darbeler ile çok kez yüzleşmiştir. Türkiye, cumhuriyet rejimi altında kurulmasından bu yana 1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarında ordunun müdahalesi ile karşılaşmıştır. 2007 Yılında ise bir e-muhtıra ile ordu, siyasal iktidara sözlü müdahalede bulunmuştur. Ülkenin kurucularının ordu kökenli oluşu silahlı kuvvetlerin her zaman siyasette söz sahibi olmasına neden olmuştur. 2016 Yılındaki darbe girişimi ise diğerlerinden farklı bir odak tarafından gerçekleştirilmiştir. Mısır'da ise 1881 yılında Urabi Paşa'nın başarısız hareketi ve 1952 yılında Hür Subaylar darbesinden bahsedilebilir. 1952 Darbesinden sonra iktidarda hep bir ordu mensubu yer almıştır. Türkiye'deki darbeler, halkın demokrasi tecrübesi ve Türkiye'nin Batı'nın normlarına dâhil olma hedefi sebebiyle uzun sürmemiş ve yeni bir anayasa yazılarak idare sivillere terk edilmiştir. Ancak oluşturulan MGK ile ordu, Ak Parti iktidarına kadar siyasetten hiçbir zaman elini çekmemiştir.

Mısır'da Arap Baharı süreci ile demokratik seçimler yapılmış ve ilk defa bir Cumhurbaşkanı halk seçmiştir. Ancak Mısır'daki halk hareketleri seçimler sonucunda ortadan kalkmamıştır. Mısır Silahlı Kuvvetler Yüksek Askeri Konseyi her ne kadar Arap Baharı sürecinde halkın yanında yer alsa da halkın oyu ile seçilen Muhammed Mursi'nin iktidarından memnun olmamıştır. Bu sebeple ordu, Mursi'nin önüne engeller çıkarmış ve devlet kurumlarını denetimi altında tutmuştur. Mursi'ye karşı başlatılan gösterilerin iç savaşa dönmesi ve devletin korunması bahanesiyle ordu, 3 Temmuz 2013'te yönetime el koyduğunu açıklamıştır. Mısır'daki gösterilerin darbeye dönüştüğü 2013 yılında, Arap Baharı'nın Türkiye'ye taşınması için Gezi Parkı eylemleri gerçekleştirilmiştir. Ancak Erdoğan, son on yılda TSK'nın siyasetteki rolünü azami seviyeye indirerek ulusalcıların darbe riskini azaltmakta başarılı olmuştur (Nassar, 2016: 60).

Mısır'daki darbe ile Türkiye'deki darbe girişimi kıyaslandığında benzerlikler olduğu gibi birçok farklılıklar da mevcuttur. Halk desteğine bakılacak olursa Erdoğan, 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde tek başına %51 oy alırken Mursi'nin birinci tur seçimlerde aldığı oy oranı sadece %24,7'dir. Dolayısıyla Mursi'nin sahip olduğu halk desteğinin Erdoğan'ın halk desteği ile kıyaslandığında oldukça az olduğu görülmektedir. Ayrıca Mısır'da seçimlere katılım birinci turda %46, ikinci turda ise %51 düzeyinde gerçekleşmiştir. 15 Temmuz öncesi Türkiye'de yapılan 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılım oranı, %73'tür. Diğer yandan Türkiye'deki darbe girişiminin halk tabanında bir karşılığı olmamıştır. Zira darbe girişimi daha önceki darbelerde olduğu gibi Türk Silahlı Kuvvetleri'nin geleneksel unsurları tarafından değil FETÖ mensupları tarafından gerçekleştirilmiştir. 15 Temmuz darbe girişimini Türkiye'deki diğer darbelerden ayıran ise darbecilerin kimliklerini gizliyor oluşlarıdır. Oysaki önceki darbe bildirileri bizzat ordu mensuplarınca okunmuştur (Alkan, 2016: 254). Dolayısıyla ordunun içerisinde bir karar birliği söz konusu olmamıştır.

Mısır'daki darbe ise halkın orduya karşı sempati duymasının yanında İhvan karşıtlığı ve geniş halk kitlelerinin sessiz kalması sonucu başarıya ulaşmıştır. Ülkedeki Temerrut Hareketi, Mursi'ye karşı topladığı imzanın Mursi'nin aldığı oy oranından daha fazla olduğunu iddia etmiştir (Karan, 2019). Türkiye'nin demokrasi tarihinde yaşamış olduğu tecrübeler, halkın darbelere karşı çok olumsuz bir bakışa sahip olmasını sağlamıştır. Türkiye'de Sivil toplum örgütleri ve medya gibi organlar da halkın askeri darbeleri topyekûn reddetmesinde etkili olmuştur. Böylesi bir ortamda FETÖ mensupları, akşam saati milletin gözü önünde canlı yayında darbe yapmayı kalkmış ve bu olay halkta büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.

Lider faktörü göz önüne alındığında Erdoğan, darbe kalkışmasından sonra yaptığı konuşma ile halkın desteğini arkasına alırken Mursi, Mısır'da karizmatik bir lider pozisyonunda değildir. Mısır'daki darbe ile Türkiye'deki darbe girişiminin benzer noktalarına bakıldığında ikisi de seçilmiş siyasal iktidara karşı gerçekleştirilmiştir (Güvel, 2016). Ayrıca iki darbe için de dışsal etkiden bahsetmek mümkündür. Mısır'da Körfez ülkeleri ve Batı ülkelerinin doğrudan ve dolaylı olarak darbeye destek verdikleri bilinmektedir (Telci, 2018: 201). Darbe sonrası yapılan açıklamalar, Batı dünyasının ve Körfez ülkelerinin darbeye verdiği desteği açıkça ortaya koymaktadır (Hürriyet, 2013). CIA destekli Stratfor, 15 Temmuz gecesi Erdoğan'ın uçağının koordinatlarını paylaşmıştır (TRT Haber, 2018). Türkiye'deki darbe girişimine Batı dünyası tepki vermekte gecikmiştir. Kalkışmanın kontrol altına alınmasıyla birlikte Batı dünyası seçilmiş hükümeti desteklediğini bildirmiştir. Darbe'nin FETÖ tarafından gerçekleştirildiği kanıtları ile ABD'ye sunulmuş olmasına rağmen ABD, FETÖ elebaşlarını teslim etmeyi reddetmiştir.

Mısır'daki darbe ile Türkiye'deki darbe girişimi kanlı sonuçlar doğurmuştur. Mısır'daki darbe sonrası ordu, darbe karşıtlarına karşı sert müdahale gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen sert müdahalede, ağustos ayına gelindiğinde 3500'den fazla insan hayatını kaybetmiştir. Türkiye'deki 15 Temmuz kalkışmasına ise bir gecede 251 vatandaş darbeciler tarafından şehit edilmiştir.

Tüm bunlar dikkate alındığında Mısır'da 3 Temmuz 2013'te gerçekleşen darbe ile 15 Temmuz'daki kalkışmanın benzer yönleri olsa da Mısır'daki darbe ile mücadele edilen kesimin MK olduğu görülmektedir. Müslüman Kardeşler ile Millî Görüş'ün yakınlıkları dikkate alındığında 3 Temmuz darbesinin 28 Şubat sürecine daha yakın bir darbe olduğunu söylemek mümkündür. Zira 3 Temmuz sonrası Müslüman Kardeşler mensubu birçok kişi gözaltına alınırken siyasi olarak da yasaklanmıştır. Türkiye'de de 28 Şubat süreci Erbakan'ın kurduğu partilerin kapatılması ve siyasi yasak getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Diğer yandan Mısır'daki darbe 28 Şubat sürecinden farklı olarak kanlı bir sürece dönüşmüştür.

3.3.4 Darbe Sonrası İlişkiler

3 Temmuz 2013 günü Mısır Genel Kurmay Başkanı Abdul Fettah Sisi hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde askeri darbe ile yönetime el koyduğunu duyurmuştur. Türkiye, diğer ülkelerin aksine darbeye en sert tepki veren ülke olmuştur. Arap Baharı süreci sonrası İhvan ile yakın ilişki içerisine giren Türkiye, 2013 yılında yapılan darbeyi kendisine yapılmış olarak algılamıştır. Zira Türkiye, Mursi'yi açıktan destekleyen tek ülke olmuştur ve dış politika hamleleri örtüşmüştür. Mısır'da yaşanan darbe sürecinin Türkiye'deki Gezi Parkı eylemlerine denk gelmesi de Türkiye'nin tepkisini etkilemiştir (Hayatsever, 2015). Türkiye'de aynı dönem yaşanan Gezi Parkı eylemleri, 28 Şubat sürecini yaşayan Ak Parti'li siyasetçileri tedirgin ederken, TSK iç hizmet kanununun 35. maddesinde değişikliğe gidilerek darbe ihtimali ortadan kaldırılmak istenmiştir (Dünya, 2013).

İslamcı İhvan'ın iktidara gelişi demokratik normlara bağlılığı olan Batı dünyasını tedirgin ettiği gibi Krallık ile idare olunan Körfez ülkelerini de ironik bir şekilde rahatsız etmiştir. Türkiye ise gerek demokratik seçimlere verdiği destek gerekse darbe sonrası verdiği tepki ile Batı dünyasına nazaran daha ilkeli bir duruş sergilemiştir. Erdoğan, Mısır'daki darbeye sessiz kalan Batı Dünyasını da ağır bir şekilde eleştirmiştir;

Biz demokrasi yolunda çok bedeller ödedik, dersler çıkardık, tecrübeler edindik. Başka devletlerin bu acıları çekmesini arzulamayız. Her askeri darbe Türkiye'ye onlarca yıl kaybettirmiştir. Kazanımları heba etti. Sadece darbeleri yapanlar değil alkış tutanlar da aynı şekilde mahkûm edilmişlerdir. Darbelerin hedefi halktır, gelecektir, demokrasidir. Hani Batı demokrasiden yanaydı. Hani Batı demokrasinin ülkelerde uygulanabilir hale gelmesinin mücadelesi veriyordu. İşte bu bir samimiyet testidir ve Batı bu samimiyet testinde de yine, tekrar sınıfta kalmıştır. Demokratik darbe olmaz (NTV, 2013).

Mısır'da gerçekleştirilen darbe, Türkiye'nin tekrar dış politikada yalnızlaşmasına neden olmuştur. Mübarek'in indirilmesinden sonra Türkiye'nin Mısır ordusu tarafından ülkeye davet edilmesi, Mısır'ın Türkiye'ye olan hayranlığının göstergesi olmuştur. Ancak 3 Temmuz darbesi bu algının yıkılmasına sebep olmuştur. MK, darbe sonrası hem Mısır'da hem de darbenin destekçisi olan Suudi Arabistan'da terör örgütü olarak ilan edilmiştir. Diğer yandan Türkiye'nin Suriye'de ÖSO ve Filistin'de HAMAS ile hareket etmesi, Türkiye'ye karşı bakışı da değiştirmiştir. (Fuller, 2017: 293).

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Arap Baharı sonrası Sünni grupları desteklediği eleştirilerine şu sözlerle karşılık vermiştir;

Türkiye'nin, kardeş Ortadoğu halklarının talepleriyle ilgili tutumunun, evrensel ilkelere ve uzun vadeli bir stratejik vizyona dayandığını vurgulayan Davutoğlu, "Evrensel ilke olarak Ortadoğu'daki kardeş halkların insanlık onurunu koruyan, hukuk devleti ilkelerine açık ve şeffaf seçimlere dayalı demokrasi taleplerini destekledik. Bu talepler hangi ülkede olursa olsun ve hangi kesimlere ait olursa olsun, ülkemizce desteklenmiştir ve desteklenmeye devam edecektir. Bu konuda ne ülke ne de etnik ya da mezhebi herhangi bir ayırım gözetmedik, gözetmeyeceğiz (Habertürk, 2013)

Mısır'daki darbeyi sadece Ak Parti değil TBMM'deki bütün partiler ortak bildiriye imza atarak kınamışlardır (Deutsche Welle, 2013). Türkiye'nin Arap Baharı sonrası bağımsız politikalar izlediği Ortadoğu'da, Mısır gibi bağımsız bir ortağın olması elini güçlendirmişti. Oysaki 3 Temmuz darbesi ile Mısır, ABD, S. Arabistan ve İsrail'in etkisine girmiştir. Türkiye, Arap Baharı sonrası düzenin kurulmasında etkin rol oynamak isterken Mısır'daki iktidar değişimi Mısır'ı, Ankara ile zıt bir noktada konumlandırmıştır. Mısır'daki yeni iktidar Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini azaltmak istemiştir (Telci, 2018: 205). Darbe sonrası Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün yaptığı açıklamalar daha pragmatist olmuştur. Zira Gül, yıllarca diktatörlük ile idare olunmuş toplumların demokrasiye geçişlerinin kolay olmayacağını söylemiş ve bir an önce askerin yönetimi sivil bırakma çağrısında bulunmuştur (BBC, 2013).

Mısır'da Sisi öncesi oluşturulan yönetim, darbe sonrası Erdoğan ile görüşerek Türkiye ile olan ilişkileri devam ettirme niyetinde olsa da Türkiye, bu girişimleri reddetmiştir. Geçici Cumhurbaşkanı Yardımcısı olarak atanan Baradei'nin görüşme çağrısı, Türkiye tarafından kabul görmemiştir (Ahram Online, 2013). Başbakan Erdoğan'ın her platformda Mısır'daki darbeyi eleştirmesi sonrası Mısır, Türkiye'nin Kahire Büyükelçisi'ni istenmeyen adam olarak ilan etmiştir. Mısır bu kararın, Türkiye'nin Mısır iç işlerine karıştığı gerekçesiyle alındığını iddia etmiştir. Türkiye de kısa süre sonra Mısır'ın Ankara Büyükelçisi'ni istenmeyen adam ilan etmiştir. Bu süreç sonrası Türkiye ile Mısır arasındaki diplomatik ilişki maslahatgüzar seviyesinde yürütülmüştür (Sözcü, 2013). 2013 Yılında Erdoğan'ın dış politika Başdanışmanı olan İbrahim Kalın'a sorulan Türkiye dış politikada duygusal mı davranıyor sorusuna Kalın şöyle yanıt vermiştir;

Realizm ve reel-politik, yaşanan insani dram karşısında susmak değildir. Böyle bir dış politikanın değeri, etkisi ve etkinliği olmaz. Suriye ve Mısır'da bunun acı örneklerini görüyoruz. Türkiye bu konularda çok girişimde bulundu. Sanki bunlar hiç yapılmamış gibi Suriye ve Mısır politikamızı ideolojik, duygusal vs. olmakla eleştirmek ya da haksızlık yapmaktır (T24, 2013).

Ayrıca İbrahim Kalın, 29 Temmuz'da Başbakan Erdoğan ile Arap heyetin İstanbul'da görüşüp 7 maddelik bir yol haritası üzerinde çalışıldığını ancak bundan bir sonuç çıkmadığını söylemiştir. Türkiye'nin ilkeli duruş ile orta ve uzun vadeli olarak kazançlı çıkacağını söyleyen Kalın, ruhsuz realizmin uzun vadede dost kaybettirdiğini savunmuştur (T24, 2013). Mısır'da gerçekleştirilen darbe sonrası yapılan anketlerde Mısır'daki halkın Türkiye'ye duyduğu sempati, %86'dan %38'e düşmüş, darbeye Mısır halkının desteği ise %67 olarak hesaplanmıştır (Akgün ve Gündoğar 2014: 5). Mısır'daki Rabiatül Adeviye meydanında MK'ya karşı gerçekleştirilen katliam sonrası Erdoğan, Rabia işaretini iç politik söylem olarak kullanmaya başlamıştır. Mısır'daki İhvan'a destek için kullanılan bu sembol daha sonra Ak Parti'nin tüzüğüne girmiştir. Arapçadaki "erbea"

(dört) kelimesinden türeyen Rabia işareti, Erdoğan'ın her konuşmasında sıklıkla kullandığı “tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet” söylemine dönüşmüştür (Yeşilyurt, 2020: 355).

Sisi, DEAŞ'ın yükselişe geçtiği yıllarda Müslüman Kardeşleri de radikal İslamcı terörist grup olarak gösterip İhvan'ı güvenikleştirirken, Türkiye'nin bölgedeki radikal gruplara yardım ettiğini savunmuştur (Bilener, 2014: 191). Türkiye ise içerde FETÖ mensubu savcı ve gazeteciler eliyle MİT tırları DEAŞ'a silah yardımında bulunuyor suçlamasına maruz kalmıştır. Çekilen fotoğrafların dünya kamuoyuna sızdırılması ise Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır (Günebakan, 2018). Oysaki DEAŞ'ın bombalarının en fazla patladığı ülke o yıllarda Türkiye olmuştur.

İstanbul, Mısır'daki darbe sonrası İhvan üyelerinin Sisi'ye karşı muhalefet gerçekleştirdiği yer olmuştur (Milliyet, 2014). MK'nın lider kadrosu Katar'da uğradığı baskı sonucu Erdoğan'ın onayı ile İstanbul'a gelmiş ve burada alternatif bir parlamento kurmuşlardır. Sürgünde kurulan Parlamentonun Başkanı Cemal Haşmet, darbe sonrası Mısır'da kurulan parlamentoyu tanımadıklarını belirtmiştir. Türkiye ile Mısır arasındaki gerginliği tırmandıran bu parlamento, hedeflerini Mısır'daki iktidarın yıkılması üzerine kurarken, Mısır'da darbeye tepki gün geçtikçe azalmıştır. Türkiye İhvan üyelerinin basın yolu ile Sisi'ye karşı muhalefetini desteklerken, Sisi'de Mısır'da FETÖ'ye destek vermiştir. 1990 sonrası FETÖ, Mısır'da faaliyetlerini artırmıştır. Mısır'da FETÖ'ye ait özel okullar, yurtlar, dergi gazete gibi yerler mevcuttur. 2013 yılında Türkiye'ye ait Yunus Emre Enstitüsü'nün yakınında FETÖ'ye ait bir kültür merkezi açılmıştır. Mısır'da FETÖ mensupları Türkiye aleyhine basın yayın faaliyeti yürütürken, Türkiye'ye ait Anadolu Ajansı'nın çalışanlarında kısıtlamaya gidilmiştir (Timetürk, 2016). Türkiye, Mısır'da seçimle iş başına geldikten sonra darbeye yönetimden uzaklaştırılmış MK'yı desteklerken, Sisi ise Türkiye'de darbe girişiminde bulunan FETÖ'yü destekler duruma gelmiştir. Mısır aynı zamanda 2016 yılında PKK'nın temsilcileri ile de bir araya gelmiş ve onları destekleme kararı almıştır. Bağdat üzerinden Kahire'ye geçen PKK'nın temsilcilerine, Türkiye'de İhvan üyeleri hakkında istihbarat toplamaları ve üyelere karşı eylem yapmaları karşılığında para ve silah yardımı yapılmıştır (Sabah, 2016).

Arap Baharı sürecinin karşı devrim ile baltalanması ve demokratik düzenin darbe ile ortadan kaldırılması İslam ile demokrasi çelişiyor mu sorularına neden olmuştur. Bu soruya Tunuslu âlim Gannuşi şu cevabı vermiştir;

Eğer demokrasi insanların haklarını koruyan, onlara liderlerini veya temsilcilerini seçmeleri için daha geniş bir siyasi katılım alanı sağlayan ve iktidarın dolaşımı için bir sistem sağlayan (Batılı) siyasi sisteme işaret ediyorsa, o zaman İslam ile demokrasi arasında çelişen hiçbir şey yoktur (Al-Farsi, 2013: 37).

2015 Yılında Suudi Arabistan'da Kral Selman'ın iktidara gelişi, İran ile S. Arabistan arasındaki rekabeti artırırken Kral Selman, yeni partner arayışına girmiş ve bu süreçte Türkiye ile yakınlaşma söz konusu olmuştur. Türkiye ise aynı yıllarda Rusya ile Suriye konusunda yaşadığı kriz nedeniyle S. Arabistan ile yakınlaşmaya sıcak bakmıştır. Kral Selman, Türkiye ile Mısır arasında yürüttüğü mekik diplomasisi ile aradaki soğukluğu gidermeye çalışmış ve bu dönemde Türkiye ile Mısır arasında ilişkilerin düzelmesi

beklenmiştir. Ancak Türkiye’de 15 Temmuz darbe girişiminin gerçekleşmesi ile Mısır medyasının Erdoğan’ın Almanya’ya kaçtığı veya darbenin düzmece olduğu iddiaları, yakınlaşma fırsatını ortadan kaldırmıştır (Sınmaz, 2019: 30-31).

Mısır yaklaşık 100 milyonluk nüfusu ile Arap dünyasının en büyük devletidir. 22 Üyeli Arap Birliği’nin bir üyesi olan Mısır, geçmişten gelen sıfatıyla Arap dünyasının da doğal lideri olarak kabul edilmiştir. Arap Birliği’nin Genel Sekreterliği genellikle bir Mısırlı tarafından yürütülmektedir. Dolayısıyla Arap Birliği’nden Mısır’ın istemediği bir karar çıkması da mümkün gözükmemektedir. Ahmed’e göre (2017) Türkiye, geçmişte darbelerden çekmiş bir ülke olarak Mısır’daki darbeye karşı ilkeli bir duruş sergilemiştir. Ancak Türkiye, MK’nın Mısır’da baskın bir siyasi görüş olduğuna inanma yanılığına düşmektedir. Zira MK, bütün İslamcıları temsil etmediği gibi ülkede liberaller, Kıpti Hristiyanlar ve laikler gibi güçlü bir muhalefet söz konusudur. Yine Ahmed’e göre Türkiye, Arapça bilen etkin eleman sıkıntısından ötürü büyük resmi görememektedir (Ahmed, 2017).

Türkiye açısından bakıldığında ise, 2000’li yılların başından itibaren AB’ye girmek için çabalanmış ancak sonuç alınmayınca enerji Ortadoğu bölgesine kaydırılmıştır. Türkiye’nin Ortadoğu ile sıcak temaslara girmesi, Arap ülkeleri tarafından olumlu karşılanmıştır. Ancak Arap Baharı sonrası Türkiye’nin bölgedeki rolü krallıkları rahatsız etmiştir. Türkiye’nin MK’ya yaklaşımı ideolojik bir bakış olduğu kadar karşılıklı çıkarların örtüşmesi ile de ilgili olmuştur. Türkiye ile Mısır arasındaki ilişki jeostratejik bir rekabet midir? Yahut ideolojik bir düşmanlık mıdır? Sorusu dikkate alındığında ikisinin de etkili olduğu savunulmaktadır. Zira Türkiye ve Mısır’ın tarihsel misyonu, nüfusu, doğal kaynakları ve jeopolitik konumu değerlendirildiğinde her iki ülkenin de bölgede lider pozisyonunda olduğu görülmektedir (Anani, 2020). Mursi’nin iktidara gelişi hem ideolojik farklılıkları ortadan kaldırmış hem de stratejik açıdan bakıldığında dış politikalar örtüşmüştür. Dolayısıyla Türkiye’nin MK’ya verdiği destek sadece ideolojik açıdan değerlendirilmemiştir. Mursi dönemi, Nasır’dan itibaren devam eden Türkiye ile Mısır rekabetinin ortadan kalkıp stratejik iş birliğine dönüştüğü dönem olmuştur. Türkiye’nin darbeye verdiği tepki bu açıdan değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır.

Türkiye’nin bölgede yükselişi, karşılıklı ittifaklar kurulmasını sağlamıştır. Türkiye ile Katar iki önemli müttefik haline gelirken Mısır ise BAE ve S. Arabistan ile güçlü bir ittifak oluşturmuştur. 2017’de Katar’a uygulanan ablukada Türkiye ve İran, Katar’a tam destek verirken Körfez ittifakı ile İsrail, Türkiye ve İran rekabetinde yan yana gelmiştir (Anani, 2020).

3.3.5 Doğu Akdeniz’de Ortak Çıkarlar ve Libya

Türkiye’nin Mısır ve İsrail gibi Akdeniz komşularıyla ilişkilerinin bozuk olması, Doğu Akdeniz’deki enerji paylaşımında Türkiye’nin en büyük rakibi olan Yunanistan ve GKRY’nin elini güçlendirmiştir. Ancak aşağıda da belirtileceği gibi Doğu Akdeniz’deki enerji paylaşımı, Türkiye ile Mısır arasındaki buzların erimesi için önemli bir fırsat oluşturmuştur. Diğer yandan Türkiye’nin Doğu Akdeniz enerji meselesi ile ilgili olarak Libya’daki iç savaşa dahil olması, Türkiye ile Mısır’ı bir kez daha karşı karşıya getirmiştir.

izinleri vermiştir. MEB için uluslararası hukuk, devletlerarasında imzalanacak ortak bir anlaşmaya işaret ederken tek taraflı olarak ilan edilmesinin önüne de bir engel koymamıştır. Uluslararası hukukun bu boşluğundan hareketle GKRY, Kıbrıs Cumhuriyeti adına 2003 yılında MEB ilan etmiştir. GKRY, 2003 yılında Mısır ile daha sonra Lübnan ve İsrail ile MEB anlaşmaları imzalamıştır. (Yaycı, 2020a: 23-25). Türkiye ise GKRY'nin MEB ilanını BM'ye verdiği nota ile hukuk dışı olarak kabul tanımlamıştır.

Türkiye'nin Mısır ve İsrail ile ilişkilerinin kötüleşmesi, Yunanistan ve GKRY'nin elini güçlendirmiş ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de en uzun sınırı sahip olmasına rağmen Türkiye'siz bir Enerji Forumu ihdas edilmiştir. Bu Forum'da Türkiye'nin dışında Yunanistan, İsrail, Mısır, Ürdün, İtalya, Güney Kıbrıs ve Filistin yer almıştır. Diğer yandan Fransa ve ABD'nin de Forum'a katılma durumu söz konusuysa İsrail, BAE'nin Forum'a katılması için talepte bulunmuştur. Dolayısıyla Doğu Akdeniz Enerji Forumu Türkiye karşıtı bir görüntüye kavuşmuştur. İlerleyen dönemde İsrail, Forum'a Türkiye'nin kapılarının kapalı olmadığını belirtmiştir (Kadan, 2021).

Yunan Profesör Theodoros Kariotis (2020), Türkiye'nin Karadeniz'deki MEB alanını belirlerken dahil olmadığı BMDHS'yi dikkate aldığını ancak Ege'deki paylaşım sırasında dikkate almadığını savunmuştur. Yunanistan, tek taraflı olarak kabul ettiği Ek5'te yer alan Seville Haritasının BMDHS'ye uygun olduğunu savunmuştur (Kariotis, 2020). Türkiye ise her ne kadar BMDHS'yi kabul etmemiş olsa da Yunanistan'ın sahip olduğu Türkiye sınırına çok yakın 9.113 m² olan Kızılhisar (Meis) adasının Yunan tezlerine göre kazanacağı deniz alanının uluslararası hukukun kabul ettiği hakkaniyet ilkesine uygun olmadığını belirtmiştir (Çetin, 2020). Michael Tanchum, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de daha fazla deniz hakkına sahip olması gerektiğini savunurken Türkiye'nin BMDHS'ye taraf olmamasının hukuken elini zayıflattığını düşünmektedir (Dünya, 2020). Türk Amiral Cem Gürdeniz'in 2006 yılında ortaya attığı ve Amiral Cihat Yaycı'nın olgunlaştırdığı Mavi Vatan Doktrini, Türkiye ile Yunanistan-GKRY arasında ihtilafa yol açmaktadır. Mavi Vatan Doktrini'nin Doğu Akdeniz'de Türkiye için belirlediği MEB, EK6'daki haritada gösterilmiştir.

Mısır, 2003 yılında GKRY ile deniz yetki alanlarının belirlenmesi için anlaşma imzalamıştır. Türkiye'nin 2019 yılında Libya ile MEB imzalamasından sonra Yunanistan, bu anlaşmayı bertaraf etmek için Mısır ile 2020 yılında bir MEB anlaşması imzalamıştır. Ancak imzalanan bu anlaşma Yunanistan'ın Seville haritasında iddia ettiği haklar ile çelişmektedir. Zira Mısır, Yunanistan'ın iddia ettiği Meis kıta sahanlığını dikkate almamıştır. Ayrıca Mısır, Yunanistan ile yaptığı anlaşma ile Türkiye ile yapılacak olan anlaşmaya da açık kapı bırakmıştır (Başeren, 2020).

2003'te GKRY ve 2020'de Yunanistan ile imzalanan MEB anlaşmaları ile EK7'de belirtilen harita ortaya çıkmıştır. Mavi Vatan Doktrini dikkate alındığında Mısır, GKRY ile anlaşma yaparak önemli gaz sahaları barındıran bölgeden 11.500 km² kadar feragat etmiştir. Aynı şekilde Yunanistan ile imzalanan anlaşma ile Mısır, 15.000 km² deniz alanını Yunanistan'a bırakmıştır. Özellikle GKRY ile yapılan anlaşma, söz konusu alanda ortaya çıkan hidrokarbon enerjisinin 100 milyar dolar değerine kadar ulaştığını ve bu alandan Mısır'ın vazgeçtiğini ortaya koymuştur (Kadan, 2019). Dolayısıyla Yunanistan ve GKRY

ile yapılan MEB anlaşmaları Mısır ulusal çıkarlarına uymamaktadır. Mısır'ın, Türkiye'nin kabul ettiği Mavi Vatan Doktrini'ni dikkate alarak Türkiye ile imzalayacağı MEB anlaşması, Mısır'a 26.500 km² denizalanı kazandıracaktır. Türkiye ise Libya'dan sonra Mısır ile de anlaşarak Mavi Vatan Doktrini'nde elini güçlendirecektir. Türkiye ile Mısır arasında imzalanacak MEB anlaşması, iki ülkeye de kazanç sağlayacaktır. Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2020 yılında Türk istihbaratı ile Mısır istihbaratı arasında görüşmeler gerçekleştiğini belirtirken, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Mısır ile deniz yetki sınırlandırılması anlaşmasının yapılabileceğini belirtmiştir (Atef, 2021).

3 Temmuz darbesi ile sekteye uğrayan Mısır'daki devrim sürecinin bölge ülkelerine de yansımaları olmuştur. Bunlardan en önemlisi Türkiye ile Mısır ilişkilerini de etkilemesi açısından Libya'dır. Libya'da Kaddafi, 2011 yılında NATO uçaklarının bombalamasıyla yönetimden uzaklaştırılmıştır. Bu tarihten sonra Libya, iç çatışmaların merkezi haline gelmiştir. Diğer taraftan terör örgütü DEAŞ da burada yaşam şansı bulmuştur. Kaddafi sonrası Libya'da 2016 sonrası iki başat aktör ön plana çıkmaktadır. Birisi Trablus merkezli ve BM'nin meşru olarak kabul ettiği Ulusal Mutabakat Hükümeti iken diğeri Tobruk merkezli eski bir Kaddafi subayı olan Hafter'dir. Hafter, Libya'ya uygulanan silah ambargosundan da faydalanarak başta BAE, Mısır ve Rusya gibi ülkelerin desteği ile hâkimiyet alanını genişletmiş ve Trablus hükümetini çevrelemiştir. UMH'nin Başbakanı Serrac ile Hafter arasındaki arabuluculuk girişimlerinin, Hafter'in saldırgan tutumu sebebiyle akamete uğraması ve Hafter'in Trablus'u ele geçirerek ülkeyi tamamen kontrolü altına alma planları, Türkiye, İtalya, İngiltere ve Katar tarafından askeri bir darbe olarak nitelendirilmiştir (Ünal, 2019: 66-67).

Hafter, son 25 yıldır ABD'de yaşamış bir figürken, 2014'te Libya'da eski ordu mensupları ve bazı aşiretlerle yaptığı iş birliği neticesinde güçlenmiş ve Mısır'a da sınır olmasından ötürü kolaylıkla askeri yardımlara erişebilmiştir. Bingazi'yi ve güneydeki birçok şehri ele geçiren Hafter'in Trablus'u kısa sürede ele geçirme planları, Trablus hükümetinin sağladığı İHA/SİHA desteği ile suya düşmüştür. Hafter daha ziyade eski ordu mensuplarını kontrol ederken, UMH ise devrim güçlerinden oluşmaktadır. UMH'nin hukuki ve kurumsal altyapısındaki eksiklik siyasi bir boşluk yaratmış ve Hafter bu boşluktan faydalanmak istemiştir (Kurt, 2020: 10). Hafter, aynı zamanda Mısır'daki darbe sonrası MK'ya karşı başlatılan mücadelenin Libya ayağını oluşturmaktadır. Bu anlamda Hafter, Mısır'daki süreci örnek almıştır (Gürseler, 2016).

2019 yılına gelindiğinde Hafter'in BAE destekli Rus Wagner'lerinin de desteğini alarak Trablus hükümetine saldırılarını artırdığı görülmüştür. Hafter, sahada ilerleyerek siyasi masada elini güçlendirmek istemiştir. Hafter'in bu hamlesi Türkiye dışında hiçbir ülke tarafından tepkiyle karşılanmamış aksine Fransa Hafter'in operasyonlarını desteklemiştir. Türkiye açısından bakıldığında Libya'nın Mavi Vatan Doktrini için hayati önemde olduğu görülmektedir. Bu sebeple Türkiye, BM tarafından tanınan UMH ile 27 Kasım 2019'da hem Güvenlik anlaşması imzalamış hem de Libya ile deniz sınırlarının belirlenmesi için MEB anlaşması imzalanmıştır. Cihat Yayıcı tarafından 2010 yılında hazırlanan Türkiye ile Libya arasındaki MEB çalışması, her ne kadar Erdoğan ve Kaddafi tarafından kabul görse de Arap Baharı'nın patlak vermesi anlaşmanın imzalanmasını

geciktirmiştir (Yaycı, 2020d). Türkiye'nin 2019'da Libya ile imzaladığı MEB anlaşması sonrası Mısır, bu anlaşmanın hukuka aykırı olduğunu söylemiş ve Doğu Akdeniz'de askeri bir tatbikat gerçekleştirmiştir. Ayrıca Yunanistan Dışişleri Bakanı ile bir araya gelerek dayanışma mesajı verilmiştir. Mısır'ın verdiği bu tepkinin aynı zamanda anlaşmanın Hafter karşısında yer alan UMH ile yapılması ile de ilgili olduğu değerlendirilmiştir (Yeni akit, 2019).

UMH ile imzalanan 27 Kasım mutabakatı, TBMM tarafından da onaylanmıştır. UMH'nin, Türk askerini Libya'ya davet etmesi sonrası 2 Ocak 2020 tarihinde TBMM'nin kabul ettiği tezkere ile ihtiyaç olması halinde Türk askerinin Libya'ya gönderilmesine izin verilmiştir. Tezkere sonrası Trablus'ta Korgenerallik seviyesinde bir askeri karargâh kurulmuştur (Kekilli, 2020: 11). Türkiye'nin Libya'ya asker göndermek için gösterdiği gerekçeler ise El Kaide ve DEAS'ın Libya'daki iç karışıklıkta güç kazanması ve Türk ticari çıkarlarının Hafter tarafından hedef alınmasıdır. Türkiye'nin Libya'ya müdahil olması esasında Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki kazanımları açısından da önemli görülmüştür (Kurt, 2020b).

Siyasi çözümün konuşulduğu Libya'da Hafter, Trablus'u ele geçirerek, BAE, Mısır, Rusya, S. Arabistan ve Fransa ile birlikte Libya'nın geleceğini belirlemeye çalışırken, Türkiye'nin geçen tezkere ile Libya sorununa dahil oluşu, Libya'daki dengeleri değiştirmiştir. Türkiye'nin Libya'daki savaşa dahil olması ile UMH, savunma pozisyonundan saldırı pozisyonuna geçmiştir. Mart ayında başlatılan Barış Fırtınası Operasyonu ile Hafter güçleri ağır yenilgiye uğratılmış ve ülkenin batısı kontrol altına alınmıştır (Domazeti, 2020). Türkiye'nin UMH'yi açıktan desteklemesi sonrası kaydedilen ilerleme, Mısır Cumhurbaşkanı Sisi'yi rahatsız etmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı ile yapılan görüşmede bölgedeki istikrarın tekrar sağlanabilmesi için siyasi çözüm mesajları verilmiştir (Arapnews, 2020). Temmuz 2020 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti İletişim Başkanlığı tarafından paylaşılan güncel Libya haritası EK8'de gösterilmiştir. UMH, Hafter güçlerini ülkenin batısından çıkardığı hengamda Sirte ve Cufra kentlerine operasyon sinyalleri vermiştir. Mısır Cumhurbaşkanı Sisi ise BM video konferansında yaptığı konuşmasında Sirte ve Cufra kentlerinin kırmızı çizgileri olduğunu belirtmiş ve siyasi çözüme dönülmesi gerektiğini söylemiştir (Sputniknews, 2020). BAE ve S. Arabistan, Mısır'ı Yemen'deki çatışmalara katılmaya ikna edememişken Libya'daki krize doğrudan müdahil olması için baskı yapmıştır (Duran, 2020).

23 Ekim tarihinde Türkiye'nin desteklediği UMH ile Mısır'ın desteklediği Hafter arasında ateşkes anlaşması imzalanmıştır (BBC, 2020). 9 Kasım'da BM'nin desteği ile Libya Siyasi Diyalog Forum'u yapılmıştır. Bu Forum'un amacı doğu ile batıdaki aktörler arasında birlikteliği sağlayarak ülkeyi seçime götürecek bir geçiş hükümetinin kurulması olmuştur (ORSAM, 2020). Tunus'ta başlayan görüşmeler Cenevre'de devam etmiş ve 74 kişilik Forum ülkeyi seçime götürecek temsilcileri seçmiştir. Buna göre, Başkanlık Konseyi Başkanı Muhammed Menfi ve Milli Birlik Hükümeti Başbakanı Abdülhamit Dibeybe seçilmiştir (Çakır, 2021). Muhammet Menfi, Türkiye ile MEB anlaşması imzalandığı sırada Yunanistan'da Libya büyükelçisi olarak görev yapmaktaydı ve MEB anlaşması sonrası sınır dışı edilmişti. Hem Menfi hem Dibeybe güvenoyu aldıktan sonra ilk olarak

Türkiye ile görüşmüşlerdir (Kökçam, 2021). Mısır ise geçiş hükümetini olumlu karşıladığını belirtmiştir. Şubat ayında Sisi ile bir araya gelen Dibebe, Mısır ile ilişkilere önem verdiğini belirtmiş, Sisi ise ülkenin istikrara kavuşması için Dibebe ile çalışmaya hazır olduklarını söylemiştir (Kalabalık, 2021). Dibebe, hükümette MK mensuplarına, Temsilciler Meclisi üyelerine ve UMH Bakanlarına yer vermeyeceğini açıklamıştır (Şarkul Avsat, 2021).

Sisi'nin Dibebe hükümetini olumlu karşılamasında Hafter'in Libya'daki başarısızlığı etkili olmuştur (The Arap Weekly, 2021a) Daha sonra Dibebe, Nisan 2021'de Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Türkiye'de görüşme gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette Türkiye ile Libya arasında beş anlaşma imzalanırken iki ülke temsilcileri de sıcak mesajlar vermiştir (Güvendik, 2021). Geçiş hükümeti kurulmuş olsa da yeni durumdan memnun olmayan güçlerin Libya'daki barış sürecine olumsuz etkide bulunması mümkün görülmektedir. Zira Hafter, Rusya, Fransa, Mısır ve BAE gibi dış aktörler tarafından aktif olarak desteklenmiş olmasına rağmen barış süreci, özellikle bölge dışı ülkelerin çıkarlarına ters olarak ilerlemiştir (Erbay, 2021).

Son günlerde Mısır ile Türkiye arasında bir yakınlaşma ortamının oluşturulduğu görülmüştür. Mısır'ın Doğu Akdeniz'de hidrokarbon arama yapmak için oluşturduğu ihalede 18. bölgeyi Türkiye'nin kıta sahanlığını dikkate alarak belirlemesi Türkiye ile anlaşma zemini oluşturma çabası olarak değerlendirilirken, bu harita Yunanistan'ın tepkisini çekmiştir (Sümbelli, 2021). Türkiye'nin Savunma Bakanı Hulusi Akar, Mısır'ın Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki tezlerine saygı duyması ilgili olarak iki ülkenin ortak tarihi ve kültürel değerlerine atıf yapmış ve ikili ilişkilerin gelişmesi gerektiğini söylemiştir. Türk tarafının olumlu mesajları Mısır basınında da olumlu karşılık bulmuştur. Türkiye-Mısır ilişkilerinin mevcut durumda geliştirilmesi çabası, siyasi farklılıkların ötesinde karşılıklı çıkarların korunması ile ilgili olmuştur. Diğer yandan AL-Kassim'e göre, Washington ile bölge ülkelerinin ilişkilerinde yaşanan bozulma, Ankara ile Arap başkentleri arasında yakınlaşmaya neden olmuştur. Türkiye, İstanbul'da MK tarafından yönetilen medyaya Sisi'ye karşı yapılan eleştirilerin azaltılması yönünde baskı yapmaktadır (AL-Kassim, 2021). Mısır'daki medyanın da ikili ilişkilerin geliştiği dönemde Türkiye aleyhindeki eleştirileri azaltacağı ortaya konmuştur (Middle East Eye, 2021).

Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, mart ayında Mısır ile 2013'ten sonra ilk defa diplomatik temasın gerçekleştiğini belirtmiştir. Mısır ile ilişkilerin geliştirilmesi için yapılan temaslarda iki tarafın da ön koşul ortaya koymadığını söylemiştir (Al Jazeera, 2021). Türkiye, Süveyş Kanalı'nda sıkışan geminin kurtarılması için Mısır'ın talep etmesi halinde yardıma hazır olduğunu söylemiştir (Amerikanın sesi, 2021). Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ikili ilişkilerin akıbeti ile ilgili şunları söylemiştir:

“Mısır'la istihbari, diplomatik ve ekonomik olarak iş birliği sürecimiz devam ediyor. Sıkıntı söz konusu değil. Bunu en üst düzeyde değil de bir tık altında devam ediyor. Gönümüz ister ki Mısırla olan bu süreci çok daha güçlü devam ettirelim. Bu istihbari, diplomatik ve siyasi görüşmeler netice verici olduktan sonra bunu daha ileri taşıyoruz. Mısır halkıyla Türk milletinin ayrı olması söz konusu değil. Mısır halkını Yunanistan'ın yanına yerleştirmek söz konusu değil. Olması gereken yerde görmek isteriz “(İndependent Türkçe, 2021).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ikili ilişkilerin gelişmesini arzu ederken Sisi hakkındaki eleştirel söylemlerinden uzak durduğu anlaşılmaktadır. Mısır ile ilişkilerin gelişmesinde BAE yönetiminin söylemlerindeki yumuşama da etkili olmuştur. Zira BAE, son dönemlere kadar Sisi'nin en önemli finansal destekçisi olmuştur. Türkiye bu dönemde Körfez ülkeleri ile de yakınlaşma içerisine girmiştir (The Arap Weekly, 2021b). Türkiye, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi noktasında Türkiye-Mısır dostluk grubunun kurulması için mecliste çalışma başlatırken, Türkiye Dışişleri Bakanı Yardımcısı Mısır'a ziyarette bulunmuştur (TRT Haber, 2021).

3.3.6 Arap Baharı Sonrası Ekonomik ilişkiler

Tablo 9. Türkiye ve Mısır ülke bilgileri (2021)

	Türkiye	Mısır
Son Nüfus	84,3 milyon	102,3 milyon
Etnik Oran	%75 Türk, %18 Kürt, %7 diğer	%91 Mısırlı, %9 diğer
Dil	Türkçe	Arapça
Din	%99,8 Müslüman, %0,2 diğer	%90 Müslüman, %10 Hristiyan

Kaynak: (World Population Review)

Türkiye ve Mısır'ın 2020 yılında ölçülen nüfuslarına bakıldığında iki ülkenin de güçlü bir nüfusa sahip oldukları görülmektedir. Türkiye'nin nüfusu 2020 yılında 84,3 milyon kişiye ulaşmıştır. Türkiye'de yaklaşık olarak %70-75 oranında Türk, %18 oranında Kürt ve %7 oranında diğer ırktan insan yaşamaktadır. Mısır'ın nüfusu ise 2020 sayımına göre 102,3 milyon kişiye ulaşmıştır. Mısır'ın %91'i Mısırlı ve %9 diğer milletlerden oluşmaktadır. Türkiye'nin %99,8'i Müslümanlardan oluşurken Mısır'da ise %90 oranında Müslüman ve %10 oranında Hristiyan yaşamaktadır.

Tablo 10. Arap Baharı Sonrası Mısır Ekonomik Verileri

Yıllar	GSYİH (Milyar \$)	Nüfus (Milyon)	Büyüme Oranı (%)	Kişi Başı Gelir (\$)	Enflasyon Oranı (%)	İhracat (Milyar \$)	İthalat (Milyar \$)
2011	235.9	84.5	1.7	2.791	10.1	31.5	62.2
2012	279,1	86.4	2.2	3.229	7.1	29.4	69.8
2013	288,4	88.4	2.1	3.262	9.4	28.7	66.6
2014	305,5	90.4	2.9	3.379	10.1	26.8	71.3
2015	329,3	92.4	4.3	3.562	10.3	21.9	74.3
2016	332,4	94.4	4.3	3.519	13.8	22.9	70.6
2017	235.7	96.4	4.1	2.444	29.5	26.4	66.7
2018	249,7	98.4	5.3	2.537	14.4	29.4	82.4
2019	303	100.3	5.5	3.019	9.1	30.6	78.6
2020	363	102.3	3.5	3.547	5	26.8	60.2

Kaynak: (The World Bank, ihracat ve ithalat rakamları: Trendeconomy)

Arap Baharı sonrası Mısır'ın dış ticaret verilerinin yer aldığı Tablo 10'a bakıldığında GSYH'nin artış eğiliminde olduğu görülmüştür. 2011 Yılında 235 Milyar dolar olan GSYH, 2020 yılına gelindiğinde 363 milyar dolara yükselmiştir. Arap Baharı sonrası hep pozitif bir görüntü veren büyüme oranı, 2020 yılında %3,6 olarak ölçülmüştür. Ancak Mısır gibi büyük bir nüfusa sahip ülkenin GSYH'sinin bu seviyelerde oluşu kişi başına düşen gelirin 3000-3500 dolar gibi çok düşük seviyede kalmasına neden olmuştur. Mısır'daki enflasyon oranı 2011 yılında %10,1 iken, 2017 yılında %29'a yükselmiş ve daha sonra tekrar düşüşe geçmiştir. 2020 Yılında Mısır'ın enflasyon oranı %5 olarak ölçülmüştür. İhracat rakamlarında büyük bir değişim söz konusu olmamıştır. 2011 Yılında

31,5 milyar dolar olan ihracat miktarı, 2020 yılında 26,8 milyar dolar olmuştur. İthalat miktarı ise 2011 yılında 62,2 milyar dolar seviyesinden 2020 yılında 60,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 11. Arap Baharı Sonrası Türkiye Ekonomik Verileri

Yıllar	GSYİH (Milyar \$)	Nüfus (Milyon)	Büyüme Oranı (%)	Kişi Başı Gelir (\$)	Enflasyon Oranı (%)	İhracat (Milyar \$)	İthalat (Milyar \$)
2011	838.7	73.4	11.2	11.420	6.4	134.9	240.8
2012	880.5	74.6	4.7	11.795	8.8	152.4	236.5
2013	957.7	75.9	8.4	12.614	7.4	151.8	252.6
2014	938.9	77.2	4.9	12.157	8.8	157.6	242.1
2015	864.3	78.5	6	11.006	7.6	143.8	207.2
2016	869.6	79.8	3.3	10.894	7.7	142.5	198.6
2017	858.9	81.1	7.5	10.589	11.1	156.9	233.7
2018	778.3	82.3	2.9	9.453	16.3	168	223
2019	761.4	83.4	0.9	9.126	15.1	180.8	210.3
2020	720	84.3	1.7	8.538	12.2	169.6	219.5

Kaynak: (The World Bank, ihracat ve ithalat rakamları: Tradeconomy)

Türkiye, 2010’lu yılların başında açıkladığı 2023 hedefleri kapsamında 2014 yılında GSYH’yi 1 trilyon dolara ve 2023 yılında ise 2 trilyon dolara yükseltmeyi amaçlamıştır (Anadolu Ajansı, 2013). Nitekim GSYİH 2013 yılında 957 milyar dolar seviyesine kadar çıkmıştır. Ancak bu tarihlerden sonra gerçekleşen krizler 2023 hedeflerini çok olumsuz etkilemiştir. Türkiye’nin GSYH’si 2013 sonrası azalma eğilimine girmiştir. 2020 Yılında GSYH, 720 milyar dolar olarak ölçülmüştür. Büyüme oranı ise azalış eğilimindedir. 2020 Yılında Türkiye ekonomisi %1,8 büyümüştür. Nüfus artış gösterirken GSYH’nin azalışı, kişi başına düşen gelirin de azalmasına sebep olmuştur. 2013 yılında kişi başına düşen gelir 12.614 dolar seviyelerine kadar yükselirken 2013 sonrası azalış eğilimine girmiş ve 2020 yılında 8.538 dolar olarak hesaplanmıştır. Türkiye’deki enflasyon oranı 2011 yılında %6,4 iken 2017 yılında %10’un üzerine çıkmıştır. En yüksek enflasyon ise 2018 yılında %16,3 olarak hesaplanmıştır. 2020 Enflasyon oranı ise %12,2’dir

Tablo 11 dikkate alındığında Türkiye’nin ihracat rakamlarının artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 2011 Yılında 134,9 milyar dolar olan ihracat miktarı, 2019 yılında 180,8 milyar dolar seviyesi ile zirveyi görmüştür. 2020 yılında ise 169,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalat miktarı ise 2020 yılında 219,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

2020 yılındaki iki ülkenin GSYH değerlerine bakıldığında, Türkiye’nin Mısır’dan yaklaşık iki kat fazla GSYH miktarına sahip olduğu görülmektedir. Arap Baharı sonrası Mısır ekonomisinin gelişmekte olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye ise Arap Baharı sonrası, koymuş olduğu 2023 hedeflerinden uzaklaşmıştır. Kişi başına düşen gelirler karşılaştırıldığında 2019 yılı verilerine göre Türkiye’deki kişi başına düşen gelirin, Mısır’ın kişi başına düşen gelirinin yaklaşık üç katı olduğu görülmektedir. İhracat ve ithalat rakamlarında da Türkiye’nin Mısır’a oranla çok yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir.

Tablo 12. Mısır ve Türkiye’nin en fazla İhracat Yaptığı Ülkeler (2020)

Sıra	Mısır			Türkiye		
	Ülke	İhracat (milyar \$)	Pay (%)	Ülke	İhracat (Milyar \$)	Pay (%)
1	BAE	2.86	10.6	Almanya	15.9	9.4
2	S. Arabistan	1.7	6.35	B. Krallık	11.2	6.6
3	Türkiye	1.6	6.23	ABD	10.1	6
4	ABD	1.4	5.49	Irak	9.1	5.4
5	İtalya	1.4	5.2	İtalya	8	4.8

Kaynak: (Trading Economics)

Türkiye, 2020 yılında 169 milyar dolarlık bir ihracat gerçekleştirmiştir. Bu ihracatın içerisindeki en büyük pay 16 milyar dolar ile Almanya'ya ait olmuştur. En fazla ihracat yapılan beş ülkeye bakıldığında Almanya'yı Birleşik Krallık, ABD, Irak ve İtalya takip etmiştir. Mısır ise Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında 14. Sırada yer almıştır. Mısır'ın en fazla ihracat yaptığı ülke ise 2,86 milyar dolar ile BAE'dir. Türkiye, Tablo 12'den de anlaşılabacağı üzere Mısır'ın ihracatında üçüncü sırada yer almıştır. Mısır, 2020 yılında gerçekleştirdiği toplamda 26,8 milyar dolarlık ihracatının %6.23'ünü Türkiye'ye gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin Mısır'a gerçekleştirdiği ihracatın oranı ise %1,8 olmuştur.

Tablo 13. Mısır ve Türkiye'nin en fazla İthalat Yaptığı ülkeler (2020)

Mısır			Türkiye			
Sıra	Ülke	İthalat (milyar \$)	Pay %	Ülke	İthalat (Milyar\$)	Pay %
1	Çin	9.05	15	Çin	23	10.5
2	ABD	4.03	6	Almanya	21.7	9.9
3	S. Arabistan	3.82	3.81	Rusya	17.8	8.1
4	Almanya	3.49	3.48	ABD	11.5	5.3
5	Türkiye	2.96	2.95	İtalya	9.2	4.2

Kaynak: (Trading Economics)

Türkiye ve Mısır, cari açık veren iki ülke olarak 2020 yılında en fazla ithalatı ortak bir şekilde Çin ile gerçekleştirmişlerdir. Mısır %15'lik ithalatı, 9,05 milyar dolar ile Çin'den yapmıştır. Türkiye ise %10,5'lik pay ile 23 milyar dolar Çin'den ithalat gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında Çin'in ardından Almanya, Rusya, ABD ve İtalya gelmiştir. Mısır'ın en fazla ithalat yaptığı ülkeler ise Çin'den sonra ABD, S. Arabistan, Almanya ve Türkiye'dir. Türkiye, Mısır'ın en fazla ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında beşinci sırada yer alırken Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında Mısır on altıncı sırada yer almıştır.

Tablo 14. 3 Temmuz Askeri Darbesi Sonrası Türkiye-Mısır Arası Ticari İlişkiler

Yıllar	İhracat (milyar \$)	İthalat (milyar \$)	Ticaret Hacmi (milyar \$)
2013	3.20	1.62	4.82
2014	3.29	1.43	4.72
2015	3.12	1.21	4.33
2016	2.73	1.44	4.17
2017	2.36	1.99	4.35
2018	3.05	2.19	5.24
2019	3.31	1.81	5.12
2020	2.95	1.67	4.62

Kaynak: (Sarıaslan, 2019: 549, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı)

Türkiye ile Mısır arasında 2005 yılında serbest ticaret anlaşması imzalanmış ve iki ülke arası ticaret hacminin 10 milyar dolar seviyelerine kadar çıkması hedeflenmiştir. Nitekim Erdoğan 2011 yılında başlayan Arap Baharı sürecinde Türk-Mısır İş Konseyi'nde yaptığı konuşmada hedefin 10 milyar dolar olduğunu belirtmiştir (Hürriyet, 2011). Ak Parti'nin iktidara gelişi ile yukarıdaki tablolardan da anlaşılabacağı üzere Türkiye ile Mısır arasındaki ticaret hacminin yükseldiği görülmüştür. Arap Baharı sonrası iktidara gelen Mursi döneminde ticaret hacmi 5 milyar doların üzerine çıksa da 2013 askeri darbesi sonrası siyasi ilişkiler olduğu kadar ekonomik ilişkiler de olumsuz etkilenmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2012'de yakaladığı rakamı ancak 2018 yılında aşabilmiştir. 2018 ve 2019 yıllarında 5 milyar doların üzerinde gerçekleşen ticaret hacmi, 2020 yılında

gerçekleşen azalış ile 4,62 milyar dolara gerilemiştir. Türkiye, Mısır’a mineral yakıt ve yağlar, otomotiv, makine ve mekanik, demir çelik gibi sektörlerde ihracat yaparken Mısır’dan başlıca plastik ve mamulleri, tekstil malzemeleri, inorganik kimyasallar gibi malzemeler ithal edilmektedir (Kolay ihracat, 2020). Türkiye ile Mısır arasındaki Ortak Komite, İş Konseyi, Yüksek Düzeyli Ticari İstişare Mekanizması ve Türk-Mısır İş Forumu, 2013 askeri darbesi sonrası tekrar toplantı düzenlenmemiştir. İkili iş birliği mekanizmaları, siyasi problemlerden ötürü ilerleme kaydedememiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2020).

SONUÇ

Türkiye ile Mısır arasındaki güç mücadelesi, lider olma stratejisi ve ideolojik farklılıklar iki ülke arasındaki rekabete yol açmıştır. Türkiye modern, seküler, üniter bir ulus devlet olarak ekonomik krizler sonrası demokratik siyasi kurumlarını yapısal ekonomik reform ve dönüşümlerle güçlendirmesiyle Ortadoğu'da bölgesel ve ikili düzeyde siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Türkiye Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında öncelikle iç politik dönüşüm (saltanatın kaldırılması, hilafetin kaldırılması, cumhuriyetin ilanı) ile siyasi, ekonomik ve kültürel alandaki reformları gerçekleştirmiştir. Lozan anlaşmasıyla milli bağımsızlığını kazanırken Ortadoğu'daki Fransız ve İngilizlerin Sykes-Picot'la şekillendirdiği manda rejimlerini, düzen ve statükoyu tanımak zorunda kalmıştır. Sonunda Irak ve Suriye sınırında küçük revizyonist değişimler olsa da bölgesinde barış ve statükoyu koruyarak Sadabad Paktı, Balkan Paktı gibi bölgesel güvenlik örgütlerini inşa ederken ikili ölçekte yakın Arap komşu ülkelerle de dostluk ve iş birliğini geliştirmek istemiştir.

Türkiye'nin seküler bir ülke olarak kurulması ve Hilafetin kaldırılması, Mısır'la ilişkilerde ilk ideolojik farklılığı ortaya koyarken, İkinci Dünya Savaşı sonrası tehdit algılamalarındaki farklılık rekabete yol açmıştır. İki ülke 1960 sonrası Türkiye'deki Kıbrıs meselesi ve Mısır'daki İsrail çatışması sebebiyle yakınlaşmıştır. Türkiye'nin Filistin meselesinde Arapların yanında yer alması, Türkiye'yi dış politikadaki yalnızlıktan kurtarmıştır. Nasır sonrası Enver Sedat'ın Camp David anlaşması ile Batı'ya yaklaşması Türkiye tarafından olumlu değerlendirmeye tabi tutulsa da Türkiye ile Mısır ilişkilerinde önemli bir yakınlaşma söz konusu olmamıştır.

Türkiye'nin Arap Baharındaki duruşu yıllardır devam eden Türkiye-Mısır rekabetinin bitirilmesi noktasında önemli bir adım olmuştur. Arap Baharı sonrası Türkiye Cumhurbaşkanı, Mısır ordusu tarafından Mısır'a davet edilmiştir. Mısır ordusunun bu yaklaşımı, yeni dönemde Mısır'ın Türkiye'ye benzer bir siyasal süreci benimsediğinin göstermiştir. Türkiye, Arap Baharı sonrası Mısır ordusunun beklentilerini Erdoğan'ın laiklik açıklaması ile karşılamış olsa da Müslüman Kardeşler'in Mısır'da iktidara gelişi bambaşka bir tablo ortaya koymuştur. Zira Türkiye, Mısır'da iktidara gelen İslamcı köklere haiz bir parti olan MK'yı desteklemiştir. Mursi döneminde iki ülkenin dış politikalarının birbiri ile örtüştüğü görülmektedir. Suriye meselesine Erdoğan ile aynı pencereden bakan Mursi, Filistin konusunda da Türkiye ile benzer yaklaşıma sahip olmuştur. Mursi döneminde iki ülkenin yakınlaşması neoklasik realizm ile açıklanmaktadır.

Arap Baharı sonrası Mısır dış politikasında yaşanan bu değişim, Türkiye ile Mısır çıkarlarının ortak paydada buluştuğunu göstermektedir. Türkiye ile Mısır ekonomik olarak karşılıklı bir şekilde kazançlı duruma gelmişlerdir. Ancak bu ikili yakınlaşma, Mısır'da 2013 Temmuz'unda gerçekleşen askeri darbe ile akamete uğramıştır. Türkiye, Mısır'da gerçekleşen askeri darbeyi kendisine yapılmış olarak algılamış ve her türlü platformda darbeye karşı düşmanlığını ortaya koymuştur.

2013 Askeri darbesi Türkiye ile Mısır ilişkilerinde bozulmalara sebep olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkilerde Mursi'nin gidişi sonrası yaşanan bozulmanın ideolojik bir yaklaşımdan kaynaklandığı iddia edilmiştir. Zira Türkiye, Suriye'de ÖSO ve Filistin'de

HAMAS'a destek vermiştir⁶. Tunus'ta ise Nahda hareketi ile ilişkilerini geliştiren Türkiye, Mısır'da da MK'nın adayı Mursi ile güçlü iletişim kurmuştur. Türkiye'nin Arap Baharı sürecindeki politikası, Arap Baharı sonrası değişimde oyun kurucu olarak hareket etme düşüncesinden ileri gelmiştir

Türkiye ile Mısır ilişkilerinin anlamlandırılması noktasında realizm, liberalizm, Kopenhag okulu, neoklasik realizm, uluslararası rejim teorisi ve oyun teorisi kullanılarak bölgeye yaklaşıldığında iki ülke arasındaki ilişkilerin bölgesel bir arka plana sahip olduğu görülmüştür. Zira Türkiye'nin Arap Baharı sonrası Mısır'la geliştirdiği ikili ilişkiler ve Arap Baharı'nda almış olduğu pozisyon, Türkiye'yi lider ülke veya bölgesel bir güç olarak ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin lider ülke olarak ön plana çıkması, bölgede liderliği arzulayan diğer ülkeler tarafından tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur. İkili ilişkilere Hobbesçu anlayış ile yaklaşan Ortadoğu ülkeleri, Türkiye'nin yükselen gücünü dengelemek istemişlerdir. Bu sebeple özellikle Körfez ülkeleri Mısır'daki darbeyi desteklemiş ve akabinde MK'nın güvenlikleştirilmesi yaklaşımını benimseyerek Mısır'a önemli finansal yardımda bulunmuşlardır. İran ise liderlik pozisyonuna talip ülke olarak Suriye'de Türkiye'nin karşısında yer almıştır.

Türkiye, Arap Baharı'ndan önce Ortadoğu'da liberal bir yaklaşım benimsemiştir. Bu yaklaşımın olumlu dönüşleri ekonomik tablolar ile ortaya konmuştur. Ayrıca Türkiye, Arap Baharı öncesi Ortadoğu ülkeleri nezdinde çok olumlu bir intiba kazanmıştır. Arap Baharı'nın meydan okuması ile karşılaşılması, Türkiye'nin Ortadoğu politikasını derinden etkilemiştir. Arap Baharı'nın Ortadoğu'ya demokrasiyi getireceğine inanan Türkiye, değişim talep eden grupları destekleyerek bölgede kurucu bir rol oynamak istemiştir. Arap Baharı ile sokağa dökülen halkın demokrasi talepleri, Türkiye tarafında karşılık bulmuştur. Türkiye, ilkeli bir duruş ile demokrasiyi talep eden halkın yanında yer almış ve diktatörleri, yönetimi halka bırakmaları noktasında uyarmıştır.

Türkiye, I. Körfez Savaşı'nda kuzeyden Irak'a müdahale etme planını gerçekleştirememiş ve bunun sonucunda Kuzey Irak'ta otonom bir Kürt bölgesinin oluşumuna seyirci kalmıştır. Türkiye'nin dahil olamadığı Körfez Savaşı, aynı zamanda Türkiye'nin yıllardır uğraştığı bir problem olan PKK'nın da güçlenmesine sebep olmuştur. Bu sebeple Türkiye, Suriye'deki krize dâhil olarak oyun kurucu olmak istemiştir. Ancak Rusya ve İran faktörü göz ardı edilmiştir.

Çalışmada merak edilen sorularında birisi de Türkiye'deki Ak Parti ile Mısır'daki MK'nın kurduğu HAP'ın yaşadığı deneyimlerin aynı olup olmadığıdır. Türkiye'de İslamcılar, siyasi arenada çokça tecrübe sahibi olmuşlardır. İslamcı siyasetin önde gelen ismi olan Necmettin Erbakan, 1970'li yıllarda kurulan hükümette Başbakan Yardımcılığı yaparken, 1990'lı yıllarda doğrudan Başbakanlık yapmıştır. Yani İslamcılar, Türkiye'de doğrudan siyasetin içerisinde yer bulabilmiştir. Öte yandan hükümetin içerisinde olmasalar dahi Türkiye'nin uzun yıllar önce demokrasiye geçmesinden ötürü meclisin içerisinde yer alabilmişlerdir. Ak Parti ise Başbakanlık tecrübesi yaşayan İslamcı Refah Partisi'nin darbe ile sindirilmesi sonrasında kurulmuş ve iktidara gelmiştir. Ancak Ak Parti'nin iktidara

⁶ ÖSO, Suriye'deki Müslüman Kardeşler tarafından kurulmuştur. Hamas ise Filistin'deki Müslüman Kardeşlerin kurduğu bir örgüttür.

gelişi İslamcı söylemleri merkeze alarak değil, daha ziyade toplumun her kesimine hitap eden bir parti olarak kurulması ile mümkün olmuştur. Ayrıca Ak Parti'nin kurucuları, daha önceki hükümetlerde Bakanlık ve yerelde Belediye Başkanlığı yapmış kişilerden oluşmaktadır. MK mensupları, bazı dönemlerde mecliste temsil şansı bulsa da siyasal tecrübeye sahip olamamışlardır. Mısır'da yerel yönetimler dahi diktatörün partisine mensup kişilerce yönetilmiştir. MK'nın Türkiye'deki Millî Görüş ile önemli farkları mevcuttur. MK'nın adı, suikastlara karışmışken Türkiye'deki İslamcı partilerin radikal eylemleri söz konusu olmamıştır. Mursi iktidara geldikten sonra, bürokrasiye yerleştirecek ekibe sahip olamamıştır. Ak Parti'nin iktidara geldiği dönemde ise bürokraside çatışan farklı gruplar yer almaktaydı. Bu noktadan bakıldığında MK ile Ak Parti'nin benzer bir eksikliğe sahip olduğu söylenebilir. Ak Parti, bu eksikliğinden ötürü Anayasa Mahkemesi'ne açılan kapatma davası ile yüzleşmiş ve Cumhurbaşkanlığına aday gösterilmesi sürecinde ordunun engellemeleri ile karşılaşmıştır. Ak Parti, ordunun siyasetteki baskın duruşunu AB'ye giriş reformları kapsamında eritebilmiştir.

Mısır'da 2013 yılında askeri bir darbe yaşanırken Türkiye'de ise aynı dönemde Gezi Parkı eylemleriyle birçok kişi sokağa dökülmüştür. Bu iki vakanın aynı döneme denk gelmesi Türkiye'nin Mısır'daki darbeye çok sert bir tepki vermesine sebep olmuştur. Gerçekleşen bu darbeyi Türkiye, kendisine yapılmış olarak algılamıştır. Mursi, darbe ile iktidardan indirilmiş ve hapis cezasına maruz bırakılmıştır. Türkiye'deki Gezi olayları ise askeri bir müdahaleye dönüşmemiştir. Türkiye'de her on yılda bir darbe gerçekleştiren odaklar, Gezi Parkı eylemlerinden sonra harekete geçememişlerdir.

Arap Baharı, başlangıçta Mısır'ın da dahil olduğu birçok ülkede diktatörlerin gidişine sahne olurken, ilerleyen süreçte devrimler karşı devrim süreci ile akamete uğratılmıştır. Arap Baharı sonrası doğru safta yer alan Türkiye, Mısır ile iş birliği imkânı yakalarken gerçekleşen karşı devrim süreci ile Türkiye, Ortadoğu siyasetinde yalnız kalmıştır. Ortadoğu'da oyun kurucu pozisyonda olmayı arzu eden Türkiye, içerde başlayan karışıklıklar ve terör örgütlerinin canlı bomba saldırıları ile yüzleşmek zorunda kalmıştır.

Ak Parti döneminde Türkiye, Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini ilerletmiştir. Terör örgütü PKK'dan ötürü ön yargı ile yaklaşılan ülkelerle Ak Parti döneminde barış yapılmış ve Ortadoğu halkları ile yakınlaşma mesajları verilmiştir. Türkiye, Ortadoğu ülkeleri ile yakınlaşmayı tarihsel bir misyon olarak görmüş ve Arap Baharı sürecinde bölgenin liderliğine oynamıştır. Zira Arap Baharı, çok önemli bir değişim fırsatı yaratmıştır. Arap Baharı'nın akamete uğramasıyla birlikte Türkiye, son dönemde daha pragmatist bir bakış açısına sahip olmuştur. Son dönemde Mısır ile yakınlaşma çabaları bu kapsamda değerlendirilmektedir. Her ne kadar darbeye verilen tepki ile Türkiye ilkeli bir duruş sergilemiş olsa da Mısır ile ilişkilerin 2013'ten beri bozuk olması, Türkiye'nin hareket alanını kısıtlamış ve özellikle Doğu Akdeniz enerji meselesinde yalnız kalmasına sebep olmuştur. Diğer yandan Mısır, Türkiye'nin bölgede rekabet halinde olduğu ülkeler ile yakınlaşma göstermiştir.

Mısır'daki darbe, ABD, Körfez ülkeleri ve İsrail tarafından desteklenmiştir. MK'nın iktidarı, Körfez monarşilerini tehdit ederken MK'nın Türkiye ile yakınlaşması, Türkiye'nin bölgesel liderlik hedefine hizmet etmiştir. Diğer yandan MK, İsrail'in terör örgütü olarak

kabul ettiği HAMAS ile yakın ilişkilere sahip olmuştur. ABD ise Mısır'da bozulan statükodan rahatsızlık duymuştur. Sisi'nin darbe sonrası iktidara gelmesini hem ABD hem İsrail hem de Körfez ölkeleri memnuniyetle karşılamıştır. Özellikle Körfez ölkelerinin finansal olarak yüksek meblağda desteği söz konusu olmuştur. Sisi, iktidara geldikten sonra MK'yı terör örgütü olarak nitelendirirken, Ortadoğu'da MK'ya yakınlığı bilinen gruplara verilen destek geri çekilmiştir. Sisi, Suriye'de Türkiye'nin çatıştığı Esad'a desteğini ifade ederken, Libya'da da Hafter'i desteklemiştir. Türkiye'ye karşı oluşturulan Doğu Akdeniz Ekonomik Forumu'na dahil olan Mısır, deniz alanı kaybetmesi pahasına Türkiye'nin rakipleri ile MEB anlaşması imzalamıştır.

Trump'ın iktidara gelişi, S. Arabistan ve BAE ile Sisi'yi yan yana getirmiştir. Türkiye ise bölgedeki yalnızlığını Katar ile gidermeye çalışmıştır. Sisi ile bozulan ilişkiler ve Arap Baharı'nın akamete uğraması, Türkiye ekonomisini çok olumsuz etkilemiştir. Türkiye, 2013 yılında on senelik bir vizyon açıklayarak 2023 yılında 2 trilyon dolar GSYH'ye ulaşmayı hedeflerken 2013 sonrası Türkiye'nin GSYH'si azalış göstermeye başlamıştır. Türkiye'nin son dönemlerdeki en önemli meselesi, ekonomik sıkıntılar olmuştur. Mısır ise darbe sonrası dışsal yardıma kavuşmuş ve IMF gibi kuruluşlardan ABD'nin desteği ile kredilere ulaşabilmiştir. Mursi döneminde Türkiye ile Mısır'ın ticaret hacmi 5 milyar doların üzerine çıkmışken, 2013 yılından itibaren azalmaya başlamıştır. 2018 yılına gelindiğinde iki ölkeler arasındaki ticaret hacmi tekrar 5 milyar doların üzerini görebilmiştir. Türkiye, Mısır'ın en fazla ihracat ve ithalat yaptığı ölkeler sıralamasında ilk beşte yer almıştır. Mısır ise Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ölkeler sıralamasında 14. Sırada yer almıştır. Dolayısıyla Türkiye ile ticari ilişkiler Mısır için oldukça önemlidir. Türkiye ile Mısır ilişkilerindeki bozulma, tablolar incelendiğinde iki ölkeler arasındaki ticarete büyük kayıplara yol açmamıştır. Ancak 2012 sonrası belirlenen 10 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefinden uzaklaşıldığı görölmektedir. Türkiye ile Mısır'ın en fazla ithalat yaptığı ölkelere bakıldığında Çin'in ön plana çıktığı görölmektedir.

Türkiye, Doğu Akdeniz'de ilan ettiği Mavi Vatan Doktrini'ni gerçekeştirmek için Libya ile 2019 yılında MEB anlaşması imzalamıştır. Çizilen Seville haritası ile Doğu Akdeniz'de tek taraflı bir sınır çeken Yunanistan ve GKRY, Türkiye'nin Libya ile imzaladığı MEB anlaşmasına tepki göstermişlerdir. Yunanistan bu anlaşmaya tepki olarak Mısır ile 2020 yılında MEB anlaşması imzalamıştır. Ancak bu anlaşma Türkiye'nin Libya ile imzaladığı anlaşmadan sonra gerçekeşmesi sebebiyle Türkiye açısından hukuk dışı olarak değerlendirilmiştir. Zira Türk tezlerine göre Yunanistan'ın Mısır ile deniz sınırı bulunmamaktadır. Diğer yandan Mısır'ın Yunanistan ile imzaladığı MEB anlaşmasının Mısır'a deniz alanı kaybettirdiği görölmüştür. 2003 Yılında GKRY ile MEB anlaşması imzalayan Mısır, Türk tezleri dikkate alındığında bu bölgede de alan kaybı yaşamıştır. Oysaki Türkiye ile Mısır'ın imzalayacağı MEB anlaşmasının iki ölkeli de kazanç sağlayacağı görölmektedir.

Mısır, Libya'nın en uzun sınır komşusu olarak, Türkiye'nin Libya ile iş birliğini bir tehdit olarak algılamıştır. Türkiye'nin UMH'ye verdiği destek, Mısır'ın desteklediği Hafter'in alan kaybetmesine sebep olmuştur. UMH'nin daha fazla ilerlemesinin Mısır ile çatışmaya yol açacağı düşüncesi, UMH ile Hafter arasında karşılıklı ateşkesi sağlamıştır. Bu tarihten

sonra Libya’da bir geçiş hükümeti kurulmuştur. Geçiş hükümeti, Türkiye ile yakın ilişkilere sahip olmuştur. Aynı zamanda Mısır’ı da ziyaret eden Geçiş Hükümetinin Başbakanı, Mısır cephesinde de olumlu karşılanmıştır. Dolayısıyla Libya’daki yeni durum, Mısır ile Türkiye arasında yeni bir iletişim kanalı açabilecektir. Diğeryandan Libya’daki darbeci Hafter’in yok edilememiş olması, mevcut barışı tehdit etmektedir.

Türkiye ile Mısır son dönemlerde yakınlışmaya başlasa da dış destekli Sisi’nin olduğu dönemde ikili ilişkilerin Mursi dönemindeki kadar ilerlemesi mümkün gözükmemektedir. Ancak belli başlı noktalarda iş birliği imknları doğmuştur. Biden’in iktidara gelmesi sonrası ABD’nin İran ile yeni bir anlaşma zemini oluşturması beklenirken, Körfez lkeleriyle ilişkilerin gerileceği düşünülmektedir. Bu süreçte Mısır’ı açıktan destekleyen Körfez lkeleri ile Türkiye’nin arasının düzelmesi beklenen bir durumdur. Bu yakınlışmadan Türkiye ile Mısır ilişkilerinin de olumlu etkilenmesi beklenmektedir. Türkiye ile Mısır ilişkileri pragmatist bir bakışı açısı ile düzelme zemini bulsa da kalıcı bir barışın gerçekleşmesi, ortak hedeflere sahip siyasal iktidarların var olmadığı bir ortamda zor gözükmemektedir. Diğeryandan küresel aktörlerde meydana gelen siyasal değişiklikler de bölgenin siyasi havasını bir anda değiştirebilmektedir.

Mısır’da darbe ile iktidara gelen Sisi’ye maddi olarak büyük destekler veren S. Arabistan ve BAE, Mısır dış politikasının belirleyicisi olmak istemişlerse de Mısır, S. Arabistan ve BAE ile birçok noktada ayrılığa düşmüştür. Mısır ordusunu Yemen’deki iç savaşa çekmek isteyen Körfez lkeleri bu konuda Sisi’nin desteğini sağlayamadığı gibi Suriye’de Esad’ın gitmesi konusunda da Sisi’yi ikna edememişlerdir. Bu süreç, her ne kadar Mısır’ın ekonomik olarak bağımlı bir ülke olsa da Körfez lkelerinin beklediği kadar edilgen bir ülke olmadığını göstermiştir.

Türkiye ile Mısır’ın yahut Ortadoğu lkelerinin kalıcı bir iş birliği kuramamalarının önündeki engel olarak uluslararası bir rejimin bölgede inşa edilememesi gösterilebilir. Uluslararası rejimler, devletlerin kurallar ve normlar çerçevesinde sınırlandırmaktadır. Ama aynı zamanda uluslararası rejimler ülkeler arası ilişkilerde istikrarı sağlamakta ve ülkelerin birbirlerini dengeleme ihtiyacını ortadan kaldırarak finansal kayıpların önüne geçmektedir. Ülkelerin ikili olarak yapacağı iş birliğinin tehdit olarak algılandığı düşünüldüğünde bölge ülkelerinin birlikte hareket ederek oluşturacakları bir uluslararası rejimin bölgesel istikrar için daha uygun olacağı düşünülmektedir. Türkiye ve Mısır’ı ortak zeminde buluşturan bölgesel bir güvenlik kimliği olsa da Mısır’ın insani güvenlik noktasında ekonomik yetersizliği onun ABD İsrail ve diğery büyük glere olan bağımlılığını artırmakta ve Türkiye ile Mısır’ın bölgesel güvenlik kimliği normu geliştirmesine mâni olmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abrahamian, E. (2016). Iran. In M. Kesselman, J. Krieger, & W. A. Joseph (Eds.), *Introduction to Comparative Politics Political Challenges and Changing Agendas* (pp. 595–640). Boston: Cengage Learning.
- Al-Farsi, S. H. (2013). *Democracy And Youth In The Middle East*. Newyork: I.B. Tauris.
- Ali, B. (2018). *Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: Alfa Kitap.
- Arafat, A. A.-D. (2018). *Egypt in Crisis The Fall of Islamism and Prospects of Democratization*. Palgrave Macmillan.
- Akdevelioğlu, A., & Kürkçüoğlu, Ö. (2009). Ortadoğu ile ilişkiler. In B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (pp. 357–369). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2011). Adalet ve Kalkınma Partisi. In T. Bora & M. Gültekin (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık* (pp. 620–631). İletişim Yayıncılık.
- Antonius, G. (1939). *Arap Awakening*. Philadelphia: J. R. Lippincott Company
- Arı, T. (2004). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler. In *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası* (pp. 667–700). Nobel Yayınları.
- Arı, T. (2008). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: MKM Yayıncılık
- Arı, T. (2017). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Cilt I Siyaset Savaş ve Diplomasi*. İstanbul: Dora Yayıncılık.
- Arı, T. (2018). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Bursa: aktüel Yayınevi
- Armaoğlu, F. (2014). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ateş, A. (2013). “Mübarek Sonrası Mısır'da Dış Politika Algısı.” *II. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi- Bildiriler Kitabı II*. Vol. 2 (Pp. 105–180).
- Aydın, K. (2018). Mısır'da Ekonomik Kriz ve Dış Politika. In İ. N. Telci (Ed.), *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası* (pp. 323–348). SETA Kitapları.
- Baharççek, K. (2006). “Soğuk Savaşın Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri” in *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, edited by İ. Bal (Pp. 57-74). Ankara: Lalezar Kitapevi Yayınları
- Beydilli, K. (2007). Nizam-ı Cedid. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (33. Cilt, 175-178). İstanbul: TDV Yayınları
- Baylan, F. (2012). *Dip Dalga Davutoğlu*. İstanbul: BSR Yayın Grubu.
- Bozkurt, E. (2006). “1991 Körfez Savaşı Politikası: Aktif Politika ve Sonuçları” Pp. 779-796 in *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, edited by İ. Bal Ankara: Lalezar Kitapevi Yayınları
- Buzan, B. Ve Wæver, O. (2003). *Regions and Powers The Structure of International Security*. Cambridge University Press
- Buzan, B. (2015). Uluslararası İlişkilerde Analiz Düzeyi Sorununu Yeniden Düşünmek. In K. Booth & S. Smith (Eds.), *Uluslararası İlişkiler Kuramları* (pp. 198–216). (Çev. Muhammet Aydın) İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.

- Clawson, P. (2012). Middle East Economics. In B. Rubin (Ed.), *The Middle East A Guide To Politics, Economics, Society, And Culture* (Pp. 117–216). Newyork: M.E. Sharpe.
- Çelik, A. H. (2018). “ABD’nin Devrim Sonrası Mısır Politikası: İstikrarın Demokrasiye Tercihi.” Pp. 217–38 in *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası*, edited by İ. N. Telci. İstanbul: SETA Kitapları.
- Cook, S. A. (2017). *False Dawn And Violence In The New Protest, Democracy, Middle East*. Newyork: Oxford University Press.
- Çubukçu, A. (2011). “Mısır.” P. 37 in *Arap Dünyasında Ayaklanma Nedenler Olasılıklar-Sonuçlar*, edited by M. Yalçın. İstanbul: Evrensel Basım Yayınları
- Deringil, S. (1994). *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı ’nda Türkiye ’nin Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Derman, G. S. (2016). Türkiye ve Rusya İlişkileri Denkleminde Suriye Krizi. In H. Çomak, C. Sancaktar, & Z. Yıldırım (Eds.), *Uluslararası Politikada Suriye Denklemi* (pp. 383–402). Beta Yayınları.
- Danış, M. F. (2020). “Bir Anka Kuşu: Arap Milliyetçiliği.” in *Ortadoğu ’yu Kuran İdeolojiler*, edited by K. Zekeriya. İstanbul: Vadi Yayınevi.
- Daviş, A. (2016). Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa. (Çev. Lütfi Yalçın). İstanbul: Literatür Yayıncılık
- Davutoğlu, A. (2013). *Stratejik Derinlik*. Edited by K. Yayınları. İstanbul: Küre Yayınları
- Donnelly, J. (2017). Realizm. In S. Burchill, A. Linklater, R. Devetak, R. Donnelly, T. Nardin, M. Paterson, C. Reus-Smit, & J. True (Eds.), *Uluslararası İlişkiler Teroileri* (pp. 53–84). (Çev. Muhammet Ağcan ve Ali Aslan) İstanbul: Küre Yayınları.
- Doyle, M. W. (2017) Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs in R. Jervis A. & R. J. Art (Eds.). *International Politics Enduring Concepts and Contemporary Issues* (pp. 139-153)
- Dursun, D. 1993. “Cemal Abdünnasır” Pp. 296-301 in *TDV İslam Ansiklopedisi 7.Cilt*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Dursun, D. (2014). *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta Yayıncılık
- Elman, C. (2007). Realism. In M. Griffiths (Ed.), *International Relations Theory for the Twenty-First Century* (pp. 11–20). Routledge Publisher.
- Emecen, F. (2009). “Selim1” Pp. 407-414 in *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Erbakan, N. 1971. *1971 Türkiye ve Ortak Pazar*. İzmir: Furkan Yayıncılık.
- Erişen, C. (2017). “Dış Politika Analizi.” Pp. 367–78 in *Uluslararası İlişkilere Giriş*, edited by Ş. Kardaş and A. Balcı. İstanbul: Küre Yayınları.
- Erkmen, A. (2020). *Tarih Araştırmalarına Farklı Yaklaşımlar*. Ankara: Iksad Publications.
- Ertosun, E. (2015), Özal’ın Orta Doğu Barışı Perspektifi. İçinde: E. Ertosun & E. Demirbaş (Ed.), *Turgut Özal: Değişim, Dönüşüm* (s. 191-297). Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları.
- Esmer, A. Ş., and Sander, O. (2014). “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası.” Pp. 137–90 in *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. Ankara: Siyasal Kitapevi.

- Eğri, T. 2018. *Mısır'da Ordu ve Ekonomi*. İstanbul: İktisat Yayınları
- Fergany, N. (2016). *Arab Revolution in the 21st Century?* London: Palgrave Macmillan.
- Fırat, M., & Kürkçüoğlu, Ö. (2009). Orta Doğu'yla İlişkiler. In B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1-1919-1980)* (Pp. 615–652). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fukuyama, F. (2016). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. İstanbul: Profil Kitap.
- Füller, G. 2017. *Türkiye ve Arap Baharı*. Edited by D. Selçuk. Ankara: Eksi Kitaplar
- Glenon, M. J. (2004). Why The Security Council Failed. In K. N. A. Mingst & J. L. Snyder (Eds.), *Essential Readings In World Politics* (Second Edi, Pp. 208–218). Norton And Company.
- Ghanem, H. (2016). *The Arab Spring Five Years Later: Toward Greater Inclusiveness*. Massachusetts: Brookings Institution Press.
- Goldschmidt, A. ve Davidson, L. (2011). *Kısa Ortadoğu Tarihi* (çev. G. Aydemir) İstanbul: Doruk Yayıncılık
- Gönlübol, M. and Sar, C. (2014). “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası.” Pp. 3–136 in *Olaylarla Türk Dış Politikası*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Gönlübol, M., Ülman, A. H, Bilgin S, and Sezer, D. (2014). “1945-1950 Dönemi.” in *Olaylarla Türkiye Dış Politikası 1919-1995*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Gönlübol, M. (2016). *Uluslararası Politika*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Gözen, R. (2006). “Kuzey Irak Sorunu.” Pp. 797–818 in *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, edited by İ. Bal. Ankara: Lalezar Kitapevi Yayını.
- Gözen, R. (2009). *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Gözen, R. (2014). *Uluslararası İlişkiler Teorileri* İstanbul: İletişim Yayınları
- Güler, Z. (2004). *Süveyşin Batısında Arap Milliyetçiliği Mısır ve Nasırcılık*. İstanbul: Yenihayat Kütüphanesi
- Halliday, F. (2015). Soğuk Savaş'ın Sonu ve Uluslararası İlişkiler: Bazı Analitik ve Kuramsal Sonuçları. In K. Booth & S. Smith (Eds.), *Uluslararası İlişkiler Kuramları* (çev. Muhammet Aydın) (pp. 38–61). Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi
- Hook, Steven W., and Spanier, J. (2018). *Amerikan Dış Politikası*. Edited by S. Zengilli. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- İnat, K. 2012. “Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 2012.” Pp. 11–30 in *Ortadoğu Yılığ*, edited by K. İnat and M. Ataman. İstanbul: Atılım Kitap.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. (Çev. Petek Demir) İstanbul: Mozaik Yayınları
- Jackson, R., & Sørensen, G. (2010). *Introduction to International Relations Theories and Approaches* (Fifth Edit). Oxford University Press.
- Kaarbo, J., & Ray, J. L. (2011). *Global Politics*. (10th Edit). Boston: Wadsworth, Cengage Learning.

- Kang, D. C. (2017). Hierarchy and Hegemony in International Politics. In R. J. Art & R. Jervis (Eds.), *International Politics Enduring Concepts and Contemporary Issues* (pp. 161–164). Pearson.
- Kasım, K. (2006). “Türkiye İsrail İlişkileri: İki Bölgesel Gücün Stratejik Ortaklığı” Pp.837-848 in 21. Yüzyıl Türk Dış Politikası, edited by İ. Bal. Ankara: Lalezar Kitapevi Yayını.
- Kauppı, M. V., & Vıottı, P. R. (2013). *International Relations Theory*. Pearson Education.
- Keçilli, M. ve Rantisi, M. (2017). Birleşik Arap Emirlikleri'nin Dış Politikası. İstanbul: SETA Yayınları.
- Keleşoğlu, E. (2014). Mısır'ın Dış Politikası. In F. Sönmezoğlu & Ö. E. Bayır (Eds.), *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış* (pp. 391–420). Der Yayınları.
- Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Keohane, R. O. (2006). Cooperation And International Regimes. In R. Little & M. Smith (Eds.), *Perspectives On World Politics* (Pp. 91–100). Newyork: Routledge Publisher.
- Keohane, R. O. (2017). International Institutions: Can Interdependence Work? In R. Jervis & R. J. Art (Eds.), *International Politics Enduring Concepts and Contemporary Issue* (pp. 181–188). Pearson.
- Khanger, H. Ö., & Duman, T. İ. (2018). Krizlerin Gölgesinde Mısır'ın Sudan ve Etiyopya ile İlişkileri. In İ. N. Telci (Ed.), *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası*. (pp. 112-132) SETA Kitapları.
- Kılavuz, M. T., Mercan, M.H. ve Güder, S. (2014). *Ortadoğu'da İslamcı Siyaset Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda*. By L. Sunar. İstanbul: İlke Yayınları.
- Kızıltoprak, S. (2010). *Mehmet Ali Paşa'dan II. Abbas Hilmi Paşa'ya Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı*. İstanbul: TBDD Yayınları
- Kirişçi, K. (2013). Is The Turkish Model Relevant For The Middle East? In C. Henry & J. Ji-Hyang (Eds.), *The Arab Spring Will It Lead To Democratic Transitions?* (Pp. 159–184). Newyork: Palgrave Macmillan.
- Kösebalan, H. 2014. *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*. Çev. by H. İnanc. Ankara: Bigbang Yayınları.
- Krasner, S. D. (1983). Preface. In S. D. Krasner (Ed.), *International Regim* (p. VII). Cornell University Press.
- Kurt, V., ve Öngörmez, Ö. (2018). “Mısır'ın Silahlanma Stratejisi ve Dış Politika.” Pp. 349–67 in *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası*, edited by İ. N. Telci. İstanbul: SETA Kitapları.
- Kurt, V. ve Güngörmez, O. (2018). *Darbe Sonrası Mısır'ın Dış Politika Arayışı ve Silahlanma Stratejisi*. İstanbul: SETA Yayınları
- Kurt, V. (2020). *27 Kasım Anlaşmasından Berlin Konferansı'na Libya'da Yeni Denklem* İstanbul: SETA Yayınları
- Kutluay, Y. (1967). *Siyonizm ve Türkiye*. Ahmet Sait Matbaası.

- Kutluoğlu, M. H. (2002). “Kavalalı Mehmed Ali Pasa.” Pp. 62–65 in *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kütükoğlu, M.S (1992). Baltalimanı Muahedesi. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (5. Cilt, 38-40). İstanbul: TDV Yayınları
- Lawson, F. H. (2013). International Relations Theory and the Middle East. In L. Fawcett (Ed.), *The Emergence of The Middle East Into The Modern State System* (pp. 21–38). Oxford University Press.
- Lawson, S. (2015). *Contending Approaches to World Politics*. Malden: Polity Press.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye 'nin Doğuşu*. (Çeviri: Metin Kırıralı) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lewis, B (2014). *Tarih Notları: Bir Orta Doğu Tarihçisinin Notları*. (Çeviri: Çağdaş Sümer) Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Lutskiy, B. (2011). *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*. İstanbul: Pasifik Ofset.
- MacQueen B. (2018). *An Introduction to Middle East Politics*. London: SAGE Publications
- McMillan, M. E. (2016). *From the First World War to the Arab Spring*. Newyork: Palgrave Macmillan.
- Mansfield, P. (2012). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Edited by S. Köseoğlu. İstanbul: Say Yayınları.
- Mansfield, P. (2013). *A History Of The Middle East*. Newyork: Penguin Books.
- Marsot, A. L. A.-S. (2007). *Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne* (çeviri: Gül Çağalı Güven). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mısıroğlu, K. (2012). *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Milton-Edwards, B. (2011). *Contemporary Politics In The Middle East*. Cambridge: Polity press
- Morgenthau, H. J. (2017). The Future of Diplomacy. In R. J. Art & R. Jervis (Eds.), *International Politics Enduring Concepts and Contemporary Issue* (Thirteenth, pp. 165–175). Pearson Education.
- Nye, J. (2005). *Yumuşak Güç*. Ankara: Elips Yayınları.
- Oktav, Z. (2011). *Basra Körfezinin Değişen Dinamikleri İran-ABD-Suudi Arabistan İlişkileri*. İstanbul: Beta Yayınları
- Owen, R. (2004). *State, Power And Politics In The Making of The Modern Middle East*. Routledge Publisher.
- Özşahin, M. C. (2018). “Çin’in Mısır Stratejisi.” Pp. 308–19 in *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası*, edited by İ. N. Telci. İstanbul: SETA Kitapları.
- Öztuna, Y. (1970). *Türkiye Tarihi*. İstanbul: Hayat Yayınları
- Patel, D., Bunce, V., & Wolchik, S. (2014). Diffusion And Demonstration. In M. Lynch (Ed.), *The Arab Uprisings Explained New Contentious Politics In The Middle East* (Pp. 57–74). Newyork: Columbia University Press.
- Pazarcı, H. (2014). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitapevi

- Pirinççi, F., & Yeşiltaş, M. (2020). *Küresel Dönüşüm Sürecinde Türkiye'nin Büyük Stratejisi*. İstanbul: Seta Kitapları.
- Polat, Ü.G. (2019). *Türk- Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*. İstanbul: Kronik Kitap
- Rakipoğlu, M. (2018). "Suudi Arabistan- Mısır İlişkileri: İhvan'ı Dışlamak, Darbeyi Kucaklamak." Pp. 133–57 in *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası*, edited by İ. N. Telci. İstanbul: SETA Kitapları.
- Rogan, E. L. (2013). The Emergence of The Middle East Into The Modern State System. In L. Fawcett (Ed.), *International Relations of The Middle East* (pp. 39–61). Oxford University Press.
- Roskin, M. G. (2016). *Countries and Concepts: Politics, Geography, Culture*. Pearson.
- Roskin, M. G., Cord, R. L., Medeiros, J. A., & Jones, W. S. (2017). *Political Science An Introduction*. Pearson.
- Roy, O. (1995). *Siyasal İslamın İflası*. (Çev. Cüneyt Akalın) İstanbul: Metis Yayınları
- Selim, G. M. (2015). *The International Dimensions of Democratization in Egypt Gamal M. Selim The Limits of Externally-Induced Change*. Springer.
- Sadıkı, L. (2009). *Rethinking Arab Democratization Elections Without Democracy*. Oxford University Press
- Salaymeh, B. (2018). Devrim'den Darbeye Mısır'ın Gazze Politikası. In İ. N. Telci (Ed.), *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası* (pp. 50–66). İstanbul: SETA Kitapları.
- Sallam, H. (2014). Egypt: Transition in the Midst of Revolution. In M. Hamad & K. Al-Anani (Eds.), *Elections and Democratization in the Middle East The Tenacious Search for Freedom, Justice, and Dignity* (pp. 35–66). Newyork: Palgrave Macmillan.
- Sander, O. (1987). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü. Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*. SBF Basımevi.
- Sander, O. (2013). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Edited by Y. Alogan. İmge Yayınları.
- Sander, O. (2020). *Türkiye'nin Dış Politikası*. Edited by F. Melek. İmge Yayınevi
- Schweller, R. L. (2003). The Progressiveness of Neoclassical Realism. In C. Elman & M. F. Elman (Eds.), *Progress in International Relations Theory Appraising the Field* (pp. 311–348). MIT Press.
- Sever, A. (2012). *Türkiye'nin Ortadoğu İlişkileri Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz*. İstanbul: Derin Yayınları
- Smith, St, Hadfield, A. and Dunne, T. (2016). *Dış Politika Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar*. Çev. N. Uslu. İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık.
- Sorenson, D. S. (2014). *An Introduction to the Modern Middle East*. Philadelphia: Westview Press.
- Sönmezoğlu, F. (2006). *Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2006b). *II. Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları

- Sönmezoğlu, F. & Bayır, Ö. E. (2014). Dış Politika Analizinde Temel Öğeler. In F. Sönmezoğlu & Ö. E. Bayır (Eds.), *Karşılaştırmalı Dış Politika* (pp. 5–45). Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2014b). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Der Yayınları
- Sönmezoğlu, F. (2015). *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları
- Sönmezoğlu, F. (2016). *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*. İstanbul: Der Yayınları
- Tan, M., Belli, A., ve Aydın, A. (2012). “2002 Sonrası ve Arap Baharı Kapsamında Türkiye Suriye İlişkileri ve Bölgesel Yansımaları.” Pp. 66–74 In *İ. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu*. Kahramanmaraş.
- Taylor, W. C. (2015). *Military Responses to the Arab Uprisings and the Future of Civil-Military Relations in the Middle East*. Newyork: Palgrave Macmillan.
- Tekin, E. (2013). ABD, İsrail, Mısır ve Suudi Arabistan Açısından Türkiye’nin Konumu. In H. Çomak & C. Sancaktar (Eds.), *Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler* (pp. 501–524). İstanbul: Beta Yayınları.
- Telci, İ. N. (2010). “Mısır.” Pp. 223–251 in *Ortadoğu Yıllığı 2010*, edited by K. İnât, Muhittin Ataman ve İsmail Numan Telci. Ankara: Açılım Kitap.
- Telci, İ. N. ed. 2018. *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası*. İstanbul: SETA Kitapları.
- Telci, İ. N. 2018c. *Mısır Devrim ve Karşı Devrim*. İstanbul: Turkuvaz
- Telhami, S. (2013). The Contemporary Middle East: Some Questions, Some Answers. In K. Yambert (Ed.), *The Contemporary Middle East* (pp. 364–376). Westview Press.
- Toçoğlu, F. Z., ve Telci, İ. N. (2018). “Mısır’ın Filistin Siyasetinde Statükonun Devamı.” Pp. 33–49 in *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası*, edited by İ. N. Telci. İstanbul: SETA Kitapları.
- Turan, S. And Öрки, A. (2017). “Türkiye – İsrail İlişkilerinde Gerilimden Normalleşmeye Giden Yol: 2010- 2017.” Pp. 15–28 in *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi İv Küresel Siyasette Yeni Yönelimler Bildiriler Kitabı*, edited by A. Karadağ, H. Özdemir, O. Göktolga, A. Torun, S. Ekici, Z. Akdağ, And F. K. Akyol. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Tür, Ö. (2012). “Türkiye’nin Irak ve Suriye İlişkileri.” Pp. 593–615 in *21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, edited by T. Özlem, N. Özgür Baklacıoğlu, and F. Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları.
- Türkmen, F. (2014). *Türkiye ve ABD İlişkileri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ultan, M. Ö. (2011). “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası Çerçevesinde Arap Dünyasında Türkiye Algısının Değişimi.” Pp. 463–78 in *Dünya Jeopolitiğinde Türkiye*, edited by H. Çomak. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Walt, S. M. (2017). Alliances: Balancing and Bandwagoning. In R. J. Art & R. Jervis (Eds.), *International Politics Enduring Concepts and Contemporary Issues* (Thirteenth, pp. 153–160). Pearson Education.
- Yalçın, H. B. (2017). İttifaklar. In A. Balcı & Ş. Kardaş (Eds.), *Uluslararası İlişkilere Giriş* (pp. 399–407). İstanbul: Küre Yayınları.
- Yasamee, F. A. K. (2018). *Abdülhamid’in Dış Politikası*. Edited by C. Uyar. İstanbul: Kronik Kitap.
- Yaycı, C. (2020a). *Libya Türkiye’nin Denizden Komşusudur*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi
- Yaycı, C. (2020b). *Doğu Akdeniz’in Paylaşım Mücadelesi ve Türkiye*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi

Yılmaz, Z. (2006). “Mısır.” Pp. 200–219 in *Ortadoğu Yıllığı 2005*, edited by K. İnâat and A. Balcı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Zengin, Ü. N. ve Önder, M. (2020). “Ak Parti Döneminde Asker-Sivil İlişkileri.” Pp. 359–83 İn *Türkiye’nin Siyasal Hayatı*, Edited By H. Şeyhanlıoğlu. İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık.

Akademik Makaleler

Abouzeid, R. (2018). When The Weapons Fall Silent: Reconciliation In Sınjar After İsıs. In *European Council on Foreign Relations*.

Akçay, E. Y. (2012). 1970’lerde Siyasi Partilerin Gözüyle Türkiye’nin AET’ye Bakışı: AP, CHP, MHP, MSP, DP, TKP Örnekleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4(7), 25–45.

Aksakal, C. (2015). Seyyid Kutub ve Müslüman Kardeşler. *Akademik Hassasiyetler*, 2(3), 65-81. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademik-hassasiyetler/issue/5470/74306>

Alagöz, B. ve Kandemir, E. (2015). 11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran’ın Afganistan Siyaseti. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 2(2), 109-140

Al-Anani, K. (2015). Upended Path: The Rise and Fall of Egypt’s Muslim Brotherhood. *Middle East Journal* 69(4), 527–43.

Alakel, M., & Yıldırım, A. S. (2014). 11 Eylül Sonrası Abd’nin Irak İşgali Sürecinde Hegemonya-Emperyalizm Tartışmalarına Eleştirel Bir Bakış. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8), 135–165.

Alkan, H. (2016). 15 Temmuz’u Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar. *Biliş Dergisi* 79, 253-272.

Albalate, D. Bel, G. and Elias, F. (2012). “Institutional Determinants Of Military Spending.” *Journal of Comparative Economics* 40(2), 179–290.

Aral, B. (2001), “Dispensing with Tradition? Turkish Politics and International Society during the Özal Decade, 1983–93”, *Middle Eastern Studies*, 37(1): 72–88

Aras, B. (2001). Turkish Foreign Policy Towards Iran: Ideology And Foreign Policy In Flux. *Journal Of Third World Studies*, 18(1), 105-124.

Aras, B. Ve Karakaya Polat, R. (2008). From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran. *Sage Journals* 39(5), 495-515

Aras, B. (2009). The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy. *Insight Turkey* 11(3), 127–42.

Atabey, F. (2014). İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu. *Uluslararası Sosyal Aratırmalar Dergisi* 7(31), 296–304.

Atlı, A. (2014). “Çin, Mısır’ın En İyi Dostu Mu Oluyor?” *Analiz* 43, 36-37.

Baghdad Pact. (1956). *International Organization*, 10(4), 647-648. Retrieved February 11, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/2704465>

Bakan, Z. A., (2007). Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Güvenlik Teorileri ve Türkiye’nin Güvenlik Algılamaları. *21. Yüzyıl* 1(3), 35-50.

Balcı, A. ve Madakbaş Gülenler, E. (2018). Turgut Özal Dış Politikası: Amerikan Düzeninde Yeniden Konumlanma ve Otonomi Arayışı. *Muhafazakâr Düşünce* 15(56), 77–98.

- Balık, İ. (2018). Türkiye'nin Deniz Yetki Alanları ve Kıyıdaş Ülkelerle Yetki Alanı Anlaşmazlıkları. *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergisi* 11(1), 86-98
- Babacan, A. (2018). Ak Parti Dönemi İlk Küresel Karşılaşma: 1 Mart 2003 Tezkeresi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 51, 21-38.
- Baş, A. (2015). Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri ve Günümüze Etkileri. *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi* 92, 31-76.
- Baş, A. (2019). Filistin Uzlaştırma Komisyonu ve Türkiye. *Tarih Dergisi*, 69, 135-68.
- Başaran, D. (2020). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Savunmacı Realizm Anlayışı ve Üçüncü Dünyacılık. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 83-99.
- Başkan, B. (2019). Turkey between Qatar and Saudi Arabia: Changing Regional and Bilateral Relations. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi* 16(62), 85-99.
- Bayram, S. (2011). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi. *Adam Akademi* 1, 79-100.
- Bekaroğlu, E.A. ve Kurt, V. (2015). Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: 'Arap Baharı' ve Sonrası Sürecin Analizi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 2(2), 1-36.
- Behçet, M. (2019). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Mısır Siyasi Tarihi Üzerinden Arap Baharı'nın İncelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21, 303-21.
- Biçici, M. (2014). Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 13(3), 693-722.
- Bilerner, T. (2014). Arap Baharı" Sonrası Mısır Dış Politikası. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (51), 181-94.
- Bilgen, A. (2018). 1977'den 2017'ye Güneydoğu Anadolu Projesi (Gap): Gap'ın 40 Yılı Üzerine Nitel ve Çok Boyutlu Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 73(3), 811-40.
- Blackwell, S. (1999). A Desert Squall: Anglo-American Planning for Military Intervention in Iraq, July 1958- August 1959. *Middle Eastern Studies* 35(3), 1-18.
- Boran, T.K. (2020). Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 44, 28-42.
- Bostancı, M. ve Erdem K. (2018). Bağdat Paktı'na Etkisi Bakımından 1958 Irak Askeri Darbesi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 14(27), 123-53.
- Bozbaş, G. (2016). Ortadoğu'da Bölgesel Milliyetçilikler: Mısır Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 18(31), 108-13.
- Brooke, S. ve Hamid, S. (2011). The Muslim Brotherhood's Role in the Egyptian Revolution. *Ctc Sentinel*, 4(2), 1-20.
- Brooks, R. (2013). Abandoned at the palace: Why the Tunisian military defected from the Ben Ali regime in January 2011. *Journal of Strategic Studies*, 36(2), 205-220
- Bulut, S. (2010). Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri (1926-1938). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 26(78), 535-60.
- Cengiz, N. M. (2019). Rus Kaynaklarına Göre Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 36, 179-98.
- Collins, V.E. ve Rothe D. L. (2014). United States Support for Global Social Justice? Foreign Intervention and Realpolitik in Egypt's Arab Spring. *Social Justice* 39(4), 1-30.

- Çakı, F. (2011). Arap Baharı: İslam Üzerine Söylemsel Dönüşümün Habercisi mi? *Akademik İnceleme Dergisi* 6(2), 123-138
- Çakmak, C. (2007). “Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü mü?” *Akademik Orta Doğu: Altı Aylık Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 70–98.
- Çavuş, T. (2012). Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye’nin Yumuşak Güç Kullanımı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2(2), 23-36
- Çeçen, A. (2000). Arap Dünyasında Nasır Önderliği. *Avrasya Dosyası* 6(2), 186–200.
- Çendek, S.Y. ve Örki, A. (2019). Arap Baharı Sürecinde Libya, Suriye ve Yemen’de Yaşanan İç Savaşlar: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi* 10(1), 42-58
- Çetinkaya, G. (2019). Soğuk Savaş Döneminde Türkiye ve Eisenhower Doktrini. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 3(2).
- Daban, C. (2017). Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 17(33), 78-96.
- Dalar, M. (2010). Mısır’da Müslüman Kardeşler Hareketinin Demokrasi Anlayışı ve Sisteme Etkisi. *Alternatif Politika Özel Sayı*, 48–73.
- Danış, M. F. (2018b). Türk Dış Politikasında Karar Alıcıların Orta Doğu Algısı: 1957-1958. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 5(2):93–126.
- Demir, Ş. (2007). Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* (12), 37- 63
- Demir, Y. (2009). 1960-1980 Dönemi Türk-Arap Ekonomik İlişkileri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 8(18–19):209–227.
- Diriöz, A. O. (2012). Mübarek Öncesi Mısır: Jeopolitik Konum, İç ve Dış Politika. *Ortadoğu Analiz* 4(37), 83–88.
- Diriöz, A. O. (2019). Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkileri. *Ortadoğu Analiz* 1(6), 77–81.
- Duman, S. (2005). Ortadoğu Krizleri ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 35–36, 313–32.
- Duman, T.İ. (2018). Kitap Değerlendirmesi: “Fawaz Gerges, Making the Arab World: Nasser, Qutb, and the Clash That Shaped the Middle East, Princeton, Princeton University Press, 2018”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 15(60), 163-167, DOI: 10.33458/uidergisi.525106
- Duman, A. H. (2020). Leaders and Egyptian Foreign Policy: Individual Factors During Nasser and Morsi Periods. *Middle Eastern Studies* 12(2), 369–90. doi: 10.47932/ortetut.763640.
- Duran, H. ve Karaca, A. (2013). 1950 – 1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 14(1), 121-136.
- Durgun, Ş. (2020). Türk Ulusal Kimliğinin Dönüşümü ve Yeni Osmanlılık. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4(2), 299–316.
- Dursun, S. (2008). Türkiye’nin Güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7(16), 421- 433
- Dolunay, Ş. Erdem, S. ve Erdem, E. (2016). Işid: Küresel Bir Terör Örgütü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 277-292.
- Efegil, E. (2013). Mısır ve Ürdün’ün Dış Politikalarını Şekillendiren Unsurlar. *Ortadoğu Analiz* 5(51), 19–28.

- Efegil, E. (2013). İsrail' in Dış Politikasının Belirleyicileri. *Ortadoğu Analiz* 5(48):53–68.
- Efegil, E. (2016). AK Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası ve ABD Yönetimi ile Batılı Uzmanların Eleştirileri. *Akademik Bakış* 9(18), 45–58.
- Ekşi, M. (2016). AK Parti Döneminde Ortadoğu'da Türk-Amerikan İlişkilerinin Jeokültürel Eksen: İslami Kimlik. *Akademik Bakış* 9(18), 59–77.
- Eppel, M. (2012). The Arab States and the 1948 War in Palestine: The Socio-Political Struggles, the Compelling Nationalist Discourse and the Regional Context of Involvement. *Middle Eastern Studies*, 48(1), 1-31.
- Feridunoğlu, İ. C. (2017). Hürriyet Gazetesi'nce 1964 Johnson Mektubu Süreci'nde Kullanılan Dilin Milliyetçi Söylem Bağlamında Söylem Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 9(2), 371-393
- Ertuğrul, Ü. E. (2017). Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesine Göre Kıyı Devletin Egemen Hakları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1), 41-81
- Geyveli, N.E. (2013). Müslüman Kardeşler. *Academia* Retrieved from https://www.academia.edu/12034493/M%C3%BCsl%C3%BCman_Karde%C5%9Fler
- Gözen, R. (2011). “Türkiye ve Arap Baharı: Değişimi Açıklamak ve Anlamak.” *Adam Akademi* 2:1–25.
- Guida, M. (2008). Seyyid Bey and the Abolition of the Caliphate. *Middle Eastern Studies*, 44(2), 275-289. Retrieved January 26, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/40262571>
- Gücüm, K. (2012). “Sömürgecilikten Emperyalizme Açılan Suyolu Bir ‘Çılgın Proje’: Süveyş Kanalı.” *Bilim ve Gelecek* 99:63–73.
- Gülmez, N. (2006). “(Vakit Gazetesine Göre) Saltanatın Kaldırılmasına Bazı Dünya Müslümanlarının Bakışı.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 22(64-65–66):245–60.
- Haber, J, and Ighani, H. (2013). *A Delicate Balancing Act: Egyptian Foreign Policy After The Revolution*. Washington University.
- Hadi, A. B. A. (1932). “The Balfour Declaration.” *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 164:12–21.
- Hahn, P. L. (2006). “Securing the Middle East: The Eisenhower Doctrine of 1957.” *Presidential Studies Quarterly* 36(1):38–47.
- Hattamer, R. (2001) “Mısır Basınında Atatürk ve İnkılâpları” (Çeviren: Ayten Sezer) Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 17(50):385-408
- Hale, W. (1992). Turkey, the Middle East and the Gulf Crisis. *International Affairs* 68(4), 679-692
- Hazır, T. (2019). Atatürk Dönemi Türkiye- Mısır İlişkileri: Fes Krizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12(66):343–47.
- Ignatiev, P. M., and Bovsunivskyi, P. V. (2018). “Egypt’s Foreign Policy Under Abdel Fattah El-Sisi.” *Actual Problems of International Relations* 134:4–15.
- İlhan, M. (2015). Kıbrıs Sorununun Türk–Amerikan İlişkilerine Yansıması (1958-1974). *Türkiyat Mecmuası* 25(Güz), 255-280
- İslam, T. (2016). “Turkey’s Akp Foreign Policy Toward Syria: Shifting Policy During The Arab Spring.” *International Journal on World Peace*, 33(1):7–41.
- Issawi, C. (1979). “The 1973 Oil Crisis and After.” *Journal of Post Keynesian Economics* 1(2):3–26.

- İstikbal, D. (2019). "Mısır'da Karşı Devrim Sürecinin Ekonomi Politik Analizi (2013-2019)." *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 5(3):245-57.
- Jalal, A. (1989). "Towards the Baghdad Pact: South Asia and Middle East Defence in the Cold War, 1947-1955." *The International History Review* 11(3):409-33.
- Jasse, R L. (1991). "The Baghdad Pact: Cold War or Colonialism?" *Middle Eastern Studies* 27(1):140-56.
- Kaddorah, E. Y. (2010). "The Turkish Model: Acceptability and Apprehension." *İnsight Turkey* 12(4):113-29.
- Kane, S. (2011). *The Coming Turkish Iranian Competition in Iraq*. United States Institute of Peace Washington.
- Karadeli, C. (2007). "Ortadoğu'ya Yönelik Türk Dış Politikasında Kırılmalar ve Yenilikler." *Akademik Orta Doğu*, 2(1):35-48
- Kardaş, T. (2005). "Türkiye-İsrail İlişkilerinin 'Analiz Düzeyi' Kapsamında Değerlendirilmesi: 1996-2006." *Ortadoğu Yıllığı* 333-52.
- Kaştan, Y. 2012. Ortadoğu'da Arap İsrail Mücadeleleri ve Türkiye. *Tarih ve Medeniyetler Tarihi* 4, 1797-1815.
- Kekmiksiz, N. N. (2019). Uluslararası Gelişmeler Işığında Türkiye-Mısır İlişkileri (1945-1960). *TROYACADEMY Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5(1), 173-99.
- Khawaja, N. (2013). Egypt's Foreign Policy Analysis: From Nasser to Morsi. *Pakistan Horizon*, 66(1/2), 43-63.
- Kış, S. (2010). "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Anadolu Harekâtı ve Konya Muharebesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 23, 145-58.
- Kızıloğlu, S. (2012). İsrail Devletinin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizmin Gelişimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2(1), 35-64.
- Kızıltoprak, S. (2014). Krallardan Darbeci Generallere Mısır'ın Yakın Siyasal Tarihi. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 2(3), 31-43.
- Kocaoğlu, M. (1995). Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi* 6, 195-210
- Kuduoğlu, A. (2018). Camp David Sonrası ABD-Mısır Yakınlaşması: Askeri Boyut. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 5(1), 101-37.
- Kumaraswamy, P. R. (2011). "The Arab Spring." *India International Centre Quarterly* 38(1):52-62.
- Kurşun, İ. (2017). A Comparative Analysis Of Political Strategies Of Three Islamic Political Movements In Egypt And Turkey. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 17-48.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1980). An Analysis of Atatürk's Foreign Policy 1919-1938. *The Turkish Yearbook of International Relations* (20), 133-187.
- Laustsen, C.B. ve Wæver, O. (2000). *In Defence of Religion: Sacred Referent Objects for Securitization*. Millennium, 29(3), 705-739.
- Mango, A. (1968). Turkey in the Middle East. *Journal of Contemporary History* 3(3), 225-36.

- Menküç, H. L. (2018). Misir Basınında II. Abdülmecid (1922-1926). *İslâmî İlimler Dergisi* 13(1), 63–87.
- Meringolo, A. (2015). From Morsi to Al-Sisi: Foreign Policy at the Service of Domestic Policy. *Istituto Affari Internazionali* 8.
- Monshipouri, M. ve Zamy, A. (2017). Re-evaluating Iran-Egypt Relations: A Look at the Evolving Geopolitical Context. *Insight Turkey*, 19(2), 215-230. Retrieved January 8, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/26300511>
- Murat, T. (2019). İsrail Devletinin Kuruluşu ve Türk Basınına Yansımaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29(2), 449-468
- Mushtaq, N. (2004). Pak-Turkey Relations: Towards A Cooperative Future. *Strategic Studies*, 24(2), 89-116.
- Nassar, G. (2016). Coup in Turkey and Egypt: Internal and External Dynamics. *Insight Turkey* 18(3), 55–69.
- Nordhaus, W. ve John, R.O. ve Bruce R. (2012). The Effects of the International Security Environment on National Military Expenditures: A Multicountry Study. *International Organization* 66(3), 491–513.
- Oktav, Ö. Z. (2013). Arap Baharı ve Türkiye-Körfez Devletleri İlişkileri. *Ortadoğu Analiz* 5(51), 69–78.
- Okutan, Ç. (2001). Arap Milliyetçiliği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 56(2), 157-172
- Okutan, C. ve Ereker, F. (2005). Türk dış politikasının belirlenmesinde "Rejim" unsuru. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi (Hukuk Sayısı) (8), 189-204.
- Olson, R., Ince, N., & Ince, N. (1977). Turkish Foreign Policy 1923- 1960: Kemalism And Its Legacy, A Review And A Critique. *Oriente Moderno*, 57(5/6), 227-241. Retrieved January 26, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/25816468>
- Örenç, A.F. (2011). Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri. *Uluslararası Suçlar ve Tarih* 11/12, 5-32.
- Özdamar, Ö. ve Sercan C. (2018). Understanding New Middle Eastern Leadership: An Operational Code Approach. *Political Research Quarterly* 71(1), 19–31.
- Özçelik, P. K. (2011). 12 Eylül'ü Anlamak. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 66(1):74-93.
- Özgiray, A. (1996). Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri (1920-1938). *Tarih İncelemeleri Dergisi* 11(1), 1–7.
- Özkan, M. (2013). Mısır Dış Politikası Nasıl Analiz Edilmeli? Yöntem, Sorunlar ve Açmazlar. *Ortadoğu Yılığ*. 391–413
- Öztürk, S. (2018). Mısır 'da İhvan-ı Müslimin 'in İktidara Geliş Süreci ve Temmuz Darbesinin Nedenleri Üzerine. *Liberal Düşünce Dergisi* 91–92, 161–77.
- Özdemir, A. Y. (2016). 1952 Mısır'da Hür Subaylar Darbesi. *Ortadoğu Analiz* 76(8), 32–35.
- Palabıyık, M. S. (2010). Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme. *Ortadoğu Etütleri*, 2 (3), 147-179.
- Pınar, F. (2015). Hasan el- Benna ve Müslüman Kardeşler. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5), 133–153.
- Purtaş, F. (2008). Rusya ve Arap Ortadoğusu. *Akademik Ortadoğu Dergisi*. 2(2), 45-75

- Pusane, Ö. K. (2017). Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Değişim: Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan Dönemleri Karşılaştırmalı Analizi. *Uluslararası İlişkiler* 14(56), 39–53.
- Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, 51(1), 144–172.
- Ruggie, J. (1975). International Responses To Technology: Concepts And Trends. *International Organization*, 29(3), 557-583.
- Sanjian, A. (1997). The Formulation of the Baghdad Pact. *Middle Eastern Studies* 33(2), 226–66.
- Sarıaslan, F. (2019). Türkiye Mısır İlişkilerinde Ekonomik Dinamiklerin Etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 53, 526–59.
- Sayarı, S. (1997). Turkey and the Middle East in the 1990s. *Journal of Palestine Studies* 26(3), 44–55.
- Sayarı, S. (2000). Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism. *Journal of International Affairs* 54(1), 169–82.
- Schweller, R.L. (1993) 'Domestic structure and preventive war: are democracies more Pacific?' *World Politics* 44: 235–69
- Selim, G. M. (2015). Egypt Under SCAF and the Muslim Brotherhood: The Triangle of Counter-Revolution. *Arab Studies Quarterly* 37(2), 177–99.
- Serbest, B. (2016). Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü. *Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5(3), 401–24.
- Serbest, M. B. (2017). Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6(4), 689–711.
- Sever, A. (1998). The Compliant Ally? Turkey and the West in the Middle East 1954-58. *Middle Eastern Studies* 34(2), 73–90.
- Sey, N. (2020). İslam İşbirliği Teşkilatı Üzerine Bir Değerlendirme: Ekonomik Sorunlar ve Fırsatlar. / *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 6(1), 55-74
- Sezer, A. (2001). "Mısır Basınında Atatürk ve İnkılâpları" (Richard Hattamer'dan Çeviri), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 17(50):385-408
- Sinkaya, B. (2011). "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi." *Adam Akademi* 1:79–100.
- Shalaby, El S. A. (1992). Egypt's Foreign Policy. *Security Dialogue* 23(3), 107–15.
- Sharp, J. M. (2020). *Egypt: Background and U.S. Relations*. Congressional Research Service. Washington.
- Shlaim, A. (1987). Britain and the Arab-Israeli War of 1948. *Journal of Palestine Studies*, 16(4),
- Shwadran, B. (1948). The Emergence of the State of Israel. *The Journal of Educational Sociology* 22(3), 163–70.
- Sönmezoğlu, F. (2009). Bağlantısız Üçüncü Dünyadan Çevre Ülkelerine. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 41, 1–8.
- Stein, E. (2011). The 'Camp David Consensus': Ideas, Intellectuals, and the Division of Labor in Egypt's Foreign Policy toward Israel. *International Studies Quarterly* 55(3), 737–58.

- Şahin Mencütek, Z. ve Polat F. Ve Durmuş, A. (2015). Devrimsel Süreç Olarak Arap Baharı'nı İmmanuel Wallerstein Üzerinden Anlamak. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22, 1–15.
- Şahin, M. (2010). Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim Akademik Ortadoğu 4(2), 9-22
- Şahin, M. ve Sarı, B. (2017) 1960-1980 Dönemi Türkiye'nin Üçüncü Dünya ve İslam Ülkeleriyle İlişkiler. *Akademik Ortadoğu* 11(2), 21–47.
- Şener, B. (2013). 1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askerî, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması. *Türk Dünyası Araştırmaları* (205), 103-136
- Şinasi, S. (2009). Cemal Abdün Nasır İktidarında Mısır-Türkiye İlişkilerinin Türk Basınına Yansımaları (1954-1962). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 43, 491–516.
- Şimşir, B. N. (1984). Fes Olayı Türkiye Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932— 1933). *Türk Tarih Kurumu Belleten* 48(189–190), 1–54.
- Şükür, İ. (2020). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Siyasi Partilerin Doğuş Teorileri, Tipolojileri ve Kurumsallaşmaları Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 3(3), 686-697.
- Tatar, V. (2018). Russia's Middle East Policy in the context of post-cold war. *The Journal of International Scientific Researches*. 3(2), 107-113
- Tavana, D. L. (2011). Party Proliferation and Electoral Transition in PostMubarak Egypt. *The Journal of North African Studies* 16(4), 555–71.
- Tosun, H. (1994). Montrö Boğazlar Sözleşmesi Boğazlar Sorununda Son Aşama. *Atatürk Yolu Dergisi* 4(13), 87–112.
- Tubbs, J. (1997). Beyond Gunboat Diplomacy: Forceful Applications of Airpower in Peace Enforcement Operations (pp. 15-29, Rep.). Air University Press.
- Tunçay, M. (1976). Misak-ı Milli'nin 1. Maddesi Üstüne. *Birikim* 18/19, 12–18.
- Türkan, Y. ve Alakuştekin, A. (2017). Gelişen Sekiz İslam Ülkesinin (D-8 Ülkelerinin) Dış Ticaretinin Yeterlilik Analizi. *Journal Of Emerging Economies And Policy* 2(1), 137–62.
- Tüysüzoğlu, G. (2013). Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlıcılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm. *Alternatif Politika* 5(3), 295-323
- Uygur, F. (2018). Süveyş Kanalı Projesinde İstanbul'da Cereyan Eden Diplomatik Mücadeleler *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 22(3), 699-720
- Uzun, Ö. S. (2013). The 'Arab Spring' and Its Effect on Turkish-Iranian Relations. *Ortadoğu Etütleri* 4(2), 145–64.
- Ülger, İ. K. (2016). Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi ve Mısır Siyaseti üzerindeki etkileri. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6(2), 131- 151
- Ülman, A. H. (1958). Ortadoğu Buhranı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 13(4), 232–61.
- Ünal, G. (2019). İç Savaştan Vekil Savaşlarına Libya Krizi. *Ortadoğu Analiz*, 10(88), 64–67.
- Üngör, Ç. (2014). Arap Baharı, Çin Rüyası. *Ortadoğu Analiz* 6(61), 76–77.
- Veysel, A. (2011). Mısır Devriminin Ayak Sesleri. *Ortadoğu Analiz* 3(26), 15–26.
- Yeşilyurt, N. (2020) 2011 Sonrasında Türkiye-Mısır İlişkilerinde Yaşanan Ani Yükseliş ve Sert Düşüşü Anlamak. *Siyasal: Journal Of Political Sciences* 29(2), 337–365

Yıldız, M. (2017). Türk Dış Politikasına Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın Politik Vizyonunun Etkisi. *International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* 12(8), 355–366.

Yıldırım, U. T. (2020b). Laiklik ve Din-Devlet İlişkisi Bağlamında Türkiye, Fransa ve Mısır: Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, 564-579.

Yılmaz, M. E. (2008). Turkey-Israel Relations In The Post-Cold War Era. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 6(10), 162–71.

İnternet kaynakları

Ackerman, S. 2015. “Obama Restores US Military Aid to Egypt over Islamic State Concerns.” *The Guardian*. Retrieved January 13, 2021 (<https://www.theguardian.com/us-news/2015/mar/31/obama-restores-us-military-aid-to-egypt>). Erişim Tarihi: 13 Ocak 2021

Günebakan, A. 2018. “MİT Tırları Operasyonunun Önü 3 Yıl Önce Açılmış.” *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/mit-tirlari-operasyonunun-onu-3-yil-once-acilmis/1190544> Erişim Tarihi: 16 Nisan 2021

Aftandilian, G. (2017). *Sisi's recent tour seeks to refresh Egyptian-Gulf ties*. The Arab Weekly. (<https://the arabweekly.com/sisis-recent-tour-seeks-refresh-egyptian-gulf-ties>). Erişim Tarihi: 9 Ocak 2021

Ahmed, G. G. A. A. (2017). “The Diplomatic Relations Between Turkey And Egypt.” *Democratic Arabic Center for Strategic Political and Economic Studies*. <https://democraticac.de/?p=42054> Erişim Tarihi: 16 Nisan 2021

Birand, M. A. (2017). *Özallı Yıllar Belgeseli 9. Bölüm | Körfez Savaşı, 32. Gün Belgeselleri*. (https://www.youtube.com/watch?v=HFm9OTkKX7Y&list=PL19EshdPt3R_5WIFPx7DIec8nPNRWT1uJ&index=9) Erişim Tarihi: 26 Şubat 2021

Akdoğan, İ. (2020). “Körfez’in Türkiye Karşısı Politikalarında Yeni Sahne Suriye.” *Anadolu Ajansı*. (<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/korfezin-turkiye-karsiti-politikalarinda-yeni-sahne-suriye/1812837>). Erişim Tarihi: 13 Mart 2021

Akyol, T. (2016). “Lozan ve Hilafet.” *Hürriyet*. (<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/lozan-ve-hilafet-40244150>). Erişim Tarihi: 25 Mart 2021

Albayrak, M. (2005). *Türkiye'nin Orta Doğu Politikaları (1920-1960)*. (<http://www.mustafaalbayrak06.com/tr/?p=65>). Erişim Tarihi: 8 Şubat 2021

Amerikanın sesi. (2021). *Türkiye'den Mısır'a Süveyş Kanalı'nda Yardım Teklifi*. <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiyeden-misira-suveys-kanalinda-yardim-teklifi/5829573.html>. Erişim Tarihi: 27 Nisan 2021

Anadolu Ajansı. (2012). Mısır'da ilk tur sonuçları açıklandı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misirda-ilk-tur-sonuclari-aciklandi/365277>. Erişim tarihi: 12 Mayıs 2021

Anadolu Ajansı. (2013). “2023 hedefi 2 trilyon dolar milli gelir.” (<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/2023-hedefi-2-trilyon-dolar-milli-gelir/245147>). Erişim Tarihi: 18 Nisan 2021

- Anadolu Ajansı. (2016d). “Suudi Arabistan Mısır’a Petrol Tedarikini Durdurdu.” (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-misira-petrol-tedarikini-durdurdu/662358>). Erişim Tarihi: 8 Ocak 2021
- Anadolu Ajansı. (2019c). “Mısır’da 3 Günde Açılan Darbe Yolu.” (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misirda-3-gunde-acilan-darbe-yolu/1521121>). Erişim Tarihi: 6 Ocak 2021
- Ahram Online. (2013). “Erdogan refuses to speak to Egypt's ElBaradei.” (<https://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/0/76801/World/0/Erdogan-refuses-to-speak-to-Egypt-ElBaradei.aspx>). Erişim Tarihi: 15 Nisan 2021
- Al Jazeera Türk. (2014). *Arap Baharı: Mübarek'in Düşüşü- Al Jazeera Türk Belgeselleri*. <https://www.youtube.com/watch?v=Wo7Z9hkIAVU>). Erişim Tarihi: 9 Nisan 2021
- Al Jazeera Türk. (2014b). “Altı Gün Savaşı Belgeseli.” (<http://www.aljazeera.com.tr/belgesel/alti-gun-savasi>). Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020
- AL Jazeera. (2014c). *Arapların Gözünden 1. Dünya Savaşı*. <http://www.aljazeera.com.tr/belgesel/araplarin-gozunden-1-dunya-savasi>. Erişim Tarihi: 29 Nisan 2021
- Al Jazeera. (2017). *Portre: Hüsnü Mübarek*. AL JAZEERA. (<http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-husnu-mubarek>). Erişim Tarihi: 29 Aralık 2020
- AL Jazeera. (2021). *Turkey says first diplomatic contact held with Egypt since 2013*. <https://www.aljazeera.com/news/2021/3/12/turkey-says-first-diplomatic-contacts-made-with-egypt-since-2013>. Erişim Tarihi: 27 Nisan 2021
- AL-Kassim. (2021). *Warming Ties Between Turkey and Egypt Are a Sign of the Changing Geopolitical Landscape*. The MediaLine. (<https://themedialine.org/top-stories/warming-ties-between-turkey-and-egypt-is-sign-of-changing-geopolitical-landscape/>). Erişim tarihi: 27 Nisan 2021
- Anani, H. (2020). Egypt-Turkey Strained Relations: Implications for Regional Security. *Arap Center Washington DC*. (http://arabcenterdc.org/policy_analyses/egypt-turkey-strained-relations-implications-for-regional-security/). Erişim tarihi 17 Nisan, 2021
- Arapnews. (2020). *Egypt's El-Sisi: Foreign interference in Libya threatens stability in region* <https://www.arabnews.com/node/1682316/middle-east> Erişim Tarihi 27 Nisan 2021
- Arapnews. (2021). *Egypt inflation declines to 5.1% during 2020* (<https://www.arabnews.com/node/1790886/business-economy>). Erişim Tarihi 17 Nisan 2021
- Ataman, M. (2021). *Körfez'deki Normalleşme ve Türkiye*. Kriter Dergi. <https://kriterdergi.com/dis-politika/korfezdeki-normallesme-ve-turkiye>. (Erişim Tarihi 02 Haziran 2021)
- Atef, M. (2021). “Turkish-Egyptian Relations after Erdoğan’s Sacrifice of the Muslim Brotherhood.” *washington Institute*. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/turkish-egyptian-relations-after-erdogans-sacrifice-muslim-brotherhood>. Erişim Tarihi: 25 Nisan 2021
- Atik, M. (2019). *Cemal Abdül Nasır Dönemi Mısır Dış Politikası*. Tarih, Ekonomi ve Siyaset Araştırmaları Derneği. (https://www.tesadernegi.org/cemal-abdul-nasir-donemi-misir-dis-politikasi.html?0c86f0&0c86f0#_ftn7). Erişim Tarihi: 01 Ocak 2021

- Ayady N. (2012) "A reading of Turkish-Egyptian Relations after the January 25 revolution". (<https://www.almasryalyoum.com/news/details/319487>). Erişim Tarihi: 12 Nisan 2021
- Bardakçı, M. (2013). "'Mısır'da Darbe' Denince Fuad Tugay'ı Hatırlayalım!" *HaberTürk*. Retrieved March 22, 2021 (<https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/857894-misirda-darbe-denince-fuad-tugayi-hatirlayalim>). Erişim Tarihi: 22 Mart 2021
- Başeren, S. H. (2020). "Yunanistan Mısır Anlaşmasıyla Akdeniz'de Haksızlığımı Tescil Etti." *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yunanistan-misir-anlasmasiyla-akdenizde-haksizligini-tescil-etti/1937166>. Erişim Tarihi: 23 Nisan 2021
- Baykal, D. (2020). *Deniz Baykal, Kaddafi Türkiye ilişkilerinin bilinmeyenlerini anlattı!* "Diplomasi gerekiyor." Yeniçağ TV. https://www.youtube.com/watch?v=6_rV8iy3jg8 Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2021
- BBC. (2011). *Hüsnü Mübarek istifa etti*. (https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/02/110211_mubarak) Erişim Tarihi: 10 Aralık 2020
- BBC. (2013). "Erdoğan'dan Batı'ya 'Mısır darbesi' eleştirisi." (https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/07/130705_misir_cuma_gosteri). Erişim Tarihi: 15 Nisan 2021
- BBC. (2017e). "Mısır: Mahkeme İki Adanın S. Arabistan'a Devrini Engelleyen Kararı Bozdu." 2021 (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39472726>). Erişim Tarihi: 8 Ocak 2021
- BBC. (2018). 2011'den 2018'e Özgür Suriye Ordusu'nun dönüşümü. (2018). from <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42862756>. Erişim Tarihi: 23 Nisan 2021
- BBC. (2019a). *Müslüman Kardeşler: Mısır'da kurulan 91 yıllık İslami hareket*. BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48107342> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2020
- BBC. (2019b). "Adana Mutabakatı Nedir, İçeriğinde Ne Var ve Metin Neler İçeriyor?" (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46996917>). Erişim Tarihi: 13 Mart 2021
- BBC. (2019c). "Muhammed Mursi kimdir? Mısır'ın halkoyuyla seçilip darbeye devrilen eski cumhurbaşkanı" <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48664537> Erişim Tarihi: 5 Ocak 2021
- BBC. (2020). "Libya'daki ateşkes anlaşmasında son durum ne?" (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55117984>). Erişim tarihi: 26 Nisan 2021
- BBC. (2021). "ABD'nin İstihbarat Raporu Yayınlandı- 'Kaşıkçı Veliaht Prens'in Onayıyla Öldürüldü." (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56215528>). Erişim tarihi: 13 Mart 2021
- Behary, H. (2013). Turkey pumps \$250m more in its credit line to Egypt" *Daily News Egypt*. 2021 (<https://dailynewsegypt.com/2013/05/20/turkey-pumps-250m-more-in-its-credit-line-to-egypt/>). Erişim Tarihi: 12 Nisan 2021
- Bekci, A. (2019). *Türkiye'nin F-16 serüveni*. SavunmaSanayist. <https://www.savunmasanayist.com/turkiyenin-f-16-seruveni/> Erişim tarihi: 17 Mayıs 2021
- Birand, M. A. (2017). *Özallı Yıllar Belgeseli 9. Bölüm | Körfez Savaşı, 32. Gün Belgeselleri*. (https://www.youtube.com/watch?v=HFm9OTkKX7Y&list=PL19EshdPt3R_5WlFPx7DIec8nPNRWT1uJ&index=9) Erişim Tarihi: 15 Mart 2021

- Birand, M. A. (2017b). 28 Şubat Belgeseli 10. Bölüm | 32.Gün Arşivi, 32. Gün Belgeselleri.
(https://www.youtube.com/watch?v=SBdWdvjzucM&list=PL19EshdPt3R8YxSSa_RGLGb_d_WZguD5cQ&index=10) Erişim Tarihi: 5 Nisan 2021
- Bloomberg. (2012). *Mısır'da seçimleri Muhammed Mursi kazandı.*
(<https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1168579-misirda-secimleri-muhammed-mursi-kazandi>). Erişim Tarihi: 2 Ocak 2021
- Bocharov, I. (2020). "Egypt-China Relations at the Present Stage." *RIAC*.
(<https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/columns/middle-east-policy/egypt-china-relations-at-the-present-stage/>). Erişim Tarihi: 6 Ocak 2021
- CnnTürk (2011). *Mısır ordusuna Türkiye'den çağrı.*
(<https://www.cnnturk.com/2011/turkiye/02/11/misir.ordusuna.turkiyeden.cagri/606540.0/index.html>). Erişim Tarihi: 9 Nisan 2021
- Cnn Türk. (2012). "Meşal, Barzani ve Mursi'den mesaj." Retrieved April 12, 2021
(<https://www.cnnturk.com/2012/turkiye/09/30/mesal.barzani.ve.mursiden.mesaj/678668.0/index.html>). Erişim Tarihi: 12 Nisan 2021
- Cnn Türk. (2020). *Mısır IMF'den 2,7 milyar dolar kredi alıyor.*
(<https://www.cnnturk.com/ekonomi/son-dakika-haberi-misir-imfdan-2-7-milyar-dolar-kredi-aliliyor>). Erişim Tarihi: 14 Ocak 2021
- Cnn Türk. (2020b). "Güç Kaybeden Hafter'e Darbeci Sisi'den Destek."
(<https://www.cnnturk.com/dunya/guc-kaybeden-haftere-darbeci-sisiden-destek>). Erişim Tarihi: 16 Ocak 2021
- CNN World. (2012). *Muslim Brotherhood's Morsi Urges 'Unity' in First Speech as Egypt's President-elect.* (<https://edition.cnn.com/2012/06/24/world/africa/egypt-politics/index.html>). Erişim Tarihi: 5 Ocak 2021
- Cumhuriyet. (2011). "Gül, Mısır'da." (<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/gul-misirda-226754>). Erişim Tarihi: 9 Nisan 2021
- Çakır, A. (2021). *Libya'da Yeni Hükümeti Kimler Destekliyor? Amerikanın Sesi.*
(<https://www.amerikaninsesi.com/a/libyada-yeni-hukumeti-kimler-destekliyor/5795285.html>) Erişim Tarihi: 26 Nisan 2021
- Çelik, M. M. (n.d.). *Türk demokrasisinde kara bir gün: 27 Nisan e-muhtırası.* Independent Türkçe. Retrieved April 9, 2021, from (<https://www.indyturk.com/node/169886/siyaset/turk-demokrasisinde-kara-bir-gun-27-nisan-e-muhtirasi>) Erişim Tarihi: 9 Nisan 2021
- Çetin, Ş. (2020). "Seville maritime territory map is illegitimate: Expert." Anadolu Agency.
(<https://www.aa.com.tr/en/europe/seville-maritime-territory-map-is-illegitimate-expert/1983193>) Erişim Tarihi: 25 Nisan 2021
- Çiller, T. (2021). *Eski Başbakan Tansu Çiller 28 Şubat sürecini anlattı.* Anadolu Ajansı.
(<https://www.youtube.com/watch?v=mdgftc769c>). Erişim Tarihi: 1 Mart 2021

- Deutsche Welle. (2011). “Mısır’da Erdoğan’a laiklik eleştirisi.”
(<https://www.dw.com/tr/m%C4%B1s%C4%B1rda-erdo%C4%9Fana-laiklik-ele%C5%9Ftirisi/a-15388018>). Erişim Tarihi: 9 Nisan 2021
- Deutsche Welle. (2013). “Türkiye’den darbe tepkisi.”
(<https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyeden-darbe-tepkisi/a-16929127>). Erişim Tarihi: 14 Nisan 2021
- Devicioğlu, K. (2021). *Etiyopya Büyük Rönesans Barajı Çıkmazı: Sudan ve Mısır Yakınlaşması*. ORSAM. (<https://orsam.org.tr/tr/etiopya-buyuk-ronesans-baraji-cikmazi-sudan-ve-misir-yakinlasmasi/>) Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2021
- Dinç, S. (2006). *Atatürk Döneminde (1920- 1938) Türk Dış Politikasında Gelişmelere Genel Bir Bakış; İkili ve Çok uluslu İlişkiler*. Türkoloji.
http://www.turkoloji.cukurova.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/sait_dinc_ataturk_donemi_turk_dis_politikasi.pdf). Erişim Tarihi: 26 Ocak 2021
- Domazeti, R. (2020). *Libya’da dengeler değişiyor mu?* İnsamer. https://insamer.com/tr/libyada-dengeler-degisiyor-mu_2880.html. Erişim tarihi: 25 Nisan 2021.
- Duran, B. (2020). *Sisi’nin Tehdidi ve Sirte-Cufra Düşümü*. SETA. (<https://www.setav.org/sisinin-tehdidi-ve-sirte-cufra-dugumu/>) Erişim Tarihi: 27 Nisan 2021
- Dünya. (2013). *TSK İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesi değişti*.
<https://www.dunya.com/gundem/tsk-ic-hizmet-kanunu039nun-35-maddesi-degisti-haberi-217136>). Erişim Tarihi: 14 Nisan 2021
- Dünya. (2020). “6 ülke Doğu Akdeniz’de Türkiye’siz gaz forumu kurdu.”
(<https://www.dunya.com/gundem/6-ulke-dogu-akdenizde-turkiyesiz-gaz-forumu-kurdu-haberi-482616>). Erişim Tarihi: 25 Nisan 2021
- Ekinci, E. B. (2018). “Sonun Başlangıcı: Filistin-Suriye Bozgununun Hikâyesi.” *Ekrem Buğra Ekinci*. Retrieved (<https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=986&sonun-baslangici:-filistin-suriye-bozgununun-hikayesi>). Erişim Tarihi: 6 Aralık 2020
- Eleiba, A. (2014). “Egypt’s Move towards Russia Hints at Shifting Regional Alliances.” *Ahram Online*. (<http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/95052/Egypt/Politics-/Egypsts-move-towards-Russia-hints-at-shifting-regio.aspx>). Erişim Tarihi: 16 Ocak 2021
- Erbay, N. Ö. (2021). *Türkiye, Libya ve Mısır: Doğu Akdeniz’de yeni denklem*. Sabah.
<https://www.sabah.com.tr/gundem/2021/04/19/son-dakika-turkiye-libya-ve-misir-dogu-akdenizde-yeni-denklemler>. Erişim tarihi: 26 Nisan 2021
- Erdemir, Ali. (2020). “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Sorunu.” *Derliyo*.
(<https://derliyo.com/kavalali-mehmet-ali-pasa-isyani/>). Erişim Tarihi: 24 Mart 2021
- Erdoğan, R. T. (2019). *Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Birleşmiş Milletler Genel Kurulu konuşması 24 Eylül 2019*. TV100 Youtube.
<https://www.youtube.com/watch?v=0RwTdKGjHv0>). Erişim Tarihi: 13 Mart 2021
- Euronews. (2014). *El Sisi Mısır’ın yeni cumhurbaşkanı oldu*.
(<https://tr.euronews.com/2014/06/03/el-sisi-misir-in-yeni-cumhurbaskani-oldu>). Erişim Tarihi: 6 Ocak 2021

- Fahmy, H, and Elyan, T. (2011). "Freedom and Justice Party Submits Documents, Includes over 900 Women, 93 Copts." *Daily News Egypt*.
(<https://dailynewsegypt.com/2011/05/18/freedom-and-justice-party-submits-documents-includes-over-900-women-93-copts/>). Erişim Tarihi: 10 Nisan 2021
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2020). "Geçici Korumamız Altındaki Suriyeliler." (<https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler>). Erişim Tarihi: 12 Mart 2021
- Gökpınar, A. Z. (2014). "Müslüman Kardeşler, Mısır'ı Neden ve Nasıl Kaybetti?" *ALJAZEERA*.
(<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/musluman-kardesler-misiri-neden-ve-nasil-kaybetti>). Erişim Tarihi: 7 Ocak 2021
- Gürseler, C. (2016). "Libya'da Hedef Müslüman Kardeşler Mi?" *ANKASAM*.
<https://www.ankasam.org/libyada-hedef-musluman-kardesler-mi/> Erişim Tarihi: 23 Nisan 2021
- Güvendik, M. Ö. (2021). *Uzmanlara göre Başbakan Dibeybe'nin ziyareti Türkiye-Libya ilişkilerine pozitif ivme kazandıracak*. Anadolu Ajansı.
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/uzmanlara-gore-basbakan-dibeybenin-ziyareti-turkiye-libya-iliskilerine-pozitif-ivme-kazandiracak/2207216>. Erişim Tarihi: 26 Nisan 2021
- Güvel, O. (2016). *15 Temmuz kalkışması ve Mısır'daki askeri darbe*. Anadolu Ajansı.
(<https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/15-temmuz-kalkismasi-ve-misirdaki-askeri-darbe-/615980>) Erişim Tarihi: 12 Nisan 2021
- Hürriyet. (2011). *Başbakan Erdoğan Mübarek'e seslendi*.
<https://www.haberturk.com/dunya/haber/597069-basbakan-erdogan-mubareke-seslendi>) Erişim Tarihi: 9 Nisan 2021
- Habertürk. (2013). "Davutoğlu: Kabul edilemez"
(<https://www.haberturk.com/gundem/haber/857744-davutoglu-kabul-edilemez>) Erişim Tarihi: 14 Nisan 2021
- Habertürk. (2017). *IKBY, bağımsızlık referandumunun sonuçlarını askıya aldı*.
(<https://www.haberturk.com/ikby-bagimsizlik-referandumunun-sonuclarini-askiya-aldi-1685841>). Erişim Tarihi: 15 Mart 2021
- Haber7. (2017). *Trump'ın Kudüs kararı Suud ve Mısır ile anlaşmalı!*
(<https://www.haber7.com/ortadogu/haber/2491961-trumpin-kudus-karari-suud-ve-misir-ile-anlasmali>) Erişim Tarihi: 11 Ocak 2021
- Hassanein, H. (2019). *Egypt Takes Another Step Toward China*. TWI.
(<https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/egypt-takes-another-step-toward-china>) Erişim Tarihi: 6 Ocak 2021
- Hayatsever, H. (2015). "Türkiye-Mısır İlişkileri Neden Normalleşemiyor?" *Sputnik Türkiye*.
(<https://tr.sputniknews.com/columnists/201508051016952244/>) Erişim Tarihi: 14 Nisan 2021
- Hürriyet. (1998). "Mübarek Eli Boş Döndü." Retrieved April 05, 2021.
(<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mubarek-eli-bos-dondu-39041686>). Erişim Tarihi: 5 Nisan 2021
- Hürriyet. (2011). "Hedef 10 milyar dolar." <https://www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/669578-hedef-10-milyar-dolar>). Erişim Tarihi: 18 Nisan 2021

- Hürriyet. (2012). *ABD Mursi'nin Atamalarına Olumu Bakıyor*.
(<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/abd-mursinin-atamalarına-olumlu-bakiyor-21227189>)
Erişim Tarihi: 5 Ocak 2021
- Hürriyet. (2013). “Mısır’daki Darbeye Dünya Böyle Tepki Verdi.”
(<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/misirdaki-darbeye-dunya-boyle-tepki-verdi-23650649>) Erişim Tarihi: 7 Ocak 2021
- Hürriyet. (2014). “Obama New York’ta Mısır Cumhurbaşkanı Sisi ile Görüştü.”
(<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/obama-new-yorkta-misir-cumhurbaskani-sisi-ile-gorustu-27277695>). Erişim Tarihi: 12 Ocak 2021
- Hürriyet. (2017). “Kerkük 1 Günde Ele Geçirildi.” (<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kerkuke-1-gunde-girdiler-40612815>). Erişim Tarihi: 21 Mart 2021
- Ilgıt, A., & Davis, R. (2013). *The Many Roles of Turkey in the Syrian Crisis*. MERIP.
(<https://merip.org/2013/01/the-many-roles-of-turkey-in-the-syrian-crisis/>) Erişim Tarihi: 10 Mart 2021
- Işık, M. (1997). “36. Paralel Aldatmacası.” *Stratejik Düşünce Enstitüsü*. 2021
(<https://www.sde.org.tr/mithat-isik/genel/36-paralel-alatmacasi-kose-yazisi-20778>). Erişim Tarihi: 27 Şubat 2021
- İnat, K. (2019). “Rusya, Suriye’de Ne İstiyor?” *SETA*. Retrieved (<https://www.setav.org/rusya-suriyede-ne-istiyor/>). Erişim Tarihi: 12 Mart 2021
- İndependent Türkçe. (2021). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Gönül ister ki Mısır ile bu süreci daha güçlü devam ettirelim*. <https://www.indyturk.com/node/329096/haber/cumhurbaskani-erdogan-gonul-ister-ki-misir-ile-bu-sureci-daha-guclu-devam>. Erişim Tarihi: 27 Nisan 2021
- Kariotis, T. (2020). *The Ordeal of the Greek EEZ*. Institute of Energy of South East Europe.
(<https://www.iene.eu/the-ordeal-of-the-greek-eez-p6076.html>). Erişim Tarihi: 25 Nisan 2021
- Kadan, T. (2021). *Doğu Akdeniz’e “resmi” müdahale*. Aydınlık.
(<https://www.aydinlik.com.tr/haber/dogu-akdeniz-e-resmi-mudahale-231365-1>)
Erişim Tarihi: 25 Nisan 2021
- Kadan, T. (2021). *Doğu Akdeniz’e “resmi” müdahale*. Aydınlık.
<https://www.aydinlik.com.tr/haber/dogu-akdeniz-e-resmi-mudahale-231365-1>
Erişim Tarihi: 25 Nisan 2021
- Kalabalık, A. (2021). Mısır Cumhurbaşkanı Sisi, Libya Başbakanı Dibeybe ile “kapsamlı ortaklık” konusunu görüştü. *Anadolu Ajansı*. (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misir-cumhurbaskani-sisi-libya-basbakani-dibeybe-ile-kapsamli-ortaklik-konusunu-gorustu/2149420>). Erişim tarihi: 26 Nisan 2021
- Kışlakçı, T. (2021). *Turkey and the Gulf states*. Middle East Monitor.
(<https://www.middleeastmonitor.com/20210109-turkey-and-the-gulf-states/>). Erişim Tarihi: 13 Mart 2021
- Kızılkın, Ş. (2019). *Mısır’ın Vietnam’ı: 1962 Kuzey Yemen İç Savaşı*. Stratejik Ortak.
(<https://www.stratejikortak.com/2019/06/misirin-vietnam.html>). Erişim Tarihi: 21 Aralık 2020

- Khorshid, S. (2020). "What Trump's Loss Means for Authoritarian Leaders." *Foreign Policy*. (<https://foreignpolicy.com/2020/11/09/trump-loss-means-for-mbs-sisi-egypt-saudi-authoritarian-leaders/>). Erişim Tarihi: 16 Ocak 2021
- Kirkpatrick, D. D. (2018). "Tapes Reveal Egyptian Leaders' Tacit Acceptance of Jerusalem Move." *New York Times*. (<https://www.nytimes.com/2018/01/06/world/middleeast/egypt-jerusalem-talk-shows.html>). Erişim Tarihi: 19 Ocak 2021
- Kolay İhracat. (2020). "Mısır" (<https://www.kolayihracat.gov.tr/ulkeler/misir>) Erişim Tarihi: 118 Nisan 2021
- Kökçam, S. (2021). Libya'daki yeni sürece kim ne tepki verdi, hükümeti neler bekliyor? *TRT Haber*. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/libyadaki-yeni-surece-kim-ne-tepki-verdi-hukumeti-neler-bekliyor-554681.html>. Erişim Tarihi: 26 Nisan 2021
- Köksal, S. (2016). Körfez Savaşı 17 Ocak 1991. O gün. (C. Dünder, Röportaj Yapan) Retrieved (<https://www.youtube.com/watch?v=IHYxnP7mUKs>) Erişim Tarihi: 26 Şubat 2021
- KUNA. (2013). *Egypt Receives USD 5 bln from Qatar, USD 4 bln from Saudi Arabia*. Kuwait News Agency. (<https://www.kuna.net.kw/ArticleDetails.aspx?id=2288055&language=en>). Erişim Tarihi: 3 Ocak 2021
- Kurt, V. (2020b). "5 Soru: Türkiye'nin Libya'ya Asker Gönderme Tezkeresi." *SETA*. 2021 (<https://www.setav.org/5-soru-turkiyenin-libyaya-asker-gonderme-tezkeresi/>). Erişim Tarihi: 25 Nisan 2021
- Kurşun, Z. (2013). "Mısır Ordusunun Ekonomik İmparatorluğu." *Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Derneği*. (<https://ordaf.org/misir-ordusunun-ekonomik-imparatorlugu/>). Erişim Tarihi: 7 Ocak 2021
- Maskan, A. (2021). *Rönesans Barajı'nın Etiyopya, Mısır ve Sudan İlişkilerine Etkisi-2*. Kriter Dergi. (<https://kriterdergi.com/dis-politika/ronesans-barajinin-etiyopya-misir-ve-sudan-iliskilerine-etkisi>) Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2021
- Middle East Eye. (2021). *Egypt's pro-Sisi media to temper criticism of Turkey amid warming ties*. <https://www.middleeasteye.net/news/egypt-turkey-media-temper-criticism-rapproachment>. Erişim Tarihi: 27 Nisan 2021
- Milliyet. (1999). "Mısır'a Barış Köprüsü." Retrieved (<https://www.milliyet.com.tr/the-others/misira-baris-koprusu-5243353>). Erişim Tarihi: 15 Nisan 2021
- Milliyet. (2003). "Erdoğan Bastırdı! Tezkere Kabul Edildi." (<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-bastirdi-tezkere-kabul-edildi-5186260>). Erişim Tarihi: 2 Ocak 2021
- Milliyet. (2003b). "Millî Görüş'le Gurur Duyuyorum." (<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/milli-gorusle-gurur-duyuyorum-5178071>). Erişim Tarihi: 9 Nisan 2021
- Milliyet. (2012). *Türkiye Suriye elçisini geri çekti*. (<https://www.milliyet.com.tr/dunya/turkiye-suriye-elcisini-geri-cekti-1519878>). Erişim Tarihi: 11 Mart 2021
- Milliyet. (2014). "Müslüman Kardeşler'in yeni merkezi İstanbul." (<https://www.milliyet.com.tr/dunya/musluman-kardesler-in-yeni-merkezi-istanbul-1939910>). Erişim Tarihi: 15 Nisan 2021

- Miş, N. (2017). "Referanduma Yönelik Türkiye'nin Tepkisi." *SETA Vakfı*. (<https://www.setav.org/referanduma-yonelik-turkiyenin-tepkisi/>). Erişim Tarihi: 20 Mart 2021
- Morsy, A. (2013). *Morsi's Un-Revolutionary Foreign Policy*. Middle East İnstitute. (<https://www.mei.edu/publications/morsis-un-revolutionary-foreign-policy>). Erişim Tarihi: 03 Ocak 2021
- Nader, A. (2015). "Egypt, China Sign New Weapons Deal." *Daily News Egypt*. (<https://dailynewsegypt.com/2015/05/02/egypt-china-sign-new-weapons-deal/>). Erişim Tarihi: 11 Ocak 2021
- Naumkin, V. (2015). "Russia and Egypt's 'new Partnership.'" *Al Monitor*. (<https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/02/moscow-cairo-relations-sisi-putin-egypt-visit.html>). Erişim Tarihi: 17 Ocak 2021
- NTV. (2012). "Suriye'nin Vurduğu Jetin Son 56 Dakikası." (https://www.ntv.com.tr/turkiye/suriyenin-vurdugu-jetin-son-56-dakikasi,ltkIW2_rrUq7T7vzW70liQ).
- NTV. (2013). "Erdoğan: Batı'ya Şaşıyorum." <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-batiya-sasiyorum,YrPNxgt-vE6PnnlZ4QEpVQ> Erişim Tarihi: 14 Nisan 2021
- NTV. (2017). *BM, ABD'nin kararına karşı Kudüs tasarısını kabul etti*. (https://www.ntv.com.tr/dunya/bmde-kritik-kudus-oylamasi,d8a8cIEE_USv1-eB-wfvpQ). Erişim Tarihi: 19 Ocak 2021
- ORSAM. (2020). *Libya Siyasi Diyalog Forumu Nedir?* <https://www.orsam.org.tr/tr/libya-siyasi-diyalog-forumu-nedir/> Erişim tarihi: 26 Nisan 2021
- Ortaylı, İ. (2016). "Teke Tek Özel- 27 Ocak 2016 (Tarihteki Anadolu İsyanları)." *HaberTürk*. (<https://www.youtube.com/watch?v=KPKwhbVRBBs>). Erişim Tarihi: 16 Mart 2021
- Özbudun, E. (2007). "Türkiye siyasetindeki bölünme çizgisi." *Dünya Bülteni*. (<https://www.dunyabulteni.net/turkiye-siyasetindeki-bolunme-cizgisi-makale,1869.html>) Erişim tarihi: 9 Nisan 2021
- Özcan, E. E. (2020). "Doğu Guta Kimyasal Silah Katliamının Üzerinden 7 Yıl Geçti." Anadolu Ajansı. 2021 (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dogu-guta-kimyasal-silah-katliaminin-uzerinden-7-yil-gecti/1947755>). Erişim tarihi 11 Mart 2021
- Özkan, M. (2013). "Egypt's Foreign Policy Under Mohamed Morsi." *SETA*. (<https://www.setav.org/en/egypts-foreign-policy-under-mohamed-morsi/>). Erişim Tarihi: 2 Ocak 2021
- Polat, Ü. (2011). "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Mısır'a Yönelik Strateji ve Faaliyetleri." *CihanHarbi*. (<http://www.cihanharbi.com/birinci-dunya-savasinda-osmanli-devletinin-misira-yonelik-strateji-ve-faaliyetleri-strategies-and-actions-adobted-by-ottoman-empire-towards-egypt-during-the-first-world-war/>). Erişim Tarihi: 23 Mart 2021
- Reuters. (2016). "Russia to Lend Egypt \$25 Billion to Build Nuclear Power Plant." Retrieved January 17, 2021 (<https://www.reuters.com/article/us-egypt-russia-nuclear-idUSKCN0YA1G5>). Erişim Tarihi: 17 Ocak 2021

- Sabah, (2012). “Mursi İran'a 'One Minute' dedi.”
(<https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/08/30/mursi-irana-one-minute-dedi>). Erişim Tarihi: 11 Nisan 2021
- Sabah. (2014). “ABD Mısır’a Silah Ambargosunu Kaldırdı.”
(<https://www.sabah.com.tr/amerika/2015/04/01/abd-misira-silah-ambargosunu-kaldirdi>). Erişim Tarihi: 12 Ocak 2021
- Stern, M. (2016). “The Reality of Israel-Egypt Relations.” *Atlantic Council*. Retrieved
(<https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/the-reality-of-israel-egypt-relations/>). Erişim Tarihi: 19 Ocak 2021
- Soliman, M. (2016). “Sisi’s New Approach to Egypt-Israel Relations.” *Washington Institute*.
(<https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/sisis-new-approach-egypt-israel-relations>). Erişim Tarihi: 19 Ocak 2021
- Sözcü. (2013). “Büyükelçimiz Mısır’dan kovuldu.”
(<https://www.sozcu.com.tr/2013/dunya/412092-412092/>). Erişim Tarihi: 14 Nisan 2021
- Sümbelli, M. (2021). *No Akdeniz’de yeni şifre: 18. Parsel ve Mısır*. Haber Global.
(<https://haberglobal.com.tr/gundem/misir-in-18-parsel-kararinda-turk-kita-sahanligini-baz-aldi-bu-karar-ne-anlama-geliyor-bundan-sonra-ne-olacak-97021>). Erişim Tarihi: 26 Nisan 2021
- Sputniknews. (2020). *Sisi: Libya’da Sirte ve Cufra kırmızı çizgileri aşılsa karşı duracağız*.
<https://tr.sputniknews.com/afrika/202009231042897211-sisi-libyada-sirte-ve-cufra-kirmizi-cizgileri-asilrsa-karsi-duracagiz/> Erişim tarihi: 26 Nisan 2021
- Şarkul Avsat. (2021). *Libya’daki yeni hükümette Müslüman Kardeşler üyeleri yer almayacak*.
<https://turkish.aawsat.com/home/article/2838641/libya-daki-yeni-hukumette-musluman-kardesler-uyeleri-yer-almayacak>. Erişim Tarihi: 26 Nisan 2021
- Karan, C. (2019). *Mısır’da darbe 27 Mayıs gibi başladı, 28 Şubat gibi planlandı ve 12 Eylül gibi sonuçlandı*. Sputnik Türkiye.
(https://tr.sputniknews.com/ceyda_karan_ksen/201906181039411575-misirda-darbe-27-mayis-gibi-basladi-28-subat-gibi-planlandi-ve-12-eylul-gibi-sonuclandi/) Erişim Tarihi: 13 Nisan 2021
- Şahin, S. (2019). *Risale-i Nur’ İtibar İçin İstismar Edildi*. Anadolu Ajansı.
(<https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/risale-i-nur-itibar-icin-istismar-edildi/1529831>). Erişim Tarihi: 9 Nisan 2021
- T24. (2013). “Başbakan’ın başdanışmanı 'değerli yalnızlık'ı açıkladı: Yalnız değiliz ama”
(<https://t24.com.tr/haber/basbakanin-basdanismani-degerli-yalnizliki-acikladi-yalniz-degiliz-ama,237875>). Erişim Tarihi: 15 Nisan 2021
- T24. (2016a). “Yeni Şafak Yazarından Hürriyet’e: Fethullah’ın Ağzından Manşet Atarak Kimlerin Yolunu Açtınız?” <https://t24.com.tr/haber/yeni-safak-yazarindan-hurriyete-fethullahin-agzindan-manset-atarak-kimlerin-yolunu-actiniz,364086>. Erişim Tarihi: 9 Nisan 2021
- T24. (2016b). “Gülen: Erdoğan parti kurmak için yanıma geldi” <https://t24.com.tr/video/gulen-erdogan-parti-kurmak-icin-yanima-geldi,3166>. Erişim Tarihi: 9 Nisan 2021

- The Arap Weekly. (2021a). “Egypt nudges closer to new Libyan government at the expense of allies in eastern region” (<https://the arabweekly.com/egypt-nudges-closer-new-libyan-government-expense-allies-eastern-region>). Erişim Tarihi: 27 Nisan 2021
- The Arap Weekly. (2021b). “With eyes on energy, Turkey resumes official contacts with Egypt” (<https://the arabweekly.com/eyes-energy-turkey-resumes-official-contacts-egypt>). (Erişim Tarihi: 27 Nisan 2021).
- The Global Coalition. (2019). Military (<https://theglobalcoalition.org/en/mission/military-progress/>) Erişim Tarihi: 23 Nisan 2021
- The White House. (2016). *The Historic Deal that Will Prevent Iran from Acquiring a Nuclear Weapon*. Obama White House Archives. (<https://obamawhitehouse.archives.gov/issues/foreign-policy/iran-deal>). Erişim Tarihi: 9 Ocak 2021
- The World Bank. “GDP (current US\$)- Turkey” (<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=TR>). Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021
- The World Bank. “GDP (current US\$)- Egypt, Arab Rep” (<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=EG>). Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021
- The World Bank. “Inflation, consumer prices (annual %)- Turkey.” (<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=TR>). Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021
- The World Bank. “Inflation, consumer prices (annual %)- Egypt, Arab Rep.” (<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=EG>). Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021
- The World Bank. “Exports of goods and services (current US\$)- Turkey.” (<https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD?locations=TR>). Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021
- The World Bank. “Exports of goods and services (current US\$)- Egypt, Arab Rep.” (<https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD?locations=EG>). Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021
- The World Bank. “Imports of goods and services (current US\$)- Turkey” (<https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CD?locations=TR>). Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021
- The World Bank. “Imports of goods and services (current US\$)- Egypt, Arab Rep.” (<https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CD?locations=EG>). Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021
- The World Bank. “GDP growth (annual %)- Turkey)- Turkey.” (<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=TR>). Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021
- The World Bank. “GDP growth (annual %)- Egypt, Arab Rep.” (<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=EG>). Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021
- The World Bank. “GDP per capita (current US\$- Turkey” (<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=TR>). Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021

- The World Bank. “GDP per capita (current US\$)- Egypt, Arab Rep.).” (<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=EG>). Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021
- The World Bank. “Population, total- Turkey” (<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=TR>). Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021
- The World Bank. “Population, total- Egypt, Arab Rep.” (<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=EG>). Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021
- Timetürk. (2016). “FETÖ’nün Mısır’daki Faaliyetleri.” (<https://www.timeturk.com/feto-nun-misir-daki-faaliyetleri/haber-215026>) Erişim Tarihi: 16 Nisan, 2021
- Trading Economics. (2021). *Egypt Exports By Country*. (<https://tradingeconomics.com/egypt/exports-by-country>) Erişim Tarihi: 21 Nisan 2021
- Trading economics. (2021). *Egypt Imports By Country*. (<https://tradingeconomics.com/egypt/imports-by-country>) Erişim Tarihi: 21 Nisan 2021
- Trading economics. (2021). *Turkey Exports By Country*. (<https://tradingeconomics.com/turkey/exports-by-country>) Erişim Tarihi: 21 Nisan 2021
- Trading economics. (2021). *Turkey Import By Country*. (<https://tradingeconomics.com/turkey/imports-by-country>) Erişim Tarihi: 21 Nisan 2021
- Trend Economy. (2020). *Egypt Imports and Exports 2009-2020*. (<https://trendeconomy.com/data/h2/Egypt/TOTAL>) Erişim Tarihi: 22 Nisan 2021
- Trend Economy. (2020). *Turkey Imports and Exports 2009-2020*. (https://trendeconomy.com/data/h2/Turkey?time_period=2019,2018,2017,2016,2014,2014,2013,2012,2011,2010,2009,2008) Erişim Tarihi: 22 Nisan 2021
- TRT Haber (2018). “15 Temmuz’da batı nasıl tepki verdi?” (<https://www.trthaber.com/haber/gundem/15-temmuzda-bati-nasil-tepki-verdi-374909.html>). Erişim Tarihi: 13 Nisan 2021
- TRT Haber. (2019). *Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Macron’a tepki: Aynaya bak*. (<https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-macrona-tepki-aynaya-bak-436115.html>). Erişim Tarihi: 16 Şubat 2021
- TRT Haber. (2021). *Mısır ile adım adım normalleşme*. (<https://www.trthaber.com/haber/gundem/misir-ile-adim-adim-normallesme-578191.html>). Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2021
- Toruntay, N. (2017). *Özallı Yıllar Belgeseli 9. Bölüm | Körfez Savaşı, 32. Gün Belgeselleri*. (M.A. Birand, Röportaj Yapan) https://www.youtube.com/watch?v=HFm9OTkKX7Y&list=PL19EshdPt3R_5WlFPx7DIec8nPNRWT1uJ&index=9 Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2021
- Uysal, A. (2020). “Mubarek Döneminde Mısır’ın Dış İlişkileri.” *Sabah*. (<https://www.sabah.com.tr/perspektif/yazarlar/ahmet-uysal/2020/03/01/mubarek-doneminde-misirin-dis-iliskileri>). Erişim Tarihi: 29 Aralık 2020

- Walsh, D. (2018). "Need a North Korean Missile? Call the Cairo Embassy." *New York Times*. (<https://www.nytimes.com/2018/03/03/world/middleeast/egypt-north-korea-sanctions-arms-dealing.html>). Erişim Tarihi: 13 Ocak 2021
- World Population Review "Egypt" "<https://worldpopulationreview.com/countries/egypt-population>" Erişim tarihi: 20 Mayıs 2021
- World Population Review "Turkey" "<https://worldpopulationreview.com/countries/turkey-population>:" 20 Mayıs 2021
- World's Top Exports. (2021). "Turkey's Top Trading Partners" (<https://www.worldstopexports.com/turkeys-top-import-partners/>) Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021
- Yalçın, S. (2017.) "Tesadüf Sanmayın." *Sözcü*. (<https://www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/soner-yalcin/tesaduf-sanmayiniz-2062251/>). Erişim Tarihi: 5 Nisan 2021
- Yaycı, C. (2020c). "Doç. Dr. Cihat Yaycı'dan Haritalar Üzerinde Doğu Akdeniz Politikası." *HaberTürk*. (<https://www.youtube.com/watch?v=YelxGZbQ0aE>). Erişim tarihi: 16 Mart 2021
- Yaycı, C. (2020d) "Doç. Dr. Cihat Yaycı'dan Libya Anlaşmasının perde arkası" Habertürk Retrieved April 25, 2021 (<https://www.youtube.com/watch?v=UvyPLnoc91Y&t=6s>). Erişim tarihi: 25 Nisan 2021
- Yeni Akit. (2019). *Türkiye-Libya mutabakatı sonrası Mısır'dan tehlikeli hamle!* (<https://www.yeniakit.com.tr/haber/turkiye-libya-mutabakatı-sonrası-misirdan-tehlikeli-hamle-963466.html>). Erişim Tarihi: 25 Nisan 2021
- Yenişafak. (2011). *Erdoğan'dan Mübarek'e: Halkının sesini dinle*. (<https://www.yenisafak.com/politika/erdogandan-mubareke-halkinin-sesini-dinle-300918>). Erişim Tarihi: 09 Nisan 2021
- Yenişafak. (2012). "Mursi: Türkiye'yi ikinci vatanım olarak görüyorum." Retrieved April 12, 2021 <https://www.yenisafak.com/dunya/mursi-turkiyeyi-ikinci-vatanim-olarak-goruyorum-412478>). Erişim Tarihi: 12 Nisan 2021
- Yenişafak. (2017). *Hepsi Küreden Çıktı*. (<https://www.yenisafak.com/dunya/hepsi-küreden-cikti-2807882>) Erişim Tarihi: 11 Ocak 2021
- Yenişafak. (2018). *O silahlar ne olacak?* (<https://www.yenisafak.com/dunya/o-silahlar-ne-olacak-3416572>). Erişim Tarihi: 11 Mart 2021
- Yılmaz, Ş. (1998). "Şevki: Maç Şimdi Başlıyor." *Milliyet*. (<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/sevki-mac-simdi-basliyor-5360886>). Erişim Tarihi: 30 Mart 2021
- Yılmaz, M. Ş. (2020). *D-8 23'üncü yılını kutluyor*. Anadolu Ajansı. (<https://www.aa.com.tr/tr/politika/d-8-23uncu-yilini-kutluyor/1877799>). Erişim Tarihi: 5 Nisan 2021

Resmi Yayınlar

- AB Başkanlığı (2020). Türkiye-AB İlişkileri Kronolojisi https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskileri-kronolojisi_112.html (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2021)
- BCA, Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığında Kahire'yi ziyaret edecek olan heyetin döviz ve pasaportu. 07 Nisan 1938, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 82.29.1.
- BCA, Mısır'da İtalyan propagandası ve İslamcılık faaliyetine dair Kahire Konsolosluğumuzun yazısı. 19 Nisan 1937, fon kodu: 490.1.0.0, yer no: 585.18.5
- BCA, İsrail Devleti'nin tanınması. 24.03.1949, fon kodu: 30-18-1-2, yer no: 118- 108 – 3
- BCA, Hulusi Fuad Tuğay'ın Kahire Büyükelçiliği'ne tayini. 24.11.1950, fon kodu: 30-18-1-2, yer no: 124- 86 – 10
- BCA, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin ilanına dair beyanname ve Mısır Büyükelçisinin Fatin Rüştü Zorlu'yu daveti. 13.02.1958, fon kodu: 126- 814 – 13, yer no: 30-1-0-0
- Dışişleri Belleteni, (Türkiye Dışişleri Bakanlığı), Sayı 16, 31.01.1966
- Dışişleri Belleteni, (Türkiye Dışişleri Bakanlığı), Sayı 18, 31.03.1966
- Dışişleri Bakanlığı. (2020). “Mısır’ın Ekonomisi” (<https://www.mfa.gov.tr/-misir-ekonomisi.tr.mfa>). Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021
- Dışişleri Bakanlığı. Mısır'ın Siyasi Görünümü (<https://www.mfa.gov.tr/-misir-ekonomisi.tr.mfa>). Erişim Tarihi: 15 Kasım, 2020
- TBMM. (1923). “Lozan Sulh Muahednamesinin Kabulüne Dair Kanunlar.” (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf). Erişim Tarihi: 21 Mart 2021
- Ticaret Bakanlığı. (2016). “Türkiye – Mısır Serbest Ticaret Anlaşması.” (https://ticaret.gov.tr/data/5bfbf99213b8762fa4955c9b/Mısır_STA_Bilgi_Notu.pdf). Erişim Tarihi: 15 Nisan 2021
- Ticaret Bakanlığı. (2020). *Irak Ülke Profili*. (<https://ticaret.gov.tr/data/5efddfd13b876a83c6f2fba/Irak%20%C3%9Clke%20Profili.pdf>) Erişim Tarihi: 21 Mart 2021
- TÜİK (2012). Dış Ticaret Verileri (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=5¶m2=0&sitcrev=>) Erişim Tarihi: 10 Nisan 2021
- TÜİK. (2021). “TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri.” *TÜİK*. (<https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-tuik-gts-2020-2021-ocak-ayi>). Erişim Tarihi: 4 Mart 2021
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2019). “Mısır’ın Ekonomisi” (<https://www.mfa.gov.tr/-misir-ekonomisi.tr.mfa>) Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021

Raporlar

- Acun, C. ve Ulutaş, U ve Kılıç, B. K. (2015). Sınırları Aşan Kriz Suriye. In SETA
- Akgün, M. & Gündoğar, S. S. (2014). Mısır-Türkiye ilişkilerinde daha iyi bir geleceğe doğru... In TESEV.
- Ataman, M. and Gökşen, A.N. (2014). *Sembolizm ve Aktivizm Arasında İslam İşbirliği Teşkilati*. In SETA

- Benli Altunışık, M. ve Ellabbad, M. (2010). Arap Dünyasında Politika Algısı. *Dış Politika Analizi Serisi 11*, in TESEV
- Brom, S. ve Guzansky, Y. (2012). *Egypt and Iran: Will the Two Walk Together?* Tel Aviv. İn Institute for National Security Studies
- Darrag, A. (2013). *On The New Vision for the Egyptian Foreign Policy After the Revolution*. TESEV. İstanbul.
- Efron, S. (2020). *The Future of Israeli-Turkish Relations*. RAND Corporation. California.
- Farouk, Y. (2014). *More than Money: Post-Mubarak Egypt, Saudi Arabia, and the Gulf*. Gulf Research Center. Jeddah.
- Grimm, J. and Roll, S. (2012). *Egyptian Foreign Policy under Mohamed Morsi*. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs.
- Katz, M. (2019). (Rep.). Atlantic Council. Retrieved May 3, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/resrep20702>
- Kekilli, E. (2020). Berlin Konferansı ve Libya Krizinin Geleceği. In *SETA Yayınları* (Sayı 310).
- Nazer, F. (2015). *Saudi-Egyptian Relations at the Crossroads*. Arab Gulf States Institute in Washington. Washington.
- Telci, İ. N. (2016d). *Mısır'da Geleceğini Arayan Karşı-Devrim*. İstanbul. Haberleşme ve Yayıncılık.
- Tire Ticaret Odası. (2018). *Mısır Arap Cumhuriyeti Ülke Raporu*. İzmir. <http://tireto.org.tr/wp-content/uploads/2019/02/2018-M%C4%B1s%C4%B1r-%C3%9Clke-Raporu-%C4%B0%C3%A7in-T%C4%B1klay%C4%B1n%C4%B1z.pdf>
- Salem, P. (2011). *Arap Dünyasında Türkiye'nin İmajı*. TESEV: İstanbul.
- Sınnmaz, K. (2019). *Mısır Raporu*. İNSAMER. İstanbul.
- Sinkaya, B. (2019). *Turkey-Iran Relations after the JDP*. İstanbul: Institut français d'études anatoliennes.
- Sönmez, G. and Batu, G. (2020). İsrail-Türkiye İlişkilerinde Öne Çıkan Faktörler (2010-2020) Ve İlişkilerin Geleceği. *Orsam Analiz* 255.
- Steinberg, G. (2014). *Leading the Counter-Revolution- Saudi Arabia and the Arab Spring*. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs. Rapor
- Ulutaş, U. Ve Bölme, S.M. (2011). Birleşmiş Milletler'de Filistin Oylaması: Devlete Doğru mu? SETA Analiz
- Yeşiltaş, M. ve Seren, M., and Özçelik N. (2017). *Fırat Kalkanı Harekâtı Harekatın İcrası, İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler*. İn SETA
- Yeşiltaş, M., Özdemir, Ö. B., Öncel, R., Düz, S., & Öztürk, B. (2016). Sınırdaki Düşman Türkiye'nin Daiş ile Mücadelesi. *SETA Yayınları*

Tezler

- Abbasigil, S.Ö. (2020). Abd'nin Obama Dönemi Orta Doğu Politikası: Irak, Suriye ve Libya Örnekleri (Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi)
- Alakel, M. (2008). Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinde egemenlik sorunu (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi)

- Ardovini, L. (2017). The'failure'of Political Islam: The Muslim Borthorhood's experience in government (Doktora Tezi, Lancaster University).
- Dersan, D. (2012). Responses to International Changes: A Neoclassical Realist Analysis of Syrian Foreign Policy, 1990-2005. (Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi).
- Kızıltoprak, S. (2001). Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti'nin Diplomasi Mücadelesi. (Doktora tezi Marmara Üniversitesi.)
- Öterbülül, S. (2015). Turkish- Egyptian Relations (1922-1956) And The Impact Of The Free Officers Revolution. (Yüksek Lisans tezi, Middle East Technical University.)
- Yıldırım, A. S. (2020). Arap Baharı ve Şiddet İçermeyen Eylemler: Tunus ve Mısır Karşılaştırmalı Analizi (Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi)

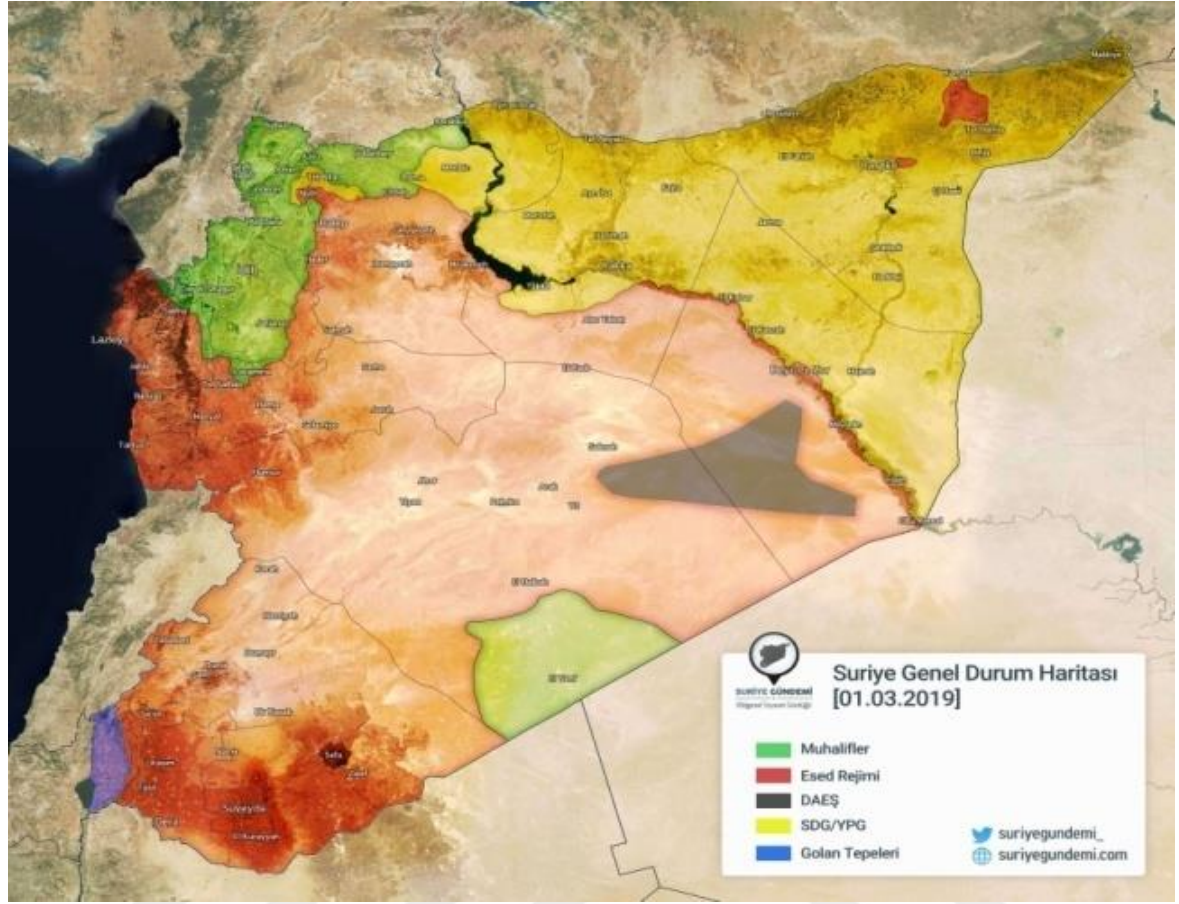
EKLER

EK.1 IŞİD'in Yükselişi Haritası

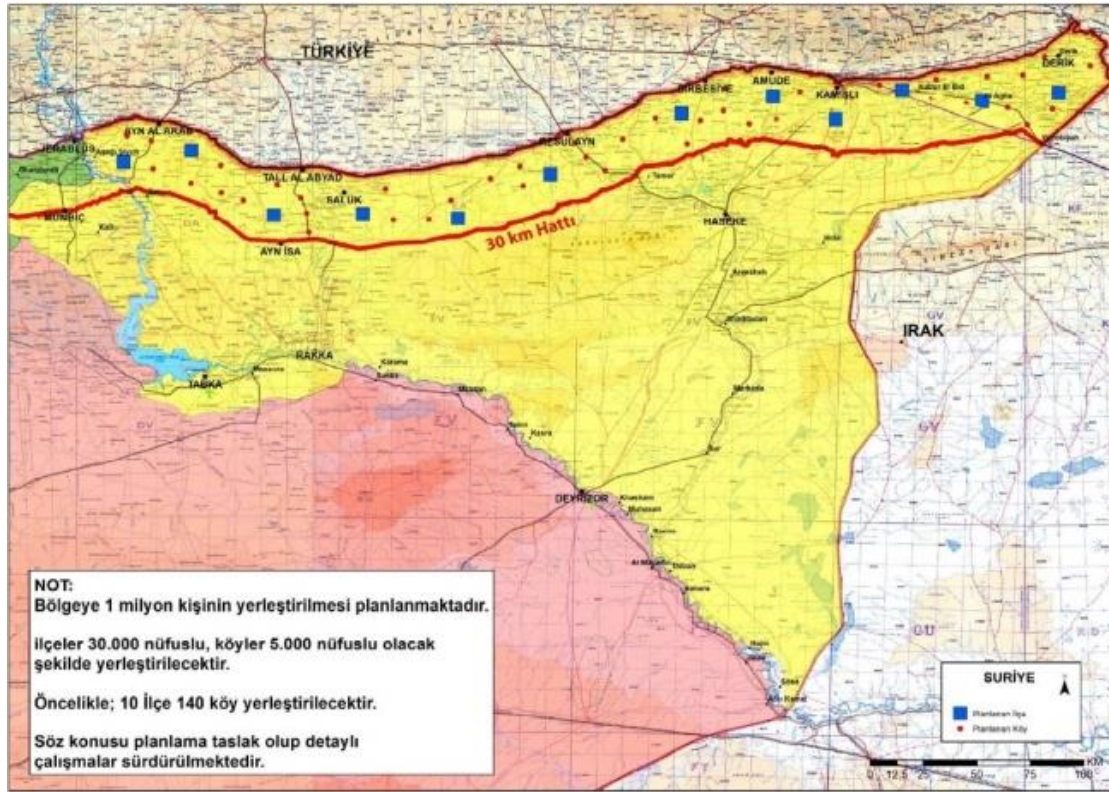
Kaynak: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/isidin-haritasi>

EK.2 Harita 2. PYD'nin Yükselişi Haritası

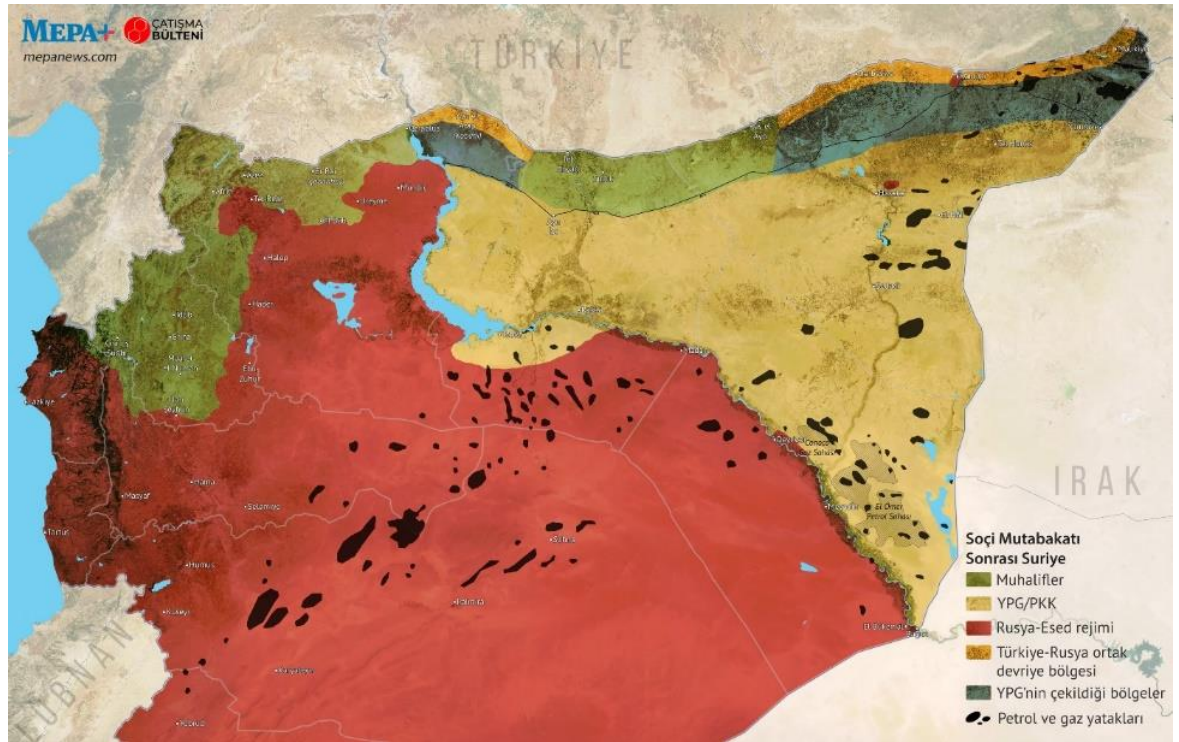
Kaynak: <https://www.stratejikortak.com/2019/03/suriye-son-durum-haritasi.html>

EK.3. Barış koridoru planı Haritası

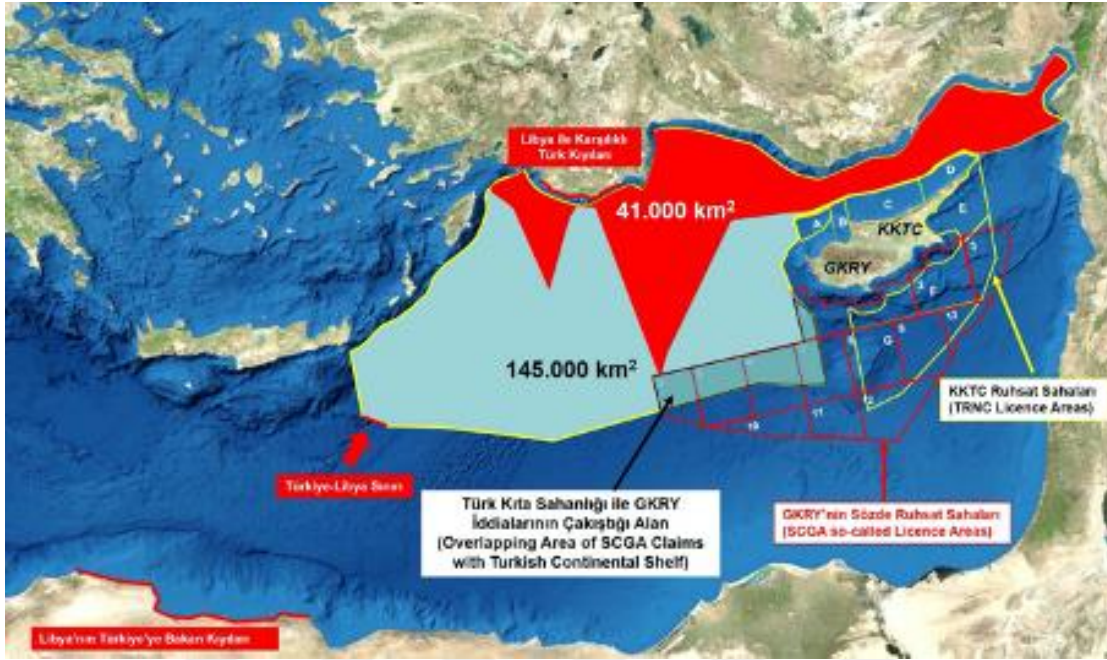
Kaynak: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/iste-cumhurbaskani-erdoganin-dunya-liderlerine-anlattigi-guvenli-bolge-plani-433000.html>

EK.4 Soçi Mutabakatı Sonrası Harita

Kaynak: <https://www.mepanews.com/soci-mutabakati-ve-abdnin-petrol-hamlesi-sonrasi-suriyede-son-durum-haritasi-30618h.htm>

EK.5 Doğu Akdeniz’de Yunan ve GKRY Tezi Seville Haritası

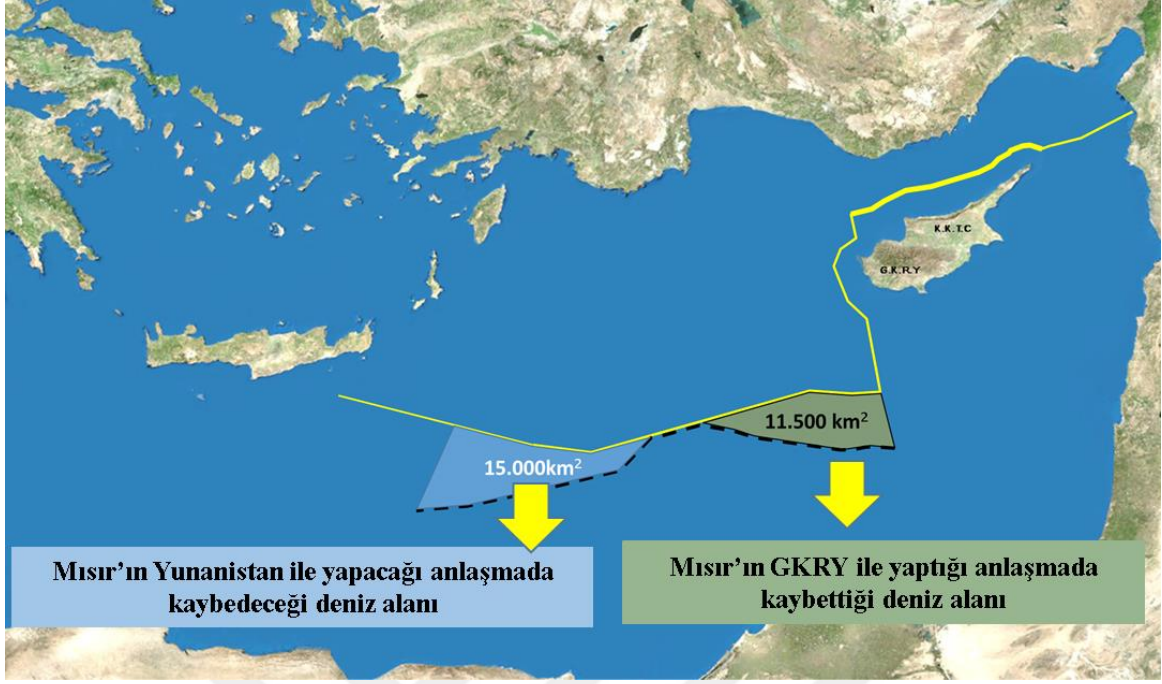
Kaynak: <https://bau.edu.tr/haber/15958-dogu-akdeniz%E2%80%99deki-son-durum-hakkinda-gorus-ve-degerlendirmeler>

EK.6 Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de Kabul ettiği Münhasır Ekonomik Bölgesi

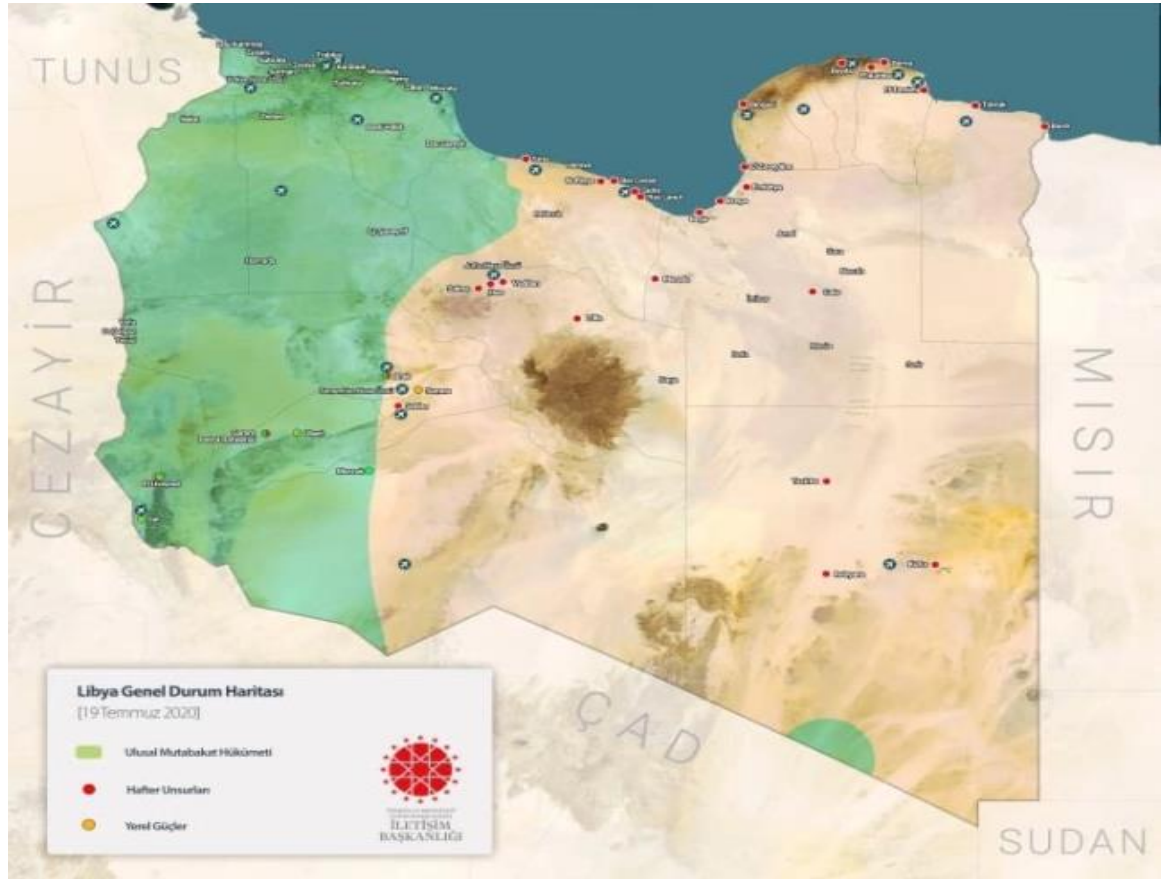
Kaynak: (Yaycı, 2020b:105)

EK.7 Mısır'ın Yunanistan ve GKRY ile imzaladığı MEB'deki kayıpları

Kaynak: <https://www.aydinlik.com.tr/misir-ve-suriye-ile-adim-atma-zamani-turkiye-aralik-2019#2>

EK.8 20 Temmuz 2020 Son Durum Haritası

Kaynak: <https://www.aksam.com.tr/dunya/iletisim-baskanligi-paylasti-libyada-guncel-harita/haber-1094302>

ÖZGEÇMİŞ

Ferhat AÇIKDENİZ İlk, orta ve lise öğrenimini Kocaeli’de tamamladı. 2013 Yılında liseden mezun olduktan sonra aynı yıl Sakarya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde lisans eğitimine başladı ve 2017 yılında mezun oldu. 2018 Yılında Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı. Açıkdeniz, 2021 yılında Türkiye-Mısır İlişkileri: Arap Baharı Sonrası Değişen Dinamikler adlı tez çalışmasını başarıyla tamamlayarak mezun oldu.

